

<https://doi.org/10.32523/2616-6887>

ISSN (Print) 2616-6887
ISSN (Online) 2617-605X

Л.Н.Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университетінің
ХАБАРШЫСЫ

BULLETIN
of L.N.Gumilyov Eurasian
National University

№4 (137)/2021

ВЕСТНИК

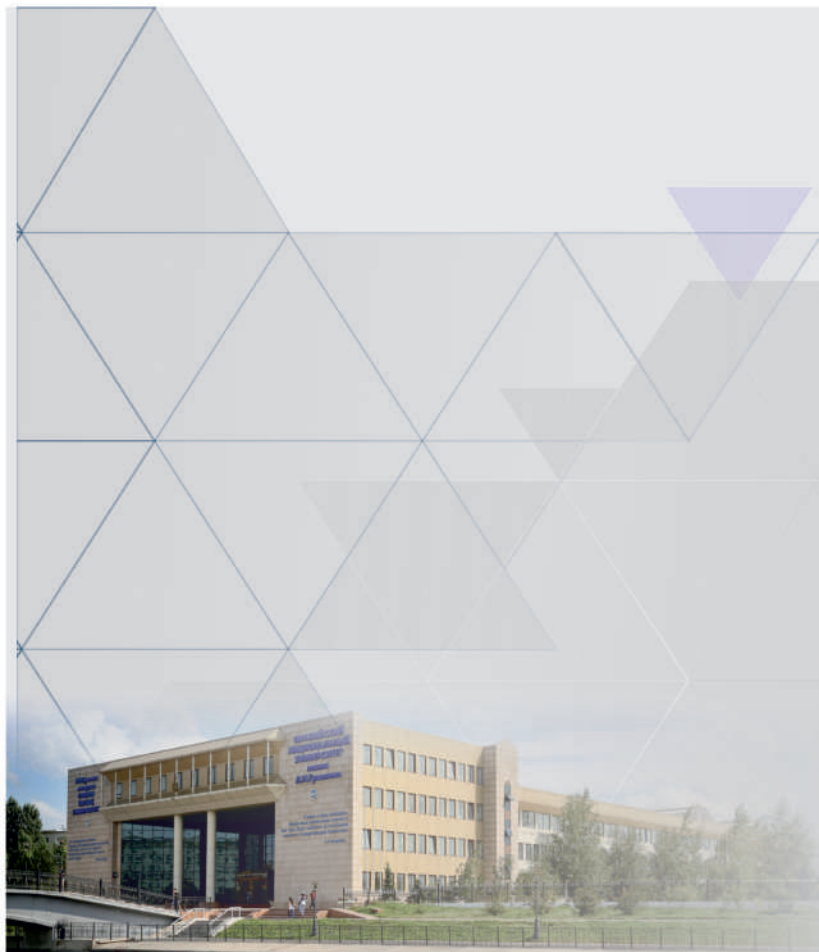
Евразийского национального
университета имени Л.Н.Гумилева

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР. АЙМАҚТАНУ. ШЫҒЫСТАНУ. ТҮРКІТАНУ
сериясы

POLITICAL SCIENCE. REGIONAL STUDIES.
ORIENTAL STUDIES. TURKOLOGY
Series

Серия
ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ. РЕГИОНОВЕДЕНИЕ.
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ. ТУРКОЛОГИЯ.

bulpolit.enu.kz

ISSN (Print) 2616-6887
ISSN (Online) 2617-605X

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

BULLETIN

of L.N. Gumilyov
Eurasian National University

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР. АЙМАҚТАНУ.
ШЫҒЫСТАНУ. ТҮРКІТАНУ сериясы
POLITICAL SCIENCE. REGIONAL STUDIES.
ORIENTAL STUDIES. TURKOLOGY Series
Серия ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ. РЕГИОНОВЕДЕНИЕ.
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ. ТЮРКОЛОГИЯ

№ 4(137)/2021

1995 жылдан бастап шығады

Founded in 1995

Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады

Published 4 times a year

Выходит 4 раза в год

Нұр-Сұлтан, 2021

Nur-Sultan, 2021

Нур-Султан, 2021

Бас редакторы: **Нуртазина Р.А.**
с.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан (саяси ғылымдар)

Бас редактордың орынбасары **Нечаева Е.Д.**, с.ғ.к., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ,
Қазақстан (саяси ғылымдар)
Бас редактордың орынбасары **Медеубаева Ж.М.**, Ph.D., т.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ,
Қазақстан (саяси ғылымдар)

Редакция алқасы

Абжаппарова Б.Ж. т.ғ.д., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан (шығыстану)
Азмуханова А.М. т.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан (шығыстану)
Әлиева С.К. т.ғ.к., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Борисов Н.А. с.ғ.д., Ресей мемлекеттік гуманитарлық университетінің теориялық және қолданбалы саясаттану кафедрасының меңгерушісі, Мәскеу, Ресей (саяси ғылымдар)
Бюлегенова Б.Б. с.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Галимуллина А. Ф. ф.ғ.д., доцент, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан Республикасы, Ресей Федерациясы (түркітану)
Дегтярев Д.А. с.ғ.д., э.ғ.к., профессор, РУДН, МГИМО СИМ, Спбму, Мәскеу, Санкт-Петербург, Ресей (саяси ғылымдар)
Джубатова Б.Н. ф.ғ.д., проф., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан (шығыстану)
Ескеева М.К. ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан (түркітану)
Курылев К.П. т.ғ.д., проф., Ресей Халықтар Достығы Университеті (РУДН), Мәскеу, Ресей (саяси ғылымдар)
Ланко Д.А. с.ғ.к., доцент, Санкт-Петербург мемлекеттік университеті, Санкт-Петербург, Ресей (саяси ғылымдар)
Невская И.А. ф.ғ.к., проф., Гете атындағы университет, Франкфурт-на-Майне, Германия (түркітану)
Нұрбаев Ж.Е. т.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан (аймақтану)
Оспанова А.Н. Ph.D., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан (аймақтану)
Рыстина И.С. Ph.D., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Смагулова Г.М. т.ғ.к., доцент, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Стамбулов С.Б. Ph.D. доцент, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан (аймақтану)
Сыздықова Ж.С. т.ғ.д., проф., М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Мәскеу, Ресей (аймақтану)
Тектігүл Ж.О. ф.ғ.д., Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан (түркітану)
Троцкий Е.Ф. т.ғ.д., проф., Томск мемлекеттік университеті, Томск, Ресей (аймақтану)
Тыбыкова Л.Н. ф.ғ.к., проф., Горно-Алтай мемлекеттік университеті, Горно-Алтайск, Ресей (аймақтану)
Уяма Томохико т.ғ.д., проф., Хоккайдо университеті, Саппоро, Жапония (шығыстану)
Шаймердинова Н.Г. ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан (түркітану)
Юсупова А.Ш. ф.ғ.д., проф., Қазан мемлекеттік университеті, Қазан, Ресей (шығыстану)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Сәтпаев к-сі, 2, 402 б.

Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-432)

E-mail: vest_polit@enu.kz, web-site: <http://bulpolit.enu.kz/>

Жауапты хатшы: Тубышева А.А.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. САЯСИ ҒЫЛЫМДАР. АЙМАҚТАНУ. ШЫҒЫСТАНУ. ТҮРКІТАНУ сериясы

Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» КЕАҚ

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген. 24.02.2021 ж. № KZ05VPY00032822 - қайта есепке қою туралы куәлігі

Ашық қолданудағы электрондық нұсқа: <http://bulpolit.enu.kz> Мерзімділігі: жылына 4 рет. Тиражы: 20 дана

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-432)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief: **Roza Nurtazina**

Doctor of Political Sciences, Prof., L.N.Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (political science)

Deputy Editor-in-Chief: **Yelena Nechayeva**, *Can. of Political Sci., Prof., L.N.Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (political science)*
Deputy Editor-in-Chief: **Zhanar Medeubaeva**, *Ph.D., Can. of Historical Sci., Assoc.Prof., L.N.Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (political science)*

Editorial board

- Abzhapparova B.Zh.** Doctor of Historical Sci., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (oriental studies)
Azmukhanova A.M. Can. of Historical Sci., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (oriental studies)
Aliyeva S.K. Can. of Historical Sci., Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (political sciences)
Borisov N.A. Doctor of Political Sci., Head of the Department of Theoretical and Applied Political Science, Russian State University for the Humanities, Moscow, Russia (political sciences)
Byulegenova B. B. Candidate of Political Sci., Associate Professor, L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (political sciences)
Galimullina A.F. Doctor of Philosophy, Associate Professor, Kazan (Volga Region) Federal University, Kazan, Republic of Tatarstan, Russian Federation (turkology).
Degtyarev D.A. Doctor of Political Science, Candidate of Economic Sciences, Professor, RUDN, MGIMO MFA, St. Petersburg State University, Moscow, St. Petersburg, Russia (political sciences)
Dzhubatova B.N. Doctor of Philosophy, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan (**oriental studies**)
Eskeyeva M.K. Doctor of Philosophy, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (turkology)
Kurylev K.P. Doctor of History, Professor, RUDN, Moscow, Russia (political sciences)
Lanko D.A. Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Saint Petersburg State University, Saint Petersburg, Russia (political sciences)
Nevskaya I.A. Ph.D., Goethe University, Frankfurt-am-Maine, Germany (turkology)
Nurbaev Zh.E. Candidate of Historical Sciences, L. N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (regional studies)
Ospanova A.N. Ph.D., Associate Professor, L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (regional studies)
Rystina I.S. Ph.D., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (political science)
Smagulova G.M. Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, E.A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, Kazakhstan (political Science)
Stambulov S.B. Ph.D., Associate Professor, E.A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, Kazakhstan (regional studies)
Syzdykova Zh. S. Ph.D., Professor, Lomonosov Moscow State University, Moscow, Russia (regional studies)
Tektigul J.O. Doctor of Philosophy, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan (turkology)
Trotsky E.F. Doctor of Historical Sciences, Professor, Tomsk State University, Tomsk, Russia (regional studies)
Tybykova L.N. Candidate of Philosophy, Professor, Gorno-Altai State University, Gorno-Altai, Russia (regional studies)
Uyama Tomohiko Doctor of Historical Sciences, Professor, Hokkaido University, Sapporo, Japan (oriental Studies)
Shaimerdinova N.G. Doctor of Philosophy, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (turkology)
Yusupova A.Sh. Doctor of Philosophy, Professor, Kazan State University, Kazan, Russia (oriental Studies)

Editorial address: 2, Satpayev str., of. 402, Nur-Sultan city, Kazakhstan, 010008.
Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31-432). E-mail: vest_polit@enu.kz, web-site: <http://bulpolit.enu.kz>
Responsible secretary: A.A. Tubysheva

Bulletin of the L.N.Gumilyov Eurasian National University POLITICAL SCIENCE. REGIONAL STUDIES. ORIENTAL STUDIES. TURKOLOGY Series

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N.Gumilyov Eurasian National University»

Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. Rediscount certificate No. KZ05VPY00032822 dated 24.02. 2021

Available at: <http://bulpolit.enu.kz> Periodicity: 4 times a year. Circulation: 20 copies

Address of printing house: 13/1 Kazhimukan str., Nur-Sultan, Kazakhstan 010008; tel.: +7(7172) 709-500 (ext.31-432)

Главный редактор: **Нуртазина Р.А.**
д.полит.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (полит. науки)

Зам. главного редактора: **Нечаева Е.Л.**, к.полит.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (полит. науки)

Зам. главного редактора: **Медеубаева Ж.М.**, Ph.D., к.и.н., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (полит.науки)

Редакционная коллегия

- Абжаппарова Б.Ж.** д.и.н., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (востоковедение)
Азмуханова А.М. к.и.н., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (востоковедение)
Алиева С.К. к.и.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (полит.науки)
Борисов Н.А. д.п.н., заведующий кафедрой теоретической и прикладной политологии Российский государственный гуманитарный университет России, Москва, Россия (полит. науки)
Бюлегенова Б.Б. к.п.н., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (полит.науки)
Галимуллина А.Ф. д.ф.н., доцент. ФГАОУ ВО «Казанский (Приволжский) федеральный университет», Казань, Республика Татарстан, Российская Федерация (тюркология)
Дегтярев Д.А. д.п.н., к.э.н., проф., РУДН,МГИМО МИД, СПбГУ, Москва, Санкт-Петербург, Россия (полит.науки)
Джубатова Б.Н. д.ф.н., проф., КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан (востоковедение)
Ескеева М.К. д.ф.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (тюркология)
Курылев К.П. д.и.н., проф., РУДН, Москва, Россия (полит.науки)
Ланко Д.А. к.п.н., доцент, Санкт-Петербургский гос.университет, Санкт-Петербург, Россия (полит.науки)
Невская И.А. Ph.D., Гете Университет, Франкфурт-на-Майне, Германия (тюркология)
Нурбаев Ж.Е. к.и.н., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (регионоведение)
Оспанова А.Н. Ph.D., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (регионоведение)
Рыстина И.С. Ph.D., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (полит.науки)
Смагулова Г.М. к.и.н., доцент КарГУ им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан (полит.науки)
Стамбулов С.Б. Ph.D., доцент КарГУ им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан (регионоведение)
Сыздыкова Ж.С. д.и.н., проф., МГУ имени М.В. Ломоносова, Москва, Россия (регионоведение)
Тектигул Ж.О. д.ф.н., Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, Актюбе, Казахстан (тюркология)
Троцкий Е.Ф. д.и.н., проф., Томский государственный университет, Томск, Россия (регионоведение)
Тыбыкова Л.Н. к.ф.н., проф., Горно-Алтайский государственный университет, Горно-Алтайск, Россия (регионоведение)
Уяма Томохико д.и.н., проф., Университет Хоккайдо, Саппоро, Япония (востоковедение)
Шаймердинова Н.Г. д.ф.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (тюркология)
Юсупова А.Ш. д.ф.н., проф., Казанский государственный университет, Казань, Россия (востоковедение)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Сатпаева, 2, каб. 402 Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31-432)

E-mail: vest_polit@enu.kz, web-site: <http://bulpolit.enu.kz/>

Ответственный секретарь: Тубышева А.А.

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева. Серия:ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ. РЕГИОНОВЕДЕНИЕ. ВОСТОКОВЕДЕНИЕ. ТЮРКОЛОГИЯ

Собственник: НАО «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева». Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан. Свидетельство о постановке на переучет № KZ05VPY00032822 от 24.02.2021 г. Подписано в печать: 16.09.2020 г.

Электронная версия в открытом доступе: <http://bulpolit.enu.kz> Периодичность: 4 раза в год. Тираж: 20 экземпляров

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (вн.31-432)

© Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы.
Саяси ғылымдар. Аймақтану. Шығыстану.
Түркітану сериясы, №4(137)/2021

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева.
Серия: Политические науки. Регионоведение. Востоковедение.
Туркология, №4(137)/2021

Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Political Science.
Regional Studies. Oriental Studies. Turkology Series, №4(137)/2021

МАЗМҰНЫ/СОДЕРЖАНИЕ/CONTENT

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР/POLITICAL SCIENCE/ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

- Алькеева Д.С., Бюлеженова Б.Б., Алькеев А.К.С. Авджу С.* Адам қауіпсіздігінің тұжырымдамасы: ерекшеліктері, өлшемдері және детерминанттары
Alkeyeva D.S., Byulegenova B.B., Alkeyev A.K., Avji S. The concept of human security: characteristics, dimensions and determinants
Алькеева Д.С., Бюлеженова Б.Б., Алькеев А.К.С. Авджу С. Концепция человеческой безопасности: характеристика, измерения и детерминанты 8
- Байсултанова К.Ч., Ашинова Ж.Е., Дүйсекина А.Б.* Қытайдың экономикалық дипломатиясының қалыптасу және даму ерекшеліктері
Baissantanova K.Ch, Ashinova Zh. Ye., Duisekina A.B. Features of the formation and development of China's economic diplomacy
Байсултанова К.Ч., Ашинова Ж.Е., Дүйсекина А.Б. Особенности формирования и развития экономической дипломатии КНР 18
- Бақытжан М.Б., Жанпейісова Қ.Д., Сергазин Е.Ф.* Репатриация бағдарламалары: салыстырмалы талдау (шетелдік және Қазақстан тәжірибесі негізінде)
Bakytzhan M.B., Zhanpeisova K.D., Sergazin E.F. Repatriation programs: a comparative analysis (based on foreign and Kazakh experience)
Бақытжан М.Б., Жанпейісова Қ.Д., Сергазин Е.Ф. Программы репатриации: сравнительный анализ (на основе зарубежного и казахстанского опыта) 28
- Гирай Сайнур Дерман* Халықаралық қатынастар теориясындағы әлеуметтік конструктивизм
Giray Saynur Derman Social constructivism in international relations theory
Гирай Сайнур Дерман Социальный конструктивизм в теории международных отношений 35
- Грановский М.* Гибридті операциялардың шетелдік тәжірибесін және оларға қарсы іс-қимыл жөніндегі басқарушылық шешімдерді талдау
Грановский М. Analysis of foreign experience on hybrid operations and management decisions to counter them
Грановский М. Анализ зарубежного опыта гибридных операций и управленческих решений по противодействию им 51
- Ермекбаев Ә.А., Жекенов Д.К., Уралбаев С.С.* Ресей мен Қытайдың жобалары аясындағы Ауғанстан

<i>Yermekbayev A.A., Zhekenov D.K., Uralbayev S.S.</i> Afghanistan in the context of Russian and Chinese projects	
<i>Ермекбаев А.А., Жекенов Д.К., Уралбаев С.С.</i> Афганистан в контексте проектов России и Китая	61
<i>Жармаханова Ж.И., Елмурзаева Р.С., Нурдаuletova С.М.</i> Еуропалық трансұлттық корпорациялардың Орталық Азиядағы қызметін талдау: проблемалары мен келешегі	
<i>Zharmakhanova Zh.I., Yelmurzaeva R.S., Nurdavletova S.M.</i> Analysis of the activities of European transnational corporations in Central Asia: problems and prospects	
<i>Жармаханова Ж.И., Елмурзаева Р.С., Нурдаuletova С.М.</i> Анализ деятельности европейских транснациональных корпораций в Центральной Азии: проблемы и перспективы	68
<i>Ибраева А.Е., Кожирова С.Б.</i> Ресей мен Қазақстанның шекаралық ынтымақтастығын зерттеудегі тұжырымдамалық тәсілдер	
<i>Ibrayeva A.E., Kozhirova S.B.</i> Conceptual approaches in the study of cross-border cooperation between Russia and Kazakhstan	
<i>Ибраева А.Е., Кожирова С.Б.</i> Концептуальные подходы в исследовании приграничного сотрудничества России и Казахстана	77
<i>Исина А.К., Елмурзаева Р.С., Есдаuletova А.М.</i> «Бір белдеу бір жол» бастамасының Қазақстан мен Қытай үшін ұтымды тұстары	
<i>Issina A.K., Elmurzaeva R.S., Esdauletova A.M.</i> Predictions of a win-win project "One Belt, One Road" for Kazakhstan and China	
<i>Исина А.К., Елмурзаева Р.С., Есдаuletova А.М.</i> Прогнозы беспроигрышного проекта «Один пояс, один путь» для Казахстана и Китая	85
<i>Кудабаева А.Ж.</i> Адам құқықтары мен ұлттық мүдделер арасындағы байланыстың күрделілігі	
<i>Kudabayeva A.Zh.</i> The complexity of the relationship between human rights and national interests	
<i>Кудабаева А.Ж.</i> Сложность взаимоотношений прав человека и национальных интересов	96
<i>Муратова М.М., Онучко М.Ю.</i> Азаматтық қоғам: теориялық-методологиялық тәсілдер мен Қазақстандағы халықаралық зерттеулер	
<i>Muratova M.M., Onuchko M.Y.</i> Civil society: theoretical and methodological approaches and international studies on Kazakhstan	
<i>Муратова М.М., Онучко М.Ю.</i> Гражданское общество: теоретико-методологические подходы и международные исследования по Казахстану	105
<i>Нусипова А.У.</i> Қазіргі қоғамдағы ақпараттық қауіпсіздікті жүзеге асыру мәселелері	
<i>Nussipova A.U.</i> Information security problems in modern society	
<i>Нусипова А.У.</i> Проблемы информационной безопасности в современном обществе	118
<i>Оскар М.</i> COVID-19 пандемиясы Қазақстан Республикасының азық-түлік саясатын трансформациялау факторы ретінде	
<i>Oskar M.</i> COVID-19 pandemic as a factor of food policy transformation in the Republic of Kazakhstan	
<i>Оскар М.</i> Пандемия COVID-19 как фактор трансформации продовольственной политики Республики Казахстан	126
<i>Устемирова А.О.</i> «Бір белдеу-бір жол» жобасының Еуразиядағы біртұтас кеңістікке ықпалы	
<i>Ustemirova A.O.</i> Project "One belt-one way": the impact of Eurasia on the integration into a single space	
<i>Устемирова А.О.</i> Проект «Один пояс-один путь»: влияние Евразии на интеграцию в единое пространство	136

АЙМАҚТАНУ/ORIENTAL STUDIES/РЕГИОНОВЕДЕНИЕ

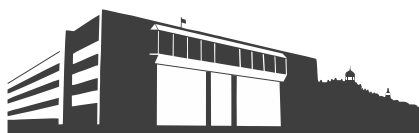
- Галиуллина С.Д., Сулейманов А.Р.* Еуразиялық экономикалық одақтағы валюталық реттеу және бақылау институты
Galiullina S.D., Suleimanov A.R. Institute of currency regulation and control in the Eurasian Economic Union
- Галиуллина С.Д., Сулейманов А.Р.* Институт валютного регулирования и контроля в Евразийском экономическом союзе 146
- Дауренова А.А., Килыбаева П.К.* Орталық Азиядағы Ислам даму банкі қызметінің негізгі бағыттары
Daurenova A.A., Kilybayeva P.K. Analysis of the main directions of activity of Islamic Development Bank in Central Asia
- Дауренова А.А., Килыбаева П.К.* Анализ основных направлений деятельности исламского банка развития в странах Центральной Азии 153
- Лапенко М.В.* COVID-19 пандемиясы жағдайында Қазақстан-Ресей шекарасы
Lapenko M.V. Kazakh-Russian border in the context of the coronavirus disease (COVID-19)
- Лапенко М.В.* Казахстанско-русская граница в условиях пандемии COVID-19 163

ШЫҒЫСТАНУ/ORIENTAL STUDIES/ВОСТОКОВЕДЕНИЕ

- Амирбекова У.А., Бакумбайқызы А.* Қазіргі заманғы корей поэзиясындағы су стихиясының мәселесі
Amirbekova U.A., Bakymbaikyzy A. Problems of the water element in modern Korean poetry
- Амирбекова У.А., Бакумбайқызы А.* Проблемы стихии воды в современной корейской поэзии 172
- Мухаммад Зия uly Хак, Азильханов М.А.* Діни тұрғыда бейбітшілік құру мүмкіндіктері
Muhammad Zia ul Haq, Azil Khanov M.A. Peacebuilding from a religious perspective
- Мухаммад Зия uly Хак, Азильханов М.А.* Перспективы миростроительства с религиозной точки зрения 182
- Эбель Е.М., Калиева К.С.* Таулы Алтай мысалында Ресейдің шекаралас аймақтарының экономикасын дамытудағы кеден қызметінің рөлі
Ebel E.M., Kalieva K.S. The role of customs service in the development of the economy of the border regions of Russia on the example of Gorny Altai
- Эбель Е.М., Калиева К.С.* Роль таможенной службы в развитии экономики приграничных районов России на примере Горного Алтая 196

ТҮРКІТАНУ/TURKOLOGY/ТЮРКОЛОГИЯ

- Онджул Вильдан, Сейфуллах Озтюрк* Шет тілін оқытудағы көне түрік тіліндегі «Нер» сөзінің орны мен рөлі
Öncül Vildan, Seyfullah Öztürk Eski Türkçeden Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimine “Ner” Sözcüğünün Yeri ve Görevi
- Onjul Vildan, Seyfullah Ozturk* The place and function of the word "Ner" in Old Turkish in teaching Turkish as a foreign language 204
- Степанов Е.Н., Кауржанов А.А., Ильясова З.С.* Дешті-Қыпшақ тайпалары этнонимдеріндегі тотемдік көріністер
Stepanov E.N., Kairzhanov A.A., Ilyasova Z.S. The tribes of Desht-i-Kypchak: totemic meanings in ethnonyms
- Степанов Е.Н., Кауржанов А.А., Ильясова З.С.* Племена Дешт-И-Кыпчак: тотемические смыслы в этнонимах 213

IRSTI 11.01.33

D.S. Alkeyeva, B.B. Byulegenova
A.K. Alkeyev, S. Avju

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
*Corresponding author: bibigul_bb@mail.ru

The concept of human security: characteristics, dimensions and determinants

Abstract. This article is called to present some theoretical foundations of the concept 'security' both in its traditional sense as that of a state and its territorial integrity, and in its newer sense according to which the human is the entity to be cared for first and foremost, with the accent made on the latter. It examines the underlying premises and evolution of such a human-centered approach, its definition, and scope, and the debates around it, as well as the main characteristics and dimensions of the concept. Additionally, the paper notes the efforts of the international community to strengthen and operationalize human security to empower individuals by creating and giving access to new opportunities, which would then potentially lead to their country's sustainable development. It also informs on the diversity of challenges to human security in today's world which retard the economic growth in separate suffering states or regions and even the whole world, impedes on the human development goals, and thus dampens prospects for the country's prosperity.

Keywords: global threats, human-centered approach, human development, freedom from fear, top-down protection, bottom-up empowerment.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2021-137-4-8-17>

Accepted: 20.01.2021 / Approved: 22.05.2021

Introduction

The new millennium, so much awaited for with its hopefully beneficial changes for the whole humanity, has long come and its second decade has just switched with the next.

Unfortunately, though naturally, it is not always when hopes to come true, and mankind

is still fighting old and new global challenges: poverty, underdevelopment, overpopulation pressures, health pandemics, sudden economic downturns, shortage of food and drinkable water, environmental issues, and the list can yet be continued.

Obviously, these problems cannot be resisted by the suffering countries separately as well

as relieved by some urgent measures. This is an agenda for a time demanding process of sustainable human development which, once successful, not only promotes economic growth but aims to evenly distribute its benefits, empower people with new opportunities giving priority to the poor, and provide their participation in decisions that would really affect their lives in a positive way. It is a development that is “pro-people, pro-nature, pro-jobs and pro-women” [1, p.3].

It is a great contribution to the yearly Human Development Reports issued by the United Nations Development Programme that has stimulated international dialogue on such models of development. And it was the 1994 Human Development Report when the concept of human security was first mentioned as an indispensable condition for human development.

According to the Report, it will not be possible for the world's community to achieve any of its major goals – neither peace, human rights, and democratization, nor environmental protection, and social integration except in the context of sustainable development that leads to human security [1, p.2].

Tasks and goals

The goals of the paper are rather theoretical in the sense that it reveals the basic notions of the concept of human security, its constituent elements, detailed characteristics, and determinants by an in-depth review of the literature devoted to security studies and development issues.

Methodology

This paper is part of a larger academic work and is in fact intended as speculation about human security with the aim to get the readers acquainted with the basics of the conception and make them understand what it is special for and how it is special, why there was a need for this conception, who it is aimed for and other questions. For this reason, the paper was prepared with such a speculative method of the research as an in-depth review of the literature

devoted to security studies and development issues to fully reveal the underpinnings of the concept and ground on that in further research.

Discussion

The history of the very concept of human security is commonly believed to start with the Human Development Report published in 1994 by the United Nations Development Programme, which was the product of a joint collaboration of the world's most prominent scholars and policymakers. But, in fact, the prerequisites and talks on this issue had begun long before 1994. In June 1945, the US secretary of state Edward Reilly Stettinus, Jr. reported to his government on the results of the San Francisco Conference: “The battle of peace has to be fought on two fronts. The first is the security front where victory spells freedom from fear. The second is the economic and social front where victory means freedom from want. Only victory on both fronts can assure the world of an enduring peace...No provisions that can be written into the Charter will enable the Security Council to make the world secure from war if men and women have no security in their homes and their jobs” [1, p.3].

The Willy Brandt Commission of 1978 known as the North-South Report focused on ensuring human survival by improving the economic and social conditions of disadvantaged communities. The North-South Report produced in 1980 played important role in conceptualizing human security. Under the title “To Ensure Survival”, the report suggested improvements in economic and social conditions in deprived countries by making the discourse on security much wider inclusive and highlighted the need for incorporating the human-centric agenda in the global policy framework [2, p.1].

In 1991, the Stockholm Initiative on Global Security and Governance highlighted the need for a new concept of human security. The report called “*Common Responsibility in the 1990s*” indicated threats to security other than military and political confrontation. This wider security paradigm included the failure of development policy, ecology deterioration, extreme poverty, and health pandemics [2, p.2].

The definition of the concept “human security”

Mahbub ul Haq, the consulting economist who played a key role in the elaboration of the Human Development Report once said, “We need to fashion a new concept of human security that is reflected in the lives of our people, not in the weapons of our country.” [3, p.2]

So, what is human security? An average person would say “being free from insecurity and threats” but there is much beyond that simple definition. It is a whole complex of multi-dimensional and interrelated issues over which humankind has long been struggling. Correspondingly, the term cannot be something sharply marginated. Then it is predictable that the term may have multiple definitions, elements, and approaches.

This plurality in dealing with the term can be found on the very surface in the literature devoted to development studies and security issues, where it has been regarded differently: as an emerging paradigm, an approach, a world community’s perspective, an agenda to be accomplished, or as a policy framework to work within.

To continue, the notion of security was traditionally used in the collocation “national security” and meant protection of the sovereignty and territorial integrity of a state from external military aggression. It then implied the state’s duty to protect its citizens and guarantee freedoms.

This sense of the concept had long dominated in security studies and policymaking until eventually academics on security, having seen that at times states fail to fully ensure security and/or can in some way even distress its citizens, began to think of security in the broader sense. Then, in 1994, the United Nations Development Programme in the Human Development Report introduced the “newer” conception.

The Commission on Human Security (hereinafter CHS), in its final report Human Security Now, defines human security as: “... (Author: see one of the above – an emerging paradigm, an approach, a perspective, an agenda, framework) to protect the vital core of all human

lives in ways that enhance human freedoms and human fulfillment. Human security means protecting fundamental freedoms – freedoms that are the essence of life. It means protecting people from critical (severe) and pervasive (widespread) threats and situations. It means using processes that build on people’s strengths and aspirations. It means creating political, social, environmental, economic, military and cultural systems that together give people the building blocks of survival, livelihood, and dignity”. [4, p.4]

Briefly and overall, the definition proposed by the Commission on Human Security re-conceptualizes security in a fundamental way by:

- shifting the focus from a traditional, state-centric understanding of security as safety of states from military aggression, to one that concentrates on the security of the individuals, their protection, and empowerment;
- drawing attention to the intersection of security, development, and human rights as complementary elements of a complex matter;
- and promoting a new integrated, coordinated and people-centered approach to advancing peace, security, and development within and across nations [5, p.6-7].

Thus, according to the human-centered notion of security, major threats are not necessarily external, that is military aggression from other states, but rather domestic: financial instability and vulnerability, violation of human rights, political or ethnic discrimination, food shortage, health threats, and other struggles. Hence, national security is no longer to be ensured by armed forces, but by favorable social, political, and economic conditions, human development, and human rights protection.

In such a sense, the notion has produced further debate among scholars and politicians. Critics doubt whether such an approach is the best way to address the global challenges of the international community. Conversely, advocates of human security view the concept as a milestone to mankind’s safety and survival challenged by poverty, diseases, environmental stress, as well as armed conflicts, and human rights violations [6, p.7].

Overall, the concept of human security seems promising or even, as realists might say, utopic.

This is one of the reasons why there are so many questions among the academics and practitioners alike: “Security for whom?”, “Security for which values?”, “How much security?”, “Security from what threats?”, “Security by what means?”, “Security at what cost?” and even “Security in what time period?” [7, pp.13-17]. However, there is an opinion that some of these questions may be neglected and much depends on the agenda [8, p.9].

The scope of human security

According to the Human Development Report, the scope of human security includes seven areas with the main objectives of each as the following (see Figure 1):

- **Personal security**- to protect individuals from any physical and psychological persecution, and from abuse whether from the state or any external powers, as well as from any violent individuals and possible minor and heavy crimes;
- **Political security**- to ensure people basic human rights and freedoms, as well as to secure citizens and groups from government’s practice to control their ideas, activities, and intentions non-destructive by implication, or any other kind of pressure imposed by the state power;
- **Community security**- to long-term facilitate preservation of traditional values, protect individuals from any possible ethnic violence and enhance protection and trust of populations in general, and women in particular;
- **Economic security** (or otherwise Financial security) - to guarantee individuals or households steady income from paid work or other means for decent living at present and foreseeable future, or, in case of unemployment - regardless of the reasons - pension or other payments so that they are able to sustainably cover their essential needs like food, shelter, clothing and hygiene necessities along with the costs related to education and health care;
- **Food security**- to guarantee populations that safe and nutritious food that meets the dietary standards and preferences for a healthy life is sufficient, physically accessible, and financially affordable;

- **Environmental security**- to ensure the world’s whole population sanitary water supply, non-polluted environment, preserving biodiversity, non-degraded agricultural lands and natural resources for the forthcoming generations at scales ranging from global to local;
- **Health security**- to guarantee health care services and protection from pandemics irrespective of the circumstances –deliberate use of chemical or biological weapons intended to cause harm, events with mass gatherings (festivals, major sporting events, and other), or a natural disease outbreak.

These areas of security are not to be dealt with in isolation as they overlap in most cases. According to Des Gasper and Oscar A. Gómez, overlaps arise because the seven areas were not all identified by the same criterion, and “they were somewhat arbitrarily selected and delineated” [9, p.14].

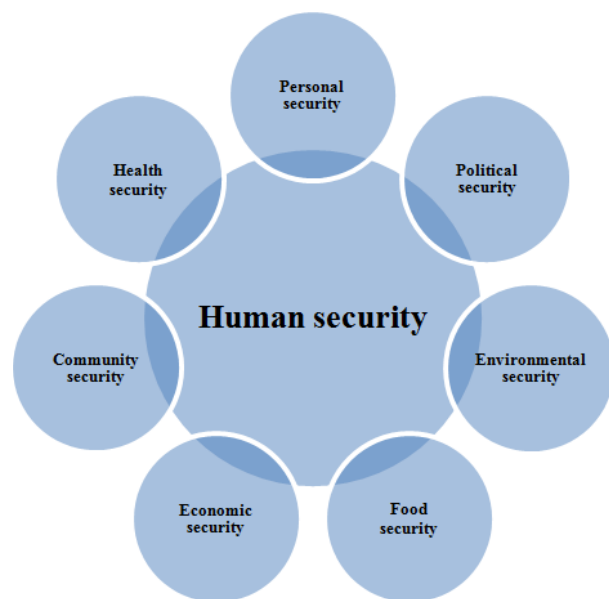

Figure 1. The main areas of human security

As a vehemently promoted notion, human security is often closely associated with human rights. Both reflect “cosmopolitan” values having no territorial borders and promises regardless of citizenship. Both are fiercely fought for, but the former (human security), however, gives a feeling of an urgent need (*Author*: and a bigger promise) in comparison with the latter [10, p.3].

In this way, CHS gives human security the following characteristics:

- *it is people-centered*. Here, again, human security places the individual in the center of analysis with a wide range of conditions that put survival, livelihood, and dignity of individuals at risk or at height);

- *multi-sectoral*. This implies that human security deals with causes of insecurity related to different spheres of daily practices of individuals such as economic, food, health, environmental, personal, community, and political security;

- *comprehensive*. Here, it implies that it is an extensively elaborated framework (or policy, approach, etc.) and in terms of its intended object, the concept is all-inclusive;

- *context-specific*. As a context-specific concept, human security acknowledges that insecurities vary considerably across different settings and as such promotes contextualized solutions that are responsive to the particular situations;

- *and prevention-oriented*. In addressing risks and root causes of insecurities, human security is prevention-oriented and introduces a dual focus on protection and empowerment [5, pp.7-8].

All of the above-mentioned features of human security imply the protection of ordinary citizens from the hazards of life no matter what the source is but, obviously enough, out of their control and thus threatening. So, one more feature is that human security is *protective*. In this sense the human security approach calls governments, international organizations, and NGOs to ensure protection that is institutionalized, not episodic; responsive, not rigid; pro-active, not reactive [11, p.2].

Up to this part of the article, we had been considering protection as the core of the conception, no matter which of the two entities we would wish to protect. However, human security is a complex of interrelated issues, so it can be associated with a conglomeration of different elements. Thus, it is somewhat a spacious notion and according to Jay Jinseop Jang can be regarded from three dimensions: security *of* humans, *for* humans, and *by* humans [12, p.9].

The first two dimensions have already become overused in literature dealing with security and make security appear as a flat notion. As for the latter, it gives an impression that people are not

objects to passively take security for granted but actors to make it when empowered. And this is exactly the point, in which the CHS pioneered: they put forward the need for 'empowerment'.

Protection and empowerment of people are the two indispensable things for achieving human security objectives. They are advocated by the CHS as the bi-parts of any human security policy framework.

Protection is defined by the CHS as "strategies, set up by states, international agencies, NGOs and the private sector, to shield people from menaces". It refers to the norms, processes, and institutions required to protect people from critical and pervasive threats. And in exercising such norms and processes protection implies a "top to down" approach. It recognizes that people face threats that are beyond their control, for example natural disasters, financial crises, and conflicts. And states, along with international and regional organizations, civil society, and non-governmental actors have the primary duty to implement such protection.

As for empowerment, it is defined by the CHS as "strategies that enable people to develop their resilience to difficult situations". Empowerment implies a "bottom-up" approach. It aims at developing the capabilities of individuals and communities to make informed choices and to act on their own behalf. Empowering people not only enables them to develop their full potential but also allows them to find ways and participate in solutions to ensure human security for themselves and others.

As clearly stated by the CHS, protection, and empowerment are mutually reinforcing and cannot be treated in isolation [5, p.8].

Obviously enough, it is rather rare when a plan is immediately set going. In most occasions a plan needs preparation, and the human security concept is exactly the case. To put the concept into the very action, three important elements should be observed [13, p.11]:

1) First of all, prior to any human security promotion program being launched, there should be a commonly shared commitment to protect human dignity, which is, in fact, the very essence of human security;

2) Secondly, this commitment should be empowered with existing normative instruments designed for implementing the human security policy as well as new ones should be elaborated so that the whole possible range of instruments “act in concert” for the concept’s sake;

3) And finally, people’s awareness about human security issues should be fostered by better articulating the policy so that the public community strives to join the efforts.

Another important point here is that human security is also to be regarded from two main aspects: firstly, as freedom from fear of such long-lasting threats as poverty, starvation, diseases, and repression; and secondly, it implies protection from sudden disruptions in the patterns of daily life whether in homes, in jobs or in communities. Such threats can exist at all levels of income and development.

All of the above-mentioned things and human security being a complex of inter-tangled issues make one think in a holistic way. The ambiguous nature of the concept has made security and development come together and the very globalism of their common issues demanded joint efforts of communities to address them globally [14, p.2]. In their academic paper, Tadjbakhsh and Chenoy stand for the holistic approach to human security concept, arguing that the sources of threats vary greatly both within and across countries, and such a broad definition of human security is in fact flexible and only suitable option [15, p.10]. Another scholar Pauline Ewan supports these arguments by saying: “Not only does a holistic approach draw different specialisms together in the quest to understand better the interconnections between diverse aspects of human insecurity, but it may also bolster co-operation between international agencies in the fields of security, development and human rights” [16, p.184].

The first point that immediately becomes obvious while doing an in-depth literature review on human security is that the concept is rather ambiguous and thus no consensus regarding its definition, target, and scope, as well as the most appropriate approach to study the concept, seems to be ever possible.

In terms of the approach, the authors follow the holistic one and strongly believe that the matter of human security cannot be dealt with separately from other urgent threats of humanity and many things need careful consideration and mostly preparation before any human security promotion program is started.

By the same token, the authors believe that when exercised within a separate state, its government, institutions, and agencies should cooperate without duplicating the functions to ensure security as if separate details work together to make one big machine move forward. Moreover, in that way, no extra expenses will be necessary, and the efforts will be put in action at a maximum.

Overall, the human security agenda comprises many interrelated and interdependent issues each being separate, at times global, issues. This fact gives ground for many further debates and particularly, academic studies in the area.

Results

The conducted study has shown that as the academics and policymakers have reconsidered the concept of human security it now represents both a vertical and horizontal expansion.

Now human security is notable for the following important points:

1) Human security focuses on the individual/people as the referent object of security rather than the state. It implies that is not actually a country to boost prosperity, but rather it is every single citizen. In that logic, the financial prosperity and well-being of citizens will reflect the country’s overall welfare;

2) According to CHS, there are several points the human security is special for and it comprises 7 major areas in which people, whether solely or as a community, might feel insecure and thus need support from their states. In general, to make the best of the human security promotion programs, the actions should be regular rather than occasional; responsive rather than inflexible; pro-active rather than reactive.

3) Human security is not a “flat” abstract notion, but a multidimensional matter and

it encompasses three dimensions: security *of* humans, *for* humans, and *by* humans. The first and the second dimensions imply that people *are taken care of* by the state. As for the third, it suggests empowerment so that people could promote. The support is called best when people are given opportunities for development instead of the things demanded. It is like handing a fish-rod to people at-need and teaching them fishing rather than giving them the fish;

4) Human security is a global matter and to achieve better and prompter results, the institutions should work jointly both on regional and international levels.

Conclusion

The concept of human security is an attempt by academics and policymakers to redefine, refine, and broaden the traditional meaning of security as protection of state sovereignty and territorial integrity from external military threats.

Although the term is still vividly contested, experts agree on the point that there really was a need for the shift of focus towards a pro-

individual approach to security, as the preceding traditional state-centric approach to national security with state borders under protection proved inconsistent when some states themselves were reasons for domestic insecurities and rise of new challenges that had no borders – poverty, forced migration, AIDS and many others.

For human security ‘dream’ to come true, individuals, communities, governments, and institutions should be given certain instruments and thus, the capacity to confront human security challenges.

The development and implementation of security policy had long been the prerogative of security professionals, who have actively discouraged civilian participation, both in government and in civil society. However, the worldview has changed greatly since then. Nowadays, communities, governments, and institutions work hard both jointly and at home to ensure security for “everyONE” with a focus on empowering individuals/people with tools to feel at least personally and financially secure, and hopefully guaranteeing security in all other areas.

References

1. Human Development Report. [Web resource]. – 2021. – URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf/ (accessed 01.11.2021).
2. Pratap Kumar Pathak. Human Security: Concept, Relevance, and Challenges. [Web resource]. – 2021. – URL: https://www.academia.edu/10345748/Human_Security_Concept_Relevance_and_Challenges?auto=download&email_work_card=download-paper (accessed 03.12.2021).
3. Mahbub ul Haq. “The New Deal. Interview”. New Internationalist. [Web resource]. – 2021. – URL: <http://www.newint.org/issue262/deal.html> (accessed 03.11.2021).
4. Commission on Human Security. Human Security Now: Final Report. [Web resource]. – 2021. – URL: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/91BAEEDBA50C6907C1256D19006A9353-chs-security-may03.pdf/>(accessed 03.11.2021).
5. Human Security in Theory and Practice. Application of the Human Security Concept and the United Nations Trust Fund for Human Security. [Web resource]. – 2021. – URL: <https://www.unocha.org/sites/dms/HSU/Publications%20and%20Products/Human%20Security%20Tools/Human%20Security%20in%20Theory%20and%20Practice%20English.pdf/> (accessed 07.11.2021).
6. Tadjbakhsh Sh. Human Security: Concepts and Implications with an Application to Post-Intervention Challenges in Afghanistan. [Web resource]. – 2021. – URL: <http://www.sciencespo.fr/cei/en/content/human-security-concepts-and-implications-application-post-intervention-challenges-afghanista/> (accessed 01.11.2021).
7. Baldwin D. The Concept of Security. Review of International Studies. – 1997. – № 23. – P. 5-26.

8. Kanti B. Human Security: Concept and Measurement. [Web resource]. – 2021. – URL: [http://www.conflictrecovery.org/bin/Kanti_Bajpai-Human_Security_Concept_and_Measurement.pdf/\(accessed 27.11.2021\)](http://www.conflictrecovery.org/bin/Kanti_Bajpai-Human_Security_Concept_and_Measurement.pdf/(accessed%2027.11.2021)).
9. Des Gasper and Oscar A. Gómez. Evolution of Thinking and Research on Human and Personal Security 1994-2013. 2014 UNDP Human Development Report Office. [Web resource]. – 2021. – URL: https://www.academia.edu/8100704/Evolution_of_thinking_and_research_on_human_security_and_personal_security_1994_2013?auto=download&email_work_card=download-paper (accessed 28.11.2021).
10. Tom Farer. Human Security: Defining the Elephant and Imagining its Tasks. [Web resource]. – 2021. – URL: https://www.researchgate.net/publication/231837277_Human_Security_Defining_the_Elephant_and_Imagining_its_Tasks (accessed 28.11.2021).
11. Alkire S. “A Conceptual Framework for Human Security”. CRISE Working Paper. Centre for Research on Inequality, Peace and Human Security. [Web resource]. – 2021. – URL: https://pdfs.semanticscholar.org/54e5/e2cba85d75dce75b8a79223d05630d0e5551.pdf?_ga=2.97725471.1265807638.1580673246-1101158891.1580673246/ (accessed 27.11.2021).
12. Jay Jinseop Jang. Human-centric National Security in Strong States: South Korea’s Security Relations with North Korea. [Web resource]. – 2021. – URL: https://scholarworks.umb.edu/doctoral_dissertations/357/ (accessed 27.11.2021).
13. Claudia F. Fuentes, Francisco Rojas Aravena. Promoting Human Security: Ethical, Normative and Educational Frameworks in Latin America and the Caribbean. UNESCO 2005. [Web resource]. – 2021. – URL: https://www.academia.edu/30179667/Promoting_Human_Security_Ethical_Normative_and_Educational_Frameworks_in_Latin_America_and_the_Caribbean?email_work_card=reading-history (accessed 27.11.2021).
14. Luke Johns. A Critical Evaluation of the Concept of Human Security. [Web resource]. – 2021. – URL: <https://www.e-ir.info/2014/07/05/a-critical-evaluation-of-the-concept-of-human-security/> (accessed 20.12.2021).
15. Tadjbakhsh Sh., Anuradha M.Chenoy. Human Security: Concepts and Implications. 2007. London & New York: Routledge. [Web resource]. – 2021. – URL: https://www.researchgate.net/publication/286319304_Human_Security_Concepts_and_Implications (accessed 26.11.2021).
16. Ewan P. Deepening the Human Security Debate: Beyond the Politics of Conceptual Clarification. – 2007. – № 27(3). – P. 182-189. [Web resource]. – 2021. – URL: https://www.researchgate.net/publication/229575919_Deepening_the_Human_Security_Debate_Beyond_the_Politics_of_Conceptual_Clarification (accessed 25.11.2021).

Д.С. Алькеева, Б.Б. Бюлегенова, А.К. Алькеев, С. Авджу

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Адам қауіпсіздігінің тұжырымдамасы: ерекшеліктері, өлшемдері және детерминанттары

Аңдатпа. Мақалада тұтастай алғанда қауіпсіздік ұғымының теориялық негіздері және оның адамға бағытталған көзқарастары келтірілген. Адам қауіпсіздігі тұжырымдамасының пайда болуы мен эволюциясы, оның анықтамасы мен қолданылу аясындағы қарама-қайшылықтар, қазіргі әлемдегі адам қауіпсіздігіне кейбір қауіптер, сондай-ақ халықаралық қауымдастықтың адам қауіпсіздігін нығайту мен жүзеге асыру жөніндегі әрекеттері қарастырылады. Сонымен қатар, тұжырымдама туралы, оның өлшемдері туралы ақпарат береді, қауіпсіздік қамтамасыз етумен байланысты негізгі проблемаларды анықтауға тырысады. Мақалада сондай-ақ жекелеген елдерде және аймақтарда, соның ішінде бүкіл әлемде экономикалық өсуге кедергі келтіретін, адам дамуының мақсаттарына қол жеткізуге кедергі келтіретін және сол арқылы елдің өркендеу перспективаларына нұқсан келтіретін қазіргі әлемдегі адам қауіпсіздігіне қатысты түрлі сын-қатерлер туралы айтылады.

Түйін сөздер: жаһандық қауіптер, адамға бағытталған көзқарас, адамның дамуы, қорқыныштан арылу, мұқтаждықтан бостандық, «жоғарыдан-төменге» қорғану, «төменнен жоғарыға» мүмкіндік беру.

Д.С. Алькеева, Б.Б. Бюлегенова, А.К. Алькеев, С. Авджу
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Концепция человеческой безопасности: характеристика, измерения и детерминанты

Аннотация. Данная статья призвана представить некоторые теоретические основы концепции безопасности как в ее традиционном понимании в плане обеспечения безопасности государства и его территориальной целостности, так и в ее новом ракурсе, исходя из которого человек является объектом, нуждающимся в обеспечении безопасности в первую очередь. Акцент в данной статье сделан на последнем значении понятия безопасность.

В статье рассматриваются основные предпосылки и эволюция подобного подхода с ориентиром на как на отдельного человека, так и общества в целом, множество и неоднозначность определений данного понятия и споры, возникающие вследствие этого, а также сфера применения, основные характеристики и измерения человеческой безопасности. Кроме того, в статье отмечаются усилия международного сообщества по укреплению и практическому применению подхода человеческой безопасности с целью расширения потенциала людей путем создания и предоставления доступа к новым возможностям, что, в свою очередь, способствует устойчивому развитию стран.

В статье также сообщается о многообразии вызовов человеческой безопасности в современном мире, которые тормозят экономический рост в отдельных странах и/или регионах, в том числе и во всем мире, препятствуют достижению целей человеческого развития и тем самым подрывают перспективы процветания этих государств.

Ключевые слова: глобальные угрозы, ориентированный на человека подход, человеческое развитие, свобода от страха, защита «сверху вниз», расширение возможностей «снизу вверх».

References

1. Human Development Report. Available at: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf/ (accessed 01.11.2021).
2. Pratap Kumar Pathak. Human Security: Concept, Relevance, and Challenges. Available at: https://www.academia.edu/10345748/Human_Security_Concept_Relevance_and_Challenges?auto=download&email_work_card=download-paper (accessed 03.12.2021).
3. Mahbub ul Haq. "The New Deal. Interview". New Internationalist. Available at: <http://www.newint.org/issue262/deal.html> (accessed 03.11.2021).
4. Commission on Human Security. Human Security Now: Final Report. Available at: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/91BAEEDBA50C6907C1256D19006A9353-chs-security-may03.pdf/>(accessed 03.11.2021).
5. Human Security in Theory and Practice. Application of the Human Security Concept and the United Nations Trust Fund for Human Security. Available at: <https://www.unocha.org/sites/dms/HSU/Publications%20and%20Products/Human%20Security%20Tools/Human%20Security%20in%20Theory%20and%20Practice%20English.pdf/> (accessed 07.11.2021).
6. Tadjbakhsh Sh. Human Security: Concepts and Implications with an Application to Post-Intervention Challenges in Afghanistan. Available at: <http://www.sciencespo.fr/cei/en/content/human-security-concepts-and-implications-application-post-intervention-challenges-afghanista/> (accessed 01.11.2021).
7. Baldwin D. The Concept of Security. Review of International Studies. 1997. No. 23. P. 5-26.
8. Kanti B. Human Security: Concept and Measurement Available at: http://www.conflictrecovery.org/bin/Kanti_Bajpai-Human_Security_Concept_and_Measurement.pdf/(accessed 27.11.2021).
9. Des Gasper and Oscar A. Gómez. Evolution of Thinking and Research on Human and Personal Security 1994-2013. 2014 UNDP Human Development Report Office. Available at: <https://www.academia.edu/8100704/>

Evolution_of_thinking_and_research_on_human_security_and_personal_security_1994_2013?auto=download&email_work_card=download-paper (accessed 28.11.2021).

10. Tom Farer. Human Security: Defining the Elephant and Imagining its Tasks. Available at: https://www.researchgate.net/publication/231837277_Human_Security_Defining_the_Elephant_and_Imagining_its_Tasks (accessed 28.11.2021).

11. Alkire S. "A Conceptual Framework for Human Security". CRISE Working Paper. Centre for Research on Inequality, Peace and Human Security. Available at: https://pdfs.semanticscholar.org/54e5/e2cba85d75dce75b8a79223d05630d0e5551.pdf?_ga=2.97725471.1265807638.1580673246-1101158891.1580673246/ (accessed 27.11.2021).

12. Jay Jinseop Jang. Human-centric National Security in Strong States: South Korea's Security Relations with North Korea. Available at: https://scholarworks.umb.edu/doctoral_dissertations/357/(accessed 27.11.2021).

13. Claudia F. Fuentes, Francisco Rojas Aravena. Promoting Human Security: Ethical, Normative and Educational Frameworks in Latin America and the Caribbean. UNESCO 2005. Available at: https://www.academia.edu/30179667/Promoting_Human_Security_Ethical_Normative_and_Educational_Frameworks_in_Latin_America_and_the_Caribbean?email_work_card=reading-history (accessed 27.11.2021).

14. Luke Johns. A Critical Evaluation of the Concept of Human Security. Available at: <https://www.e-ir.info/2014/07/05/a-critical-evaluation-of-the-concept-of-human-security/> (accessed 20.12.2021).

15. Tadjbakhsh Sh., Anuradha M.Chenoy. Human Security: Concepts and Implications. 2007. London & New York: Routledge. Available at: https://www.researchgate.net/publication/286319304_Human_Security_Concepts_and_Implications (accessed 26.11.2021).

16. Ewan P. Deepening the Human Security Debate: Beyond the Politics of Conceptual Clarification. 2007. No. 27(3). P. 182-189 Available at: https://www.researchgate.net/publication/229575919_Deepening_the_Human_Security_Debate_Beyond_the_Politics_of_Conceptual_Clarification (accessed 25.11.2021).

Information about the authors:

Alkeyeva Danara Sapabekovna – The 3rd year Ph.D. student of the Political Science Department of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Bulegenova Bibigul Bisenbaevna – Candidate of Political Science, Associate Professor of the Political Science Department of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Alkeyev Anuar Kazbekovich – Senior Lecturer, Department of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Avcu Seyt Ali – Ph.D., professor of Yildirim Beyazit University, Ankara, Turkey.

Алькеева Данара Сапабековқызы – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Саясаттану және конфликтология» мамандығының 3 курс докторанты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Бюлегенова Бибигуль Бисенбаевқызы – саяси ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің саясаттану кафедрасының профессоры м.а., Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Алькеев Ануар Казбекұлы – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің халықаралық қатынастар кафедрасының аға оқытушысы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Авджу Сейт Али – Ph.D., Йылдырым Бязит университетінің профессоры, Анкара, Түркия.

K.Ch. Baissultanova¹
Zh.E. Ashinova²
A.B. Duisekina^{3*}

¹Kazakh Ablai Khan University of International Relations and Foreign Languages, Almaty, Kazakhstan

²Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

³Kenzhegali Sagadiyev University of International Business, Almaty, Kazakhstan

*Corresponding author: duisekina.a@uib.kz

Features of the formation and development of China's economic diplomacy

Abstract. *In this article, the authors attempted to uncover the nature of economic diplomacy by comparing scientific standpoints and the opinions of practicing analysts. The authors also analyzed the features of the formation and development of Chinese economic diplomacy and its role in modern international relations. This article examines new forms of cooperation between China and other countries in the context of implementing the main ideas of the Chinese initiative and analyzes the methods of economic diplomacy. The peculiarity of Chinese economic diplomacy lies in its subordination to the modern foreign policy doctrine of China as well as in its methods in foreign trade relations. A special focus in Chinese economic diplomacy is the expansion of trade relations, the search for new partners and the market, and the granting of preferences in trade and economic relations. The country's economic diplomacy aims to implement a long-term political course by choosing new forms of cooperation in the spirit of the Chinese government. The interaction of the PRC with participants in international projects initiated by the Chinese leadership is pragmatic and comprehensive. At the same time, analysts warn about the threat of dependence of other countries on the Chinese economy, through the provision of generous aid, investment, implementation of large infrastructure projects, and through other forms of encouragement to involve the countries of the world in the network of economic dependence on China.*

Keywords: *international relations, foreign economic policy, economic diplomacy, methods, economic encouragement, a Chinese initiative.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2021-137-4-18-27>

Received: 11.11.21 / Approved: 25.11.21

Introduction

In the modern globalized world, in the context of the integration of national economies into the world economic system, the problem of ensuring the economic security of the state is increasing. In the 21st century, «hard power» is being replaced by «soft power» as the most effective tool for

achieving foreign policy goals. As is known, foreign policy derives from the domestic needs of the country. To ensure the well-being, stability of the population, and the security of the country, states are constantly looking for new methods and acceptable mechanisms of cooperation in the process of interaction with other states. Among such instruments in foreign policy relations at

the present stage is economic diplomacy, which has recently become a more effective instrument in international relations.

Authors believe that the most effective nowadays is the economic diplomacy of the PRC, which focuses on new forms of cooperation within the framework of international projects proposed by the Chinese government and on the method of economic incentives to implement China's strategic objectives.

The actualization of economic issues in the system of international relations naturally arouses interest in this topic. Economic diplomacy is of interest to both practitioners and the scientific community. However, in the scientific community, there is no common concept of economic diplomacy, and the understanding of the methods and forms of economic diplomacy also differs.

For instance, the French economist and diplomat G. Caron de la Carrière distinguishes the micro and macroeconomic levels of economic diplomacy. In his opinion, microeconomic diplomacy implies the support of individual enterprises, focuses on the individual actions of economic operators, and macroeconomic diplomacy deals with the development and defense of a national position in solving problems related to the integration of the country's economy into the world economy focuses on the interaction of economic systems. He believes that economic diplomacy is the only effective method of influencing economic relations between states, while political levers of influence on the economy show themselves as unreliable [1]. One cannot disagree with the opinion of the French diplomat, since the practice of today shows economic interests in international relations are of the highest priority than political, hard methods in modern political life are inferior to soft ones and are more effective in achieving the strategic objectives of the country.

British researchers N. Bayne and S. Woolcock refer to economic diplomacy as «politics associated with production, movement, and exchange» [2]. In the context of globalization and regionalization of world economic relations, there is a free movement of all types of resources,

and in this process, a huge role is assigned to economic diplomacy as a tool for regulating these processes.

Authors believe that the opinions of practitioners who are directly involved in the issues of economic diplomacy are of particular interest. Russian statesman A.E. Likhachev explains economic diplomacy as a joint activity of the state, public, and business circles to implement national economic interests in the world economy, using the tools of traditional and modern diplomacy, a complex of domestic foreign economic institutions, regional and multilateral structures and aiming at increasing the country's international competitiveness [3].

Of particular interest are the studies of the Russian scientist A.V. Torkunov, who believes that economic diplomacy is an area of diplomatic activity associated with the use of the economy as an object and means of rivalry and cooperation in international relations [4]. From the foregoing, it can be assumed that economic diplomacy, as one of the directions of diplomacy, enhances competition and interconnection between countries.

Another Russian scientist Y. Leksyutina, referring to this topic in her research, states that in the XXI century, economic diplomacy can be understood as the use of economic instruments and economic capabilities of the country to realize its national interests and achieve foreign policy goals [5].

There is also an increased interest in the current topic among Chinese scholars and analysts. Chinese researcher Zhou Yong Sheng believes that economic diplomacy can be considered from two points of view, on the one hand, is a means of foreign policy aimed at achieving the country's economic interests, and on the other, to expand political influence abroad, not by the military, but by economic means and opportunities [6].

Chinese political scientist Xu Jian Hua identifies three main features and substantive features of the concept of Chinese economic diplomacy: first, an orientation towards solving political and economic problems; the second is flexibility and calmness; the third is the frequency and sequence [7].

According to Heath, Chinese economic diplomacy encompasses the full range of economic and financial activities, including trade, investment, and all forms of economic cooperation. This includes state and military diplomacy, as well as any other policy that promotes economic gain to gain access to resources, markets, capital, technology, or skilled labor for economic gain in China [8].

Thanks to its economic resources, commercial banks, and state-owned companies, China is becoming increasingly adept at using economic instruments to support its diplomatic efforts to resolve conflicts and provide access to all major players in the international and regional arena. [9]

Considering the above opinions of scientists, practitioners, and analysts, it can be concluded that there is no single definition of economic diplomacy. Some scholars understand economic diplomacy as a method of influencing relations between countries, the second group of analysts presents economic diplomacy in the form of a set of actions by various institutions to realize national economic interests and increase the country's competitiveness in the world system. The findings of Chinese researchers and analysts on economic diplomacy show the peculiarity of Chinese economic diplomacy, which manifests itself in all spheres of life of the People's Republic of China, such as flexibility, periodicity, and stability. It should be noted that Chinese scholars emphasize the general opinion that economic diplomacy is aimed at realizing China's strategic goals and national interests.

The scientific and practical significance of the work

The authors' attempt to theoretically substantiate the concept of «economic diplomacy» and show the features of Chinese economic diplomacy contributes to the understanding and analysis of modern conditions for the development of foreign trade relations. This article focuses on the study of China's economic diplomacy in relations with other countries. China's economic diplomacy is guided by

China's national interests to strengthen its role in the world system. The application of the results obtained in the article in the field of theory and practice of economic diplomacy can be used in the study of the theoretical foundations of diplomacy in modern conditions and economic diplomacy to improve means and methods.

The practical significance of the study lies in the fact that the practical conclusions of this article can be used in the development of courses, lecture materials for the training of diplomats, international economists.

Research methodology

The methodology of this article was based on inconsistencies at the level of terminology and the absence of a common conceptual framework for economic diplomacy. In this context, an interdisciplinary approach was applied in this article, by integrating such scientific areas as international relations, oriental studies, political science, economics, the authors of the article considered the scientific basis of the topic under study - economic diplomacy. Interdisciplinary connections allowed the transfer of the necessary knowledge and terminology from economics to the field of international relations. The interdisciplinary approach made it possible to smooth out the contradictions in the assimilation of knowledge, ideas, methods, and research techniques between the above sciences.

The historical approach used in this study identified the period, requirements, and factors in the formation of economic diplomacy, including clarifying the stages of development of economic diplomacy in the PRC and a more appropriate description of modern economic diplomacy in China.

The authors tried to compare the opinions of scientists and practitioners to agree on political and economic decisions in the field of economic diplomacy. Using the comparative method, the similarities, and differences in the definition of the term «economic diplomacy» are shown. A preliminary conclusion was also made about similar content, general direction, goals, and objectives of economic diplomacy.

Comparative analysis showed the originality of Chinese economic diplomacy based on national characteristics.

The article also used other scientific methods to help explore a wide range of scientific and practical materials to achieve this goal.

The purpose of this article is to show the features of the formation and development of economic diplomacy in the People's Republic of China; to define the main directions and ideas of scientific research in the field of theory and practice of economic diplomacy, including China's economic diplomacy.

Findings and discussion

At present, the Chinese government is successfully adapting to current events in the world, making its own adjustments and rethinking the country's foreign policy doctrine. The core idea of PR China's foreign policy strategy is the national idea of making the country a leading world power. As you know, the Chinese strategy has evolved over the years, based on the principle of pragmatism. The concept of foreign policy has been gradually changed depending on the conditions of the internal and international situation and the historical events of the country.

The diplomacy of modern China grew out of the goals of foreign policy strategy and today extends to almost every country in the world. Chinese diplomacy has its own characteristics, forms, and methods. At the 70th UN General Assembly on September 28, 2015, in New York, the President of the People's Republic of China Xi Jinping emphasized the peculiarity of the development of China, which consists in the implementation of «the policy of a large country with a Chinese character» [10].

In the history of China, economic interests have largely determined the country's policy towards its neighbors and neighboring areas. Communication with neighboring countries has always been important to the Chinese government. The first form of interaction with other countries in China, like in other countries, was traded. Historically, one of the main areas of Chinese diplomacy has been trading diplomacy.

This is evidenced by the Great Silk Road, which is 2. The development of sustainable trade relationships requires rules for all traders to establish the rights and protection of traders. Sources at the time show that diplomatic rules and practices were initially closely linked to trade relations and then evolved into international economic relations.

In modern conditions of world economic interaction, scientists establish the priority of countries' economic interests, and therefore today economic diplomacy is an important part of the work of foreign policy. The economic sphere occupies an important place in diplomatic relations; cooperation between countries in this branch is increasing every year. To build strong international economic ties with other countries, it is necessary to develop economic diplomacy. As you know, this is the leading direction of modern diplomacy today, there are separate structures for foreign trade issues in the foreign ministries of the states.

Modern Chinese diplomacy in the context of the globalization of exchange, production, markets, and financial flows aims to take a leading role in this integrated world. At the same time, the interests of China as a great power and strong state are considered by other important actors in the world.

The development of economic diplomacy is closely related to the change in the foreign policy strategy of the PRC, which has been developed in accordance with the reforms in the different phases of the history of the PRC.

According to the Russian scientist M.V. Mamonov in 1978-1989 China's international behavior is characterized as pragmatic. During this period, the doctrine of providing external sources of economic modernization of the state was formulated in 1982, when the course for an « independent and self-reliant foreign policy» was proclaimed. He believes that from 1988-1999 there was a period of destabilization due to the collapse of the socialist camp and subsequent adaptation to cardinal changes in the world order. These changes, as well as such factors as the preservation of the dominant role of the United States in the APR and the mistrust of China on

the part of neighboring countries, influenced the change in the foreign policy doctrine of the country. The new course was aimed at stabilizing relations with the countries of Southeast Asia, conducting multi-vector diplomacy in relation to the great powers, stepping up action in global and regional multilateral institutions [11].

As can be seen, the formation and development of China's economic diplomacy are associated with the modernization processes of foreign and domestic policy. During this time, China's economic diplomacy has played an important role in solving the country's foreign policy tasks.

China's «open door» policy laid the foundation for a new stage in economic diplomacy; later, it achieved certain successes in solving the country's strategic tasks in international affairs.

Analyzing the development of China's economic diplomacy, another Russian scientist Tsyvk. A. V. distinguishes it in two main stages [12].

The first stage covers the period from 1949 to 1978, when the PRC managed to solve important problems, and the Chinese government sought recognition of the PRC by other countries of the world and established diplomatic relations with them. The main direction in the early years was the USSR. The task of economic diplomacy was to expand bilateral trade, strengthen bilateral economic, scientific, and technical cooperation, and obtain economic and technical assistance from the Soviet side. At the same time, China sought to establish trade and economic relations with other countries of the world, especially in Asia, and provide them with all possible economic and technical assistance.

At the first stage of the development of economic diplomacy, in addition to issues of peace and national security, such international economic issues as the embargo against China were resolved. Interest in Chinese goods has grown from France and the UK. This interest in China led to the unilateral lifting of the embargo previously imposed by the capitalist countries. By means of economic diplomacy, the American and Taiwanese sides were warned against military violence in the event of interference in trade relations between individual capitalist countries.

At the 3rd plenum of the 11th CPC Central Committee in 1978, it was established that the main task of the party and government is «economic construction.» This period marked the beginning of a new stage in the development of economic diplomacy. He began to be considered as the most important instrument of foreign trade policy and began to play an increasingly important role in general diplomatic practice [12].

Thus, the second stage laid the foundation for China's modern economic diplomacy. In the process of further development of China's economic diplomacy, the issues of joining the World Trade Organization were resolved. Discussion of the terms of membership in the WTO began from 1982 to 2001 and lasted for 15 years. The PRC became a member of the World Trade Organization, which meant the completion of diplomatic negotiations and due to the instruments of economic diplomacy, China joined the international trade regime.

As China develops further, its economic diplomacy will play an increasingly prominent role in the general diplomatic practice of the country.

With the opening of China to the outside world, market mechanisms in the country are strengthened and the national economy is adapting to international norms and standards. China, on the one hand, is aggravating internal reforms, on the other hand, it is expanding international relations with other countries. Today, the PRC is an active participant in world politics and economics, takes part in making decisions on a global scale, develops new mechanisms to expand its sphere of influence.

One of the directions of Chinese economic diplomacy is the country's investment policy, which is based on the «exit» strategy. For the first time in 1998, Jiang Zemin officially announced the new strategy at the 1st Session of the 9th National People's Congress. The strategy of going overseas has become one of the priority directions of all subsequent five-year plans of China's development. At present, the «exit» strategy remains one of the main directions of Chinese foreign trade policy, the importance of which has been repeatedly confirmed at the

congresses and plenums held in the country [13].

During the implementation of Resolution IX of the National People's Congress of China, huge foreign investment flowed into China through economic diplomacy, which contributed to the rapid growth of foreign trade. The Chinese government has created a favorable investment climate, which further stimulated the inflow of investments into the national economy.

China's economic diplomacy is also distinguished by a multilateral format. At the beginning of the 21st century, the efforts of Chinese diplomats intensified activities in regional and international organizations. The beginning of cooperation in the trade and economic sphere can be traced back to accession to the WTO, membership in organizations such as the International Monetary Fund, the World Bank, and the Asian Development Bank. The Chinese government is successfully implementing the tasks set by financial, economic, and trade organizations to bring national legislation in line with international standards.

During the implementation of the Belt and Road Initiative, the methods and forms of Chinese economic diplomacy have been improved. This initiative has received support both at the regional and global levels, and the number of participants in this project is increasing every year. An international project initiated by China expanded the boundaries of economic diplomacy and at the same time strengthened regional integration between neighboring countries. At the same time, trade intensified, leading to the creation of a free trade zone, and attracting investment in infrastructure.

In November 2012, President of the People's Republic of China Xi Jinping proclaimed the idea of the «China Dream», the meaning of which was the great revival of the Chinese nation, which is now the current socio-political course and slogan of the People's Republic of China. And in 2014, at a meeting with business representatives from the region at the APEC summit in Beijing, the Chinese head of state presented the idea of a common Asia-Pacific dream for all countries in the region that strive for prosperity and security, must create the conditions to be at the top, to resist

global development and contribute even more to the prosperity of humankind. According to the Chinese leadership, one of the ways to achieve this goal should be the creation of the Asia-Pacific free trade zone - the Asia-Pacific free trade zone. To stimulate regional economic cooperation, China is investing the US \$ 40 billion in a project to establish a Silk Road Fund to revive centuries-old traditional trade routes. [14]

According to the authors, the proclaimed concepts of Chinese development «Chinese dream», «Asia Pacific dream» and «community of common destiny» are closely related and form the ideological basis of the foreign policy strategy of the People's Republic of China.

From this, we can conclude that China's economic diplomacy in modern times has a wide range of tasks, the implementation of which will lead it to a new stage of development. The great momentum of the economic development of the People's Republic of China in the 21st century made it possible to adapt to the changing world and the international situation at that rate. Under such conditions, the forms, and mechanisms of economic diplomacy in the country were modified.

By using economic power as a tool to influence the countries of the world, Beijing relies primarily on methods of encouragement rather than punishment. Financing can take the form of a wide range of different measures that stimulate the development of trade with countries of the world (for example, how to expand foreign investment and provide foreign aid, including assistance to foreign countries in the implementation of large infrastructure projects). The implementation of such Measures by China not only contributes to the strengthening of trade and economic relations with the respective country but also to the development of political relations with it and the improvement of China's international image [5].

To develop trade and economic relations, diplomats have implemented the tasks of the Chinese government to conclude free trade agreements with foreign partners, create extensive subregional and regional free trade zones, introduce special programs of trade preferences,

etc. It should also be noted that China has recently preferred the method of punishments from all methods of economic diplomacy, as evidenced by China's granting of preferential trade regimes to developing countries since 2003, supported by free trade agreements between the PRC and other partner countries. Economic diplomacy meets the long-term strategic objectives of the Chinese government, such trade, and economic agreements are mutually beneficial. However, some academic analysts believe that trading partners who have received preferences from the Chinese side may become dependent on the Chinese economy.

Conclusion

Thus, analyzing the process of formation and development of the concept of economic diplomacy, we can conclude that the concept of «economic diplomacy» is firmly established in the scientific circulation, integrating the knowledge base of various scientific directions. Economic diplomacy in modern international relations is used as one of the areas of diplomatic activity while expanding the functions, methods, and forms of diplomacy. It should also be noted that

the economic diplomacy of courtiers is aimed at ensuring the national strategic and economic interests of the country abroad.

The peculiarity of China's economic diplomacy lies in its subordination to the modern foreign policy doctrine of China, as well as the methods they use in foreign economic relations. A special emphasis in the field of Chinese economic diplomacy is placed on the expansion of trade relations, the search for new partners and the market, on the provision of preferential preferences in trade and economic relations. The country's economic diplomacy is aimed at implementing a long-term political course by choosing new forms of cooperation under the ideas of the Chinese government. The interaction of the PRC with participants in international projects, initiated by the Chinese leaders, is pragmatic and comprehensive. To strengthen international cooperation, China uses both traditional diplomatic techniques and new economic methods. During the period of the formation of economic diplomacy, the scope and scale of the use of the levers of economic diplomacy have significantly expanded. As a result, in the XXI century, the Chinese economy is one of the leading economies in the world.

References

1. Каррон де ла Каррьер Г. Экономическая дипломатия: дипломат и рынок / Г. Каррон де ла Каррьер. – Москва: РОССПЭН, 2003. – 295 с.
2. Bayne N., Woolcock S. The New Economic Diplomacy. Decision-making and Negotiation in International Economic Relations / N. Bayne, S. Woolcock. - Farnham: Ashgate Publishing Limited, 2010. – 391 p.
3. Лихачев А.Е. Экономическая дипломатия России. Новые вызовы и возможности в условиях глобализации / А.Е. Лихачев. – Москва: ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. – 461 с.
4. Торкунова А.В. Дипломатическая служба. Учебное пособие / А.В. Торкунова. – Москва: РОССПЭН, 2002. – 251 с.
5. Leksyutina Y. V. China's Economic Diplomacy in the 21st Century // Far Eastern Affairs. – 2015. – Vol. 43. – No. 2. – P. 65-81.
6. Zhou Yunshen. 50年来经济外交概念研究分析 // Journal of Hangzhou Normal University. – 2006. – P. 102-110.
7. Sui Jianghua. 经济外交：概念与分析 // Journal of Shenzhen University. –2016. – P. 44-53.
8. Heath, R. Timothy. China's Evolving Approach to Economic Diplomacy // Asia Policy. – 2016. – Vol. 22. – P. 157-191.
9. Yang Jiang. China's Economic Diplomacy in Conflict Regions, China Pivots Westward by Rekindling the Silk Road Linkage: Past, Present, and Future of China's Silk Road in Central, Western and Southern Asian Regions. – 2017. – P. 31-36.

10. Выступление председателя КНР Хи Ыингпинг на глобальном саммите женщин. [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <https://www.mfa.gov.cn/ce/cerus//rus/ztbd/QQ13/t1320668.htm> (дата обращения: 01.11.2021).
11. Мамонов М. Инерция и новации во внешней политике Китая // Международные процессы. – 2010. – Т. 8. – № 3 (24). – С. 40-56.
12. Цвык А.В. Экономическая дипломатия Китая: основные черты // Региональная экономика и управление: электронный научный журнал. [Электрон.ресурс]. – 2021. – URL: <https://eee-region.ru/article/3304/> (дата обращения: 01.11.2021).
13. Терентьева Т.Г. КНР. Дальнейшее развитие стратегии «выход за рубеж» // Азия и Африка сегодня. – 2015. – Т. 693. – № 4. – С. 11-17.
14. Едовина Т. Китай двинулся по Шелковому пути. [Электрон.ресурс]. – 2021. – URL: <https://www.kommersant.ru/doc/2669822> (дата обращения: 15.11.2021).

К.Ч. Байсултанова¹, Ж.Е. Ашинова², А.Б. Дуйсекина³

¹Абылай хан атындағы халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

³Кенжеғали Сағадиев атындағы Халықаралық Бизнес Университеті, Алматы, Қазақстан

Қытайдың экономикалық дипломатиясының қалыптасу және даму ерекшеліктері

Аңдатпа. Мақалада авторлар экономикалық дипломатияның мәнін ашуға, тәжірибелік сарапшылардың ғылыми көзқарастары мен пікірлерін салыстыруға тырысты. Сондай-ақ, авторлар Қытайдың экономикалық дипломатиясының қалыптасу және даму ерекшеліктеріне, оның қазіргі халықаралық қатынастардағы рөліне талдау жасады. Қытай бастамасының түйінді идеяларын жүзеге асыру аясында Қытай мен басқа елдер арасындағы ынтымақтастықтың жаңа нысандары қарастырылып, экономикалық дипломатияның әдістері талданады. Қытайдың экономикалық дипломатиясының ерекшелігі оның қазіргі сыртқы саяси доктринасына бағынуында, сонымен қатар олардың сыртқы экономикалық байланыста қолданатын әдістерінде. Қытай экономикалық дипломатиясы саласында сауда байланыстарын кеңейтуге, жаңа серіктестер мен нарықты іздеуге, сауда-экономикалық қарым-қатынаста преференциялық жеңілдіктер беруге ерекше назар аударылады. Елдің экономикалық дипломатиясы Қытай үкіметінің идеялары аясында ынтымақтастықтың жаңа түрлерін таңдау арқылы ұзақ мерзімді саяси бағытты жүзеге асыруға бағытталған. ҚХР-ның Қытай басшылары бастаған халықаралық жобаларға қатысушылармен өзара әрекеттестігі прагматикалық және жан-жақты. Сонымен қатар, сарапшылар жомарт көмек көрсету, инвестиция тарту, ірі инфрақұрылымдық жобаларды жүзеге асыру және әлем елдерін желіге тартуды ынталандырудың басқа түрлері арқылы Қытай экономикасына басқа елдердің тәуелді болу қаупі туралы ескертеді.

Түйін сөздер: халықаралық қатынастар, сыртқы экономикалық саясат, экономикалық дипломатия, әдістер, экономикалық ынталандыру, Қытай бастамасы.

К.Ч. Байсултанова¹, Ж.Е. Ашинова², А.Б. Дуйсекина³

¹Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

³Университет международного бизнеса имени Кенжеғали Сағадиева, Алматы, Казахстан

Особенности формирования и развития экономической дипломатии КНР

Аннотация. В данной статье авторы попытались раскрыть сущность экономической дипломатии, сопоставить научные точки зрения и мнения практиков-аналитиков. Авторы также проанализировали особенности формирования и развития экономической дипломатии Китая, ее роль в современных

международных отношениях. Рассмотрены новые формы сотрудничества Китая с другими странами в рамках реализации ключевых идей китайской инициативы и анализируются методы экономической дипломатии. Особенности экономической дипломатии КНР заключаются в ее подчиненности современной внешнеполитической доктрине Китая, а также применяемых ими методах во внешнеэкономических отношениях. Особый акцент в сфере китайской экономической дипломатии сделан на расширении торговых связей, поиске новых партнеров и рынка, на предоставлении им льготных преференций в торгово-экономических связях. Экономическая дипломатия страны направлена на реализацию долгосрочного политического курса путём выбора новых форм сотрудничества под идеями китайского правительства. Взаимодействие КНР с участниками международных проектов, инициированное китайскими лидерами, носит прагматический и комплексный характер. В то же время аналитики предупреждают об угрозе зависимости других стран от китайской экономики путем предоставления щедрой помощи, вложения инвестиций, осуществления крупных инфраструктурных проектов и иных форм поощрения.

Ключевые слова: международные отношения, внешнеэкономическая политика, экономическая дипломатия, методы, экономическое поощрение, китайская инициатива.

References

1. G. Carron de la Carrière. *Ekonomicheskaya diplomatiya. Diplomat i rynek*. [Economic diplomacy. Diplomat and market], (ROSSPEN, Moscow, 2003, 295 p.), [in Russian].
2. Bayne N., Woolcock S. *The New Economic Diplomacy. Decision-making and Negotiation in International Economic Relations*, (Ashgate Publishing Limited, Farnham, 2010, 391 p.).
3. Likhachev A.Y. *Ekonomicheskaya diplomatiya Rossii. Novyye vyzovy i vozmozhnosti v usloviyakh globalizatsii*, [Economic diplomacy of Russia. New challenges and opportunities in the context of globalization], (ZAO Izdatelstvo Ekonomika, Moscow, 2006, 461 p.), [in Russian].
4. Torkunova A.V. *Diplomaticheskaya sluzhba* [Diplomatic service], (ROSSPEN, Moscow, 2002, 251 p.), [in Russian].
5. Leksyutina Y.V. *China's Economic Diplomacy in the 21st Century*, *Far Eastern Affairs*. 2015. Vol. 43. No. 2. P. 65-81.
6. Zhou Yunshen. *50 Niánlái jīngjì wàijiāo gàiniàn yánjiū fēnxī*, [Analysis of the study of the concept of economic diplomacy over the past 50 years], *Journal of Hangzhou Normal University*. 2006. P. 102-110, [in Chinese].
7. Sui Jianghua. *Jīngjì wàijiāo: Gàiniàn yǔ fēnxī* [Economic Diplomacy: Concept and Analysis] *Journal of Shenzhen University*. 2016. P. 44, [in Chinese].
8. Heath, R. Timothy. *China's Evolving Approach to Economic Diplomacy*, *Asia Policy*. 2016. Vol. 22. P. 157- 191.
9. Yang Jiang. *China's Economic Diplomacy in Conflict Regions, China Pivots Westward by Rekindling the Silk Road Linkage: Past, Present, and Future of China's Silk Road in Central, Western and Southern Asian Regions*. 2017. P. 31-36.
10. *Vystupleniye predsdatelya KNR Xi Jinping Global'nom sammite zhenshchin* [Speech by the President of the People's Republic of China Xi Jinping at the Global Summit of Women]. Available at: <https://www.mfa.gov.cn/ce/cerus//rus/ztbd/QQ13/t1320668.htm> (accessed 01.11.2021), [in Russian].
11. Mamonov M. *Inertiya i novatsii vo vneshney politike Kitaya* [Inertia and innovations in China's foreign policy]. 2010. Vol. 8. No. 24. P. 40-56, [in Russian].
12. Tsvyk A. V. *Ekonomicheskaya diplomatiya Kitaya: osnovnyye cherty* [Economic diplomacy of China: main features], *Regional economy and management: electronic scientific journal*. Available at: <https://eee-region.ru/article/3304/> (accessed 01.11.2021).
13. Terent'yeva T.G. *KNR. Dal'neysheye razvitiye strategii «vykhod za rubezh»* [PRC. Further development of the strategy «going abroad”], *Aziya i Afrika segodnya* [Asia and Africa today]. 2015. Vol. 693. No 4. P. 11-17, [in Russian].
14. Edovina T. *Kitay dvinulsya po Shelkovomu puti* [China moved along the Silk Road], Available at: <https://www.kommersant.ru/doc/2669822> (accessed 15.11.2021), [in Russian].

Information about authors:

Baisultanova Kulipa Charipkanovna – Candidate of Political Sciences, Professor, Ablaihan Kazakh University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan.

Ashinova Zhanar Erbolatovna – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Duisekina Aidana Berikkalievna – Head of International Department, Kenzhegali Sagadiev University of International Business, Almaty, Kazakhstan.

Байсултанова Кулипа Чарипкановна – саяси ғылымдарының кандидаты, профессор, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан.

Аршинова Жанар Ерболатқызы – тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Дүйсекина Айдана Беріккалиевна – Кенжеғали Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті Халықаралық бөлімінің бастығы, Алматы, Қазақстан.

М.Б. Бақытжан
Қ.Д. Жанпейісова
Е.Ф. Сергазин

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
*Корреспонденция үшін автор: zhanpeisova73@mail.ru

Репатриация бағдарламалары: салыстырмалы талдау (шетелдік және Қазақстан тәжірибесі негізінде)

Аңдатпа. Мақалада этникалық миграцияның әлемдік және қазақстандық модельдеріне сараптама жүргізіліп, талданды. Диаспора мәселесіне, оны қайтару және тарихи отанына көшіру мысалдары келтірілді. Қазақстан Республикасы өзінің тәуелсіздігін алғаннан кейін егемен ел, халықаралық қауымдастың субъектісі ретінде өз саясатын жүргізе бастады. Осы уақыттан бері мемлекеттік саясаттың басым бағыты ретінде әртүрлі себептермен отанынан ажырап қалған қандастарымызды еліне қайтару жүзеге аса бастады. Осы саясатты жүргізу барысында репатриацияға байланысты әртүрлі қиындықтар мен мәселелер орын алды. Ол мәселелердің шешілуі мен реттелуінің өзіндік ерекшеліктері бар екені белгілі. Аталған ерекшеліктерді анықтау мақсатында шетелдердің репатрианттарының қоғалысы мәліметтерін тіркейтін электрондық ақпараттық анықтамалар базаларына талдау жүргізілді. Сондықтан мақалада қазақстандық тәжірибенің жетістіктері мен проблемалары жеке қарастырылды.

Түйін сөздер: Этникалық миграция, репатриация, иммигрант, оралман, тарихи отан, босқын, көшу.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2021-137-4-28-34>

Түсті: 14.04.2020 / Жарияланымға рұқсат етілді: 08.06.2021

Кіріспе

Қайта оралу құқығы – адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында және саяси құқық туралы халықаралық пактіде кездесетін, туған еліне қайтып оралуға құқық беретін халықаралық құқықтық-заңнамалық принцип. Қайта оралу құқығы мемлекет конституциясында, иммиграция заңнамасында немесе диаспораны репатриациялау туралы жеке заң ретінде ресімделуі мүмкін. Қазіргі ғылыми әдебиетте

қайта оралу құқығының немесе «этникалық көші-қон» ұғымының нақты анықтамасы жоқ. «Халық қоныстануы» энциклопедиялық сөздігінде келтірілген анықтама сәйкес, «белгілі бір халықтың (ұлттың) өкілдері қатысатын халықтың көші-қоны» неғұрлым кең тараған деп саналады. Алайда, егер осы анықтамаға сүйенетін болсақ, адамдардың топтық орын ауыстыруының кез-келген түрін этникалық көші-қон санатына жатқызуға болады. Бірақ, біз бұл мақалада тек диаспоралық миграцияны қарастырамыз.

Зерттеу әдістері

Зерттеудің эмпирикалық базасы ретінде Ұлттық экономика министрлігі, статистика комитетінің мәліметтері талданып, зерттеу гипотезасын нақты фактілермен дәлелдеу мақсатында ақпарат көздеріне мониторинг жасалып зерттеу жүргізілді.

Талқылау

Диаспорамен байланыстың болуы, сондай-ақ, елден кеткен отандастардың қайтып оралуы жөніндегі саясатты жүргізу әртүрлі себептерге байланысты болуы мүмкін. Мысалға, көп жағдайда, мемлекет диаспораны халық санының өсуіне немесе құрамына түзетулер енгізу үшін шақырады. Диаспораның тарихи отанына көшуін түсіндіретін екі нұсқа бар:

1) «мен көшемін, себебі мұнда мен және менің этникалық тобымның мүшелері бөтен/кемсігілетін топ болып табылады»;

2) «мен көшемін, себебі өзімнің тарихи отаныммен немесе өзімнің этникалық тобымның өкілдерімен біріккім келеді». [1]

Жаһанданған әлемде иммиграция орын алмайтын елдер іс жүзінде қалған жоқ, алайда көптеген елдер иммиграцияны бұрынғы отандастар есебінен қамтамасыз етуге тырысады. Шет елдердегі диаспораны шақырудан басқа, көптеген елдер бұрын көшіп кеткен азаматтардың қайта оралуына да жағдай жасайды. Ондай азаматтар, әдетте, жоғары білімі мен біліктілігі бар, өмір сүру деңгейі жоғары азаматтар болып табылады. Репатриациялық саясат демографияны жақсартудан басқа, елге жаңа зияткерлік қауым мен инвестиция тарту қажеттілігінен туындауы мүмкін. Дамушы және кедей елдерден дамыған елге «мидың кетуі» процесі жақсы өмір мен сапалы білім іздегендіктен болады.

Репатриация әртүрлі аспектілерге ие болуы мүмкін. Титулды ұлт өкілдерінің келуі сол елдегі халықтың этникалық немесе діни құрылымын түбегейлі өзгертеді. Репатриация қоғамның гомогендігін қолдау шарасы ретінде өзге халықтар жаппай қоныстанған немесе

этникалық азшылықтардың жоғары табиғи өсімі орын алған елдерде қызмет ете алады. Мысалға, Израиль билігі өз халқының табиғи өсіміне қарамастан, еврейлерді тарту бойынша белсенді саясат жүргізуде. Себебі халықтың қазіргі өсуі жеткілікті деп саналмайды және осылайша елдегі еврей көпшілігін сақтауға ұмтылып отыр. Израиль репатриацияның арқасында мемлекеттің еврейлік сипатын сақтап қана қоймай, сондай-ақ жоғары табиғи өсімге қол жеткізді. Сонымен қатар иммигранттар арасында жас еркектердің көптігінен, әскерге шақырылатын азаматтардың үлесі де артты.

Қайта оралу туралы заң 1950 жылдың 5 шілдесінде қабылданған әрбір еврейдің Израиль мемлекетіне қайта оралу құқығын жариялайтын заң. Бұл заң еврей ұлттық мемлекеті ретінде Израиль мемлекетінің пайда болуы мен өмір сүруінің негізінде жатқан сионизмнің идеологиялық доктринасын заңды түрде түсіндіреді. Бұл заң еврейлердің қоныстанған елдерінен Израильге оралуын ынталандырды. Қайта оралу туралы заң 1952 жылғы азаматтық туралы заң бойынша Израиль азаматтығын беру үшін құқықтық негіз болып табылады, ол елге қайта оралу туралы заңның негізінде келген әрбір еврейдің азамат мәртебесін автоматты түрде алуын көздейді. Қайта оралу туралы заңды еврей халқына қарсы бағытталған қызметпен айналысқан, айналысатын немесе қоғамдық тәртіп пен елдің қауіпсіздігіне қатер төндіретін адамдар қолдана алмайды. Сонымен қатар, шетелде қылмыс жасаған және Израильде сот төрелігінен қашқан тұлғалар да осы заң арқылы көше алмайды.

Израильге Кеңес Одағынан Галахе бойынша 300 мыңға жуық еврей болып табылмайтын адам жаппай репатриацияланудан кейін израильдік қоғамда оның түсіндірмесіне өзгертулер енгізу туралы заңды қайта қарау қажеттілігі бірнеше рет талқыланды. Қайта оралу туралы заң бірқатар заңдық проблемалардың туындауына әкеліп соқты. Көп жылдарға созылған дискуссиялардан кейін 1970 жылдың наурызында Израильде қайта оралу туралы заң мен халықты

тіркеу туралы заңға түзетулер енгізілді. Бұл түзетулерге «Авода» мен «МАФДАЛ» партиялары арасындағы ымыралы келісім нәтижесінде қол жеткізілді. Заң бойынша: «Еврей әйелден туған және басқа дінге көшпеген адам, сондай-ақ иудаизмді қабылдаған адам еврей деп саналады».

Израиль тәуелсіздік жариялаған кезден бастап еврейлердің қайта оралуы «Алия» деп аталатын бағдарлама аясында жүргізіліп келеді. 1948-1952 жылдары араб елдерінде тұратын жүздеген мың еврей қуғын-сүргіннен қашып, Израильдің еврей халқы 600 мыңнан 1,5 миллионға дейін өсті. 1967 жылғы алты күндік соғыс КСРО еврейлерінің ұлттық сана-сезім көтерілісін туғызды. 1960-шы жылдардың соңы — 1970-ші жылдардың басында Израильге репатриацияға қатысты Кеңес Одағының саясаты жеңілдетілген кейін, 1969 жылдан 1975 жылға дейін Израильге КСРО-нан 100 мыңға жуық репатриант оралды. М.Горбачевтің КСРО басшылығына келуімен Одақтың эмиграция тәртібі жеңілдетіліп, 1989 жылдан бастап КСРО-дан жаппай репатриация басталды. 1990 және 1991 жылдары неғұрлым қарқынды көшіп келу жүрді, осы екі жыл ішінде Израильге 330 мыңнан астам адам қоныс аударды, ал 1992-1999 жылдары 490 мың адам Израиль азаматтығын алды. 2000-2004 жылдары 125 мың адам көшіп келсе, 2005-2013 жылдары бұрынғы КСРО елдерінен Израильге жылына 10 мың шамасында адам қоныс аударды. Қазіргі таңда орыс тілді еврейлер Израильдің барлық халқының 17% - дан астамын және елдің еврей халқының 20% - дан астамын құрайды. Кейбір қалаларда олардың үлесі 40% - дан асады. [2]

Автохтонды ұлтын жинау саясаты екінші дүниежүзілік соғыстан кейін Германияда да орын алды. Мемлекет заңы Шығыс Еуропа мен бұрынғы КСРО-нан шыққан неміс ұлты өкілдеріне Германияға қоныс аударуға және азаматтығын алуға мүмкіндік берді. 1950 жылдан бастап Германияға 4,5 миллионнан астам неміс қоныс аударды. 1980 жылдардың соңына дейін Польша мен Румыниядан қоныс аударушылар басым болса, 1990 жылдардан

бастап негізгі контингентті КСРО - нан қоныс аударушылар құрады. [3]

1990-2011 жылдар арасында Германияға 2.507.950 адам «неміс қоныс аударушылары» ретінде келді. Бүгінде Германияда тұратын қоныс аударушылардың жартысынан астамын бұрынғы КСРО елдерінен (1,45 миллион адам), соның ішінде Ресейден (612 мың) және Қазақстаннан (575 мың) шыққан адамдар құрайды. Сонымен қатар, Польшамен (579 мың) Румыниядан (213 мың) келгендер саныда аз емес. 1990 жылдан бастап бұрынғы КСРО елдерінен қоныс аударушылар ағыны айтарлықтай өсті. Мәселен, олардың үлесі 1990 жылы 37,3% құраса, 1993 жылы 94,7% - ға дейін өсті. 1990 жылдан 2011 жылға дейін Германияға қоныс аударушылар ретінде Қазақстаннан 926.367, Ресейден 699.395, Польшадан 206.846, Румыниядан 187.925, Қырғызстаннан 73.807, Украинадан 41.198 адам келді. [4]

Тағы бір мысал ретінде Ресей Федерациясын қарастырайық. Кеңес Одағы құлаған уақыттан бастап көптеген өзге ұлт өкілдерінің көшіп кетуі мен туу көрсеткішінің құлауы салдарынан Ресейде халық күрт азая бастады. Бұл проблеманы шешу мақсатында Ресей үкіметі басқа елдерге репатриацияны насихаттайтын арнайы уәкілдерін жіберді. 2006 жылдан бастап Ресейде шетелде тұратын отандастардың Ресей Федерациясына ерікті түрде қоныс аударуына жәрдемдесу жөніндегі мемлекеттік бағдарлама жұмыс істейді. 2012 жылдың 14 қыркүйегінде Ресей президенті Владимир Путин 2013 жылдан бері мерзімсіз жұмыс жасайтын отандастарды қоныс аударуға арналған мемлекеттік бағдарламаның жаңа форматын бекіткен жарлыққа қол қойды. Сонымен қатар, Ресей Федерациясының заңнамасында «орыс халқы», «орыс ұлты» секілді ұғымдарға сүйенбей, тек «отандас» деген ауқымды анықтама енгізіледі.

Қоныс аударушы «отандастар» Бурятия, Забайкал, Камчатка, Примор, Хабаровск, Амур, Иркутск, Магадан, Сахалин өңірлері мен еврей автономиялық облысында мемлекеттік қолдаудың ең жоғары деңгейін

пайдаланатын болады. Мұндай аумақтарға көшкен кезде, өтініш берушіге 120 мың рубльден 240 мың рубльге дейін және қоныс аударушылардың әрбір отбасы мүшесіне 120 мың рубльге дейін «көтерме» берілетін болды. Бағдарламаға қатысушы және оның отбасы мүшелері мемлекеттік кепілдік пен әлеуметтік қолдау алады, атап айтқанда, тұрақты тұрғылықты жерге көшудің құны, мемлекеттік салықты төлеуге арналған шығыстар, орналастыруға («көтерме ретінде») біржолғы жәрдемақы, алғашқы алты ай ішінде өзге табыстар болмаған жағдайда өңірдегі ең төменгі күнкөріс деңгейінің 50% мөлшерінде жәрдемақы төленеді. [5]

Ал өз отанымызға келетін болсақ, 1991 жылы Қазақстан тәуелсіздігін жариялаған уақытта қазақ халқының үштен бір бөлігі тарихи отанынан тыс аймақтарда өмір сүріп жатты. Бүкіл әлемдік қазақтар съезінде тарихи отанға көшу идеясы айтылып, оны жүзеге асыруға арналған бағдарлама құру қажеттілігі талқыланды.

Бағдарламаның мақсатына қол жеткізу үшін мынадай міндеттерді шешу көзделді:

- бағдарламаға қатысушыларды экономиканың, еңбек ресурстарының қажеттіліктеріне сәйкес және серпінді жобаларды іске асыру үшін онтайлы қоныстандыру;

- бағдарламаға қатысушыларды қолдауға арналған әлеуметтік жаңа тетіктерді әзірлеу және іске асыру;

- тұрғын үй құрылысына кредит беру және тұрғын үй сатып алу жолымен бағдарламаға қатысушыларды тұрғын үймен қамтамасыз ету;

- бағдарламаға қатысушыларды тұрақты жұмыспен қамтамасыз ету;

- көші-қон процестерін реттеудің нормативтік құқықтық базасын жетілдіру.

Сонымен қатар бағдарламаны іске асырудан күтілетін нәтижелер мынадай болды:

- этникалық, ішкі және сыртқы көші-қон процестерін реттеу және оларды өңірлердің әлеуметтік-экономикалық даму мүдделеріне бағындыру;

- этникалық және ішкі көші-қонушылардың едәуір бөлігінің өмір сүру сапасын арттыру;

- бұрын Қазақстаннан шыққан жоғары білікті мамандарды қайтаруды ынталандыру;

- көшіп-қонушыларды бейімдеу және ықпалдастыру қиындықтарына, жұмыссыздыққа және стихиялық көші-қонға байланысты әлеуметтік тәуекелдердің туындауының алдын алу;

- ұлттық шоғырландыру процестерін одан әрі дамытуды, әлеуметтік тұрақтылық пен келісімді нығайтуды, демографиялық жағдайды жақсартуды қамтамасыз ету.

Нәтижелер

Оралмандарға әлеуметтік және экономикалық жағынан бірқатар жеңілдіктер мен қолдау бағдарламалары ұсынылады. Бұл бағдарламалар оралмандарға жұмысқа орналасуға, біліктілік арттыруға немесе қайта мамандануға, қазақ тілін үйренуге, жоғары оқу орындарына, мектеп пен балабақшаға орналасуға көмектесуді қамтиды. Оралмандар Қазақстанға келуге арналған консулдық алымдарды төлемейді және азаматтықты жеңілдетілген схема бойынша алуға мүмкіндіктері бар. Сондай-ақ, оралмандар Қазақстан азаматтарына берілетін әлеуметтік көмектің барлық түрлерін алады. Оларға жеңілдетілген негізде тұрғын үй сатып алуға жәрдем көрсетіледі, сондай-ақ елге келген кезде біржолғы жәрдемақы төленеді.

Оралмандардың проблемаларының бірі орыс тілін білмеу. Себебі орыс тілі қазақ тіліне қарағанда еңбек нарығында көп сұранысқа ие, ал бейімделу кезінде орыс тілін үйрету қарастырылмаған. Қытай, Моңғолия, Ауғанстан және Өзбекстанның ауылдық өңірлерінен келген репатрианттар білікті жұмыс орындарына орналаса алмайды. Сыбайлас жемқорлықта жеңілдіктер алу кезінде проблема болып отыр. Алайда ең үлкен қиындыққа квота жүйесінен тыс келген оралмандар тап болып отыр. Қаржылық көмекті Қазақстанға жыл сайынғы квота шеңберінде келетін оралмандар ғана алады,

ол 2005 жылдан бастап 15,000 отбасын құрады, ал 2009 жылдан бастап 20,000 отбасына дейін өсті. Квоталар қоныстанатын аймаққа байланысты бөлінеді; 2014 жылдан бастап репатрианттарды қабылдау екі ірі қала – Астана мен Алматыдан басқа кез келген өңірде жүзеге асырылады. Квота санын Президент жыл сайын тағайындайды, бірақ көбінесе өткен жылғы квота сақталады.

Бұдан басқа, Қазақстанда көпшілік репатрианттарға немқұрайлы немесе нашар қарайды. Жергілікті халықтың репатрианттарға көз-қарасы: 34% жақсы, 25% шыдамды, 22.5% немқұрайлы және 10.1% нашар. Көбінесе этникалық қазақтар арасында оң көзқарас байқалса, орыстардың арасында - немқұрайлы. [6]

Мұнымен қоса, репатриация барысы оралмандар мен әлеуметтік қоғам тарапынан үлкен сынға душар болып отыр. Атап айтқанда:

- Ішкі көшіп-қонушылардың стихиялық орын ауыстыруы әлеуметтік шиеленіс туғызып, ішкі еңбек нарығына жүк түсіреді.

- Этникалық көшіп келушілерді өңірлер бойынша орналастыру барысында аумақтық өндірістік күштердің қуаты ескерілмей жүргізіледі, бұл қайта көші-қонға әкеледі. Оралмандардың басым бөлігі бүгінде еңбек күші мол өңірлерде – Оңтүстік Қазақстан, Маңғыстау, Алматы және Жамбыл облыстарында тұрады, ал солтүстік өңірлер білікті еңбек ресурстарының тапшылығына тап болып отыр.

- Оралмандарды әлеуметтік қолдау жүйесі одан әрі жетілдіруді талап етеді. Әлеуметтік төлемдердің негізгі бөлігі көшіп келу

квотасына енгізілген отбасыларды тұрғын үймен қолдауға және көшуге бағытталып отыр. Бүгінгі күннің талаптарына сәйкес келмейді, соның салдарынан оралмандар отбасыларының жартысына жуығының баспанасы жоқ.

- Көші-қон мәселелерін шешумен айналысатын мемлекеттік басқару органдарының іс-қимылдарында үйлесім жоқ.

- Жергілікті атқарушы органдардың деректері бойынша еңбекке қабілетті жастағы этникалық иммигранттардың үштен бір бөлігі жұмыспен қамтылмаған.

- Шет елдердегі қазақ диаспорасы өкілдері арасында имидждік және ақпараттық-насихаттау жұмысының төмен тиімділігі.

- Оралмандар кәсіптік білім алуда, балаларды мектепке дейінгі мекемелерге орналастыруда қиындықтарға тап болады.

Қорытынды

Алайда, аталған проблемаларға қарамастан, Қазақстанның мұнай сатудан алатын үлкен табыстары репатриация бағдарламасын табысты іске асыруға мүмкіндік береді. Сондай-ақ оралмандар тұратын елдердің кедейлігі мен сол елдерде туындайтын этносаралық кикілжіңдер қоныс аудару бағдарламасының табыстылығын арттырады.

Жалпы алғанда, 1991 жылдан бастап Қазақстанға 1 миллионға жуық адам көшіп келді. Басқа елдермен салыстырғанда, 18 млн адам халқы бар ел үшін бұл үлкен жетістік деп санауға болады. [7]

Әдебиеттер тізімі

1. Юдина Т.Н. Социология миграции / Т.Н. Юдина. – Москва: Академический Проект, 2006. –102 с.
2. Энгель В.В. Тема 19. Евреи СССР в годы хрущевской «оттепели» и в эпоху «застоя» (1953-1985 гг.) Курс лекций по истории евреев в России. [Электрон.ресурс]. – 2021. – URL: <http://jhistory.nfurman.com/russ/russ001-19.htm> (қолданылған күні: 15.01.2021).
3. Susanne Worbs, Eva Bund, Martin Kohls, Christian Babka von Gostomski. Nürnberg: Bundesamt für Migration und Flüchtlinge. (Spät-) Aussiedler in Deutschland: Eine Analyse aktueller Daten und

Forschungsergebnisse. [Электрон.ресурс]. – 2020. – URL: <http://jhistory.nfurman.com/russ/russ001-19.htm> (қолданылған күні: 15.11.2020).

4. Иммиграция (опоздавших) репатриантов и членов их семей. Социальная ситуация в Германии. 01.04.2018. [Электрон.ресурс]. – 2021. – URL: <http://www.bpb.de/nachschlagen/zahlen-und-fakten/soziale-situation-in-deutschland/61643/spaet-aussiedler>(қолданылған күні: 15.01.2021).

5. Донец Е.В., Чудиновских О.В. Политика России в отношении содействия переселению соотечественников на фоне международного опыта // Население и экономика. – 2020. – № 4(3). – С. 1-32. [Электрон.ресурс]. – 2021. – URL: http://file:///C:/Users/Alikhan/Downloads/POPECON_article_54911_ru_1.pdf (қолданылған күні: 15.01.2021).

6. Оралмандар: жағдайы, проблемалары және перспективалары // «Демоскоп». – 2006. – № 245. [Электрон.ресурс]. – 2021. – URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/2006/0245/analit07.php> (қолданылған күні: 15.01.2021).

7. Искаков Б. 24 жылда тарихи отаныңа 1 млн.-ға жуық этникалық қазақ оралды. // Inform.kz, 28 мамыр, 2015 жыл. [Электрон.ресурс]. – 2021. – URL: <http://inform.kz/rus/article/2780983>. (қолданылған күні: 15.01.2021).

M.B. Bakytzhan, K.D. Zhanpeisova, Ye.F. Sergazin

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Repatriation programs: a comparative analysis (based on foreign and Kazakh experience)

Abstract. The article analyzes the global and Kazakh models of ethnic migration. Examples of the problem of the diaspora, its return, and resettlement to the historical homeland are given. After gaining its independence, the Republic of Kazakhstan began to pursue its policy as a sovereign state, a subject of the international community. Since then, the repatriation of our compatriots who have lost their homeland for various reasons has become a priority of state policy. During the implementation of this policy, there were various difficulties and issues related to repatriation. It is known that the solution and settlement of these problems have their own peculiarities. To identify these features, an analysis of electronic databases that register the movement of repatriates from abroad was conducted. Therefore, the article considers the achievements and problems of Kazakhstan's experience.

Keywords: ethnic migration, repatriation, immigrant, oralman, historical homeland, refugee, resettlement.

М.Б. Бақытжан, К.Д. Жанпейсова, Е.Ф. Сергазин

Евразийский Национальный Университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Программы репатриации: сравнительный анализ (на основе зарубежного и казахстанского опыта)

Аннотация. В статье анализируются глобальная и казахстанская модели этнической миграции. Приведены примеры проблемы диаспоры, ее возвращения и переселения на историческую родину. После обретения независимости Республика Казахстан начала проводить свою политику как суверенное государство и как субъект международного сообщества. С тех пор репатриация наших соотечественников, потерявших родину по разным причинам, стала приоритетом государственной политики. В ходе реализации этой политики возникали различные трудности и вопросы, связанные с репатриацией. Известно, что решение этих проблем имеют свои особенности. Для выявления этих особенностей был проведен анализ электронных баз данных, регистрирующих перемещение репатриантов из-за границы. Поэтому в статье рассматриваются достижения и проблемы казахстанского опыта.

Ключевые слова: этническая миграция, репатриация, иммигрант, оралман, историческая родина, беженец, переселение.

References

1. Yidina T.N. Sotsiologiya migratsii [The Sociology of Migration], (Akademicheskii Proect, Moscow, 2006, 102 p.), [in Russian].
2. Engel V.V. Tema 19. Evreii SSSR v gody hrushevkoi «ottepeli» I v epohu «zastoya» (1953-1985 gg.). Kurs leksii po istorii evreev v Rossii [Topic 19. Jews in the USSR during the Khrushchev Thaw and the Stagnation Period (1953-1985) Lecture Course on the History of Jews in Russia.]. Available at: <http://jhistory.nfurman.com/russ/russ001-19.htm>, [in Russian], (accessed 15.01.2021).
3. Susanne Worbs, Eva Bund, Martin Kohls, Christian Babka von Gostomski. Nürnberg: Bundesamt für Migration und Flüchtlinge. Aussiedler in Deutschland: Eine Analyse aktueller Daten und Forschungsergebnisse. Available at: <http://jhistory.nfurman.com/russ/russ001-19.htm>, [in German], (accessed 15.01.2021).
4. Immigratsiya (opozdavshih)repatriantov I chlenovihcemei. / Sotsialnayasiuatsiya v Germanii 01.04.2018 [immigration of (late) returnees and their families. Social situation in Germany.01.04.2018]. Available at: <https://www.bpb.de/nachschlagen/zahlen-und-fakten/soziale-situation-in-deutschland/61643/spaet-aussiedler>, [in Russian], (accessed 15.01.2021).
5. Donets E.V., Chudynovskih O.V. Politika Rossii v otnosheniisodeistvyapereseleniusootechestvennicovna fonomezhdunarodnoopyta. Naselenie I ekonomika [Russia's policy to assist the resettlement of compatriots on the background of international experience. Population and Economy]. 2020. No. 4(3). P. 1-32. Available at: http://file:///C:/Users/Alikhan/Downloads/POPECON_article_54911_ru_1.pdf, [in Russian], (accessed 15.01.2021).
6. Oralmandar: zahgdayi, problemalary zhane perspektivalary. «Demoskop» [Oralmans: status, problems, and prospects. «Demoscope»]. 2006. No. 245. Available at: <http://www.demoscope.ru/weekly/2006/0245/analit07.php>, [in Kazakh], (accessed 15.01.2021).
7. Iskakov B. 24 zylta tarihi otanyna 1 mln-ga zuyk etnikalyk kazak oraldy. Inform.kz, 28 мамыр, 2015 zhyl [1 million in 24 years to the historical homeland.- about two dozen ethnic Kazakhs returned. Inform.kz, May 28, 2015]. Available at: <http://inform.kz/rus/article/2780983>, [in Kazakh], (accessed 15.01.2021).

Авторлар туралы мәлімет:

Бақытжан Мадияр – 2 курс магистранты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Жанпейісова Қарғаш Далелханқызы – саяси ғылымдардың кандидаты, саясаттану кафедрасының доценті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Сергазин Ерболат Фаттахович – Ph.D., Саясаттану кафедрасының доценті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Bakytzhan Madiyar – The 2nd year master's student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Zhanpeiissova Kargash Dalelkhankyzy – Candidate of Political Sciences, Associate Professor of Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Sergazin Yerbolat Fattakhovich – Ph.D., Associate professor of the Department of Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Social constructivism in international relations theory

Abstract. *The main emphasis of social constructivism is the place of human consciousness or awareness in world politics. By rejecting the rationalist theory of neorealism and neoliberalism, emphasizing a sociological perspective in world politics, emphasizing normative and even material structures, constructivism emphasizes the role of identity in the formation of interests and actions and the mutual occurrence of factors and structures. Constructivism started with Thomas Hobbes (1588-1679), one of the leading thinkers of Realism. Val Dusek argues that Thomas Hobbes and Giambattista Vico, who argue that our knowledge is constructed, are the pioneers of Constructivism. Both thinkers claim that what we know best is what we do or build. Hobbes says that mathematics and its political situation are built by arbitrary decisions. Social Constructivism, especially after the 1980s, has become a common approach in dealing with and examining different issues in the field of humanities and social sciences. This study focuses on the definition of the social constructivism approach within the scope of International Relations (IR) theories and the discussions on this approach. The perspective of social construction is constructivism on change, interests, identity, cooperation, and international norms are evaluated in terms of the discipline of IR. The contribution of constructionism to international organizations and regionalization studies is important. In this context, the article focuses on the effects of social constructionism in the world in the discipline of IR and the research carried out using this approach. This study aims to show the unique aspects of constructivism and its place in IR theories, starting from the common points of the related approaches. In this context, the article first discusses the theoretical development of the discipline and constructivist approaches. Afterward, the article explains social constructivism, which is necessary for a clearer understanding of constructivist IR approaches, within the framework of the basic assumptions that distinguish constructivist approaches from the mainstream of the discipline.*

Keywords: *Social Constructivism, International Relations Theories, Hobbes, Wendt, Giddens.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2021-137-4-35-50>

Received: 20.10.21 / Approved: 25.11.21

Introduction

Theoretical-philosophical reflection on interstate relations goes back a long way in history and is associated with names from political theory and the history of ideas such as Thucydides, Aristotle, Machiavelli, Hobbes, and Kant [1; p.198]. The IR emerged as a scientific discipline after the end of the First World War.

On May 30, 1919, the American and British delegations agreed to the establishment of scientific institutes to study international relations at the Paris Peace Conference. This was followed in 1920 by the British Institute of International Affairs, which was called the Royal Institute of International Affairs from 1926 onwards, and the American Institute of International Affairs, which was soon merged with the Council on

Foreign Relations [2; p. 276]. This was followed by the establishment of scientific institutions in various countries, the main task of which was to research the causes of war. As early as 1919, the world's first professorship dedicated to IR was established at Aberystwyth University in Wales [3; p. 137]. Idealistic thinking in international relations was first challenged in 1939 by Edward Hallett Carr, who was appointed to the Wilson Chair at Aberystwyth University in 1936. In his book *The Twenty Years' Crisis*, he demonstrated that the 20 years of crisis from 1919 to 1939 had not created a peaceful world despite the League of Nations, idealistic political advice, and a policy of appeasement. He criticized the lack of the "power" factor in idealistic theory. With the book, Carr earned a reputation for being one of the founding fathers of realism in IR [4; p. 123].

After the Second World War, under American leadership, the UN, the World Bank, and the International Monetary Fund were largely founded in the spirit of idealism, but against the background of the East-West conflict, the «de facto re-establishment of the academic discipline IR» occurred realism dominated. The writings of Hans J. Morgenthau were groundbreaking for the establishment of the new paradigm, especially the book *Politics Among Nations from 1948* became textbook-like [5; p. 186]. Realism did not become a monolithic block of a theory, but some basic assumptions are shared by all representatives of the realistic school: International politics is based on cooperation or conflict between groups; essentially these groups are motivated by their interests ("egoism"); the interaction between the groups takes place constantly against the background of the possible use of material power with which coercion can be exercised («power-centrism») [6; p. 43].

Initially, idealism (later labeled as such) (also called liberalism in IR) was the discipline's only line of thought. Decisive for its establishment was the initiative of American President Woodrow Wilson, which he expressed in his 14-point program: End of secret diplomacy, freedom of the seas, free trade, disarmament, peaceful settlement of colonial conflicts, and the establishment of a League of Nations as an instrument of collective

Security [7; p. 85]. Idealism is based on a belief in progress and reason. In the long term, the implementation of the principle of reason must lead to a better world in which every conflict and every conflict of interests can be resolved cooperatively through compromise and settlement.

The subject IR (IR) or International Affairs (IA) or Global Studies (GS) or International Studies (IS) is concerned with the studies of politics, economics, and jurisprudence on a global level. Therefore, it forms a discipline consisting of political science, which traditionally deals with the relations between states, as well as economics and law. In recent decades, the focus has also expanded to include the relationship between state and non-state actors. The latter can include, for example, transnational companies or organizations. Since it is a sub-discipline of political science, IR is an independent term and is therefore capitalized [8; p. 103].

Social science research into international politics began after the First World War and went through three major paradigmatics, i.e. fundamental debates by the beginning of the 21st century, through which several schools of thought established themselves in the long term [9; p. 321]. These are themselves interspersed with several heterogeneous currents, which often contradict each other, but rely on the same basic assumptions. Therefore, IR has high theoretical content and great interdisciplinarity, which extends above all to political science, economics, law, history, psychology, and anthropology.

Metatheoretical Debates in International Relations

Theoretical discussions of a metatheoretical nature are characteristic of IR. IR reacts primarily to political science debates in the United States. A distinction must be made between three metatheoretical conflict axes in IR:

1. Discourse on the ontology between a realistic and an idealistic (liberal) understanding of international politics.
2. Discourse on the epistemology of IR between naturalists and hermeneutics.

3. Discourse on the social theory of IR and positivism and post-positivism between rationalists and constructivists.

In addition, international cooperation and behavior beyond the nation-states are increasingly the focus of research interest; non-governmental organizations (NGOs), international organizations, and states are therefore in a space of international communication or interaction. The content of the discipline can be broken down into two different ways: on the one hand, according to the interpretative approaches that used theories, and on the other hand, according to the policy fields dealt with policies [10; p. 147]. In the history of the IB, there have been three so-called "great debates", long-lasting research discussions that have shaped the subject: firstly in the 1940/the 50s between idealism and realism, in the 1960s between scientism and traditionalism, and since the 1980s between Postmodernism and Positivism. So far, the IBs have been strongly influenced by US political science with a behavioral orientation. With Czempiel, the understanding of politics of the IR can be described as the "authoritative allocation of values in the areas of security, welfare and domination" [11; p. 83]

Metatheoretical models

There are three dominant metatheoretical models in IR. The three metatheories represent different attitudes about the question of whether and how a theory has to explain empiricism and what explanatory claims a theory should have. Carl Böhret, Werner Jann, Eva Kronenwetter (1988) suggests the following subdivision:

1st group: normative-ontological, here certain values and norms are simply set within the theories, and it is important to establish this «good» order. So, statements or ideals for social coexistence are formulated within these theories, in the sense that there are objective truths that can be recognized with the help of science.

2nd group: empirical-analytical, the aim is to find out and formulate the relationships between empirically perceptible reality in the form of legal statements. Social reality is assumed

here but is always considered accessible and perceptible, you just have to have the «right» methods and instruments available. However, this metatheoretical perspective does not know absolute truths.

3rd group: critical-dialectical, social reality is understood here more as a product. Furthermore, it is always forms of dialectics that bring about the progress of a society. The rule here is that society must be grasped in its entirety through research.

Rationalism is part of the empirical-analytical understanding of politics; Constructivism is closer to the critical-dialectical understanding. The concept of power and the phenomenon of power function as an important reference tool both in many fields of social sciences and in the discipline of IR. In this context, many subjects, fields, and problems are discussed within the framework of the concept of power and the phenomenon of power. (12 p.27). *Balance of Power Theory* has been a theory used in many studies in the discipline of IR [12; <https://www.irtheory.com>]. Balance of Power Theory can be characterized as an important theoretical tool used by Realists in interstate relations when examining the problematics that they deal with around principles such as a zero-sum game, relative gains, competition, and conflict [13; p. 58]. Many IR theories, especially Neorealism, have a materialist approach and are used as a military power and economic capacity. While emphasizing the distribution of material power, Builders reject the one-sided material emphasis. They argue that the most important thing in IR is not material but social. Because the social and political world, including the world of IR, is not a physical entity or a material object that is outside of human consciousness. In this sense, the discipline of IR should focus on the factors that affect the thoughts and beliefs of the actors on the international stage and the common understanding between these actors [14; p. 162].

Above all, the end of the Cold War is considered, if not as the hour of birth, then at least as the main reason for the increasing popularity of the constructivist perspective and generally new approaches in the theories of the

IR. All these approaches, which are often referred to as postmodern or post-positivistic, have in common that they emphasize the inadequate explanatory power of the so-called rationalistic theories about the fundamental change in the international structure due to the end of the East-West conflict. With its prominent representatives such as Wendt, Kratochwil, Onuf, Ruggie, or Risse, constructivism or social constructivism is probably one of the most popular theories or metatheories that postulate a new approach to understanding IR [12; p. 58]

The international system as an analysis level - the systemic approach

At this most extensive level, interaction patterns can be examined to be able to identify possible causalities. Since there is no high uniform level of methodological development, there is no “cumbersome” empiricism, which gives scientists a lot of freedom. The disadvantage of this level of analysis is the clear overestimation of the system’s influence on state actors and the clear underestimation of the state’s ability to influence the international system. It is therefore easy to find a deterministic mode of orientation by neglecting state autonomy. States are also assumed to have a certain degree of uniformity and domestic politics are viewed as a black box, which may exclude important influencing factors. Cultural differences are often not taken into account in the course of generalization. Therefore, the informative value of this analysis level is limited to correlative statements, as there is no adequate basis for causal statements.

The Nation-State as a Level of Analysis - The Subsystemic Approach

Differentiating the actors enables a differentiated analysis. Generalizations, therefore, tend to have greater accuracy when the individual actors are examined more closely. This enables a detailed analysis of the goals, motivations, and purposes of national policies. However, there is great difficulty in attempting to create a sophisticated model for the comparative

study of foreign policy because there are many details that make the process difficult. There is also the further risk of over-differentiation, whereby differences are overemphasized. This is supported above all by a certain ethnocentricity, which makes objective statements more difficult.

Contents of International Relations

The core area of IR is dealing with conflicts. The aspects of the parties to the conflict, the subject of the conflict, the conflict environment, the difference in position, and the outcome of the conflict are to be analyzed. The different theories of IR each offer different analysis concepts and conflict resolution strategies. In the German-speaking area, the concept of the Tübingen School (Rittberger, Hasenclever, etc.) is particularly important, whose conflict analysis is based on a procedural political concept on the one hand (focus: peaceful conflict resolution) and the other hand is deeply rooted in peace research. International policy issues include foreign policy, diplomacy, development policy, peace research, global environmental policy, globalization, international trade policy, international nuclear policy, conflict research, the Middle East conflict, north-south conflict, east-west conflict, strategic studies, and international law [16; p. 37].

Theoretical framework

This article begins with a brief illustration of constructivism in the field of sociology and philosophy. This is intended to make the background and the elementary principles of constructivism more transparent and understandable. It should and can of course only be a rudimentary and simplified representation in this work. The main part of the work then deals with social constructivism as a (meta) theory of IR. In the first short section, a small impression of the diverse social constructivist ideas in the IR is given. The scope of the paper, on the other hand, only allows a more detailed presentation of the two main protagonists. First, the constructivist model by Alexander Wendt is sketched [17; p. 93]. Although he is severely criticized by some

«more radical» constructivists and in some cases not recognized as a true constructivist, in the professional world he is nonetheless one of the most prominent representatives of constructivism (or at least of the American school). Central to Wendt is his examination of neorealism according to Waltz, who wrote with his book *Theory of International Politics (TIP)*, probably one of the most cited textbooks of the IR like Waltz, Wendt moves on the systemic level and integrates some of the Core points of rationalism or neorealism in its approach. Although Wendt cannot be regarded as representative of the entire range of constructivist approaches, his approaches offer a good analysis of constructivist questions and enable a relatively simple introduction to the otherwise often very complex and highly philosophical «effusions» of constructivism [18; p. 72]. Second, as a counterpart, an alternative constructivist analysis of IR is discussed, which shows Thomas Risse (Kappen) as the main representative. Not least as director of the Center for Transatlantic Foreign and Security Policy at Freie Universität Berlin, he has made decisive contributions in recent years to the further development of the constructivist perspective (in Europe), where he primarily plays the role of transnational actors in IR. Risse is considered to be one of the main representatives of a so-called liberal-institutionalist constructivism - or sociological-institutionalist perspective, as he prefers to call it - is particularly popular in Europe. In the last part, there is an appreciation of the two authors discussed and a few concluding remarks on social constructivism in the IR.

Social Philosophical Origin of Constructivism

We must accept that constructivism is not an entirely new approach but thought with deep historical roots. It is accepted that this approach dates to the 18th-century Italian philosopher Giambattista Vico (1668-1744) as an old methodology. Today we encounter the concept of constructivism in fields as diverse as literature, painting, architecture, mathematics, philosophy, sociology, pedagogy, or even psychology. In the

context of this work, we are interested in the meaning of constructivism in the context of the theories of IR (so-called social constructivism). Representatives of social constructivism in the IR were inspired, among other things, by the work of Berger and Luckmann and Anthony Giddens from sociology. A real understanding of social constructivism as a “theory” of IR is therefore only possible if the background or the basic idea of constructivism in sociology or philosophy has been presented at least in outline beforehand. Berger, Luckmann, and Giddens are among the authors who are most frequently cited by constructivists in the IR. It is therefore advisable, especially in the context of a seminar paper, to concentrate on the presentation of the concepts and considerations of these authors. There are also scientific sources of constructivism, which go back above all to the biological-cognitive constructivism of Maturana and Valera and in its extreme form goes up to the complete negation of reality outside or independent of our perception. The basic thesis can be summarized as follows: Even if an objective reality existed, we can't recognize it directly. What we recognize is only our construction of reality, which can more or less coincide with real reality. Valera and Maturana want to emphasize that «our» world only exists in our brain. With the act of knowing we create a world of our own, since our sensory organs do not construct a representation of reality but rather a reality of their own to give the organism as a whole the ability to act. Now, however, Valera and Maturana do not go so far as to assert the existence of all reality outside of their existence, but they acknowledge an environment with which the individuals communicate in some form. This communication or how successful (Valera uses the term viable) is, determines the construction of our reality. So we construct our reality together with others. Such a radical application of the constructivist concept would probably not be «suitable for everyday use» for the IR. The roots of social constructivism as the theory of IR, therefore, go backless to the «natural science» perspective of Maturana and Valera, but to the application of this new perspective in sociology [19; p. 191].

The construction of reality

Social constructivism in sociology goes back to a large extent to Peter Berger and Thomas Luckmann. The two sociologists interpret constructivism on a social level, as an interaction between the individual and society. In their book *The Social Construction of Reality*, they begin with an analysis of the everyday world. The aim of their analysis is the construction of reality as we experience it every day, to make it comprehensible. Berger and Luckmann develop their thoughts based on the socialization of people. The human being, although in part genetically determined, only develops into an individual through interaction with his environment. On the one hand, he is shaped by society (and nature) and on the other hand shapes it by his actions (interaction with other individuals, children). Thus the human being produces himself as a social being and thus the society in which he lives. Humans and society are inextricably linked and cannot be viewed or examined in isolation from one another. Society is not just a collection of people but is primarily constituted by common rules, which receive their validity through the collective observance of these rules by individuals. Rules are of immense importance to people because they give their existence stability and predictability. In this context, rules should not only be understood to mean laws but all forms of routines and informal rules of conduct. Without these rules, we would be faced with an infinite number of behavioral possibilities in any situation. This so-called capitalization enables the specialization and direction of those actions that are not genetically and biologically predetermined for humans [20; p. 372].

The institutionalization of these trading routines results in actual social stability by making these rules binding and sanctioning them if they are not complied with. Using the example of family formation, Berger and Luckmann explain this process. Two people meet and are initially strangers. Through communication and interaction, they begin to internalize the other's trading routines and the strangeness diminishes

and common trading routines emerge. But this does not yet establish a society, because this only arises when a third party, the child, joins them. For the child, the trading routines are objective facts that are viewed as part of the rest of the «real» world. The interaction with the child leads to a consolidation of the existing structures and thus further constructs this «society». The consequence of this process on the social level is an «illusion» of objective natural facts, which, however, comes from the people produced by themselves.

Identity and roles

A person's knowledge of the social world that surrounds them is made up of personal experience, traditional knowledge, and memories. According to Berger and Luckmann, the most fundamental experience is the so-called vis-a-vis situation, in which two individuals exchange ideas in direct contact. Typifications play an important role in this. Every statement, facial expression, or gesture made by the other person is interpreted and classified accordingly. In everyday life, the

The individual helps himself with typifications to successfully shape his social interaction. To a certain extent, the environment is «pigeonholed» to be able to orientate oneself better and to better understand others and be able to treat them accordingly. This type of typification does not end in the face-to-face situation, which represents only a small part of the contact with the environment. Rather, the individual and the society that he belongs (which consists of individuals) extrapolate this classification to so-called roles (images) (policeman, civil servant, Englishman, Jews, etc.). In this way, society has «institutionalized» certain types, patterns of action, and character, and thus combines certain expectations. This includes not only the roles of individuals but also general rules of behavior, such as road traffic behavior, table manners, etc. The collective knowledge of a person about these roles and behavioral patterns becomes for his knowledge and at the same time an objective truth [2; p. 261] The common knowledge of these roles and standardized behavioral patterns and

the acceptance of these, forms the definition of social institution. Namely a frequently repeated pattern of action in which the actors interact as types. Roles are nothing more than generally known and institutionalized types. Everyone acts consciously or unconsciously at any time within one or more of these roles and will identify with them. How he understands his role and how it is accepted, respected, and reflected by his environment shapes his understanding of himself and forms his <identity> or <personality>. Only through the social world can the individual define himself, which is why his identity depends on the environment [21; p. 127]

Giddens' theory of structuring

In a certain sense, Giddens takes up the considerations of Berger and Luckmann and in doing so develops his theory of how the structure of a society and the individuals who constitute it mutually condition and therefore <construct> each other. He explicitly opposes a structural-functional theory in which the individual is confronted with an overpowering and objectively predetermined social structure and the individual's actions are merely a product of this. At the same time, however, he also rejects exaggerated hermeneutic approaches that society regards as freely malleable by its members. He, therefore, defends himself against both absolute structuralism and exaggerated individualism [22; p. 141] For Giddens, the actors play a central role in his theory. He ascribes two central skills to these actors: the ability to reflect and intentionality. Their knowledge of the structure of society is not complete but is mostly limited to the everyday structures, i.e., the routine patterns of action in which they find their way. Intended (<intentional>) actions are an important element in education and training further development of social structures [23; p. 57] However, not all consequences of their actions can be foreseen by the actors, which is why unexpected aspects and developments of human activity and thus of society arise. For Giddens, a social system is nothing more than recurring actions by actors over a certain period and in a certain area. He

defines it as constantly reproduced relationships between actors (or collectives) that have been institutionalized (as regular social practices). Giddens's "theory of structuring" claims that the rules of the social system are based on the actors' production and reproduction of social action [22; p. 144] In and through their activities, the actors reproduce the conditions that make their actions possible. According to the so-called duality of structure, the structural properties of social systems are both the medium and the result of the practices that organize and limit them recursively. For Giddens, the stability of society (or the <reproduction> of it) is based on human practice. But the unintended and unexpected consequences and aspects of this action mentioned above can create new conditions or structures for future actions through so-called causal feedback loops. According to Giddens, the society represents a social system in the sense of mutual circular causality, and he thus defends himself against any form of reductionism. Man is a social being that is shaped by society, while he is the same society shaped by social actions. The human being is thus both creator and creation of society, which Giddens describes with the so-called duality of structure [22; p. 147] Man is: «A social, self-conscious, creative, reflective, cultural, symbols and language-using, active natural, laboring, producing, objective, corporeal, living, real, sensuous, anticipating, visionary, imaginative, designing, cooperative, wishful, hopeful being that makes its history and can strive toward freedom and autonomy". The ongoing development or transformation and re-creation of society are driven by this very person. Both the intended and unintended consequences of his actions change and maintain the structure of society ceaselessly. However, these transformations are not mechanistic inevitable. Rather, in terms of IR, the story of (Social) constructivism is an approach, school, theory or metatheory. "The structuration of events in time and space through the continual interplay of agency and structure: the interconnection of the mundane nature of day-to-day life with institutional forms stretching over immense periods and space". The same results can have different causes and vice versa. So, according to Giddens, there are no universal

laws of society independent of space and time. All laws exist only in their historical context and history is always redefined by human creativity and self-transformation. Giddens describes this concept as «conjunctures», which are always tied to a certain place and time and have a decisive influence on social change. Giddens rejects all determinism in the social sciences and questions and criticizes the concept of mechanical causality [22; p. 157]

Social Constructivism in the IR

Concept, approach, school, theory, or metatheory?

Classification of Social Constructivism Within in IR

Today, social constructivism in the IR is mostly subsumed under the various currents of so-called post positivism and thus the Third Big Debate of the

IR. Others even speak of social constructivism as part of the Fourth Debate, with an independent role in the IR. Wherever social constructivism is to be located in the complex network of diverse theories of IR, it cannot and should not be discussed in more detail in this work. After all, it turns out that the term itself subsumes a wide variety of approaches and that its protagonists use or interpret it in very different ways. It seems clear that social constructivism found its way into the theories of the IR on the one hand through the increasingly critical examination of the dominant, positivist, or scientist schools of rationalism (neorealism/neoliberalism) up to the 1980s and on the other hand the increased influence of constructivist ones, Owe's ideas and theories from sociology. The breakthrough and great popularity of social constructivism in the IR finally came from the postulated inability of rationalist theories to foresee the collapse of the Soviet Union and the end of the Cold War or to describe it with satisfaction [24; p. 118]

Representing Various Protagonists

Although no comprehensive description of the diverse, sometimes very divergent approaches of constructivism can be made

within the scope of this work, a small impression of the diversity and breadth of constructivism in the IR should be given at this point. Antje Wiener positions constructivism like Checkel as a bridge between rationalism and reflectivism (hermeneutics or interpretative classical analysis, see above). Constructivists simultaneously show a fundamental willingness and ability to communicate with both poles, whereby ontological differences are discussed above all. According to Menzel, social constructivism positions itself specifically against the group of rational choice theories and above all against its most prominent representatives, neorealism and neoliberalism or liberal institutionalism. What these two approaches have in common is the assumption that states pursue their interests rationally and thus act in a comprehensible and calculable manner according to the model of homo oeconomicus [25; p. 321] By contrast, social constructivism postulates a social role for the state and sees it more as homo sociological. While rationalists see international politics as determined by material (and thus quantifiable) structures that impose a certain behavior on the actors, according to social constructivists material structures determine the IT, and many (or even all) so far fundamental assumptions of the IR are only constructs. The social reality is a construction of the actors, which results from the interaction in the transnational relationships and their underlying norms, ideas, and identities. John Ruggie, another prominent representative of social constructivism, describes social constructivism as a project that has almost as many variants as representatives. In his opinion, constructivists believe: *“That the building blocks of international reality are ideational as well as material; that ideal factors have normative as well as instrumental dimensions; that they express not only individual but also collective intentionality; and that the meaning and significance of ideational factors are not independent of time and place”*. This interpretation is strongly reminiscent of the theory of structuring according to Anthony Giddens [22; p. 153]

The only thing that all social constructivist approaches have in common is what can already be deduced from the naming: social reality is

considered socially constructed. This means that it is only created through the interaction of the actors and their perceptions, ideas, and ideals. To what extent this construction goes, what it contains, how changeable or stable it is, or whether there are any objective truths in the IR are still ongoing arguments and there is (currently) no agreement within the constructivist movement.

Social constructivism as a metatheoretical counterproposal

Although the various representatives of social constructivism in their concrete approaches take clear opposing positions to various theories of IR, most do not understand social constructivism as a <theory> of IR, but rather as a metatheory or a new epistemological and/or ontological approach – sentence. Social constructivism does not represent an alternative to a specific theory of IR, but rather both a counterproposal to rationalism or positivism as well as to the classic traditionalist theories of IR (realism, idealism, etc.). The detailed description of these two great schools of IR is beyond the scope of this article however it must be pointed out that arguments about them shaped the so-called Second Great Debate of the IR in the 1960s. While positivists would like to be oriented and measured consistently by the successful model and methods of the natural sciences, the traditionalists understand themselves as classical humanists and make use of interpretive approaches, ie hermeneutic methods [26; p. 52] Positivism has prevailed in many areas primarily in the USA and later on in Europe (except the so-called English School) [27; p. 321] According to Hollis, positivism is based on four epistemological assumptions:

- Knowledge of the real (social) world is possible.
- Man, and society are part of this world and can therefore be grasped with the same methods as nature.
- Reliable knowledge can ultimately only be gained through the scientific methods of observation and experiment.
- Human consciousness does not play a role in behavior.

Realistic constructivism according to Wendt

Alexander Wendt is one of the most prominent representatives of constructivism. Through various publications in various journals since the mid- 1980s, he has become one of the most cited authors within the social constructivist school. Last but not least, his book *Social Theory of International Politics* generated enthusiastically but also very critical voices from both constructivist and other (especially neo-realist) representatives of the IR [28; p. 467] Wendt is here as an example of a (main) current of social constructivism in the IR to be taken. This approach is characterized by a state-centered and systemic perspective. The approach owes this parallel to the neorealist analysis of the IR to its label of <realistic> social constructivism. At the same time, however, its main criticism applies to rationalism and, in particular, to neorealism according to Kenneth Waltz [29; p. 10]

Wendt sees himself as a bridge-builder between different schools and based on his analysis of the much-discussed actor-structure problem, he has developed his thoughts and approaches over the years into his <social> theory of international politics. Through a series of influential articles, Alexander Wendt delivered one of the most complex and apt reviews of structural (neo) realism. While Wendt did not call his approach constructivist at the beginning, but only referred to the structuring theory of Anthony Giddens, his later work converged more and more with a constructivist analysis. In a reply to Mearsheimer's "The False Promise of International Institutions" [30; p. 18], he locates constructivism as a member of the family of so-called critical theory. He sees himself primarily as a bridge-builder between the extreme fringes of the rationalist and constructivist camp, as well as between modern and postmodern variants of constructivism.

According to Wendt, constructivism can be summarized with three key statements:

1. The states are the most important units of the analysis of the IR
2. The key structures in the state system are more intersubjective than material

3. State interests and identities are constructed to a more important extent by these structures than if they were given by human nature or domestic politics. [17; p. 77]

Ideas all the way down?

For Wendt (and all social constructivists) a «mistake» of neorealism lies in the overemphasis on material factors. Materialists claim that the fundamental foundations of society reside in the nature and organization of material forces. By this, they mean human nature, natural resources, geographical location, forces of production, and forces of destruction. Although these do not exclude the effect of ideas, their importance for international politics is regarded as secondary. According to Wendt, the key message of (neo) realism is not that the nature of international politics is shaped by power relations, but that the effects of power are primarily based on “brute material forces”. Idealists or constructivists, on the other hand, argue that power is primarily constituted by ideas and the cultural context and that it is these that give power meaning in the first place [31; p. 7] For Wendt, the international structure is more socially than materially constructed. It is not the distribution of power but the distribution of knowledge that is the foundation of the international structure and thus it is about ideas “all the way down” [32; p. 53] Although he does not, like more radical constructivists, deny. The reason for this lies in the fact that the nature of IR above all is determined by the expectations and convictions of the states and these are primarily constituted by social and non-material structures. However, this does not mean that power and material factors play no role, only that their importance is determined by the social structure surrounding them: *«Power and interest are just as important and determined as before. The claim is rather that power and interest have the effects they do in virtue of the ideas that make them up.»* Wendt does not claim, like neoliberal approaches, that ideas or institutions can provide a more precise or better explanation for state action (or international politics) than material capacities or power structures. The constructivist

perspective asserts, however, that material resources are only given meaning for human action through the structure of shared knowledge since it is embedded in this structure. Wendt gives an impressive example to illustrate this. Why are the five nuclear warheads in North Korea is accepted as a greater threat to the US than 500 of them in the UK? The relatively trivial answer is obvious: Because Britain is a friend of the US and North Korea is not. But friendship and enmity are not material structures, but functions of shared understandings. With this, Wendt means that he has shown that material capacities per se do not explain anything. Wendt describes this difference between neoliberalism and constructivism in the interpretation of the meaning of ideas in international politics as causal vs. constitutive. By this he means that in neoliberalism ideas only play a role if they have an effect on international politics beyond that of power and interests [10; p. 147] Constructivism, on the other hand, asks to what extent ideas constitute these supposedly material causes in the first place. Wendt's central message is: The meaning of power and the content of interests are largely a function of ideas [33; p. 50] Nonetheless, Wendt contradicts - in contrast to more radical constructivists - the assumption that material forces should not have any independent effects on international politics at all. Material structures can have independent effects in at least three ways:

1. Material abilities influence the possibility and probability of certain events: Militarily inferior states cannot normally conquer superior states.
2. The same applies to the «composition» of material capabilities, especially technology: possession of nuclear weapons and the simultaneous indestructible second-strike capability reduces the risk of a nuclear attack or war.
3. Geography and natural resources determine or limit the possibilities of a state [34; p. 90]

These effects interact with the interests and «cultures» of the states and lead to concrete behavior. But only in this interaction do material forces have the effects they have. The fact that

Germany is militarily superior to Denmark restricts Denmark's foreign policy options vis-à-vis the Federal Republic of Germany, but this does not matter at all as long as neither of the two considers a war (or threatens or fears it). For Wendt, materiality is not the same as objectivity and he emphasizes that cultural phenomena can be just as objective, restrictive, and real as power and interest. Wendt thus follows one of the basic theses of constructivism, according to which material abilities or capacities should represent the only relevant factors in international politics [32; p. 10] Although he does not, like more radical constructivists, deny material factors (independent) significance, he believes that they only have a restrictive effect on a state's scope for action. They only create their real impact through the importance attached to them by the states and thus it is more about ideas than material abilities, such as power. Waltz's thesis is therefore not wrong in this context, it is merely incomplete [13; p. 12] Wendt correctly points out that even the neorealist model cannot do without implicit 'idealistic' assumptions. The conclusion that states resort to the concept of self-help to guarantee their security in an anarchic system is logical, but not imperative. Wendt fills Waltz's "empty vessel" of anarchy with various ideal cultures of the international system [34; p. 71]

The Actor Structure Problem -The Construction of The Identity

For Wendt, the constructivist question revolves around a classically liberal topic, namely the role of ideas and interests and how they are formed. His criticism of neorealism and neoliberalism is explicitly based on their common commitment to rationalism. His focus is on the assumption of rationalism that the interests and identities of the actors are exogenously given in the IR and are therefore considered unchangeable [17; p. 93] From this it is concluded that structures can only change the behavior of the actors, but not their interests, let alone their identity. But not all neoliberalists share this assumption and Wendt would also like to build a bridge between those liberal approaches that consider a transformation

of the actors to be possible and the constructivism that presupposes such a transformation.

Conclusion

While some accept constructivism as a new breath in the theories of IR, some see it as a bridge between different approaches. There are even arguments that constructivism is a theory of IR, a philosophical category, a meta-theory, or a method for empirical research. It is widely believed that social constructivism is not a theory, it only provides a framework, so it would be more appropriate to describe it as an approach [35; p. 164] Wendt presented social constructivism as an inclusive social theory of IR, worked system-oriented just like Waltz, and criticized his theory. Wendt advocated an epistemological position called «scientific realism» [34; p. 52] On the other hand, it is stated that the predecessors of social constructivism and the English School are feminist theories. Social constructivism emerged as an important approach in the discipline of IR in the late 1980s, especially in North America. This period corresponds to an important transformation in the global system. Rational theories fell short of explaining especially the Mikhail Gorbachev era and the post-Cold War era that followed [24; p. 117]

The main discussion topics of the builders are discourse knotted in the concepts of the norm, identity, and socialization. Constructivism differs from critical theory and postmodernism because of the value it places on empirical analysis. It can be said that social constructivism constitutes a middle ground between rational and interpretive theories. According to constructivism, the material world is shaped because of intersubjective relations [27; p. 328] The epistemological and normative interpretation of the material world also determines the behavior of actors. The identities, interests, and foreign policy practices of the actors result in the normative influence and change of the international structure. The international structure is a social structure and affects the behavior of actors and their definitions of identity and interest. Individuals, states, and non-state actors are in communication with each

other and therefore a shared knowledge and acceptance emerges among them. Intangible structures, identities determine interests, interests determine foreign policy decisions and actions of actors. In addition, the interests of actors do not take their final form unless they engage in social interaction. Because interests are formed in the process of social interaction.

Constructivism focuses on the identities and interests of states as well as transnational organizations and international organizations. According to the constructors, the international structure is a social structure, and this structure includes norms and international law rules. IR is not taken much into account as they are subject to change and rebuilt. Constructivism has given world politics a social and intersubjective dimension. Constructivism argues that IR and international structure are guided by intersubjectively shared

and institutionalized norms, rules, ideas, beliefs, and values. Accordingly, concepts such as terrorism, sovereignty, human rights, refugees, humanitarian intervention are interstate shared and socially constructed concepts, institutional and normative structures.

All this may indicate that Constructivism is not a monolithic theory. However, it is undeniable that Constructivism has brought a different approach to the discipline of IR by seeking answers to critical questions such as the role of identity, norm, and causal understanding in the formation of national interests. In particular, it cannot be overlooked that it sees identity as the essence of national and transnational interests [36; p. 51] In the analysis of the international system, the emphasis on intellectual factors rather than material factors has gained importance again with constructivist approaches.

References

1. Dusek V. *Philosophy of Technology: An Introduction* / V. Dusek. – Malden: Blackwell Publishing, 2006. – 256 p.
2. Price Richard and Reus-Smit Christian. “Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism,” in *International Relations. Critical Concepts in Political Science*. [Web resource]. – 2021. – URL: https://www.researchgate.net/publication/249690691_Dangerous_Liaisons (accessed 10.09.2021).
3. Brown C., Ainley K. *Understanding International Relations* / C. Brown, K. Ainley. – London: Palgrave Macmillan, 2009. – 321 p.
4. Carr Edward Hallett. *The Twenty Years Crisis 1919- 1939* / Carr Edward Hallett. – London: Macmillan, 1946. – 244 p.
5. Morgenthau Hans J. *Politics Among Nations; The Struggle for Power and Peace* / J. Morgenthau Hans. – New York: Alfred A. Knopf, 1948. – 489 p.
6. Haas M.L. *Ideological Origins of Great Power Politics* / M.L. Haas. – Ithaca: Cornell University Press, 2005. – 248 p.
7. Buzan Barry Waever, Ole & Wilde, Jaap De. *Security, A Framework for Analysis* / Buzan Barry Waever, Ole & Wilde, Jaap De. – Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1998. – 239 p.
8. Adler Emmanuel. “Constructivism and International Relations” in *Handbook of International Relations* / Adler Emmanuel. – Thousand Oaks: SAGE Publications. – 352 p.
9. Adler E. *Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics* // *European Journal of International Relations* [Web resource]. – 2021. – URL: https://www.academia.edu/19495313/Seizing_the_Middle_Ground_Constructivism_in_World_Politics (accessed 05.09.2021).
10. Guzzini S. *A Reconstruction of Constructivism in International Relations*. *European Journal of International Relation* / S. Guzzini. – Budapest: The Central European University, 2000. – 182 p.
11. Czempiel Ernst-Otto. *Neue Sicherheit in Europa: Eine Kritik an Neorealismus und Realpolitik (New Security in Europe: A Critique of Neorealism and Realpolitik)* / Czempiel Ernst-Otto. – New York: Campus, 2002. – 184 p.
12. Onuf N. *Parsing Personal Identity: Self, other, agent*. In *Debrix* / N. Onuf. – Abingdon: Routledge, 1998. – 24 p.

13. Debrix F. Language, agency, and politics in a constructed world / F. Debrix. - New York: M.E. Sharpe, 2003. – 288 p.
14. IR Theory, Available at: <https://www.irtheory.com>, (accessed 12.06.2021).
15. Waltz K. Man, the State, and War: A Theoretical Analysis / K.Waltz. – New York: Columbia University Press, 2018. – 288 p.
16. Jackson R., Sorensen G. Introduction to International Relations.Theories and Approaches/ R. Jackson, G. Sorensen. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – 352 p.
17. Mesquite Bruce Bueno de. Principles of International Politics, People Power, Preference and Perceptions / Mesquite Bruce Bueno de. – Washington: CQ Press, 2006. – 588 p.
18. Wendt A. Social Theory of International Politics / A. Wendt. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – 447 p.
19. Wendt A. “Constructing International Politics” // International Security. – 1995. – Vol. 20. – No. 1. – P. 71-81.
20. Varela F., Maturana H., Uribe R. Autopoiesis: The organization of living systems, their characterization, and a model. Biosystems 5. [Web resource]. – 2021. – URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Autopoiesis%3A-the-organization-of-living-systems%2C-a-Varela-Maturana/ee8317955dae5906e74940271daddfd46f3383bb> (accessed 10.09.2021).
21. Smith S. The discipline of international relations: still an American social science? // British Journal of Politics and International Relations. – 2009. – Vol. 2. – No. 3. – P. 374-402.
22. Adler E. Communitarian International Relations: The Epistemic Foundations of International Relations / E. Adler. –New York: Routledge, 2004. – 356 p.
23. Giddens A. Constitution of Society, Cambridge Policy / A. Giddens. – Berkeley: University of California Press, 1984. – 402 p.
24. Al-Emadi, Talat Abdulla Giddens’ Structuration Theory as an Analytical Framework for Understanding the Influence of Organizational Culture on the Preference for Joint Venture Agreements in the Qatari Gas Industry. Joint Venture Agreements in the Qatari Gas Industry. Advances in Science, Technology & Innovation (IEREK Interdisciplinary Series for Sustainable Development). Springer, Cham. [Web resource]. – 2021. – URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-12623-0_5 (accessed 10.09.2021).
25. Derman Giray Saynur. Blue Black Sea New Dimensions of History Security Politics Strategy Energy and Economy / Derman Giray Saynur. – Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2013. – 540 p.
26. Checkel J. T. The Constructive Turn in International Relations Theory // World Politics. – 1998. – Vol. 50. – No. 2. – P. 324-348.
27. Farrell T. Constructivist security studies: Portrait of a research program // International Studies Review. – 2002. – Vol. 4. – No. 1. – P. 49-72.
28. Pouliot V. The Essence of Constructivism // Journal of International Relations and Development. – 2004. – P. 319-336.
29. Cortell A. P., Davis J. W. How do international institutions matter? The domestic impact of international rules and norms // International Studies Quarterly. – 1996. – Vol. 40. – No. 4. – P. 451-478.
30. Waltz Kenneth N. “Structural Realism After the Cold War” // International Security. – 2000. – № 25(1). – P. 5-41.
31. Mearsheimer John J. “The False Promise of International Institutions” // International Security, - 1994. - P. 5-49. [Web resource]. – 2021. – URL: <http://www.jstor.org/stable/2539078> (accessed 10.05.2021).
32. Lantis Jeffrev S. “Strategic Culture: From Clausewitz to Constructivism” // Strategic Insights, [Web resource]. – 2021. – URL: https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780230618305_(accessed 10.05.2021).
33. Fearson J., Wendt A. Rationalism v. Constructivism: A skeptical view. In Carlesnaes // Handbook of international relations. – London, 2004. – P. 52-72.
34. Copeland Dale C. “The Constructivist Challenge to Structural Realism” // Constructivism and International Relations. – 2000. – Vol. 25. – No. 2. – P. 187-212.
35. Wendt A. “Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics” // International Organization. – P.391-425.
36. Zehfuss M. Constructivism in International Relations, The Politics of Reality / M. Zehfuss. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 309 p.

37. Nagtzaam G. The Making of International Environmental Treaties, Neoliberal and Constructivist Analyses of Normative Evolution / G. Nagtzaam. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2009. – 376 p.

Гирай Сайнур Дерман

*Коммуникация факультеті, қоғаммен байланыс және жарнама кафедрасы,
тұлғааралық коммуникация кафедрасы, Мармара университеті, Стамбул, Түркия*

Халықаралық қатынастар теориясындағы әлеуметтік конструктивизм

Аңдатпа. Әлеуметтік конструктивизмнің негізгі екісі – адам санасының немесе санасының әлемдік саясаттағы орны. Неореализм мен неолиберализмнің рационалистік теориясын жоққа шығара отырып, әлемдік саясаттағы социологиялық перспективаға баса назар аудара отырып, нормативтік және тіпті материалдық құрылымдарға баса назар аудара отырып, конструктивизм мүдделер мен әрекеттердің қалыптасуындағы тұлғаның рөлін және факторлар мен құрылымдардың өзара кездесуін атап көрсетеді. Конструктивизмді реализмнің жетекші ойшылдарының бірі Томас Гоббспен (1588-1679) бастағандар да бар. Вал Дусек біздің біліміміз құрастырылған деп даулайтын Томас Гоббс пен Джамбаттиста Вико конструктивизмнің бастаушылары деп санайды. Екі ойшылы да біз ең жақсы білетін нәрсе - біз жасайтын немесе жасайтын нәрсе деп мәлімдейді. Гоббс математика және оның саяси жағдайы ерікті шешімдер арқылы құрылады дейді. Әлеуметтік конструктивизм, әсіресе 1980 жылдардан кейін, гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар саласындағы әртүрлі мәселелермен айналысу және зерттеуде ортақ көзқарас болды (Дусек, 2006: 198). Бұл зерттеу халықаралық қатынастар (IR) теориялары аясындағы әлеуметтік конструктивизм тәсілін анықтауға және осы тәсілді талқылауға бағытталған. Әлеуметтік құрылыстың перспективасы конструктивизмнің өзгерістерге, мүдделерге, сәйкестілікке, ынтымақтастыққа және халықаралық нормаларға IR пәні тұрғысынан бағаланады. Конструкцияның халықаралық ұйымдар мен аймақтандыру зерттеулеріне қосқан үлесі маңызды. Осы тұрғыда мақалада IR пәніндегі әлемдегі әлеуметтік конструкцияның әсері және осы тәсілді қолдана отырып жүргізілген зерттеулерге назар аударылады. Бұл зерттеудің мақсаты конструктивизмнің бірегей аспектілерін және оның IR теорияларындағы орнын сәйкес көзқарастардың ортақ тұстарынан бастап көрсету болып табылады. Бұл тұрғыда мен алдымен пәннің теориялық дамуын және конструктивистік көзқарастарды талқылаймын. Одан кейін мен конструктивистік IR тәсілдерін нақтырақ түсіну үшін қажет деп санайтын әлеуметтік конструктивизмді конструктивистік көзқарастарды пәннің негізгі ағымынан ажырататын негізгі болжамдар шеңберінде түсіндіруге тырысамын.

Түйін сөздер: Әлеуметтік конструктивизм, халықаралық қатынастар теориялары, Гоббс, Вендт, Гидденс

Гирай Сайнур Дерман

*Факультет коммуникаций, кафедра связей с общественностью и рекламы,
кафедра межличностных коммуникаций, Университет Мармара, Стамбул, Турция*

Социальный конструктивизм в теории международных отношений

Аннотация. Главный упор социального конструктивизма - место человеческого сознания или осведомленности в мировой политике. Отвергая рационалистическую теорию неореализма и неолиберализма, подчеркивая социологическую перспективу в мировой политике, нормативные и даже материальные структуры, конструктивизм усиливает роль идентичности в формировании интересов и действий, а также взаимное возникновение факторов и структур. Есть также те, кто ведет отсчет конструктивизму с Томаса Гоббса (1588– 1679), одного из ведущих мыслителей реализма. Вал Дусек полагает следующее: Томас Гоббс и Джамбаттиста Вико, утверждавшие, что наши знания конструируются, являются пионерами конструктивизма. Оба мыслителя утверждают, что лучше всего мы знаем то, что делаем или строим. Гоббс говорит, что математика и ее политическая ситуация построены на произвольных решениях. Социальный конструктивизм, особенно после 1980-х годов, стал обычным подходом к рассмотрению

и изучению различных вопросов в области гуманитарных и социальных наук. Это исследование фокусируется на определении подхода социального конструктивизма в рамках теорий международных отношений (IR) и обсуждения этого подхода. Перспектива социальной конструкции - конструктивизм в отношении изменений, интересов, идентичности, сотрудничества и международных норм - оценивается с точки зрения дисциплины IR. Важен вклад конструкционизма в международные организации и исследования регионализации. В этом контексте рассматриваются эффекты социального конструкционизма в мире в рамках дисциплины IR и исследования, проводимые с использованием этого подхода. Цель данного исследования - показать уникальные аспекты конструктивизма и его место в IR-теориях, исходя из общих точек связанных подходов. В этом контексте автор сначала останавливается на теоретическом развитии дисциплины и конструктивистских подходах, после этого пытается объяснить, что представляет собой социальный конструктивизм, который, на его взгляд, необходим для более четкого понимания конструктивистских подходов к IR в рамках основных предположений, которые отличают конструктивистские подходы от основного направления дисциплины.

Ключевые слова: социальный конструктивизм, теории международных отношений, Гоббс, Вендт, Гидденс.

References

1. Dusek V. *Philosophy of Technology: An Introduction*, (Blackwell Publishing, Malden, 2006, 256 p.).
2. Price Richard and Reus-Smit Christian. "Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism," in *International Relations. Critical Concepts in Political Science*. Available at: https://www.researchgate.net/publication/249690691_Dangerous_Liaisons (accessed 10.09.2021).
3. Brown C., Ainley K. *Understanding International Relations*, (Palgrave Macmillan, London, 2009, 321 p.).
4. Carr Edward Hallett. *The Twenty Years Crisis 1919- 1939*, (Macmillan, London, 1946, 244 p.).
5. Morgenthau Hans J. *Politics Among Nations; The Struggle for Power and Peace*, (Alfred A. Knopf, New York, 1948, 489 p.).
6. Haas M.L. *Ideological Origins of Great Power Politics*, (Cornell University Press, Ithaca, 2005, 248 p.).
7. Buzan Barry Waever, Ole & Wilde, Jaap De. *Security, A Framework for Analysis*, (Lynne Rienner Publishers, Boulder, 1998, 239 p.).
8. Adler Emmanuel. "Constructivism and International Relations" in *Handbook of International Relations* (SAGE Publications, Thousand Oaks, 352 p.).
9. Adler E. *Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics*, *European Journal of International Relations*, Available at: https://www.academia.edu/19495313/Seizing_the_Middle_Ground_Constructivism_in_World_Politics (accessed 05.09.2021).
10. Guzzini S. *A Reconstruction of Constructivism in International Relations*. *European Journal of International Relation*, (The Central European University, Budapest, 2000, 182 p.).
11. Czempiel Ernst-Otto. *Neue Sicherheit in Europa: Eine Kritik an Neorealismus und Realpolitik* (New Security in Europe: A Critique of Neorealism and Realpolitik), (Campus, New York, 2002, 184 p.).
12. Onuf N. *Parsing Personal Identity: Self, other, agent*. In *Debrix*, (Routledge, Abingdon, 1998, 24 p.).
13. Debrix F. *Language, agency, and politics in a constructed world*, (M.E. Sharpe, New York, 2003, 288 p.).
14. *IR Theory*, Available at: <https://www.irtheory.com>, (accessed 12.06.2021).
15. Waltz K. *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis*, (Columbia University Press, New York, 2018, 288 p.).
16. Jackson R., Sorensen G. *Introduction to International Relations. Theories and Approaches*, (Oxford University Press, New York, 2007, 352 p.).
17. Mesquite Bruce Bueno de. *Principles of International Politics, People Power, Preference and Perceptions*, (CQ Press, Washington, 2006, 588 p.).
18. Wendt A. *Social Theory of International Politics*, (Cambridge University Press, Cambridge, 2012, 447 p.).
19. Wendt A. "Constructing International Politics", *International Security*. 1995. Vol. 20. No. 1. P. 71-81.
20. Varela F., Maturana H., Uribe R. *Autopoiesis: The organization of living systems, their characterization, and a model*. *Biosystems* 5. Available at: <https://www.semanticscholar.org/paper/Autopoiesis%3A-the>

organization-of-living-systems%2C-a-Varela-Maturana/ee8317955dae5906e74940271daddfd46f3383bb (accessed 10.09.2021).

21. Smith S. The discipline of international relations: still an American social science? *British Journal of Politics and International Relations*. 2009. Vol. 2. No. 3. P. 374-402.

22. Adler E. *Communitarian International Relations: The Epistemic Foundations of International Relations*, (Routledge, New York, 2004, 356 p.).

23. Giddens A. *Constitution of Society*, Cambridge Policy, (University of California Press, Berkeley, 1984, 402 p.).

24. Al-Emadi, Talat Abdulla Giddens' Structuration Theory as an Analytical Framework for Understanding the Influence of Organizational Culture on the Preference for Joint Venture Agreements in the Qatari Gas Industry. *Joint Venture Agreements in the Qatari Gas Industry. Advances in Science, Technology & Innovation (IEREK Interdisciplinary Series for Sustainable Development)*. Springer, Cham. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-030-12623-0_5 (accessed 10.09.2021).

25. Derman Giray Saynur. *Blue Black Sea New Dimensions of History Security Politics Strategy Energy and Economy*, (Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2013, 540 p.).

26. Checkel J. T. The Constructive Turn in International Relations Theory, *World Politics*. 1998. Vol. 50. No. 2. P. 324-348.

27. Farrell T. Constructivist security studies: Portrait of a research program, *International Studies Review*. 2002. Vol. 4. No. 1. P. 49-72.

28. Pouliot V. The Essence of Constructivism, *Journal of International Relations and Development*. 2004. P. 319-336.

29. Cortell A. P., Davis J. W. How do international institutions matter? The domestic impact of international rules and norms, *International Studies Quarterly*. 1996. Vol. 40. No. 4. P. 451-478.

30. Waltz Kenneth N. "Structural Realism After the Cold War", *International Security*. 2000. No. 25(1). P. 5-41.

31. Mearsheimer John J. "The False Promise of International Institutions", *International Security*, 1994. P. 5-49. Available at: <http://www.jstor.org/stable/2539078> (accessed 10.05.2021).

32. Lantis Jeffrev S. "Strategic Culture: From Clausewitz to Constructivism", *Strategic Insights*, Available at: [https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780230618305_\(accessed 10.05.2021\)](https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780230618305_(accessed 10.05.2021)).

33. Fearson J., Wendt A. Rationalism v. Constructivism: A skeptical view. In Carlesnaes, *Handbook of international relations*. London, 2004. P. 52-72.

34. Copeland Dale C. "The Constructivist Challenge to Structural Realism", *Constructivism and International Relations*. 2000. Vol. 25. No. 2. P. 187-212.

35. Wendt A. "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*. P.391-425.

36. Zehfuss M. *Constructivism in International Relations, The Politics of Reality*, (Cambridge University Press, Cambridge, 2002, 309 p.).

37. Nagtzaam G. *The Making of International Environmental Treaties, Neoliberal and Constructivist Analyses of Normative Evolution*, (Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2009, 376 p.).

Information about the author:

Giray Saynur Derman – Professor, Faculty of Communication, Department of Public Relations and Publicity, Department of Interpersonal Communication, Marmara University, Istanbul, Turkey.

Гирай Сайнур Дерман – профессор, коммуникация факультеті, Қоғаммен байланыс және жарнама департаменті, тұлғааралық қарым- қатынас департаменті, Мармара университеті, Стамбул, Түркия.

M. Hranovskyi

Department of Political Science and Philosophy Educational and Scientific Institute «Institute of Public Administration» Kharkiv National University named after V.N. Karazina, Kharkiv, Ukraine
(E-mail: granowski_m@ukr.net)

Analysis of foreign experience on hybrid operations and management decisions to counter them

Abstract. *In today's world, there is a tendency to significantly increase the number of hybrid conflicts, which are becoming more sophisticated and unpredictable.*

The article focuses on the theoretical and practical aspects of such phenomena as hybrid warfare, hybrid conflict, or aggression that affect the security of the international environment, as well as the actions of public authorities to counter such threats, in the EU.

During the analysis of this question, an attempt was made to answer the following questions: "What is the essence of hybrid actions? How is their evolution? What is the nature of today's hybrid aggression?"

The arguments presented in the material confirm the need for further research into hybrid actions that have violated the integrity of the state borders of many countries, including Ukraine, and continue to pose a real threat to security in Europe and the world.

The current practice of hybrid operations by the aggressor demonstrates a radical change in the tactics and means used by the world-class player against an enemy who is weak and unable to defend the integrity of its territory.

Keywords: *security, hybrid war, hybrid conflict, hybrid actions, hybrid operations, terrorism.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2021-137-4-51-60>

Received: 20.10.21 / Approved: 25.11.21

Introduction

The beginning of the 21st century is characterized by new challenges in the field of international security. It is believed that the end of the Cold War did not eliminate domestic or regional sources of conflict and did not ensure stable peaceful coexistence in the world. According to experts, the international community is facing not so much a direct armed conflict, but one of the types of military operations, which can also be called hybrid. Unfortunately, phenomena such as armed uprisings, guerrilla and civil wars, and other small conflicts will soon become commonplace in the new world order. Therefore,

it can be assumed that soon different states will be involved, directly or indirectly, in new armed conflicts [16].

Analysis of recent research and publications

The works of foreign scientists and researchers M. Creveld, E. Toffler, R. Glenn, W. Lind, J. Metis, T. McQueen, and U. Nemet, F. Hoffman, J. Berznis, F. Van Kappen, J. Kalh, T. Huber, and others. Widespread use of methods and techniques of military-political conflicts of the hybrid type to solve interstate problems at the present stage has also prompted domestic scientists to in-depth analysis. Thus, recently the

works of V. Gorbulin, E. Magda, G. Lutsyshyna, Y. Klymchuk, G. Sytnyk, A. Slyusarenko, L. Smol, G. Perepelytsia, B. Parakhonsky, M. Trebina, G. Yavorska, and others. In many armies around the world, the analysis and study of experience gained in both small local conflicts in the past and multinational operations at the beginning of the XXI century, are already conducted at the strategic level [15].

The main problem is the inability to overcome the stagnation in which modern martial arts found itself due to the growing complexity of conflicts and methods of resolving them [13]. Accurate prediction of the future, especially of armed conflicts, is extremely difficult due to the dynamics of evolving actions and the unpredictability of the reactions of the parties to the conflict. This corresponds to the old saying that «(...) war is full of passions, inaccurate information and errors of assessment, and finally, many things happen in it by accident» [12]. However, based on current trends, it is possible to formulate the thesis that in the modern world the number of places where armed conflicts may occur will increase, the threat to security and interests will increase, including the North Atlantic Alliance and countries seeking to join. These arguments further confirm the need for even more in-depth research on hybrid activities, which, using government or non-government agencies, pose a real threat to security in Europe and the world.

The purpose of this article is to analyze hybrid phenomena and the experience of foreign states to counter hybrid aggression, including through the adoption of appropriate decisions by government agencies, with an unidentified enemy, which indicates that hybrid operational facilities could use standard tactics and paradigm security, which was based on traditional military technologies of state defense systems and methods of conducting military operations, was completely undermined [13].

Presentation of the main material of the study

The etymology of the term «hybridization» comes from the Latin word «hybrida» - mixing -

a mixture, a combination of two or more different objects or characteristics, properties in one object [2].

At present, the current international environment is facing a new challenge, which is to counter the threat that may arise from a possible hybrid conflict.

Hybridization can be understood as the coexistence of elements of «old» and «new» wars, classic armed conflicts and «postmodern» wars, clashes between national armies and asymmetric conflicts, military super technologies, and primitive weapons, struggle for territory and resources, and disputes over identity and identity, the opposition of Eastern civilization to Western civilization [13].

According to T. Huber, author of the concept of war as a complex product, the use of armed forces and scattered irregular forces in combat operations will not be effective without centralized, network-oriented management of military operations and proper recognition of the space of military confrontation [8]. A comprehensive definition of hybrid activity should take into account as much as possible all the experience of this type of operation in recent decades. The simplified statement that hybrid war is «guerrilla warfare + modern technology» is only part of the truth and can only concern non-state actors. Such activities on the part of an entity such as the state are much broader. The range of methods used by the aggressor can range from traditional armed warfare, using non-traditional weapons, cyber weapons, and information warfare, to special services that preserve the disintegration of societies, through the activation of the agency of influence [11], and terrorism or support and the use of criminal acts. All activities are subject to the highest political goal of the aggressor state.

Latvian analyst J. Berznis calls the hybrid war the fourth-generation war. However, according to some military experts, including Russian, hybrid aggression can be called a «war of the new generation», the rules of which have changed fundamentally. The role of non-military means (economic, cultural) to achieve political and strategic goals has increased.

Such measures are much more effective than classical military methods. Thus, to create a permanent front throughout the enemy state, special purpose formations, the potential of the internal opposition, informational influence, as well as ever-changing forms and methods of influence are used. « In the approach to hybrid conflicts, there is no difference between war and peace in the classical sense of the term, as well as between the military and covert activities, which is very different from what war theorists have traditionally focused on. An important element in the «new generation war» is the erasure of differences between levels of action: strategic, operational, and tactical, and between offensive and defensive actions. Non-contact, remoteness, influence on the enemy becomes the main means of achieving the goals of combat and operations. A hybrid war can turn a completely stable country into an arena of the most intense armed conflict in a few months or even days! ” [14].

In turn, NATO's August 25, 2010, document «Bi-Sc Input to New NATO Capstone Concept for the Military Contribution to Counter Hybrid Threats» provides an assessment of hybrid threats to global security in the 21st century. A NATO study indicates that a future potential adversary will combine different models of war while using a combination of routine, irregular, terrorist, and criminal activities, called hybrid warfare or hybrid threat. It was determined that the content of this activity will be a combination of conventional capabilities with tactics of irregular armed forces, as well as terrorist and criminal activities [7]. The essence of criminal activity, in this case, will be to destabilize the functioning of local government and support the insurgents and all oppositionists by supplying technologically advanced weapons, ammunition, and financial resources. Criminal groups, which function as a hierarchical structure in an urban environment, will provide both the basis and support for widely understood hybrid activities, including drug terrorism. It is assumed that the enemy, to gain an advantage, will use all of the above combat models simultaneously, as well as high-tech systems, and use them in specific ways to achieve their own goals.

The results of the analysis of the experience of hybrid operations indicate that the future operational environment will be dominated by a hybrid form of action aimed at the most vulnerable points of the armed forces of the states involved in the conflict or the critical infrastructure of the state party. It is to be expected that a potential adversary will use all possible forms and methods of military operations, as well as various tactics. It can be assumed that in case of conflict and intervention, the enemy mixes with the local community and prefers long-term, insurgent, and guerrilla actions, including the possible use of improvised explosives and rocket fire. In addition, these activities may include the use of high-tech weapons systems with the simultaneous conduct of classic terrorist activities and cyberspace activities aimed at countering both weapons systems and civilian critical infrastructure systems. This will have a devastating effect on the functioning of the state.

Based on the results of the study, it can be concluded that traditional doctrinal models of military operations have lost their relevance and cannot demonstrate their effectiveness in confronting a hybrid opponent.

An example of the full range of methods and forms of hybrid warfare, where a weaker adversary uses them against a stronger one, is the protracted conflict between Israel and Hezbollah. Based on Israel's experience over the past decade, it can be argued that irregular means used by non-state actors are being transformed into hybrid actions used by states. Future challenges will be that the potential opponent will have a much wider range of organizational structures and use more sophisticated strategies and tactics than those faced by the Israeli army in 2006. Hezbollah has demonstrated that non-state actors can make a reliable assessment of the strategic capabilities of armies known as the West and successfully confront them with state-of-the-art capabilities. In conclusion, Israel's ongoing conflict with its non-state enemy demonstrates the scale of the Israeli army's and intelligence services' intelligence, military and information efforts to create conditions for neutralizing and eliminating the terrorist organization.

Thanks to Iran's support and its introduction in Lebanon, Hezbollah has become a dangerous threat not only to Israel but also to the Middle East. Hezbollah's victory over the Israeli army in 2006 demonstrated the organization's effectiveness and the level of its threat to neighboring countries in 2006. The question of further development of this organization, of course, is open and cannot be ignored [3].

The experience gained from the operations in Iran and Afghanistan, as well as the Ukrainian crisis, shows that states can turn regular units of the armed forces into irregular formations that will be able to adapt new tactics and then support regular units.

Thus, states cannot be perceived through the prism of having only classical armed forces, and non-state actors can only be associated with irregular activities because in the future hybrid armed forces may be used unpredictably.

A typical example of a powerful state waging a hybrid war with a weaker adversary is the conflict in eastern Ukraine, which can be divided into four stages: political sabotage, separatist social and political position, military intervention, and deterrence, demonstrating the potential of non-traditional forces. The characteristic of this conflict is that the above stages often overlap and have different intensities. Despite clear signs of involvement in the regular armed forces, Russia has officially denied involvement in the conflict. NATO experts say the crisis is far beyond Ukraine. Russia believes that the protection of ethnic Russians is not the responsibility of the countries in which they live, and is not subject to their laws, government, or constitution, but falls under the Russian Federation [17].

According to K. Walker - former Special Representative of the US State Department for Ukraine (2017-2019), this approach of the Russian government to ethnic Russians, which was previously used, for example, in Estonia in 2007, in Georgia in 2008 through slow but systematic actions aimed at violating sovereignty. It was part of a strategic landscape that was well known in Russia. Sometimes it involves more open and obvious steps, sometimes it is more subtle, it is a struggle with the help of the economy, sometimes

it is cyberattacks carried out under the guise of independent activists. «... This set of hybrid warfare tactics has been used by Russia for at least 5-6 years.»

There are many preconditions for concluding that the Russian-Ukrainian conflict, unfortunately, is still in its infancy. The time since the beginning of Russia's aggression against Ukraine has allowed both European and NATO analysts to work out scenarios and methods for Russia's hybrid war. The element that initiated it was the activity in the field of information warfare. Analyzing the scenario of Russian aggression in Ukraine, one can question the thesis that Russian aggression began with protests on the Maidan. There are many indications that the Russian attack began long before President Viktor Yanukovich left the country. Military participation in the conflict, where Russian paratroopers appeared in the Crimea and Donbas virtually without identification, was preceded by an information offensive. In the years before the conflict, the Russian side began to expand the media in Ukraine. The weapons used to destabilize the information structure of the Ukrainian media were Russian media companies, with the help of which coordinated information penetration into Ukraine was carried out. The expansion was carried out by purchasing shares in the media from Ukrainian oligarchs. Thus, Ukrainian society began to receive information that highlights the situation in terms of the interests of Russia, not Ukraine. There was manipulation of the media by society. The basis thus created was overlapped by the integration of pro-Russian circles and the intensification of Russian agents of influence.

There are several key methods of attack and the main objectives of the intervention. First, misinformation. The participation of enemy soldiers is masked by the formation of voluntary separatist forces. The concentration of troops of the aggressor country, transferred to Ukraine, took place under the pretext of exercises in the border regions. Although this method can be classified as traditional, it was used in the war with Georgia, it was a novelty in preparation for war in cyberspace. At the beginning of the aggression, hundreds of social media pages and

sites appeared on the Internet. It would seem to be «independent and objective information» about events but interconnected and coordinating active disinformation activities. The purpose of information attacks is to promote negative phenomena in society and the government elite of the country that is the object of aggression. Phenomena such as widespread corruption, strong nationalism, and gaps between the presidential and prime minister's camps have been the main targets of information warfare attacks. The information war against Ukraine is accompanied by similar actions by the aggressor in Europe and the world. An intensive information campaign is underway to increase divisions in the European Union and NATO over the need for and volume of assistance to Ukraine and the legality of sanctions against it. For this purpose, they are used as interpersonal contacts with Western politicians, economic incentives, and media influence. The information space represents and emphasizes the Russian version of events, and the common goal seems to be to divide public opinion.

Ukraine is losing the information war. Ukrainian institutions of counteraction are still in the initial phase of their creation. The situation is further complicated by the fact that the security system and international law do not provide for such a sphere of military activity. Neither the UN Charter nor the OSCE founding documents define the concept of information warfare or monitoring methods, nor do they prohibit its conduct. International law is helpless in the face of Russian aggression, as evidenced by the lack of reaction of the OSCE mission to Ukrainian evidence of Russian disinformation activities or even the participation of regular units of the Russian army in the conflict. International observers are also limited in their actions [1].

In addition to the above, the aggressor uses humanitarian convoys as one of the elements of the camouflaged rearmament of separatist forces. There is a correlation between humanitarian convoys and the increase in the intensity of separatist military operations [6].

Through the analysis, it can be concluded that the Russian Federation can use the «Ukrainian

success» as a template for further use. It is clear that not only Ukraine is at risk, but also every country inhabited by the Russian minority. The methods used during the hybrid war in Ukraine can be transferred to other regions, including the Baltic countries. It can be assumed that the main and effective action to stop Russia's aggressive tendencies is the unity of Western powers and Ukraine's support for critical military capabilities. The experience of recent conflicts, where elements of hybrid operations are widely used, shows that the potential of non-state actors, especially to influence in the military sphere, is constantly growing.

The power of the aggressor state, combined with elements of hybrid warfare, proves the weakness of international security institutions, and the international agreements that have been proven so far have been called into question. Although theoretically, most experts think that the inability to stop aggressive actions against Ukraine at the present stage will lead to a growing threat of destabilization of the entire region of Central and Eastern Europe.

In terms of international experience, the EU's East Strat Com Task Force, an operational task force on strategic communications in the European Union, was launched in the EU almost five years ago to:

- clarification of key aspects of the European Union policy, creation of its positive image, and counteraction of misinformation;
- effective communication and promotion of the EU's Eastern Partnership policy;
- general development of the media space in the Eastern Partnership countries and the EU member states, which provides for the promotion of media freedom;
- improving mechanisms that enable the EU to anticipate, assess and respond to disinformation disseminated by external actors [9];
- providing information support to EU delegations in Azerbaijan, Armenia, Belarus, Georgia, Moldova, Ukraine;
- the task force publishes a weekly Review of misinformation on the website <https://euvsdisinfo.eu>.

And since September 2017, the European Center for Counter-Hybrid Threats (hereinafter

- the Center) has been operating in Helsinki (Finland).

The decision to establish the Center was made by representatives of NATO and the EU, and its founders were 12 countries: Finland, Sweden, Norway, USA, France, Germany, Britain, Spain, Poland, Estonia, Latvia, and Lithuania. The Centre's initial annual budget was around € 1.5 million.

The purpose of this structure is to counter «new threats to destabilize», conduct research, analyze hybrid threats and methods to combat them, organize joint training for member countries, as well as organize and hold consultations at the strategic level between EU and NATO members, with involving governmental and non-governmental experts in the dialogue.

A practical demonstration of NATO's strategic communications activities was the opening of the NATO Strategic Communications Center of Excellence, which has been granted international status (Latvia, 2014). In particular, the center was established by seven partner countries, including Latvia, Lithuania, Estonia, Germany, Poland, the United Kingdom, and Italy.

The main mission of the Center is to support the process of developing NATO's capabilities, enhancing the effectiveness of missions and their functional component by ensuring full and timely expertise of strategic communications. Given that the Center's goal was to improve NATO's strategic communication capabilities through research and analysis, concept development, research, and education and training. The center works as a research institution that carries out scientific-analytical, educational-methodical, and information-communicative activities, as well as testing scientific and practical approaches.

The center's activities involve international experts in various fields of strategic communications, including public diplomacy, public relations, military public relations, information, and psychological operations, as well as experts in related fields for seminars and conferences organized managed by the center. The development of NATO's Strategic Communications Capabilities is the focus of the Center's Strategic Communications Excellence Center.

Based on this center several special training courses on strategic communications have been developed, the magazine «Strategic Communications in the Field of Defense» (Defense Strategic Communications) is published; research is carried out; Conferences and seminars are held on the role of propaganda in the modern world, the Russian information war against Ukraine, manipulative techniques, the transformation of social media into weapons, NATO's practice on strategic communications, etc. [10].

Conclusion

Based on the study, it can be concluded that the evolution of hybrid activity, especially over the last decade, has been very dynamic and confirmed the effectiveness of achieving a lasting advantage over the opponent. Modern hybrid operations are conducted with a combination of conventional weapons, guerrilla warfare, terrorism, and criminal behavior to achieve certain political goals, the main tool of which is the creation of an aggressor state in a state chosen for aggression, internal contradictions and conflicts, and their subsequent use to achieve political goals of aggression, which are achieved by ordinary war.

The experience gained from the operations in Iraq and Afghanistan, and especially the armed conflict in Ukraine, shows that it is the states that can transform regular units of the armed forces into irregular formations with classic capabilities and adopt non-traditional methods of operations and then support regular units. The armed conflict also demonstrated not only the weakness of the Ukrainian side but also the ineffectiveness of the organizations responsible for ensuring international security: NATO, the OSCE, and the United Nations.

Further escalation of hybrid activity in Ukraine undoubtedly threatens the countries of the North Atlantic Alliance. The methods used by the aggressor in the hybrid war in Ukraine can be transferred not only to the territory of the former Soviet republics but also to the Baltic states, Poland, and Romania. The crisis in Ukraine has completely changed the security situation in the region of Central and Eastern

Europe. Prolonged conflict will have the effect of reducing international security and considering the lessons of «hybrid wars» will help build and strengthen the security and defense sectors of both individual countries and coalitions in the context of «new generation wars.»

And the further continuation of the hybrid conflict in the East of our country requires

Ukraine to take active action and effective management in the field of preventing and combating hybrid threats. It must be clearly understood that delays in resolving the conflict will inevitably lead to a «frozen» state, which almost automatically, in literary language, «puts across» on Ukraine's European and Euro-Atlantic prospects indefinitely

References

1. Гібридні загрози Україні і сУспільна безпека. досвід Єс і східного партнерства Аналітичний документ. [Електрон.ресурс]. – 2018. – URL: https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/blok_XXI-end_0202.pdf (дата звернення: 30.09.2021).
2. Гібрид. [Електрон.ресурс]. – 2021. – URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Гібрид_\(значення\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Гібрид_(значення)) (дата звернення: 30.09.2021).
3. Оформлення концептуальних поглядів на сутність конфліктності «гібридного» (асиметричного) типу. [Електрон.ресурс]. – 2021. – URL: <http://opk.com.ua/як-заповідав-сун-цзи/> (дата звернення: 30.09.2021).
4. Туман «гібридної війни»: чому шкідливо мислити гібридно [Електрон.ресурс]. - 2021. - URL: <https://commons.com.ua/uk/tuman-gibridnoyi-vijni-chomu-shkidlivo-misliti-gibridno/> (дата звернення: 30.09.2021).
5. «Війна нового покоління». [Електрон.ресурс]. – 2018. – URL: <https://litgazeta.com.ua/articles/vijnanovogo-pokolinnya/> (дата звернення: 30.09.2021).
6. ЄС про російські «гумконвої»: Люди страждають від розпочатого РФ конфлікту. [Електрон.ресурс]. – 2021. – URL: <https://www.ukrinform.ua/tubric-ato/2818620-es-pro-rosijski-gumkonvoi-ludi-strazdaut-vid-rozpocatogo-rosieiu-konfliktu.html> (дата звернення: 30.09.2021).
7. Bi-sc input to a new nato capstone concept for the Military contribution to countering hybrid threats. [Web.resource]. – 2021. – URL: https://www.act.nato.int/images/stories/events/2010/20100826_bi-sc_cht.pdf (accessed: 30.09.2021).
8. «Compound Warfare: That Fatal Knot» T.M. Huber, [Web.resource]. – 2021. – URL: https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/combat-studies-institute/csi-books/compound_warfare.pdf (accessed: 30.09.2021).
9. EEAS homepage: «Questions and Answers about the East Strat Com Task Force», [Web.resource]. – 2021. – URL: <https://goo.gl/aJS2xk> (accessed 30.09.2021).
10. «European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats», [Web.resource]. – 2021. – URL: <https://www.hybridcoe.fi> (accessed 30.09.2021).
11. Kuk A.I. «Kanva vivyadu agenturalnego», Warszawa 1994, s.19. [Web.resource]. – 2021. – URL: <https://szpiegul.pl/blog/o-kanwie-wywiadu-agenturalnego/> (accessed 30.09.2021).
12. «Kilka uvag o voynie», Michal Jaskulski [Web.resource]. – 2021. – URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/229244246.pdf> (accessed 30.09.2021).
13. Strona internetowa Biura Bezpieczenstwa Narodowego RP. [Web.resource]. – 2021. – URL: <https://www.bbn.gov.pl/pl/prace-biura/publikacje/inne-wydawnictwa/3545,Biblioteka-BN-Asymetria-i-hybrydowosc-stare-armie-wobec-nowych-konfliktow.html> (accessed 30.09.2021).
14. The New Generation of Russian Warfare, J. Berzins. [Web.resource]. – 2021. – URL: <https://www.aspen.review/article/2017/the-new-generation-of-russian-warfare/> (accessed 30.09.2021).

15. The Russian Military Forum: Russia's Hybrid War Campaign: Implications for Ukraine and Beyond. [Web.resource]. – 2021. – URL: <https://www.csis.org/events/russian-military-forum-russias-hybrid-war-campaign-implications-ukraine-and-beyond> (accessed 30.09.2021).

16. Wrzosek M. «Zagrozhenia militarne a bezpieczenstwo Europy». [Web.resource]. – 2021. – URL: https://zbrojni.blob.core.windows.net/pzdata/TinyMceFiles/kwartalnik_bellona4_2012.pdf (accessed: 30.09.2021).

17. Zeshyty Naukove Akademii Obrony Narodovey nr 2 (99) 2015 ISSN 2299-6753. [Web.resource]. – 2021. – URL: <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/9904/Banasik,%20Parafianowicz.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (accessed 30.09.2021).

М. Грановский

В.Н. Каразин атындағы Харьков ұлттық университеті, Харьков, Украина

Гибридті операциялардың шетелдік тәжірибесін және оларға қарсы іс-қимыл жөніндегі басқарушылық шешімдерді талдау

Аңдапта. Қазіргі әлемде гибридті қақтығыстар санының едәуір өсу тенденциясы байқалады, олар күрделене түседі және болжанбайды.

Мақала халықаралық ортаның қауіпсіздігіне әсер ететін гибридтік соғыс, гибридтік қақтығыс немесе агрессия сияқты құбылыстардың теориялық және практикалық аспектілеріне, сондай-ақ мемлекеттік органдардың осындай қауіптерге, атап айтқанда ЕО-ға қарсы іс-қимылдарына арналған.

Осы тақырыпты талдау барысында келесі сұрақтарға жауап беруге әрекет жасалды: «Гибридті әрекеттердің мәні неде? Олардың эволюциясы қалай жүреді? Бүгінгі гибридті агрессияның табиғаты қандай? «

Материалда келтірілген дәлелдер көптеген елдердің, соның ішінде Украинаның мемлекеттік шекараларының тұтастығын бұзған және Еуропа мен әлемдегі қауіпсіздікке нақты қауіп төндіретін гибридті әрекеттерді одан әрі зерттеу қажеттілігін растайды.

Агрессордың гибридті операцияларының заманауи тәжірибесі әлсіз және өз аумағының тұтастығын қорғай алмайтын қарсыласқа қарсы әлемдік деңгейдегі ойыншы қолданатын тактика мен құралдардың түбегейлі өзгеруін көрсетеді.

Түйін сөздер: қауіпсіздік, гибридтік соғыс, гибридтік қақтығыс, гибридтік әрекеттер, гибридтік операциялар, терроризм.

М. Грановский

Кафедра политологии и философии, учебно-научное учреждение «Институт государственного управления», Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, Харьков, Украина

Анализ зарубежного опыта гибридных операций и управленческих решений по противодействию им

Аннотация. В современном мире наблюдается тенденция к значительному увеличению количества гибридных конфликтов, которые становятся все более изощренными и непредсказуемыми.

Статья посвящена теоретическим и практическим аспектам таких явлений, как гибридная война, гибридный конфликт или агрессия, влияющих на безопасность международной среды, а также действиям государственных органов по противодействию таким угрозам, в частности в ЕС.

В ходе анализа данной темы была предпринята попытка ответить на следующие вопросы: «В чем суть гибридных действий? Как происходит их эволюция? Какова природа сегодняшней гибридной агрессии?».

Приведенные в материале аргументы подтверждают необходимость дальнейшего исследования гибридных действий, которые нарушили целостность государственных границ многих стран, в том числе Украины, и продолжают представлять реальную угрозу безопасности в Европе и мире.

Современная практика гибридных операций со стороны агрессора демонстрирует радикальное изменение тактики и средств, используемых игроком мирового уровня против противника, который слаб и не способен защитить целостность собственной территории.

Ключевые слова: безопасность, гибридная война, гибридный конфликт, гибридные действия, гибридные операции, терроризм.

References

1. Analitychnyy dokument: «Hibrydni zahrozy Ukrayini i suspil'na bezpeka. «Dosvid EC i Skhidnoho partnerstva», [Hybrid threats to Ukraine and social security. experience of the EU and the Eastern Partnership Analytical Paper], Available at: https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/blok_XXI-end_0202.pdf, [in Ukrainian], (accessed 30.09.2021).
2. Gibrid [Hybrid], Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Гібрид>, [in Ukrainian], (accessed 30.09.2021).
3. Informatsiyne ahentstvo «Oboronno-promyslovyy kur'yer» [Registration of conceptual views on the essence of the conflict «hybrid» (asymmetric) type], Available at: <http://opk.com.ua/як-заповідав-сун-цзи/> (accessed 30.09.2021),.
4. «Tuman hibrydnoyi viyny: chomu shkidlyvo myslyty hibrydno» [The fog of «hybrid war»: why it is harmful to think hybrid], Available at: <https://commons.com.ua/uk/tuman-gibrydnoyi-vijni-chomu-shkidlyvo-misliti-gibrydno/>, [in Ukrainian], (accessed 30.09.2021).
5. Ukrayin's'ka literaturna hazeta «Viyna novoho pokolinnya» [The war of the new generation], Available at: <https://litgazeta.com.ua/articles/vijna-novogo-pokolinnya/>, [in Ukrainian], (accessed 30.09.2021).
6. Ukrayin's'ke natsional'ne informatsiyne ahentstvo «Ukrinform». [EU on Russian «rubber convoys»: People are suffering from the conflict in Russia], Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2818620-es-pro-rosijski-gumkonvoi-ludi-strazdaut-vid-rozpocatogo-rosieu-konfliktu.html>, [in Ukrainian], (accessed 30.09.2021).
7. Bi-sc input to a new nato capstone concept for the Military contribution to countering hybrid threats, Available at: https://www.act.nato.int/images/stories/events/2010/20100826_bi-sc_cht.pdf (accessed 30.09.2021).
8. «Compound Warfare: That Fatal Knot» T.M. Huber, Available at: https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/combat-studies-institute/csi-books/compound_warfare.pdf (accessed 30.09.2021).
9. EEAS homepage: «Questions and Answers about the East Strat Com Task Force», Available at: <https://goo.gl/aJS2xk> (accessed 30.09.2021).
10. «European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats», Available at: <https://www.hybridcoe.fi> (accessed 30.09.2021).
11. Kuk A.I. «Kanva vivyadu agenturalnego» [Canvas to the conclusion of the agent], Warszawa 1994, s.19. Available at: <https://szpiegul.pl/blog/o-kanwie-wywiadu-agenturalnego/>, [in Polish], (accessed 30.09.2021).
12. «Kilka uvag o voynie», Michal Jaskulski [A few comments about war], Available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/229244246.pdf> [in Polish], (accessed 30.09.2021)
13. Strona internetowa Biura Bezpieczenstwa Narodowego RP [Website of the Bezpieczenstwa Narodowego RP Office]. Available at: <https://www.bbn.gov.pl/pl/prace-biura/publikacje/inne-wydawnictwa/3545,Biblioteka-BN-Asymetria-i-hybrydowosc-stare-armie-wobec-nowych-konfliktow.html> [in Polish], (accessed 30.09.2021).
14. The New Generation of Russian Warfare, J. Berzins. Available at: <https://www.aspen.review/article/2017/the-new-generation-of-russian-warfare/> (accessed 30.09.2021).
15. The Russian Military Forum: Russia's Hybrid War Campaign: Implications for Ukraine and Beyond. Available at: <https://www.csis.org/events/russian-military-forum-russias-hybrid-war-campaign-implications-ukraine-and-beyond> (accessed 30.09.2021).
16. «Zagrozenia militarne a bezpieczenstwo Europy» M. Wrzosek [Military threats and security of Europe]. Available at: https://zbrojni.blob.core.windows.net/pzdata/TinyMceFiles/kwartalnik_bellona4_2012.pdf [in Polish], (accessed 30.09.2021).

17. Zeschyty Naukove Akademii Obrony Narodovey nr 2 (99) 2015 ISSN 2299-6753. [Zeschyty Naukove of the Academy of Defense of the Narodovey], Available at:<https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/9904/Banasik,%20Parafianowicz.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, [in Polish], (accessed 30.09.2021).

Information about author:

Mykola Hranovskyi – graduate student of the Department of Political Science and Philosophy Educational and Scientific Institute «Institute of Public Administration» Kharkiv National University named after V.N. Karazin, Kharkiv, Ukraine.

Микола Грановский – «Мемлекеттік басқару институты» оқу-ғылыми мекемесінің саясаттану және философия кафедрасының аспиранты, В.Н. Каразин атындағы Харьков ұлттық университеті, Харьков, Украина.

A.A. Yermekbayev^{1*}D.K. Zhekenov²S.S. Uralbayev³^{1,2}Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan³Wuhan University, Wuhan, China

*Corresponding author: adilbekea@gmail.com

Afghanistan in the context of Russian and Chinese projects

Abstract. *In this article, the authors consider issues related to the current situation in Afghanistan after the withdrawal of American troops. A country that has been in a state of political chaos for the past forty years, accompanied by a bloody civil war. Today, Afghanistan is characterized as a «fail state», a hotbed of global drug trafficking, corruption, and Islamic fundamentalism. The statement of the great Afghan thinker Muhammad Iqbal Lahori that «Afghanistan is the heart of Asia, and if the heart loses peace, then Asia will lose peace» has become prophetic. The situation in Afghanistan has shackled the attention of the world community to emerging problems. The chaos generated in Afghanistan has a significant impact on events in the world, and primarily affects the countries of Central Asia. Considering the second coming to power of the Taliban as a threat to the spread of religious extremism and fundamentalism in the region, we practically do not pay attention to the geopolitical consequences. The withdrawal of Americans from Afghanistan, in fact, means that the countries of Central Asia have no geopolitical alternative to the dominance of China and Russia in the region. Does this mean that the «new big game» and the struggle for dominance over Central Asia has finally ended not in favor of the Anglo-Saxon world? remains open. One thing is for sure that the current situation means that soon the strategy of the United States and the EU in relation to Central Asia will be revised.*

Keywords: *Afghanistan, China, Russia, Taliban, «geopolitical lock», Central Asia.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2021-137-4-61-67>

Received: 04.10.21 / Approved: 08.11.21

Introduction

The withdrawal of US troops from Afghanistan has created geopolitical tensions in the Greater Central Asia region. No one in the world imagined that the fall of President Ashraf Ghani's power would be so rapid. Twenty years of American presence in the country, a trillion dollars spent, broad international support could not consolidate, or we can say legitimize power among ordinary Afghans. History is cyclical,

and so it was with the regime of Muhammad Najibullah, although it lasted for more than three years, and it was quite capable and controlled the situation in the country after the withdrawal of Soviet troops. The fall of President Ghani's power is no longer an urgent problem, the problem of the post-American structure of the country and the role of US geopolitical rivals in the region, such as Russia and China, comes to the fore.

Officially, Moscow [1] and Beijing [2] have not yet recognized the legitimacy of the new Afghan

government but have stated that they are ready to cooperate under certain conditions. For Russia and China, the Taliban movement has always been a threat to their national interests in the Central Asian region. Because their first coming to power in 1996 was met with apprehension by Moscow and Beijing and was recognized as a terrorist, and when the American campaign in Afghanistan began in 2001. China and Russia did not hinder, but on the contrary, sought to coordinate their actions together with the Americans.

Since the situation in the region has changed a lot, the withdrawal of Americans from Afghanistan, can it mean the closure of the American project «Greater Central Asia»? How will further developments develop in the region, will the region turn into a zone of exclusive interests of Moscow and Beijing? These issues are on the agenda for modern world politics, and in this study, we will try to reveal them.

Research methodology

As part of the study, the authors were based on the principles and paradigms characteristic of the school of political neorealism. In the work, a set of methods determined by the purpose and objectives of the study, as well as the logic of the study, were chosen as methodological foundations. The methods of scientific analysis, synthesis, and political forecasting and modeling are used in the work.

Russia's interests in Afghanistan

For Russia, the Taliban was a threat, but the Kremlin perceives Central Asia as a zone of exclusive influence, and CSTO allies and the last military bases in the post-Soviet space are mainly located there. Dislike of the Taliban in the mid-90s was because at that time Russia was in a political and economic crisis accompanied by the growth of pan-Islamism and ethnic separatism, in the Caucasus and the Volga region. The coming to power of the Taliban in 1996 was perceived as a threat to open a new front of confrontation on the southern borders. Russia's inaction in relation to the seizure of the northern regions of

Afghanistan and the subsequent withdrawal of the Taliban to the southern borders of the CIS. It was in the autumn of 1996 that the request of the Republic of Uzbekistan for assistance to Uzbekistan if Tashkent was attacked by the Taliban was ignored, which led to the suspension of Uzbekistan's activities within the CSTO.

The Taliban was a kind of «scarecrow» for the Central Asian republics, which tried to distance themselves from Moscow. The threat of penetration into Central Asia was beneficial to Russia, as it allowed the Kremlin to manipulate secular and authoritarian regimes in the region. The complicated strained relations between Russia and the Taliban did not allow Russia to take an active part in economic developments in the region. The support of the leaders of the Northern Alliance, the former main enemy of the Soviet troops in Afghanistan, Ahmad Shah Massoud, and the deposed President Burhanuddin Rabbani, made it impossible for any dialogues between the Taliban and Russia. The situation was aggravated by the fact that the Taliban recognized the independence of Ichkeria [3] (the Chechen Republic) and arrested a Russian plane in Kandahar. Then, for the Central Asian republics, the Northern Alliance was positioned as the force that could stop the penetration of religious extremism into Central Asia, since both Uighur separatists and militants of the Islamic Movement of Uzbekistan fought on the side of the Taliban.

China's interests in Afghanistan

Over the centuries, China and Afghanistan had had warm and reciprocal relationships mostly in trade and economic affairs until the Soviet military troops invaded in 1979. During the US control (2001-2021) the territory interests of China were limited to the minimum only remaining to have the trade cooperation between the two countries [4]. However, the PRC has not followed any political priority, as it had no strong influence on the region. Chinese interests have been raised recently as the US military base announced to leave the Afghan territory. The official Beijing has changed its position from long-term disinterest

to close cooperation toward Afghanistan. In very deed, strategically Afghanistan would be an ideal corridor for Beijing to realize its "March to the West" policy by extending the economic and political influence on the Greater Central Asian region and the Middle East [5].

Sino-Afghan relations have experienced many types of stages since the September 11 terror attack in New York which affects China's role and place in the region. In the 2000s, many experts forecast that China would probably play an important role in the economic and political life of Afghanistan by implementing the BRI [6].

Biden's decision on the immediate withdrawal of the US forces from Afghanistan made China use the current situation and build up economic and security interests in the region. Economic interests emanate from China's high-tech industry, which is dependent on rare metals while Afghan soil is rich in lithium. Lithium is one of the main elements of big-capacity lithium-ion batteries, which are broadly applied in electric vehicles and renewable energy sources. Respectively, China is the world leader in producing lithium-ion battery sources products and may search for channels to negotiate with the Taliban to get a beneficial agreement on the rights of ownership of lithium mining areas.

Afghanistan's mineral deposits are estimated at approximately \$3 trillion, especially rich in rare earth, copper, chromium, bauxite, oil, natural gas, zinc, uranium, marble, and gold.

The Belt and Road Initiative (BRI) is also one of the main priorities of Chinese economic interests in the region. If Beijing negotiates with Talibans, the BRI can be extended from Pakistan to Afghan territory via Peshawar-Kabul motorway accordingly providing new breath to BRI to get access to the Middle East and beyond easily and fast.

Discussion

We agree with the opinion that the real threat posed by Afghanistan has been exaggerated and is often economically and politically motivated [7]. The Taliban is not interested in turning Central Asia into an Islamic emirate, as they

are not able to do it. The Taliban does not have the strength or the means for this purpose. Any active intervention of the Taliban in the affairs of the Central Asian states may lead to conflict and the loss of power by the Taliban in Afghanistan. The image of the Taliban movement as a dangerous movement was formed for the geological purposes of the leading states. The Kremlin's desire to spread its influence in the world and the desire of the United States to constantly increase its military presence is the factor that determines the strategic importance of the region. Despite many statements that Russia is a partner of NATO and the United States in the «war on terrorism,» the Kremlin considered the presence of Americans in Afghanistan as part of a larger White House plan to encroach on Russia's security.

The withdrawal of US troops from Afghanistan is characterized as the main geopolitical failure of American policy in the Central Asian region, and, accordingly, the success of the policies of Russia and China. However, several experts believe that the White House was aware of the situation of the Afghan army, about the mood in society, and knew that the government of Ashraf Ghani would not last long, the only thing was unknown how long it could last. When President Joe Biden was asked if there would be a repeat of the events of 1975 when soon after the withdrawal of American troops, the Saigon regime fell under the blows of North Vietnamese troops. Then-President Biden said, «Taliban is not the North Vietnamese army [8]». According to the assumptions of the American military leadership, the Afghan government forces had to at least keep strategic facilities, major transport highways, and major cities under control. This would allow the government to ensure viability and continue to be an ally of the United States in the region.

The United States admitted the possibility of ties between the Taliban and Russia, experts reported, but Russia denied the existence of ties [9]. However, the Pentagon and the White House did not assume that China and Russia would move closer to the Taliban since there were the above differences. The United States was

confident that Russia would traditionally support the anti-Taliban forces in the face of ethnic Tajik and Uzbek formations, and thus waited for a repeat of the events of the fall of 1996.

So why did Russia and China enter close relations? Firstly, it is dictated by the geopolitical situation in the world. Increasing pressure on the PRC attempts to isolate it from the world market by building a belt of «countries loyal to the USA» around the PRC. The active exaggeration of events related to the «re-education camps» and the support of anti-Chinese sentiments in Muslim countries, and the continuation of economic sanctions against Russia, force Beijing and Moscow to change tactics in certain regions. Russia and China need a force that can ensure the security of transport corridors in Afghanistan, and now the Taliban are the only force that suits Moscow and Beijing. Afghanistan is primarily necessary for Russia as a transport corridor for the active penetration of Russian energy resources into the markets of India and Pakistan. Back in the mid-90s, Russia raised the question of the expediency of negotiating with the Taliban for the construction of a gas pipeline to India and Pakistan. The TAPI gas pipeline, from which Russia and China were «excluded», is becoming relevant, and the possibility of Moscow and Beijing participating in it is quite possible.

Results

When it comes to security interests, China takes a clear, consistent, and relatively restrained position on the Afghan issue [10]. On the issue of Afghanistan, the main views of China and the international community are largely the same, but China has its own independent policy, reflecting its own special interests, concerns, and priority goals of China. China has many concerns about Afghanistan, but the most visible one is the security and stability in Xinjiang. China maintains normal and good relations with the Afghan government and is actively involved in the economic reconstruction of Afghanistan, providing it with financial support and other assistance. China supports international assistance to Afghanistan but avoids direct

military intervention in Afghanistan. China rarely criticizes the US war in Afghanistan but doubts the effectiveness of the war and refuses to join the Northern Distribution Network (NDN) initiated by the United States. China opposes the Taliban because the Taliban are closely associated with East Turkestan - the Uyghur separatist forces - but China has been wary of the Taliban to avoid direct conflict with them. China supports Afghans in their own governance of Afghanistan and hopes that the Kabul process can go smoothly so that the Afghan government can enjoy more autonomy and take on more responsibility. At the same time, China is also preparing for various unexpected situations.

Faced with the challenges of the new situation, China needs to do everything it can to help Afghanistan achieve peace and stability, which is in the best interests of China. China needs to establish close relations not only with the central government of Afghanistan but also with local forces to strengthen the protection of China's investment and economic interests. China needs to maintain contact with the Taliban to be able to communicate when needed. Both the Afghan government and the United States hope the Taliban can come to terms. China's contact with the Taliban should not be a political issue, and it is an important way to exert constructive influence. China should intensify its consultations with neighboring countries and make full use of the role of multilateral mechanisms, especially the Shanghai Cooperation Organization. China also needs to maintain cooperative relationships with other major countries to ensure a smooth transition in Afghanistan. On the question of Afghanistan, the common interests of the major powers are at a higher level. Finally, China needs to be prepared for unexpected situations.

Conclusion

Afghanistan is the most important factor in the formation of the Kremlin's permanent geographical strategy, which is mainly based on dominance on the continent of Eurasia and on the territory of the former Soviet Union, which is strategically important in the process

of maintaining Russia's identity and status as a «great power».

For Beijing, Afghanistan is primarily necessary to overcome the geo-economic barrier in the form of a «Loop of anaconda», with which the United States is trying to surround the territory of China. The Afghan direction is important in the sense that it is possible to lay a route through it to bypass the territory where the Kremlin or the White House traditionally have strong positions.

The question of the essence of the Taliban as a radical movement seeking to «capture» or establish an Islamic Emirate in the region recedes into the background. The Taliban understand that their rapid success was due to several factors, among which it is important that they were seen as a force that could stop the civil war in the country that has been going on for more than 40 years. In addition, the Taliban now need to consolidate their power in the country and gain recognition of legitimacy abroad. Based on this, it can be argued that the Taliban need to somehow negotiate with China to restore the economy because it is Beijing that can provide the

necessary investments to the Afghan economy. Dialogue with Moscow is necessary, as the Taliban are aware of the importance of the region for Moscow.

The situation in Afghanistan after the withdrawal of American troops, most experts bring to the fore, the issues of possible export of ideas of religious radicalism to the countries of the region, the issue of a humanitarian character, possible famine, and migration crisis in the region. However, at the same time leaving the issues of the «geopolitical lock» for the countries of the region not considered. The withdrawal of Americans from the region means the closure of the Greater Central Asia project. The transformation of the «new Afghanistan» into a zone of exclusive interests of Beijing and Moscow may mean that we are practically in the grip of China and Russia, and any processes in the region will proceed from the interests of these powers. Whether this can be considered a complete victory for the diplomacy of the Middle Kingdom and the Kremlin, of course, time will show.

References

1. Небензя: «Талибан» пока не является легитимным правительством Афганистана. [Электрон.ресурс]. – 2021. – URL: <https://ria.ru/20210910/priznanie-1749445330.html> (дата обращения: 23.09.2021).
2. 潘光：塔利班可能跟20多年前有所不同，但本质并没有变 [Web resource]. – 2021. – URL: https://www.guancha.cn/PanGuang/2021_08_20_603675.shtml (accessed 23.09.2021).
3. Веретельник А. Чеченский вопрос в афгано-российских отношениях // Sciences of Europe. – 2020. – № 54–3 (54). – С.63.
4. Stone R. «Slowly but surely, China is moving into Afghanistan» [Web resource]. – 2021. – URL: <https://www.trtworld.com/magazine/slowly-but-surely-china-is-moving-into-afghanistan-24276> (accessed 23.09.2021).
5. Zhao Hong. China's Afghan policy: the forming of the «March West» strategy? // The Journal of East Asian Affairs. – 2013. – P. 29.
6. Zhu Yongbiao, China's Afghanistan Policy since 9/11: Stages and Prospects. Asian Survey. – 2018. – № 58 (2). – P. 281-301.
7. Kazemi R. S. A Potential Afghan Spill-Over: How Real Are Central Asian Fears? // Afghanistan Analysts Network. – 2012.
8. «Taliban is not the North Vietnamese army»: Biden comment resurfaces as the US evacuates from Kabul. [Web resource]. – 2021. – URL: <https://www.independent.co.uk/asia/south-asia/taliban-vietnamese-army-biden-video-b1903276.html> (accessed 23.09.2021).
9. Afghanistan war: Russia denies paying militants to kill US troops. [Web resource]. – 2021. – URL: <https://www.bbc.com/news/world-asia-53204747> (accessed 23.09.2021).

10. 赵华胜：中国与阿富汗（完整原文）Center for international strategy and security of Tsinghua University, [Web resource]. – 2021. – URL: http://ciss.tsinghua.edu.cn/info/china_wzft/3806 (accessed 23.09.2021).

А.А. Ермекбаев¹, Д.К. Жекенов², С.С. Уралбаев³

^{1,2} *Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан*

³ *Ухань университеті, Ухань, Қытай*

Ресей мен Қытайдың жобалары аясындағы Ауғанстан

Аңдатпа. Мақалада авторлар американдық әскерлер шығарылғаннан кейінгі Ауғанстандағы жағдайға қатысты мәселелерді қарастырады. Соңғы қырық жыл ішінде азамат соғысымен бірге саяси хаос жағдайына айналған ел, қазіргі таңда Ауғанстан «сәтсіз мемлекет», әлемдік есірткі трафиінің, сыбайлас жемқорлық пен исламдық фундаментализмінің ошағы ретінде сипатталады. Ауғанстанның ұлы ойшылы Мұхаммед Икбал Лахоридің «Ауғанстан-Азияның жүрегі, ал егер жүрек тыныштығынан айырылса, онда Азия бейбітшілікті жоғалтады» деген сөзі көріпкелділік болды деп айтуға болады. Ауғанстандағы туындаған жағдай әлемдік қоғамдастықтың назарын өзіне аударды. Ауғанстанда пайда болған хаос әлемдегі оқиғаларға және ең алдымен Орталық Азия елдеріне айтарлықтай әсер етеді деуге толықтай негіз бар. Талибанның билікке екінші келуін аймақтағы діни экстремизм мен фундаментализмнің таралу қаупі ретінде қарастыра отырып, біз іс жүзінде оның геосаяси салдарына назар аудармаймыз. Американдықтардың Ауғанстаннан кетуі іс жүзінде Орталық Азия елдерінде Қытай мен Ресейдің аймақтағы үстемдігіне геосаяси балама қалмағандығын білдіреді деуге болады. Бұл өз кезегінде «жаңа үлкен ойын» және Орталық Азия үшін күрес англо-саксон әлемінің пайдасына аяқталмағандығын білдіре ме? Бұл мәселе әлі өз жауабын таппағандығы анық. Қалыптасқан жағдай жақын болашақта АҚШ пен ЕО-ның Орталық Азияға қатысты стратегиясы қайта қаралатынын білдіреді деп айтуға болады.

Түйін сөздер: Ауғанстан, Қытай, Ресей, Талибан, «геосаяси құлп», Орталық Азия.

А.А. Ермекбаев¹, Д.К. Жекенов², С.С. Уралбаев³

^{1,2} *Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан*

³ *Уханьский университет, Ухань, Китай*

Афганистан в контексте проектов России и Китая

Аннотация. В данной статье авторы рассматривают вопросы, связанные со сложившейся ситуацией в Афганистане после вывода американских войск. Это страна, которая вот уже на протяжении последних сорока лет находится в состоянии политического хаоса, сопровождающегося кровопролитной гражданской войной. Сегодня Афганистан характеризуется как «несостоявшееся государство», рассадник мирового наркотрафика, коррупции и исламского фундаментализма. Высказывание великого афганского мыслителя Мухаммеда Икбала Лахори о том, что «Афганистан – это сердце Азии, и если сердце лишится покоя, то Азия лишится мира» стали пророческими. Ситуация в Афганистане склала внимание мирового сообщества. Хаос, порождённый в Афганистане, оказывает существенное влияние на события в мире и в первую очередь на страны Центральной Азии. Рассматривая второе пришествие к власти талибов как угрозу распространения религиозного экстремизма и фундаментализма в регионе, мы практически не обращаем внимание на геополитические последствия. Уход американцев из Афганистана фактически означает, что у стран Центральной Азии не остается геополитической альтернативы доминированию Китая и России в регионе. Значит ли это, что «новая большая игра» и борьба за господство над Центральной Азией окончательно завершились не в пользу англо-саксонского мира? Вопрос остается открытым. Одно можно с уверенностью сказать: сложившаяся ситуация показывает, что в скорейшем будущем будут пересмотрены стратегии США и ЕС в отношении Центральной Азии.

Ключевые слова: Афганистан, Китай, Россия, «Талибан», «геополитический замок», Центральная Азия.

References

1. Nebenzya: «Taliban» poka ne yavlyaetsya legitimny`m pravitel`stvom Afganistana [Nebenzya: Taliban is not yet a legitimate government of Afghanistan], Available at: <https://ria.ru/20210910/priznanie-1749445330.html>, [in Russian], (accessed 23.09.2021).
2. Pān guāng: Tǎlibān kěnéng gēn 20 duōnián qián yǒu suǒ bùtóng, dàn běnzhi bing méiyǒu biàn [Pan Guang: The Taliban may be different from more than 20 years ago, but the essence has not changed], Available at: https://www.guancha.cn/PanGuang/2021_08_20_603675.shtml, [in Chinese], (accessed 23.09.2021).
3. Veretel`nik A. Chechenskij vopros v afgano-rossijskikh otnosheniyakh [Chechen issue in Afghan-Russian relations], Sciences of Europe. 2020. No. 54-3 (54). P. 63, [in Russian].
4. Stone R. Slowly but surely, China is moving into Afghanistan», Available at: <https://www.trtworld.com/magazine/slowly-but-surely-china-is-moving-into-afghanistan-24276> (accessed 23.09.2021).
5. Zhao Hong. China's afghan policy: the forming of the «March west» strategy? The Journal of East Asian Affairs. 2013. Vol. 27, No. 2. P. 29.
6. Zhu Yongbiao; China's Afghanistan Policy since 9/11: Stages and Prospects. Asian Survey. 2018, No. 58 (2). P. 281–301.
7. Kazemi R. S. A Potential Afghan Spill-Over: How Real Are Central Asian Fears? Afghanistan Analysts Network. 2012.
8. «Taliban is not the North Vietnamese army»: Biden comment resurfaces as the US evacuates from Kabul, Available at: <https://www.independent.co.uk/asia/south-asia/taliban-vietnamese-army-biden-video-b1903276.html> (accessed 23.09.2021).
9. Afghanistan war: Russia denies paying militants to kill US troops, Available at: <https://www.bbc.com/news/world-asia-53204747> (accessed 23.09.2021).
10. Zhàohuáshèng: Zhōngguó yǔ āfùhàn (wánzhèng yuánwén) [Zhao Huasheng: China and Afghanistan (full original text)], Center for international strategy and security of Tsinghua University, Available at: http://ciss.tsinghua.edu.cn/info/china_wzft/3806, [in Chinese], (accessed 23.09.2021).

Information about authors:

Yermekbayev Adilbek Alpysbayuly – Ph.D. in International relations, Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Zhekenov Duman Kurmangazyuly – Ph.D. in International relations, Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Uralbayev Samat Salamatuly – a doctoral student, Wuhan University, Wuhan, China.

Ермекбаев Әділбек Алпысбайұлы – Ph.D. (халықаралық қатынастар), Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, Алматы, Қазақстан.

Жекенов Думан Құрманғазыұлы – Ph.D. (халықаралық қатынастар), Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, Алматы, Қазақстан

Уралбаев Самат Саламатұлы – Ухань университетінің докторанты, Ухань, Қытай.

Ж.И. Жармаханова*
Р.С. Елмурзаева
С.М. Нурдаuletова

Евразийский национальный университет им. Л. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
*Автор для корреспонденции: zhansaule94@bk.ru

Анализ деятельности европейских транснациональных корпораций в Центральной Азии: проблемы и перспективы

Аннотация. В статье рассматриваются аспекты сотрудничества в нефтедобывающем секторе транснациональных компаний, представляющих интересы стран Европейского Союза. В условиях экономического кризиса, невозможности ОПЕК+ урегулировать цены на нефть и объемы ее добычи сложно делать прогнозы дальнейшего экономического сотрудничества. Пандемия коронавируса показала, что вопреки глобализации национальные экономики должны оставаться самодостаточными. По нашему мнению, в перспективе будет пересмотрен правовой режим присутствия транснациональных компаний в мире в интересах национальных экономик. Энергетическая хартия 1991 года лишает страны Центральной Азии права на судебную защиту, нефтяной экономический кризис приведет к тяжелому кризису в нефтяной сфере. Геополитическое противостояние России с Арабскими эмиратами против США создают новый баланс сил, который будет влиять на развитие Центрально-азиатского направления внешней политики Европейского Союза в области энергетической безопасности.

Ключевые слова: транснациональные компании, Европейский Союз, Центральная Азия, экономика, кризис, правовое регулирование, энергетическое сотрудничество.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2021-137-4-68-76>

Поступила: 04.05.2020 /Одобрена к опубликованию: 22.07.2021

Введение

Актуальность темы исследования заключается в необходимости проведения анализа взаимодействия Европейских транснациональных компаний в Центрально-азиатском регионе. Следует определить позиции эффективности экономического сотрудничества в условиях нефтяных войн, а также перспективы развития или кризиса экономики. Вся система рынка

нефти, которая существует с образования ОПЕК с 1960 года, позволяющая странам экспортерам контролировать цены на нефть, включая режимы ограничения объемов ее добычи, оказалась неспособной в полной мере контролировать цены. Такого шокового состояния на рынке нефти, как момент на 20 апреля 2020 года, когда 1 баррель нефти марки WTI стоил минус 37, 63 долларов США, не было в истории. Возможно, это связано с пандемией коронавируса COVID-19, которая

поразила все страны, привела к жесткой самоизоляции и кризису в экономике всего мира.

Из-за снижения спроса, вызванного пандемией, следовательно, переизбытка нефти происходит застой «черного золота» в хранилищах. По данным Управления энергетической информации США (EIA), по состоянию еще на 10 апреля 2020 года хранилища в крупнейшем нефтяном хабе Америки в Кушинге, штат Оклахома, были заполнены на 72% [1]. Кроме того, есть вероятность, что это сговор отдельных нефтяных добывающих компаний. Так, заместитель председателя Совета безопасности России Д. Медведев считает, что все, что мы наблюдаем в отношении нефтяных фьючерсных контрактов, очень напоминает картельный сговор. По его мнению, ситуация требует «самого внимательного анализа, поскольку подрывает восстановление мировой экономики» [2].

Целью исследования является определение степени воздействия современной экономической конъюнктуры нефтяного рынка на динамику отношений транснациональных корпораций стран Европейского Союза в Центральной Азии в нефтегазовой сфере, точнее, как современная стагнация повлияет на европейские транснациональные компании в Центрально-азиатском регионе.

Гипотеза данного исследования, требующая доказательств, заключается в определении сохранения позиций европейских транснациональных компаний, занимающихся разработкой нефти и газа в Центральной Азии в период перенасыщения рынка нефти.

Основным тезисом, подлежащим защите, является положение, что европейские транснациональные компании, работающие в Центральной Азии, будут заинтересованы в сохранении своих активов в первую очередь, а не в сохранении экономической стабильности стран, в которых они находятся, что приведет к изменению законодательства в их отношении, то есть будет пересмотрен правовой режим

присутствия транснациональных компаний в мире в интересах национальных экономик.

Степень изученности проблематики

Американский ученый Т. Левитт является одним из первых исследователей, который занимался изучением проблематики глобализации рынков. Т. Левитт понимал глобализацию как чисто рыночный феномен и под ТНК он обозначал объединение, интеграцию рынков сбыта отдельных товарных групп. Более того, ученый предсказывал скорый конец ТНК, рыночная стратегия которых нацелена только на дифференцированные, специфические рынки.

Российские исследователи (В.А. Виноградов, Ж.Н. Комиссарова, Н.Ю. Кониная, Н.С. Хрусталева и др.) рассматривают в своих работах взаимоотношения европейских ТНК с различными государствами. Среди российских ученых, которые в своих работах отражали влияние европейских транснациональных компаний на международные энергетические отношения со странами Центральной Азии можно выделить А. Саввина, Е. Чуку, Ю. Борко, С. Смирнова. Если рассматривать тематику ТНК и их влияние на международные экономические отношения, в числе зарубежных исследователей, кто рассматривал эволюцию прямых иностранных инвестиций (ПИИ) ТНК, в том числе их отраслевой и географической структуры, есть такие ученые, как А.-М. Алкабас, П. Артус, С. Белли, П. Брокард, П. Фуйе, М. Худебин, Д. Монсимье. Тем не менее существующие научные публикации не дают достаточно полной картины современного положения ТНК стран Европейского союза в Центральной Азии.

Методология

В основу данной работы был взят метод «case study», так как именно case-study подробно рассматривает действие каузальных механизмов в единичных ситуациях. Исследуя

единичный кейс, можно увидеть большое количество промежуточных переменных и обнаружить неожиданные аспекты действия конкретного каузального механизма, а также определить, какие условия, представленные в кейсе, позволяют активизировать каузальный механизм [3].

В работе также были использованы следующие методы исследования: ивент-анализ, сравнительный анализ, метод системного анализа.

Обсуждение: Деятельность европейских ТНК в Центральной Азии

Согласно определению Г. М. Вельяминова, транснациональные компании (ТНК) представляют собой совокупность объединенных одной экономической целью различных самостоятельных организаций, находящихся в разных странах и управляемых из единого центра [4].

Центральная Азия играет важнейшую роль в системе глобальной энергетической безопасности, поскольку она обладает огромными запасами нефти и газа, а также потому, что большая часть ее ресурсов доступна для разработки иностранными компаниями [5].

В Центральной Азии Казахстан, Узбекистан и Туркменистан добывают 11% всей нефти и 15 % газа в Евразии [6].

Казахстан занимает лидирующие позиции по добыче сырой нефти, $\frac{3}{4}$ которой он экспортирует. Узбекистан лидирует по добыче природного газа. Туркменистан на 7-10% добывает больше газа, чем Узбекистан, и отправляет до 80% на экспорт, доля экспорта узбекского газа от объема составляет 20%.

Столь важный энергетический ресурс не мог остаться без внимания со стороны иностранных компаний, добычей и транспортировкой углеводородов здесь занимаются не только национальные компании стран региона, но и транснациональные компании США, России, стран ЕС, Китая, Индии, стран Ближнего Востока.

Об объемах добычи можно судить только по одному факту, в Казахстане ТНК только за 2018 год добыли 90, 360 млн. тонн нефти [7].

С учетом анализа разведанных и доказанных запасов нефти и газа, а также вводимых и существующих нефтепроводов Центральная Азия является важным сегментом мировой энергетической системы.

Основными потребителями центрально-азиатской нефти и газа является ЕС и Китай.

Развитие торговых отношений и насыщение рынка ЕС обуславливаются тем, что основной источник нефти для Европы – запасы Северного моря, растёт потребление нефти, а его запасы сокращаются, эту нишу вполне может занять нефть каспийского региона.

Именно поэтому, на наш взгляд, европейские транснациональные компании присутствуют в Центрально-азиатском регионе. Энергетическая безопасность – это важнейший фактор существования.

В регионе действуют европейские ТНК, такие как Shell (Великобритания, Нидерланды), Total (Франция), British Petroleum (Великобритания), Eni (Италия). Необходимо указать, что кроме этих компаний, также работают Chevron, Exxon Mobil (США), Газпром и национальные компании Казахстана, Туркмении и Узбекистана.

Европейские нефтяные компании входили на рынок в тот период, когда экономики постсоветских государств находились в сложных условиях. Крайняя потребность в инвестициях в то время фактически вынуждала к подписанию международных договоров. Все потенциальные риски брали на себя принимающие страны, а инвесторы получали преференции.

Необходимо отметить, что правовое регулирование взаимоотношений европейских транснациональных компаний в Центрально-азиатском регионе носит достаточно специфичный характер. Прежде всего, следует обратить внимание на суть Энергетической хартии, принятой на Гаагской конференции 17 декабря 1991 года.

Содержание хартии определяло перспективы инвестиционных отношений. По сути, учитывая нормы международного права, основанные на принципах прецедента, данной норме необходимо следовать, и реституция в данном случае не возможна. Согласно положениям хартии, тарифы и сборы будут снижаться, и будут равны нулю, когда страны, не члены ВТО, присоединятся к Всемирной торговой организации. Принимающие страны получали возможность строительства транспортных линий углеводородов, но не имели права на судебную защиту и должны были доработать свое национальное законодательство в соответствии с нормами ДЭХ [8].

Однако в связи с тем, что цели Европейской энергетической хартии 1991 года не в полном объеме отражали новые вызовы, стоящие перед развитыми и развивающимися странами в XXI веке, и возросшим интересом к Энергетической хартии стран Ближнего Востока и Китая, появилась необходимость в принятии Международной энергетической хартии. Принятая в 2015 году Международная энергетическая хартия основана на принципах хартии 1991 года. В том числе это касается принципов государственного суверенитета над энергетическими ресурсами, политического и экономического сотрудничества, развития эффективных энергетических рынков, недискриминации и создания благоприятных условий для притока инвестиций. Новым является понимание энергетической безопасности, более полно отражающее различные точки зрения стран-производителей, потребителей, транзитеров энергоносителей, а также стран с ограниченным доступом к энергоресурсам [9].

Получив правовые гарантии позитивного участия, ТНК стали проникать на инвестиционный рынок Казахстана. ЕС приступил к реализации Стратегии по энергетике «Зеленая книга» (Green Paper «A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy»). Издырявливая свою экологию и диверсифицируя экономику, ориентируют ее, прежде всего, на

менеджмент добычи нефти в третьих странах [10].

Существует много обоснований того, что именно каспийская нефть стала объектом экономических интересов ЕС. Во-первых, это условия Договора Энергетической хартии, во-вторых, отсутствие у Казахстана как основного поставщика нефти каких-либо потенциальных кризисов в нефтяной сфере, аналогичных отношениям России и Украины и, конечно, снижение зависимости от России.

Новый этап правового регулирования добычи нефти Европейскими ТНК начался в 2007 году. Совет Европейского Союза подписал документ «Европейский Союз и Центральная Азия: стратегия, ради общего партнерства». Документ охватывает вопросы создания инфраструктуры нефтяного рынка, обмен информацией, научное сотрудничество и вопросы экологии. Более того, принятая в 2019 году Новая стратегия ЕС для Центральной Азии под названием «ЕС и Центральная Азия: новые возможности для укрепления партнерства» охватывает поставленные ранее цели и вместе с тем учитывает новые реалии. Тем не менее предметом Новой стратегии остаются поставки нефти и газа на европейский и мировой рынок. Вместе с тем Европейский Союз ставит акцент в Центральной Азии на сферу образования и медицины, борьбу с преступностью, охрану границ, укрепление демократии и рыночной экономики [11].

Необходимо отметить, что ЕС и Казахстан неуклонно развивают свое партнерство, кульминацией которого стало Соглашение о расширенном партнерстве и сотрудничестве, которое вступило в силу в марте 2020 года. Казахстан приобретает все большее значение как поставщик нефти и газа в ЕС. В последние годы Казахстан извлек выгоду из значительных прямых иностранных инвестиций, в основном благодаря нефтегазовому сектору. Почти половина притока прямых иностранных инвестиций поступает из ЕС. Важно отметить, что Казахстан - первый центральноазиатский партнер, заключивший Соглашение о расширенном партнерстве и сотрудничестве

с ЕС. Данное соглашение создает еще более благоприятный взаимный деловой климат для деятельности ТНК в ЦАР [12].

На данный момент в регионе работают европейские транснациональные компании «Agip», «Eni», «Shell» и французская компания «Total».

Рассмотрим более детально присутствие Европейских ТНК в Центральной Азии.

Интересы Royal Dutch Shell на участке Карачаганак образуют долю в 29, 25%, добыча в сутки составляет 393 тысячи баррелей. Проект Кашаган принадлежит «Shell» на 16% - 370 тыс. баррелей. Её дочерняя организация «Pearls PSC», где контрольный пакет акций (56%) принадлежит «Shell», разрабатывает месторождения Хазар и Ауэзов в Каспийском море. Также компания имеет 7, 43% в каспийском нефтепроводе, соединяющем Черное море и Каспийское море.

«Eni S.p.A» – крупная итальянская компания, занимающаяся разработкой нефти. Осуществляет свою деятельность в более, чем в 80-ти странах мира. Операционная прибыль составила 2,567 млрд. евро.

British Petroleum является второй ТНК в Европе, занимающейся транспортировкой нефти. В 2009 году BP заявила об уходе с нефтяного рынка Казахстана, распродав свои активы другим акторам в нефтяной сфере. Вероятно, основной акцент компании был сделан на добычу сланцевой нефти в США и Мексике.

«TOTAL»- французская транснациональная компания, являющаяся четвертой в рейтинге по продаже нефти, занимается разработкой нефтяных месторождений. Вошла на Центрально-азиатский рынок в 1993 году, владеет 16% активов по разработке месторождения Кашаган. После приобретения компании Engie Total стала второй в мире компанией с долей мирового рынка добычи 10% [13].

В Узбекистане, ориентированном в основном на сотрудничество с Россией, Японией, Малайзией, ЮАР и европейский вектор, представлен компанией «Gas Project Development Central Asia AG» (Швейцария).

В Туркменистане, являющемся одним из крупнейших обладателей запасов газа, «Gas Project Development Central Asia AG» предложила свою финансовую помощь в строительстве Транскаспийского газопровода по дну Каспийского моря, однако условия участия не устраивают туркменскую сторону, поэтому условия контракта ещё находятся на стадии разработки.

Каждая из представленных нефтедобывающих компаний обслуживает не только исключительно экономические интересы, но и является актором безопасности своих национальных экономик, выполняя функции обеспечения наполнения внутреннего нефтегазового рынка из Центральной Азии:

1. Европейские ТНК сокращают использование запасов нефти Северного моря, чем обеспечивают в перспективе резерв углеводородного сырья.

2. Снижают степень загрязнения окружающей среды в европейском регионе, чем содействуют улучшению качества жизни населения и освобождают ТНК от высоких европейских налогов на экологию.

3. Развивают инфраструктуру добычи нефти в странах Центральной Азии, содействуя развитию экономик.

4. Вкладывают средства в научные разработки альтернативных источников энергии, поскольку осознают невозобновляемость углеводородов.

5. Обслуживая экономические интересы, европейские транснациональные компании образуют систему более упрощённого взаимодействия, чем функционирование национальных компаний, в которых оперативность управления активами и развития отношений имеет политизированный характер и прямую зависимость от принятых долгосрочных обязательств по правительственным соглашениям.

Разрабатывая факторы риска в своих стратегических планах, ни одна европейская нефтедобывающая компания не могла ожидать таких кризисных явлений, которые не могут быть объяснены ни «циклами

Кондратьева», ни экономическими теориями. Невозможность или стратегическое нежелание Саудовской Аравии и России возвращать экономический мировой паритет цен на нефть является фактором сырьевого перенасыщения, который меняет систему мировой геоэкономики, где США терпит явное экономическое поражение.

Оказалось, что внешние и внутренние факторы противоречий стран экспортеров нефти образуют невозможность договориться в отношении объемов добычи и ценовой политики. С одной стороны, это выглядит как последствия пандемии, где снизившие мощности энергопотребители спровоцировали избыток на рынке и закономерно, следуя закону спроса и предложения, снижение цены. С другой стороны, данный факт показал, что нефть не является столь дорогим ресурсом и таким редким, поскольку страны экспортеры готовы продавать ее значительно меньше. Получается, что олигополистический сговор не состоялся, произошло перепроизводство товара (нефти) и началась рецессия, ведущая к кризису в отрасли в целом и в национальных экономиках. Невозможность найти рынки сбыта приведут к необходимости консервации месторождений, что требует существенных затрат, которые компании будут не готовы сделать. Итогом такой ситуации может стать, по нашему мнению, либо попытка возврата контроля над рынком в рамках ОПЕК ++, либо гиперинфляция национальных валют, глобальный экономический кризис, который с учетом технологичности современных производств станет более ощутим, чем кризис 1929 года.

Несмотря на заявленную возможную управляемость процессов добычи нефти странами в рамках ОПЕК ++, не надо упускать из вида значимый фактор: нефть добывается нефтяными, преимущественно транснациональными компаниями, которые получая свою прибыль от продаж, вкладывают их в развитие нефтяной инфраструктуры и выплачивают налоги государствам, на территории которых они находятся. Осознать истинные объемы ущерба экономике крайне

сложно, так как контракты, заключенные между правительством и ТНК, являются секретной информацией [14].

Мы можем только ориентироваться на объемы добываемого сырья, при этом без знания условий контрактов невозможно посчитать чистую прибыль, с которых делаются отчисления в бюджет.

Сложность регулирования отношений с транснациональными компаниями состоит в том, что они не имеют ни финансового, ни юридического центра, но обладают возможностью управлять финансовыми потоками.

Среди транснациональных компаний, принимающих активное участие в разработке нефти в каспийской зоне стран Центральной Азии, есть такие, которые представляют интересы США, Китая, ЕС и других геополитических центров. В частности, этот интерес не носит исключительно нефтяного характера.

Заключение

Можно сделать вывод, несмотря на кризисные явления в экономике, ТНК, в том числе и европейские, работающие в Центральной Азии, сохраняют свое присутствие, так как кризис - это явление всегда проходящее, и зайти на рынок нефти позже будет сложнее. Также европейское присутствие в регионе ослабляет позиции России в вопросах влияния на внешнюю энергетическую политику. Из текста Энергетической хартии понятно, что национальные экономики стран Центральной Азии понесут убытки, которые не могут быть даже частично компенсированы, поскольку таковы условия Хартии. Тяжесть экономических последствий, самостоятельного преодоления кризиса, за счет использования внутренних резервов по окончании кризиса приведет к пересмотру положений Хартии и изменению энергетических позиций [15].

Новую актуальность приобретает создание альтернативы доллара для взаиморасчетов между странами.

Список литературы

1. Мануков С. У беспрецедентного обвала нефти есть простое объяснение [Электрон.ресурс]. – 2020. – URL: <https://expert.ru/2020/04/21/neft/> (дата обращения: 21.04.2020).
2. Медведев назвал картельный сговор возможной причиной отрицательных цен на нефть [Электрон.ресурс]. – 2020. – URL: <https://www.vedomosti.ru/politics/news/2020/04/21/828539-medvedev> (дата обращения: 21.04.2020).
3. George A. Case Studies and Theory Development in the Social Sciences / A. George. – Cambridge: MIT Press. – 2004. – 335 p.
4. Вельяминов Г.М. Международное экономическое право и процесс / Г.М. Вельяминов. – Москва: WoltersKluwer, 2004. – 477 с.
5. Робертс Д. Борьба за ресурсы Центральной Азии. [Электрон.ресурс]. – 2020. – URL: https://www.bbc.com/russian/business/2010/06/100603_central_asia_resources (дата обращения: 22.04.2020).
6. Добыча и производство энергии в ЦА. [Электрон.ресурс]. – 2020. – URL: https://caa-network.org/archives/11257?__cf_chl_jschl_tk_ (дата обращения: 22.04.2020).
7. Отчет по анализу отрасли, Контракт KZSJ-1.1/CS-20-CQS Разработка профессиональных стандартов и отраслевых рамок квалификаций по направлению «Разведка и добыча нефти и газа» и «Транспортировка и хранение нефти и газа». Разработан: АО «Казахский институт нефти и газа» [Электрон.ресурс]. – 2020. – URL: <http://www.king.kz/backend/web/images/menu/> (дата обращения: 21.04.2020).
8. Сулейменов М.К., Папанасопуло Г.А., Уильям Холланд. Влияние Договора к Энергетической хартии на законодательство Казахстана. Частное право Республики Казахстан: история и современность. [Электрон.ресурс]. – 2020. – URL: <https://zangerlf.com/ru/publications/216> (дата обращения: 21.04.2020).
9. Энергетическая хартия как политический фактор. [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL: https://www.ng.ru/ng_energiya/2016-06-27/11_hartia.html (дата обращения: 04.12.2020).
10. Макенова А.Б. Республика казахстан и европейский союз: характер и особенности энергетического сотрудничества // Постсоветские исследования. Российский университет дружбы народов Москва, Россия. – 2018 – Т. 1. – № 5. – С. 474.
11. Больше, чем нефть и газ. [Электрон.ресурс]. – 2019. – URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4135375> (дата обращения: 04.12.2020).
12. Countries and regions: Kazakhstan. [Электрон.ресурс]. – 2020. – URL: <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/kazakhstan/> (дата обращения: 04.12.2020).
13. Total - Казахстан. [Электрон.ресурс] – 2020. – URL: <https://hipo.kz/companies/total-e-p-kazakhstan/> (дата обращения: 24.04.2020).
14. Транснациональные корпорации добыли 90,360 млн. тонн нефти в Казахстане за 2018 год. [Электрон.ресурс] – 2019. – URL: <https://ehonews.kz/transnatsionalnye-korporatsii-dobyli-90-360-mln-tonn-nefti-v-kazahstane-za-2018-god/> (дата обращения: 21.04.2020).
15. Зонн И.С., Жильцов С.С. Каспийский регион: география, экономика, политика, сотрудничество / И.С. Зонн, С.С. Жильцов. – Москва: Эдель-М, 2008. – 456 с.

Ж.И. Жармаханова, Р.С. Едмурзаева, С.М. Нурдаuletova

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Еуропалық трансұлттық корпорациялардың Орталық Азиядағы қызметін талдау: проблемалары мен келешегі

Аңдатпа. Мақалада Еуропалық Одақ елдерінің мүдделерін білдіретін трансұлттық компаниялардың мұнай саласындағы ынтымақтастық аспектілері талқыланады. Экономикалық дағдарыс жағдайында, ОПЕК+-тің мұнай бағасын және оны өндіру көлемін реттеу мүмкін еместігі жағдайында одан әрі экономикалық ынтымақтастық туралы болжам жасау қиын. Коронавирустық пандемия жаһандандудың мүдделеріне қайшы келетін ұлттық экономика өзін-өзі қамтамасыз ете алатындығын көрсетті. Біздің ойымызша, болашақта ұлттық экономикалардың мүдделері үшін трансұлттық компаниялардың болуының құқықтық режимі қайта қаралады.

1991 жылғы Энергетикалық хартия, Орталық Азия елдерін сот қорғау құқығынан айыра отырып, мұнай-экономикалық дағдарыс мұнай секторындағы ауыр дағдарысқа әкеледі. Ресей мен Біріккен Араб Әмірліктерінің Америка Құрама Штаттарына қарсы геосаяси қақтығысы энергетикалық қауіпсіздіктің негізі ретінде Еуропалық Одақтың сыртқы саясатының Орталық Азия бағытының дамуына әсер ететін күштердің жаңа тепе-теңдігін қалыптастырады.

Түйін сөздер: трансұлттық компаниялар, Еуропалық Одақ, Орталық Азия, талдау, экономика, дағдарыс, құқықтық реттеу.

Zh.I. Zharmakhanova, R.S. Yelmurzaeva, S.M. Nurdavletova
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Analysis of the activities of European transnational corporations in Central Asia: problems and prospects

Abstract. The article discusses aspects of cooperation in the oil sector of multinational companies representing the interests of European Union countries. In the context of the economic crisis, the impossibility of OPEC + to regulate oil prices, and the volume of its production, it is difficult to make forecasts of further economic cooperation. The coronavirus pandemic has shown that, contrary to the interests of globalization, national economies must remain self-sufficient. In our opinion, in the future, there will be revised legal regime for the presence of multinational companies in the interests of national economies.

The Energy Charter of 1991, depriving the Central Asian countries of the right to judicial protection, the oil economic crisis will lead to a severe crisis in the oil sector. The geopolitical confrontation between Russia and the United Arab Emirates against the United States creates a new balance of forces that will affect the development of the Central Asian direction of the European Union's foreign policy as the basis for energy security.

Keywords: multinational companies, European Union, Central Asia, analysis, economy, crisis, legal regulation.

References

1. Manukov S. U besprecedentnogo obvala nefti est prostye obyasneniya [The unprecedented collapse of oil has a simple explanation]. Available at: <https://expert.ru/2020/04/21/neft/>, [in Russian], (accessed 21.04.2020).
2. Medvedev nazval kartelnyi sgovor vozmozhnoi prichinoi otricatelnykh cen na neft [Medvedev called cartel collusion a possible reason for negative oil prices], Available at: <https://www.vedomosti.ru/politics/news/2020/04/21/828539-medvedev> [in Russian], (accessed 21.04.2020).
3. George A. Case Studies and Theory Development in the Social Sciences (MIT Press, Cambridge, 2004, 335 p.).
4. Velyaminiv G.M. Mezhdunarodnje ekonomicheskoe pravo I process [International economic law and process], (WoltersKluwer, Moscow, 2004, 477 p.), [in Russian].
5. Roberts D. Borba za resursy Centralnoi Aziy [The Struggle for Resources in Central Asia], Available at: https://www.bbc.com/russian/business/2010/06/100603_central_asia_resourses [in Russian], (accessed 22.04.2020).
6. Dobycha I proizvodstvo energiy v CA [Energy extraction and production in CA]. Available at: https://caa-network.org/archives/11257?__cf_chl_jschl_tk_ [in Russian], (accessed 22.04.2020).
7. Otchet po analizu otrasli, Kontrakt KZSJ-1.1/CS-20-CQS Razrabotka professionalnykh standartov I otraslevykh ramok kvalifikacij po napravleniyu «Razvedka I dobycha nefti I gaza» i «transportirovka I hraneniy nefti I gaza», Razrabotan: AO «Kazakhskiy institute nefti I gaza» [Industry Analysis Report, Contract KZSJ-1.1/CS-20-CQS Development of professional standards and industry qualification frameworks for «Exploration and Production of Oil and Gas» and «Oil and Gas Transportation and Storage». Developed by: JSC Kazakh Institute of Oil and Gas], Available at: <http://www.king.kz/backend/web/images/menu/> [in Russian], (accessed 21.04.2020).
8. Suleimenov M.K., Papanasopulo G.A., U. Holland. Vliyanie Dogovora k Energeticheskoi hartiy na zakonodatelstvo Kazakhstana. Chastnoe pravo Respubliki Kazakhstan: istoriya I sovremennost. [Impact of the

Energy Charter Treaty on the legislation of Kazakhstan. Private Law of the Republic of Kazakhstan: History and Modernity], Available at: <https://zangerlf.com/ru/publications/216> [in Russian], (accessed 21.04.2020).

9. Energeticheskaya khartiya kak politicheskiy faktor [The Energy Charter as a Political Factor], Available at: https://www.ng.ru/ng_energiya/2016-06-27/11_hartia.html [in Russian], (accessed 04.12.2020).

10. Makenova A.B. Respublika Kazakhstan I Evropeiskiy Soyuz: harakter I osobennosti energeticheskogo sotrudnichestva, Postsovetskie issledovaniya. Rossiyskiy universitet druzhby narodov Moskva, Rossiya [The Republic of Kazakhstan and the European Union: The Nature and Peculiarities of Energy Cooperation // Post-Soviet Studies. Peoples' Friendship University of Russia Moscow]. 2018. Vol. 1. No. 5. P. 474., [in Russian].

11. Bol'she, chem neft' i gaz [more than oil and gas]. Available at: <https://www.kommersant.ru/doc/4135375> (date of acceptance: 04.12.2020)

12. Countries and regions: Kazakhstan. – 2020. – URL: <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/kazakhstan/> [in Russian], (accessed 04.12.2020).

13. Total-Kazakhstan, Available at: <https://hipo.kz/companies/total-e-p-kazakhstan/>, [in Russian], (accessed 24.04.2020).

14. Transnatsionalnye korporatsii dobyli 90,360 mln. Tonn nefti v Kazakhstane za 2018 god [Transnational corporations produced 90.360 million tons of oil in Kazakhstan in 2018]. Available at: <https://ehonews.kz/transnatsionalnye-korporatsii-dobyli-90-360-mln-tonn-nefti-v-kazakhstane-za-2018-god/> [in Russian], (accessed 21.04.2020).

15. Zonn I.S., Zhilsov S.S. Kaspiyskiy region: geografiya, ekonomika, politika, sotrudnichestvo [The Caspian Region: Geography, Economics, Politics, Cooperation], (Edel-M, Moscow, 2008, 456 p.), [in Russian].

Информация об авторах:

Жармаханова Жансауле Ибрагимовна – Ph.D. студент, магистр международных отношений, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Елмурзаева Раушан Сапархановна – доктор политических наук, профессор, факультет международных отношений, кафедра международных отношений, Евразийский национальный университет им. Л. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Нурдавлетова Сания Морьяковна – кандидат исторических наук, доцент кафедры международных отношений, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Zharmakhanova Zhansaule Ibragimovna – Ph.D. student, Master of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Elmurzaeva Raushan Saparkhanovna – Doctor of Political Sciences, Professor, Faculty of International Relations, Department of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Nurdavletova Saniya Moryakovna – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of International Relations Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

А.Е. Ибраева^{1*}
С.Б. Кожирова²

¹Астана халықаралық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
²«Астана» халықаралық ғылыми кешені, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
*Корреспонденция үшін автор: aigerimibraeva7@gmail.com

Ресей мен Қазақстанның шекаралық ынтымақтастығын зерттеудегі тұжырымдамалық тәсілдер

Аңдатпа. Жаһандану мен аймақтандырудың әсерінен қазіргі әлемде болып жатқан трансформациялық үдерістер шекаралық ынтымақтастықтың ролін түсінуді қажет етеді.

Шекара маңындағы өңірлердің жан-жақты өзара іс-қимыл мәселесі саяси ғылым үшін айтарлықтай жаңа болып табылады. Шекара маңы өңірлерінің мәселелері бойынша жан-жақты зерттеулерге қарамастан, бүгінгі күні шекара маңы ынтымақтастығы проблемаларының көптеген үрдістері бар. Алайда, қазіргі заманғы ғылымда саяси құбылыс ретінде шекаралық ынтымақтастықты жан-жақты зерттеу құралы ретінде қызмет ететін әдіснаманың, тәсілдер мен тұжырымдамалардың белгілі бір жиынтығы қалыптасқан.

Мақала жаһандану жағдайында ТМД елдерінің алдында тұрған міндеттер тұрғысынан да қызығушылық тудырады. Оларда Қазақстан мен Ресей Федерациясы маңызды рөл атқарады. Тиісінше, Ресей-Қазақстан шекара маңы (және аймақаралық) ынтымақтастығының мәні күрт артып, екі елдің экономикалық интеграциясын ынталандырады. XX-XXI ғғ. басындағы Ресей-Қазақстан шекара маңы ынтымақтастығының тәжірибесі халықаралық қатынастардың теориялары мен тұжырымдамалары призмасы арқылы ерекше қызығушылық тудырады және қазіргі уақытта түбегейлі жаңа сапаға ие болатын объективті алғышарттарды, қалыптасу, даму заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік береді.

Мақалада қазіргі жаһандану және аймақтандыру жағдайында шекаралық ынтымақтастықты жүзеге асырудың теориялық және әдістемелік аспектілерін қарастырады.

Түйін сөздер: Шекара маңы ынтымақтастығы, Ресей, Қазақстан, Халықаралық қатынастар теориясы, әдіснамалық тәсілдер, экономикалық байланыстар, үйлестіру.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2021-137-4-77-84>

Түсті: 19.10.2021 / Жарияланымға рұқсат етілді: 10.11.2021

Кіріспе

Халықаралық қатынастардың болмысы, әдістері мен құралдары туралы түсінікті жаһандық және желілік (цифрлық) әлемнің қазіргі құрылымы айтарлықтай өзгертті. Елдердің интенсивті өсуге және үдемелі

дамуға деген ұмтылысы көршілес елдердің аймақаралық және жалпы мемлекеттер арасындағы өзара қарым-қатынастың маңызды факторына, тіпті экономикалық даму мен ұлттық өркендеп, гүлдену үшін шекарааралық серіктестікке айналды. Өзгеріске ұшыраған әлемдік саяси тәртіп пен

экономикалық өмір нарықты, өнеркәсіпті, еңбек нарығын және денсаулық сақтауды дамыта отырып, ортақ синергетикалық әсерге қол жеткізу үшін шекарамен шектес аймақтардың бірігу мен біріктіру процесінің қажеттілігін айқын көрсетеді.

Алайда, шекаралас аймақтар көршілес елдер арасында тату көршілік және тұрақты қарым-қатынас болған жағдайда ғана бір-бірінің ресурстарын толық пайдалана алады, алмасады немесе бірлесіп дамыта алады.

Соңғы кезде туындаған шекаралық ынтымақтастықты дамытуға қатысты көптеген даулы мәселелерді ескере отырып, халықаралық қатынастардың мәнін, формалары мен үлгілерін бөліп көрсетудің теориялары мен тәсілдерінің әсері арқылы көршілес елдердің өңірлер арасындағы ынтымақтастықтың проблемалық мәселелерін жан-жақты талдаудың өзектілігі мен маңызын байқаймыз.

Зерттеу әдістемесі

Зерттеу әдістемесі зерттелетін мәселеге байланысты жүйелік көзқарасқа негізделген. Жұмыс шеңберінде халықаралық қатынастардың жалпы тәсілдері мен теориялары қолданылды: реализм, транснационализм, институционализм, конструктивизм, функционализм және неофункционализм және т.б. Зерттеу әдістерінің кешені авторлық ұсыныстар үшін жұмыстың теориялық ережелері мен болашақта әзірленетін тәжірибеге бағдарланған берік дәлелдемелік база болып табылды.

Талқылау мен нәтижелер

Қазіргі халықаралық қатынастар бұрын-соңды болмаған динамикалық, көп қырлы және күрделі. Халықаралық қатынастардың ескі жүйелері ыдырай бастағанда (қырғи қабақ соғыстың аяқталуына байланысты) халықаралық ғылыми зерттеулердің негізгі түсініктерін қайта қараудың шұғыл қажеттілігі туындайды. Бұл ең алдымен мемлекет рөлінің

өзгеруіне және халықаралық қатынастардың басқа жаңа қатысушыларының қазіргі әлемдегі басқа процестеріне әсерін тигізеді.

Шекаралық ынтымақтастықты зерттеуде халықаралық қатынастардың барлық негізгі тұжырымдамалары қолданылады. Саяси реализм саяси құбылыстар мен процестерді талдаудың ежелгі мектептерінің бірі бола отырып, халықаралық жүйені бастапқыда мүдделер қақтығысын қамтитын, мемлекеттердің өзіншілдік мотивтері мен басымдықтарына негізделген деп санайды.

Бұл мектеп те, кейінгі нео-реализм де әлемдегі жаһандық гегемония үшін үнемі күресіп жатыр деп санайды. Осы ретте трансшекаралық қауіпсіздік мәселелерін тұжырымдау мен шешу өңірде тиімді позицияларды қамтамасыз етудің өзіндік бәсекелестік стратегиясы бар көршілерден туындайтын қатерлерге айтарлықтай дәрежеде жауап болып табылады. Белгілі бір ел күшінің көрсеткіші – бақыланатын аумақта ресурстардың шоғырлануымен өзін-өзі қамтамасыз етуі. Осы логикаға сүйене отырып, шағын мемлекеттер тәуелсіз саяси бастамалар мен бағдарламалар ұсына алмайды. Олар тек тәуелді объектілердің рөлін атқаруы керек. Бұл географиялық детерминизм классикалық геосаясаттан реализммен мұраланған және қазіргі таңда архаикалыққа ұқсайды [1].

Алайда саяси реализм парадигмасы, мемлекетаралық ынтымақтастықтың мазмұндық аспектілерін де, трансшекаралық өзара әрекеттесу құбылысын да талдауға мүмкіндік береді.

Шекаралық ынтымақтастықтың формалары мен әдістерін зерттеудің келесі нақты танымдық мәні – ұлтаралық термині (транснационализм). Трансұлтшылды теориясының арқасында халықаралық қатынастар мемлекеттер арасындағы ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік емес институттардың өзара әрекеттесу өрісі ретінде қабылдана бастады.

Трансұлттықтар өз шешімдерінің ұтымдылығы тұрғысынан мемлекеттер көбінесе мемлекеттік емес қатысушыларға ұтылады деп сенуге бейім. Осы немесе

басқа қоғамды таңдаған даму үлгісімен шекаралардың жағдайы анықталады [2].

Трансұлтшылдық классиктерінің Р.Кеохан мен Дж.Найдың қоғам арасындағы өзара әрекеттесудің кеңеюі мемлекеттік реттеуге жатпайды деген ұстанымы тікелей трансшекаралық алмасуға қатысты. Мемлекеттік емес акторлар өз қызметін кеңейтуге бейім. Сауда, «халықтық дипломатия», көлік желілері, туризм - мұның бәрі «шекарадан тыс» ынтымақтастықтың мәні [3].

Трансұлттықтану термині біртұтас ұлттық мемлекеттің шеңберінен шығатын процестерді білдіреді [4, б.5].

Трансұлттық кеңістіктер теориясы контекстінде халықаралық қатынастар, сондай-ақ шекаралық ынтымақтастық феномені тек мемлекеттік органдардың ғана емес, сондай-ақ түрлі қоғамдық институттардың, сондай-ақ трансұлттық коммуникацияларды жүзеге асыратын агенттердің өзара іс-қимыл саласы ретінде қабылданады. Бүгінгі таңда осы парадигманың маңыздана шығуын көрсету керек, себебі жаңа технологиялар, әсіресе телекоммуникациялық желілер, өзара әрекеттесу алаңдарының саны арттыруда.

Транс ұлтшылдық теориясына сәйкес, Р. Кеохейн, Дж. Най, Т. Файст қоғамдар арасындағы өзара әрекеттесудің едәуір спектрі мемлекеттік, әкімшілік реттеуге жатпайды. Мемлекеттік шекаралармен бөлінген көптеген агенттер шекарааралық байланыс желілерімен байланысты.

Трансұлттылық ғалымдарға әкімшілік шекара дағдарысын концептуалды түрде түсіндіруге көмектеседі. Жаһандану жағдайында шекара институт ретінде кедергі функцияларын орындауда күрделене түсуде. Жалпы әлемнің және жекелеген аймақтардың өсіп келе жатқан байланысы шекараның күрделі және динамикалық өзара әрекеттесу желісімен қиылысуына әкелді, олар көбінесе билік институттарының бақылауына жатпайды, бұл шекаралық ынтымақтастық идеясын айтарлықтай өзгертеді.

Басқаша айтқанда, мемлекеттің рөлі шекара маңындағы өңірлердің өзара іс-

қимылының тиімді және сындарлы процесіне жағдай жасау болып табылады. Ресми, шекаралармен қатар, әлемде бейресми, әкімшілік емес шекаралар пайда болады және бұл олардың тұрақты өсуіне ықпал етеді. Жаңа бөлімдердің демаркациялық сызықтары:

1) «өзінікі-өзгенікі» архетипін жандандыратын этникалық шекаралар;

2) діни шекаралар;

3) экономикалық шекаралар;

4) әлеуметтік (мүліктік) шекаралар. Әлемде бай және гүлденген «Солтүстік» пен кедей, әлеуметтік жағынан қолайсыз «Оңтүстік» арасындағы қайшылық тереңдей түсетін үрдіс белгілі.

Қазақстанда аумақтардың әл-ауқат өлшемі бойыншасаралануыайтарлықтайқалыптасты, бұл халықтың дамыған «орталыққа» жақын болуға орнықты уәждемесін қалыптастырады. Нәтижесінде, бүкіл әлемнің одан әрі саралануы, бөлшектенуі болды.

Жақында шекара проблемасына деген қызығушылық жаһандану процестерімен байланысты, бұл көптеген қауіпсіздік, кеңістіктік даму және аумақтық принциптерді қайта қарастыруға мәжбүр етеді. Жаһандану денационализация және диверсификация ретінде.

Соңғы кездегі шекара мәселесіне деген қызығушылық көбінесе қауіпсіздіктің, кеңістіктік дамудың және аумақтықтың мызғымас болып көрінетін көптеген принциптерін қайта қарауға мәжбүр ететін жаһандану процестеріне байланысты. Жаһандану «жаһандық ойыншылардың» едәуір санын интеграциялаудың «желілік моделін» қамтитын ынтымақтастықтың осы түріне ғана сәйкес келеді.

Мемлекеттік емес акторлар, трансұлттық корпорациялар және бизнес-желілер, кәсіби бірлестіктер, қоғамдық ұйымдар әлемдік қоғамдастықта маңызды рөл атқарады. Осыған байланысты адам өзінің «тамырлығынан», әлеуметтік, географиялық, ақпараттық координаттардың белгілі бір жүйесіне қосылудан бас тартып, әлемнің лайықты және серпінді тұрғынына айналады, мемлекеттер мен кеңістіктердің шекараларын оңай жеңеді.

Бұл тәсіл жаһандану мен субұлттық аймақтаңдыру арасындағы байланысты жақсы түсіндіреді: екі процесс те мемлекетті дәстүрлі егемендігінің бір бөлігінен айырады, ал шекаралар олардың таза бөліну, протекционистік функцияларынан айырады [5]. Осылайша, жаһандану тәсілдері аясында жаһандану процестерінің әмбебап сипаты байқалады, олар қоғамның барлық салаларында бір уақытта жүреді.

Жаһанданудың мәнін, формаларын, оң және теріс тенденцияларын зерттеумен З.Бжезинский, Г. Киссинджер, Л. Дж. Сорос, М. Кастельс,

М. Утерсон, С. Хантингтон және т. б. айналысты. Олардың шығармаларында әкімшілік-аумақтық шекаралар, яғни мемлекеттердің белгіленген, анықталған географиясы мен қазіргі заманғы проблемалардың аумақтық табиғаты арасындағы қайшылық тек күшейе түседі деген тұжырым баяндалады және аймақтарда кездесетін мәселелерді шешудің тиімді құрылысы болып қала бермейтін ұлт мемлекетінің рөлін төмендетуді білдіреді. Сонымен қатар, қазіргі зерттеушілер (П. Андреас, Т.Ж. Бирстекер) жаһандану трансшекаралық қылмыс пен көші-қонға байланысты тәуекелдер мен қатерлерді күшейте отырып, «секьюритизацияға» және шекаралардың нығаюына әкелді деп санайды. Осы тұрғыда посткеңестік мемлекеттері, әсіресе Қазақстан мен Ресей, үшін осы тұжырымға сәйкес шекара маңы ынтымақтастығын жаңадандыру – жаһанданудың тікелей салдары болып отыр.

Конструктивизм мектебі аймақтық құрылыс процесіндегі қуатты интеллектуалды компонентсіз мүмкін емес деген пікірден туындайды. Конструктивистер «іс-қимыл зиялыларын», яғни ғылыми білімдерін саяси ықпалға айналдыруға тырысатын сарапшыларды осы процестің агенттері деп санайды.

Осы бағыттағы ғылыми элита аумақтық динамика процестерінің мәнін тереңірек түсінуге бейім, ресми билікке қарсы соққы ретінде қарастырылады.

Аймақтық саяси-академиялық кешендер біртіндеп халықаралық «желілерге» және ақпараттық «ағындарға» енеді. Білімді интернационалдандырудың бұл процесі кәсіби қауымдастықтарды ұйымдастырудың аймақтық және жаһандық деңгейлері арасындағы тығыз өзара әрекеттесудің бір көрінісі бола алады.

Конструктивистік көзқарас регионализмді қазіргі кездегі үстемдік ететін (өзара бейімделудің әсерінен өзгере алатын) аумақтық қоғамдастықтың жеке басы мен сезімі туралы идеялардан туындайтын әлеуметтік рефлексия түрі ретінде түсіндіреді [6].

Қорытындылай келе, посткеңестік шекараның проблемаларын талдауда нәтижелі болуы мүмкін тағы бір әдіснамалық әдісті сипаттаудың мағынасы бар. Бұл функционализм мен неофункционализм болып табылады. Біздің ойымызша, интеграциялық көзқарас шеңберінде шекара маңындағы ынтымақтастық мәселесі посткеңестік интеграциялық үдерістердің бөлігі ретінде қарастырылуына мүмкіндік береді, яғни бұл ғылым мектептердің тәсілдері ҚР мен РФ шекара маңындағы аумақтардың байланыстарын талдауда маңызды болып табылады.

Функционалистер шекаралар қолдануға болатын «интеграция құралдарын» бірінші кезекке қояды. Атап айтқанда, саяси емес ұйымдардың ұстанымын нығайту қажет. Айталық, сарапшылар мемлекеттік саясаттан гөрі еларалық қақтығыстарды азайта алатын әртүрлі байланыстарды құруға және таратуға бағытталған ұстанымды қолдайды.

Неофункционалистер көрші елдерді оларды біріктіретін салаларда жақындастырудың маңыздылығына дау айтпастан, шекаралық ынтымақтастық тек технологиялық жобаға ғана қатысты емес екендігіне назар аударды. Э.Хаас, Л. Линдберг, Ф. Шмиттер, Л. Шейнеман және т. б. Ғалымдар мұндай өзара әрекеттесудің пайдасының ықтималды сипатын атап өтті. Өйткені бұл саяси элиталардың қалауынан және жалпы мәдени, тарихи контекстен алынған деп есептейді [7].

Бұл Еуропалық одақ тәжірибесі немесе Еуразиялық экономикалық одақ болсын, басқа аумақтарға экстраполяциялауға болмайды дегенді білдіреді.

Бірақ трансөңірлік интеграция саласында «жаңа» функционалистердің жетістіктерін қолдану өте нәтижелі болуы мүмкін. Аймақтық құрылыс – мағына құрушы, базалық ұғым. «Пассивті» аймақтаңдырудан айырмашылығы, ол мемлекеттік және мемлекеттік емес акторлардың белсенділігінен келіп туындайды [8]. Сонымен бұл теорияның аясында Қазақстан мен Ресей аймақтары шекаралық ынтымақтастығының практикалық мазмұнын толық талдауға болады.

Интеграция полюстері төмендегі жағдайлардан қалыптасады:

- мемлекеттік шекаралар қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық процестерге толығымен сәйкес келмейді деген үдерістерден;

- жеткілікті институционалдық, ақпараттық, зияткерлік, қаржылық-экономикалық ресурстардан [9].

Осылайша бірлестіктердің ұзақ мерзімді жобалары пайда болады. Бұл модельдер жаңа аймақтық қауымдастықтарды құра отырып, аймақтық құрылыс және интеграция принциптерін органикалық түрде біріктіреді.

Жоғарыда аталған жағдайлар қалыптаспаған кезде аймақ құрылысы жасанды, ал кейбір жағдайларда тіпті конфликтогендік сипатқа ие болады.

Функционализм және неофункционализм шекаралардың байланыс функцияларын орындай алмайтындығын түсінудің әмбебап құралы емес.

Автордың көзқарасы бойынша, «шекара дағдарысы» көбінесе интеграциялық процестерге қатысушы бірқатар елдердің орталық және аймақтық биліктің жауапкершілік саласына бір-бірімен өзара байланысты ішкі және сыртқы мәселелердің пайда болуымен байланысты.

РФ мен ҚР-да шекара маңындағы аумақтардың билігі қазіргі заманғы халықаралық қатынастарды, әлемдік экономиканы, дипломатиялық хаттамаларды

және қаржылық аспектілерін білуді талап ететін мәселелермен айналысуға мәжбүр болды. Осы уақытқа дейін аймақтық органдардың инфрақұрылымдық, ұйымдастырушылық, ақпараттық және интеллектуалдық жағдайы, әдетте, олар шешуге мәжбүр болған қиындықтарға жауап бермейді.

Халықаралық қатынастардың шекара маңындағы аспектілерін талдау және жекелеген аумақтарды дамытудың одан арғы жолдарын таңдау кезінде көрсетілген проблемаларды ішінара шешу жүйелі тәсілді қолданумен байланысты. Оның квинтэссенциясы – бұл сыртқы және ішкі ортаның әсерінен қалыптасатын, бірнеше белгілері бар бірлік ретінде ұқсас элементтер тобының идеясы.

Біріншіден, анархизм (дәлірек айтқанда, стохастикалық, стихиялық);

екіншіден, шынайы болмысты (географиялық жағдайды) жасанды құрылыстармен («Еуропа», «Азия», «Шығыс», «Батыс» және т. б. ұғымдар) үйлестіретін объективті-субъективті табиғат;

үшіншіден, ішкі жүйелерді бөлу мүмкіндігі (мысалы, шекара маңы ынтымақтастығының муниципалдық деңгейі);

төртіншіден, бәсекелестік пен үйлесімділік динамикасы, тұрақтылық пен бірегейлік (бұл сапалық жағдайлар белгілі бір дәрежеде кез-келген интеграциялық процеске тән).

Қорытынды

Шекарада болып жатқан саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени процестерді зерттеуде ғылыми парадигма рөлін атқара алатын ең танымал теориялық және әдіснамалық тұжырымдамаларға шолу олардың әрқайсысының белгілі бір эвристикалық әлеуеті бар екенін көрсетті.

Жоғарыда аталған барлық теориялар трансшекаралық ынтымақтастық үдерістерін түсінудің теориялық негізін құрайды деп санаймыз.

Трансшекаралық қатынастарды түсіндіру әсіресе трансұлтшылдық теориясы мен функционализм және неофункционализм

тұжырымдарының ерекше бір қабілетінде. Мәселен, интеграция «мектептеріне» жататын функционализм және неофункционализмнің шеңберінде қатысушы елдердің трансшекаралық өзара әрекеттестігі интеграция үдерістерінің жеке бір деңгейі ретінде талдануы мүмкін. Сондықтан, әрбір нақты жағдайда зерттеу нәтижелерін барынша арттыру үшін проблемалық өрістің ерекшелігіне назар аудара отырып, олардың комбинациясын қолданған жөн.

Айтылғанды ескере отырып, нақ осы өңірлердің шекара маңы ынтымақтастығы мен трансшекаралық өзара іс-қимылы ХХІ ғасырда Қазақстан Республикасы мен Ресей

Федерациясы арасындағы қатынастарды дамыту мен жақсартудың неғұрлым ықпалды құралы болып көрінеді деп айтуға болады. Осы бағытта әзірленген бағдарламалар мен келісімдер астаналардан алыс аумақтардағы әлеуметтік-экономикалық прогрестің негізгі қозғаушы күштерінің бірі бола алады және посткеңестік кеңістікті қайта құрудың инновациялық нұсқаларын іздеуге серпін береді.

Мақала BR10965282 «Қазақстан-Ресей шекарасы: Тарихи контекст және жаңа геосаяси шындық» жобасын мақсатты қаржыландыру бағдарламасы аясында дайындалды.

Әдебиеттер тізімі

1. Пространственные характеристики трансграничной безопасности: концептуальные контексты. [Электрон.ресурс]. – 2020. – URL: <http://www.policy.hu/makarychev/rus8.htm.pdf>. (дата обращения: 01.02.2020).
2. М. Андерсон. Границы Европейского Союза. [Электрон.ресурс]. – 2020. – URL: <http://www.edc.spb.ru/activities/conferences/40years/anderson.html.pdf>. (дата обращения: 01.02.2020).
3. Joseph S. Nye J.R., Robert O. Keohane Transnational Relations, and World Politics. [Электрон.ресурс]. – 2020. – URL: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/364783/mod_resource/content/1/keohane-nye_1971.pdf (дата обращения: 01.02.2020).
4. Стерженева М.В. Транснациональное политическое пространство: новые реальности международного развития / М.В. Стерженева. – Москва: Наука, 2010. – 266 с.
5. Jan Aart Scholte. Globalization. A Critical Introduction / Jan Aart Scholte. – New-York: Palgrave, 2000. – 477 p.
6. Maciejewski W. Baltic Sea Region Cultures, politics, societies / W. Maciejewski. – Upsala: Baltic University Press, 2002. – 677 p.
7. Цыганков П.А. Международные отношения / П.А. Цыганков. – Москва: Новая школа, 1996. – 590 с.
8. Klaus Segbers. Institutional Change in Russia. Explaining Post-Soviet [Электрон.ресурс]. – 2020. – URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9781315209739/explaining-post-soviet-patchworks-klaus-segbers>. (дата обращения: 01.02.2020).
9. Kaisa Lahteenmaki. Cooperation of the European Border Regions // Changing European Security Landscape. Tampere Peace Research Institute, Research Report. – 1995. – № 63. – P. 270-271.

А.Е. Ибраева¹, С.Б. Кожирова²

¹Международный университет Астана, Нур-Султан, Казахстан

²Международный научный комплекс «Астана», Нур-Султан, Казахстан

Концептуальные подходы в исследовании приграничного сотрудничества России и Казахстана

Аннотация. Трансформационные сдвиги, происходящие в современном мире под воздействием глобализации и регионализации, обуславливают необходимость осмысления роли приграничного сотрудни-

ничества. Проблема всестороннего взаимодействия приграничных регионов является достаточно новой для политической науки. Несмотря на всесторонние исследования по вопросам приграничных регионов, на сегодняшний день существует множество тенденций в вопросах приграничного сотрудничества. Тем не менее современная наука обладает определенным набором методологии, подходов и концептов, которые служат инструментарием для всестороннего изучения приграничного сотрудничества как политического явления.

Данная статья представляет интерес и с точки зрения задач, стоящих перед странами СНГ в условиях глобализации. Казахстан и Российская Федерация играют в них значимую роль. Соответственно, резко возрастает значение российско-казахстанского приграничного (и межрегионального) сотрудничества, снижающего барьерную функцию порубежья и стимулирующего экономическую интеграцию двух стран.

Опыт российско-казахстанского приграничного сотрудничества конца XX – начала XXI вв. представляет особый интерес через призму теорий и концептов международных отношений и дает возможность выявить объективные предпосылки, закономерности формирования, развития, которые в настоящий момент приобретают принципиально новое качество.

В статье обобщаются существующие теоретико-методические аспекты осуществления приграничного сотрудничества в современных условиях глобализации и регионализации.

Ключевые слова: приграничное сотрудничество, Россия, Казахстан, теории международных отношений, методологические подходы, экономические связи, координация.

A.E. Ibrayeva¹, S.B. Kozhirova²

¹*Astana International University Nur-Sultan, Kazakhstan,*

²*International Scientific complex «Astana», Nur-Sultan, Kazakhstan*

Conceptual approaches in the study of cross-border cooperation between Russia and Kazakhstan

Abstract. The transformational shifts taking place in the modern world under the influence of globalization and regionalization make it necessary to comprehend the role of cross-border cooperation. The problem of comprehensive interaction of border regions is quite new for political science. Despite comprehensive studies on the problems of border regions, today there are many trends in the problems of cross-border cooperation. Nevertheless, modern science has a certain set of methodologies, approaches, and concepts that serve as tools for a comprehensive study of cross-border cooperation as a political phenomenon.

This article is also of interest from the point of view of the challenges facing the CIS countries in the context of globalization. Kazakhstan and the Russian Federation play a significant role in them. Accordingly, the importance of Russian-Kazakh cross-border (and interregional) cooperation is sharply increasing, reducing the barrier function of the borderlands, and stimulating the economic integration of the two countries.

The experience of Russian-Kazakh cross-border cooperation of the late XX - early XXI centuries is of particular interest through the prism of theories and concepts of international relations and makes it possible to identify objective prerequisites, patterns of formation, development, which is currently acquiring a fundamentally new quality.

The article summarizes the existing theoretical and methodological aspects of cross-border cooperation in modern conditions of globalization and regionalization.

Keywords: cross-border cooperation, Russia, Kazakhstan, theory of international relations, economic relations, coordination

References

1. Prostranstvennie kharakteristiki transgranichnoi, ezopasnosti: conseptualnie konteksty [Spatial Characteristics of Cross-Border Security: Conceptual Contexts], Available at: <http://www.policy.hu/makarychev/rus8.htm.pdf>. [in Russian], (accessed 01.02.2020).

2. M. Anderson. Granici Evropeiskogo souza [Borders of the European Union], Available at: <http://www.edc.spb.ru/activities/conferences/40years/anderson.html.pdf>. [in Russian], (accessed 01.02.2020).
3. Joseph S. Nye J.R., Robert O. Keohane Transnational Relations and World Politics, Available at: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/364783/mod_resource/content/1/keohane-nye_1971.pdf [in Russian], (accessed 01.02.2020).
4. Sterzhneva M.V Transgranichnoe politicheskoe prostranstvo: novie realnosti mezhdunarodnogo razvitiya [Transnational Political Space: New Realities of International Development], (Nauka, Moscow, 2010, 266 p.), [in Russian].
5. Jan Aart Scholte. Globalization. A Critical Introduction. Basingstoke (Palgrave, New-York, 2000, 477 p.).
6. Maciejewski W. Baltic Sea Region Cultures, politics, societies (Baltic University Press, Upsala, 2002, 677 p.).
7. Tsigankov P.A. Mezhdunarodnie otnosheniya [International relations], (Novaya shkola, Moscow, 1996, 590 p.), [in Russian].
8. Klaus Segbers. Institutional Change in Russian, Explaining Post-Soviet 2001. P.34. Available at: <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9781315209739/explaining-post-soviet-patchworks-klaus-segbers> (accessed 01.02.2020).
9. Kaisa Lahteenmaki. Cooperation of the European Border Regions, Changing European Security Landscape. Tampere Peace Research Institute, Research Report.1995. No.63. P.270-271.

Авторлар туралы мәлімет:

Ибраева Айгерім Ергалиевна – «Аймақтану» мамандығының Ph.D. докторы, «Астана» халықаралық ғылыми кешенінің бас ғылыми қызметкері, Астана халықаралық университетінің Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебінің деканы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Кожирова Светлана Басиевна – саяси ғылымдарының докторы, профессор, «Астана» халықаралық ғылыми кешенінің Қытай және Азия зерттеулері орталығының жетекшісі, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Ibrayeva Aigerim Ergalievna – Ph.D. in Regional Studies, Chief Researcher of the “Astana” International Scientific Complex, Dean of the Higher School of Social Sciences and Humanities of Astana International University Nur-Sultan, Kazakhstan.

Kozhirova Svetlana Basievna – Doctor of Political Sciences, Professor, Head of the Center for Chinese and Asian Studies of the International Scientific complex «Astana», Nur-Sultan, Kazakhstan.

A.K. Issina*
R.S. Elmurzayeva
A.M. Esdauletova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

*Corresponding author: asselissa0505@gmail.com

Predictions of a win-win project «One Belt, One Road» for Kazakhstan and China

Abstract. *China's Belt and Road Initiative is a far-reaching policy that aims to expand and strengthen China's influence in the international sphere. It encompasses many countries around the globe and has the intention of achieving mutual economic growth. Through Belt and Road Initiative, China is establishing multiple strategic partnerships with both small and large countries through the development of infrastructure: the New Silk Road routes from Asia to Europe; the construction of oil and gas pipelines between Central Asia and China; and modernized seaports. This study will analyse the Chinese initiative as evidence for hegemonic stability theory about the long-term impact, and the convergence between the Belt and Road and Nurly Zhol programmes about short-term impacts on the development of Kazakhstan. The methods used are theory building; and a comparative analysis of the two programmes in terms of establishing a strategic partnership between China and Kazakhstan.*

The China International Initiative is an entirely new global mechanism of international cooperation that aims to achieve mutually beneficial and successful development. The participating countries that are actively involved in it, and will receive significant benefits, and this is about 150 countries and more than 30 international organizations that have already signed documents on cooperation with China within the framework of this initiative. In conclusion, conclusions are given regarding the alignment of interests with the program Nurly-Zhol and from the Chinese initiative for the development of the Belt and Road.

Keywords: *The Belt and Road Initiative, China, Kazakhstan, Nurly Zhol, Convergence of the programmes.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2021-134-3-85-95>

Received: 04.05.20 / Approved: 24.05.21

Introduction

China announced its major project, the Belt and Road Initiative, quite recently. In September 2013, at Nazarbayev University in Astana, President of China - Xi Jinping delivered a speech dealing with this ambitious initiative. Since then, it has been amongst the most debated topics for experts from China as well as for other

countries worldwide [23]. Initially, this very significant initiative was called the "One Belt One Road Initiative" (OBOR) but has more recently taken the name "The Belt and Road Initiative" (BRI). The scope of the initiative is wide-ranging. It was projected initially that it should encompass more than 65 countries, being a Chinese global initiative that demonstrates the nation's peaceful intentions and joint soft-power development.

By bringing together various continuing infrastructure projects invested in by the Chinese government, the initiative is intended to achieve mutual economic growth among the New Silk Road countries and beyond. There are two key parts of the BRI: the Silk Road Economic Belt (SREB); and the Maritime Silk Road of the 21st Century [5]. In this initiative, the role of Central Asian countries is significant. This applies to Kazakhstan as a neighbour of China. The major SREB routes radiate from Kazakhstan. China's SREB will serve as a conduit of globalization and connection to the larger world by strengthening the bonds between the Central Asian countries [22, 1p]. According to the Chinese media, BRI's scope comprises 80 countries and several international organizations who have agreed to cooperate under the BRI framework [7]. If Chinese ambitions are fully realized, this will engage nearly 70% of the world's population, 60% of GDP, and 75% of the world's energy reserves [19]. This statement has already shown China's intentions in terms of evidence for the theory of hegemonic strategy.

This paper will attempt to answer the following research questions. First, how is China seeking to advance its position by implementing this initiative?

Second, how is Kazakhstan seeking to benefit from the convergence of the two programs?

This case study will argue that, while China intends to expand its power on a worldwide scale, Kazakhstan will gain an advantage by cementing links between its national program, Nurly Zhol, and BRI.

Analysis

The role and vitality of the BRI's proposed strategies worldwide are considered as about the theory of hegemonic stability. This ambitious international initiative and China's leadership will be analyzed based on the published literature and to project likely future scenarios. In addition, this study also focuses on the convergence of the Chinese and Kazakhstani strategic initiatives as a means for comparative analysis to evaluate the strengths, weaknesses, opportunities, and threats relating to the BRI and Nurly Zhol.

Hegemonic Stability Theory

Hegemonic stability theory arose in the middle of the 19th century. Much of the research in international relations has used the notions of a hegemon and hegemony to scrutinize dynamics, strategies, attitudes, entities, or properties that concentrate on, refute, or surpass the conventional three phenomena of world politics, namely the individual, the state, and the international system [18, 56 p.]. Under hegemony strategic theory, there is no direct ruling over the international system, behavior, or countries; but it implies the strength to influence with a high ability to coerce [3]. Four approaches within hegemony studies were identified: 1) the conventional approach, where the dominance of one state over the international system can be exercised. It is often considered a hegemon, hegemonic power, or imperial power. 2) The neoliberal approach states that the roles of international institutional regimes have independent causal effects on global power, and they will function even if the hegemon collapses. In terms of the neoliberal approach, therefore, the nature of hegemony itself can be shifted to operational mechanisms and conditions. 3) The Gramscian approach is based on two types of political control: coercion-based dominance and consent-based hegemony. This means hegemony equals the establishment within the sphere of the international of universally accepted values – a commonsense. 4) The radical approach is a different approach to hegemony, where the notion of hegemony does not apply to any state or group of states, but rather at the individual level.

In terms of China's influence on the world, the BRI has been a topic of dispute since this initiative was implemented. Overall, China's increasing impact on the development of its neighboring states is usually related to its geopolitical connections, cultural closeness, and economic profits between China and other Asian countries. Some commentators think that the role of the BRI is positive in terms of lessening certain geopolitical tensions, while others consider it as imposing asymmetric economic interdependency among the Asian countries [29]. China's enhancement of

its economic stance towards others can be seen as political hegemony [26]. There are two ways that the stability of hegemony can be practised: by intelligent application or by force, depending on the size of the countries exercising it. The main idea of the theory of hegemonic stability is that of a nation-state being dominant enough to influence the world's economy.

It appears that China's position is one of maintaining the stability of generous hegemony. This is an example of the neoliberal approach as described above. Through the BRI project, China is encouraging peaceful cooperation rather than sending a threat to the region. It is commonly acknowledged that China is trying to become the main power in the world; but given hegemonic stability, it will be rewarding for some developing countries to establish cooperation with China for the achievement of short- and long-term goals. One of these is Kazakhstan.

The convergence of the BRI and Nurly Zhol programs

In 2014, the then-president of Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev, announced the government's ambitious strategic plan, Nurly Zhol, ("the bright path"). This has many points in common with the Silk Road economic plans. The detailed program of Nurly Zhol is entitled "100 Concrete Steps"; and has the aim of putting Kazakhstan by 2050 in the top thirty of developed countries [24]. A few years earlier, in 2012, Nazarbayev's far-reaching vision was outlined in his speech to the 25th Foreign Investors Council meeting in Astana. This dealt with the synergies between the New Silk Road and the Nurly Zhol program, and emphasized Kazakhstan's historical role in becoming the largest business and transit hub in the Central Asian region, and as a bridge between Europe and Asia. He also predicted that because of the implementation of this huge project the volume of transit cargo through Kazakhstan would by 2020 almost have doubled, with an increase to at least fifty million tons [8]. This new start will undoubtedly lead the country towards modernization and innovation [1]. Economic growth and improved living standards among

the country's population will be promoted by facilitating an effective and competitive transport infrastructure; the development of transit and transportation services; and the improvement of the technological and institutional environment.

The BRI model is based on five principles: political convergence; communication infrastructure; free trade; circulation of capital; and harmony among people's interactions [11]. These are entitled 'The Five Ways of Connectivity'.

The economic cooperation and interrelationship arising from the plans of the two states will make Kazakhstan's economic development to the next level. The diplomatic relationship between China and Central Asian countries began in December 1991. In 1996, the Shanghai Five, consisting of China, Russia, Kazakhstan, Tajikistan, and Kazakhstan, was established in China to resolve regional issues, including border matters. Kazakhstan signed major oil deals [25]. This cooperation was continued within the areas of convergence between the BRI and Nurly Zhol. Investment agreements with an overall value of 54 billion USD have been signed. As Kazakhstan is the key transit corridor through Central Asia to Europe, as well as a major supporter of a China which intends to take forward financially secure development, this is mutually beneficial for both Kazakhstan and China.

After the announcement of Nurly Zhol, several documents were signed which set out further collaboration with China. These show the convergence of the same five principles of connectivity. 1) In 2015, during Nazarbayev's visit to Beijing, the Kazakh Chinese Joint Declaration was signed. Existing treaties from 2002 and 2011 were reinforced. These dealt with strengthening political trust; continuous cooperation with mutual benefits; and the development of a sustainable future. These were all complementary to the joint work of Nurly Zhol and SREB [15]. 2) The presidents of the two states declared the need for collaborative work and a joint planning process between the Ministry of National Economy of Kazakhstan and China's National Development and Reform Commission (CNDRC). 3) In September 2016, the G-20 Summit was held in Hangzhou, China,

where other bilateral agreements for trade, road infrastructure and industrial development were signed.

Initial outcomes of cooperation

The following work has been completed in the last five years since the announcement of the Nurly Zhol project [29]. 5.59 million tons of crude oil was delivered to China in the first half of 2019 via a cross-border China-Kazakhstan pipeline, which is operated by Petrochain Corporation [14].

The China-Kazakhstan oil pipeline is China's first onshore cross-border pipeline, which connects the Kazakhstani city Atyrau and Alashankou, Xinjiang-Uygur Autonomous Region, and Northwest China. Its total length is more than 2800 km. According to the company, after putting the pipeline into operation in May 2006, it has been operating normally for more than 4700 days. By June 30, 2019, a total of 126 million tonnes of oil will have been delivered to China through this pipeline. This pipeline not only provides a stable energy supply to the western regions of China but has also contributed to the further deepening of energy cooperation between China and countries along the Belt and Road.

Four railway routes have been prioritized among the New Silk Road countries. The first is the Silk Road Northern Corridor. This starts from the Chinese port of Lianyungang on the Yellow Sea and passes through the territories of China (Urumqi) and Kazakhstan (Astana). It continues through Kurgan, Transsib, Russia and on to Europe. The Southern Silk Road corridor also starts in Lianyungang and separates from the Northern Corridor in Kazakhstan. It then passes through Turkey, Uzbekistan, Iran, Turkmenistan, and several European countries before terminating at the Dutch ports. The Transport Corridor Europe–Caucasus–Asia (TRACECA) separates from the Southern Silk Road Corridor in Turkmenistan; crosses the Caspian Sea by ferry; continues through Azerbaijan and Georgia and arrives at the Black Sea (Poti – Burgas, Varna, Constanta, or Odesa and Illichivsk).

June 2017 was marked by the signing of a memorandum providing for the organization of high-speed cross-border railway freight traffic on the China-Russia-Europe link. This agreed to the construction of a high-speed freight and passenger corridor, entitled Eurasia [17]. It is planned to build 6.7 thousand kilometres of new lines, and highways with a total length of 9 thousand kilometers. According to experts, by 2030 the volume of passenger traffic on the Eurasia high-speed rail might well reach 58 million people, and by 2050, 90 million. By 2050, freight traffic is expected to reach 15 million tonnes.

In May 2018, President Nazarbayev tabled the question of the development of the Eurasia Channel at the Supreme Eurasian Council. This waterway will connect the Caspian Sea and the Black Sea. As noted by the Kazakh leader, it will provide access to the sea via Russia to all the countries of Central Asia. The channel's route is 300 km shorter than the route through the Volga-Don Canal [16].

In 2017, the "One Belt, One Way" forum was held, because of which the Chinese authorities directed all their efforts at liberalization of the economy. At the same time, the US trade war against China began, which makes it virtually impossible to predict the prospects for transport and transit for the next five to ten years.

Analysis of the annual maximum volume of cargo traffic in the port of Aktau in the 2000s shows that each year about 12 million tons of cargo passed through the port, most of which was in oil transshipment. However, because of the influence of various factors on the crossings in Aktau, oil cargo then declined rapidly by approximately one million tonnes of cargo annually. The National Company, Kazakhstan Temir Zholy, working in the Caspian multimodal hub, consisting of the ports of Kuryk and Aktau, processed 5.5 million tons of cargo, 1.5 million of which amounted to cargo turnover in ports such as Kuryk [17].

Kazakhstan, being a small country in terms of population and having built its infrastructure, should focus on reducing the costs associated with the maintenance of its infrastructure. The share held by Kazakhstan of these transit routes

is as follows. The country is already building infrastructure for SREBs: more than 1300 km of roads have been built; the construction of the Zhetygen-Khorgos railway has been completed, and the Altynkol-Khorgos railway-crossing on the border with China with a throughput capacity of up to 20 million has been put into operation. The Kazakh authorities are working on a programme to expedite the passage of goods through customs posts and remove administrative barriers [12]. Of great importance in the context of the implementation of the SREB and its interface with the EAEU is the fact that the Aktau International Sea Trade Port is not subject to freezing. Some export-import operations of the Ural and Siberian regions are carried out through this port [13]. In addition, there is TRACECA, a transport corridor that takes freight in Western and Central Europe on the one hand, and in Central and Southeast Asia on the other. TRACECA is the only route that connects the countries of Europe and the Asia-Pacific region without passing through the territory of Russia. With the creation of the EAEU, the problem of "by-passing" Russia from the south was partially resolved since freight traffic now follows the customs territory common to Russia. However, a question now arises regarding the "East Beam" - the international transport corridor, which in Kazakhstan is called the "Great Bridge" [9].

As part of this project, railway lines were laid in the Zhezkazgan-Saksaulskaya and Shalkar-Beineu sections, which significantly reduced the distance from the Dostyk station to the port of Aktau. Through the branch «D-joint-Aktogay-Atasu-Zhezkazgan-Saksaul-Aktobe-Saratov» there is access to the infrastructure of the International Transport Corridor «North-South», which will very likely become the «Great Bridge» on the way from China to Europe. The North-South transport corridor is a "multimodal" route for transporting passengers and goods. It has a total length of 7200 km, running from St. Petersburg to the port of Mumbai (Bombay). It was created to attract transit freight flow from India, Iran, and other countries of the Persian Gulf to Russian territory (through the Caspian Sea), and further onward to Northern and Western Europe. The corridor has several branches. Initially, it runs

along the route «Buslovskaya- St. Petersburg-Moscow-Ryazan-Kochetovka-Rtishchevo-Saratov-Volgograd-Astrakhan». It then divides into three branches: the Trans-Caspian (through the ports of Astrakhan, Olya, and Makhachkala); the Eastern (the railways of Kazakhstan, Uzbekistan, and Turkmenistan with access to Iran at the border crossing "Tedzhen-Serakhs"); and the Western ("Astrakhan-Makhachkala-Samur", with further access to Azerbaijan and Iran). An intergovernmental agreement on the creation of the North-South corridor between Russia, Iran and India was signed in 2000 in St. Petersburg [10].

The project of building the international-transit automobile corridor "Western Europe-Western China" is no less relevant. In 2017, it was planned to open it to traffic along its entire route through the cities Lianyungang, Zhengzhou, Lanzhou, Urumqi, Khorgos, Almaty, Kyzylorda, Aktobe, Orenburg, Kazan, Nizhny Novgorod, Moscow, and St. Petersburg with access to the ports of the Baltic Sea. The total length of the corridor will be almost 8500 km. Of these, 2493 km will pass through the territory of Russia, 2787 km through Kazakhstan and 3425 km through China.

As it can be seen, from its preliminary stage until the present the BRI project is a continuing process of negotiating and making deals favorable to the interests of those countries participating in the initiative. Kazakhstan has actively engaged in the project to realise its own goals as outlined above.

Chinese experts' evaluation of the BRI

The Belt and Road Initiative (BRI) - previously known as 'One Belt One Road' (OBOR) - is China's megaproject with an anticipated long-term impact on the economies of more than 65 countries of the world, encompassing all continents. It will improve liaison from both regional and global perspectives. BRI is an assessable platform for mutual partnership, directed by consultation, and it is not aimed to impose any geopolitical agenda where every country's collaboration will be gained to equal benefit [28]. BRI joins countries with the clear goals of improved infrastructure;

connectivity routes; an effective policy; a chance to cultivate other strategies; and mainly to profit from the plans within the overall initiative. This ambitious initiative is China's vision for the world according to the principles of dominance. Although various agreements have been signed, there are still areas where there is a blurred picture and a lack of clarity in the related actions.

Many scholars are enthusiastic about the potential achievements of this initiative and its future. However, some hold negative views. The question is a complex one and there are no clear answers. For instance, this initiative is a "blind investment" and there is no sense in investing in the middle- and poor-income countries [21, 27]. This view is supported by other scholars as well [20]. They focussed on several fundamental problems. These are the difficult-to-control global economy with multilateral institutional recourses; cross-border cost reduction remaining high, which results in agricultural product costs; and the lack of a fully descriptive database. BRI certainly will help to globalize the world, but it will be difficult to evaluate its effects.

Fung et al. argue that the idea of a convergence of strategies is not new - it also happened historically with the Silk Road. This study thus provides interesting "travelling knowledge along with it and more exciting ideas of cross-border interactions [6].

Findings and discussion

The findings of the current research are based on the current scholarly publications on the Belt and Road Initiative from the perspective of Kazakhstan.

The five years during which this state program has been implemented have demonstrated its success and role in the economic well-being of Kazakhstan. However, in the context of the dynamic changes and globalization that are taking place in world politics, careful monitoring of the situation is required, which will allow Kazakhstan to preserve its national interests. The close convergence of the Nurly Zhol and Chinese SREB initiatives considers the existing factors which create uncertainty; the possible challenges; and the threats.

The first and main factor which creates uncertainty is the lack of clear goal-setting by SREB China from the outset. This leads to many questions from experts. First, it is not clear that the SREB is a geopolitical concept of the leaders or a project of economic integration for money and under the sponsorship of China.

Second, regarding the implementation of this project whether will determine the dominance of China in the region from the standpoint of politics and economy.

Third, the question arises regarding the responsibilities in terms of funding this megaproject.

In this regard, China, as the initiator of a new project, should direct its efforts towards modernizing these relations, as well as contradictions. The possibility of the practical implementation of this project will remain a matter of time.

Another factor of uncertainty is the need to answer the question of decoding the principle of «common benefit» declared by China in the framework of trade and economic relations. The drastic changes in trade, infrastructure and industry modernization remain vague.

The basis of the SREB project is not of concern for the development of the state industrial potential of the countries that it will cross but consists in the intensive development of the western Chinese regions and their transformation into the Greater Central Asia foreign economic, transport and logistics hub.

At the same time, the main element of uncertainty is the unwillingness of the countries of the region to develop a real sector of their economies along with China; alongside the dilemma of China: namely whether to invest in regional reindustrialization having received a competitor to export their industrial goods.

The third direction of the road map is not agreed upon. In every interconnection of SREB and Nurly Zhol, there is no first-hand information on them. The sources can be retrieved from the media only. Challenges were encountered during this study regarding receiving statistical and exact data from the online sources of the official bodies of both countries.

SWOT analysis of convergence points of the BRI and Nurly Zhol programmes

Strengths

- It has the potential to boost the country's economy: diversification via the transport infrastructure.
- Export of agricultural products across the BRI countries.
- Transportation links to Kazakhstan's main cities and other neighbouring countries.
- New job opportunities.

Weaknesses

- Weak regional and interregional cooperation for solving cross-border questions on trading costs.
- High costs behind the borders might affect small businesses.
- Often changes on tariff costs on the borders.
- Unclear funding sources.

Threats

- The lack of transparency in investment plans and actions: some deals remain myths that will never be implemented.
- Widespread corruption at a high level will impede the processes.
- Lack of transparency regarding how actions are being taken and done.
- As Kazakhstan, reliance on oil, price fluctuations of oil may influence the shortening of natural resources.
- Dependency on Chinese investments

Opportunities

- For businesses will open more trade opportunities with lower transit costs, shorter time for China to deliver goods, as well as for Central Asian countries to Europe [24].
- Opportunities for modernization and industrialization.
- New changes in infrastructure in a short period.

Conclusion

This case study has attempted to shed light on the complex phenomena of the Chinese

Belt and Road Initiative; and the engagement of Kazakhstan in this project with its response strategies regarding the convergence of the BRI and Nurly Zhol strategic plans. Various scholarly works on this matter have been studied and the results of convergence have been examined preliminarily. The analysis set out above has provided evidence that supports the theory of hegemony. The first research question above directed us towards how China may be seeking to advance its position by implementing the BRI initiative. Using the theory-building method, it has been shown that the BRI initiative is an example of the neoliberal variation of hegemonic stability theory, that is where there is no direct rule over the international system. However, it can be argued that China is trying ultimately to impose its dominance as a hegemon by generous investment agreements that will last for many years and create a dependency on China.

The second research question asked how Kazakhstan may be seeking to benefit from the convergence of two programs. The convergence of the two countries' projects within the five areas of connectivity is indeed lucrative as it accelerates the development of Kazakhstan's infrastructure and manufacturing sector and offers more business and employment opportunities. There do, however, remain crucial questions in terms of the allocation of the funding of the BRI. Kazakhstan has started to see the development of the five areas of connectivity.

The hypothesis which this paper set out to prove is that, while China intends to expand its power on a worldwide scale, Kazakhstan will gain an advantage by cementing links between its national program, Nurly Zhol, and BRI. As has been shown above, the links between the two programs have indeed proved beneficial for Kazakhstan as far as the achievements to date are concerned. The convergence of the Nurly Zhol and Belt and Road initiatives is becoming clear. However, there are still several areas within this developing topic that require to be examined in future research. These include studying further soft power diplomacy and other impacts on the development of Kazakhstan's economy.

References

1. "Kazakhstan: Strategy 2050" [Web resource]. – 2020. – URL: <https://strategy2050.kz/en/> (accessed 01.04.2020).
2. Erniyazova, Z. N., Kazbekova, L. A., Mukhanova, A. E., Utegenova, K. A., & Smagulova, Z. B. Analysing the maximum volumes of cargo traffic in the port of Aktau in the 2000s, each year the figure was about 12 million tons of cargo. Particularities of formation of transport-transit cargo-traffic in the Republic of Kazakhstan. *Life Science Journal*. [Web resource]. – 2020. – URL: <https://scholar.google.com> (accessed 25.04.2020).
3. Antoniadis A. From Theories of Hegemony-to-Hegemony Analysis' in International Relations. [Web resource]. – 2020. – URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/2709786.pdf> (accessed 20.03.2020).
4. Bitabarova A. G. Unpacking Sino-Central Asian engagement along the New Silk Road: a case study of Kazakhstan. *Journal of Contemporary East Asia Studies*. – № 7(2). – P. 149-173. [Web resource]. – 2020. – URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/24761028.2018.1553226> : (accessed 20.03.2020).
5. Fung K. C., Aminian N., Fu X., & Tung, C. Y. Digital silk road, Silicon Valley, and connectivity. *Journal of Chinese Economic and Business Studies*. – № 16(3). – P. 313-336. [Web resource]. – 2020. – URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14765284.2018.1491679> (accessed 20.03.2020).
6. The BRI progress, contributions, and prospects. [Web resource]. – 2020. – URL: http://global.chinadaily.com.cn/a/201904/23/WS5cbe5761a3104842260b7a41_2.html (accessed 23.03.2020).
7. The final speech of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev at the 25th meeting of the Foreign Investors Council. 22.05.2012. [Web resource]. – 2020. – URL: http://www.akorda.kz/ru/speeches/external_political_affairs/ext_speeches_and_addresses/zaklyuchitelnoe-slovo-prezidenta-respubliki-kazakhstan-nazarbaeva-n-a-na-25-m-zasedanii-soveta-inostrannykh-in (accessed 25.03.2020).
8. The silk road of the 21 century [Web resource]. – 2020. – URL: <http://www.traceca-org.org/kz/home/the-silk-road-of-the-21st-century/>(accessed 26.03.2020).
9. Завершено строительство участка Берекет - Этрек магистрали Казахстан–Туркменистан–Иран [Web resource]. – 2020. – URL: <http://www.turkmenbusiness.org/news/zaversheno-stroitelstvo-uchastka-bereket-etrek-magistrali-kazakhstan-turkmenistan-iran> (accessed 23.03.2020).
10. Kazakhstan's Nurly Zhol and China's Economic Belt of the Silk Road: Confluence of Goals [Web resource]. – 2020. – URL: <https://astanatimes.com/2015/09/kazakhstan-nurly-zhol-and-chinas-economic-belt-of-the-silk-road-confluence-of-goals/> (accessed 23.03.2020).
11. Railway infrastructure "Upside Transit Potential" [Web resource]. – 2020. – URL: <https://sk.kz/upload/iblock/d23/d23a0c84f62fb49326f88509caa04fae.PDF> (accessed 23.03.2020).
12. The evaluation of the potentiality of the Belt and Road Initiative. Kazakhstan part [Web resource]. – 2020. – URL: https://web.uniroma1.it/cdaingtrasporti/sites/default/files/Thesis_Aitbay_MTRR_21gen19.pdf (accessed 23.03.2020).
13. New pipeline broadbases gas supplies [Web resource]. – 2020. – URL: https://www.chinadaily.com.cn/business/2017-04/15/content_28939945.htm (accessed 23.03.2020).
14. Xi Jinping [Web resource]. – 2020. – URL: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/2649_665393/t1293114.shtml (accessed 23.03.2020).
15. Kazakhstan Proposes Caspian-Black Sea Canal [Web resource]. – 2020. – URL: <https://www.rferl.org/a/1077048.html>, (accessed 25.03.2020).
16. Logistics and Transport Competitiveness in Kazakhstan [Web resource]. – 2020. – URL: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/trans/publications/Report_-_Kazakhstan_as_a_transport_logistics_centre_Europe-Asia.pdf (accessed 26.03.2020).
17. Kenneth Waltz. «Man, the State, and War: a theoretical analysis.». [Web resource]. – 2020. – URL: <https://doi.org/10.7312/walt18804> (accessed 05.05.2020).
18. Li Y., & Scherer, H. J. Trade and the New Silk Road: opportunities, challenges, and solutions [Web resource]. – 2020. – URL: <https://doi.org/10.1080/14765284.2017.1347473> (accessed 25.04.2020).
19. Li Y., & Taube M. The implications of the 'Belt and Road Initiative' on globalization and inclusive growth for the Eurasian continent. *Journal of Chinese Economic and Business Studies*, 16(3), 233-240. [Electronic source], [Web resource]. – 2020. – URL: <https://doi.org/10.1080/14765284.2018.1491667> (accessed 25.04.2020).
20. Lingui W., & Jianglin Z. The Belt and Road Initiative in the Global Context (Vol. 6). World Scientific. [Web resource]. – 2020. – URL: <https://books.google.kz> (accessed 25.04.2020).
21. Marlène L. China's Belt and Road Initiative and its Impact in Central Asia, Washington (DC), The George Washington University. Central Asia Program. [Web resource]. – 2020. – URL: <https://www.icpress.co.uk/ais/ais-jun19.zip> (accessed 25.04.2020).

22. Rolland N. China's Eurasian Century? Political and Strategic Implications of the Belt and Road Initiative (National Bureau of Asian Research, 2017). [Web resource]. – 2020. – URL: https://www.nbr.org/wp-content/uploads/pdfs/programs/chinas_eurasian_century_ch3.pdf (accessed 25.04.2020).
23. Kurbanov S. The importance of Anticorruption, Trade, and Investment Climate reforms in Central Asia in the BRI context. [Web resource]. – 2020. – URL: <https://scholar.google.com/scholar> (accessed 25.04.2020).
24. Swanström, N. I. K. L. A. S. China and Central Asia: a new great game or traditional vassal relations? Journal of Contemporary China. – № 14(45). – P. 569-584. [Web resource]. – 2020. – URL: <http://file.setav.org/Files/Pdf/china-and-central-asia-silkroad-2005.pdf> (accessed 25.04.2020).
25. Wolters A. Hegemonic or Multilateral? Chinese Investments and the BRI Initiative in Tajikistan and Kyrgyzstan. China's Belt and Road Initiative and its Impact in Central Asia. – P. 41-50. [Web resource]. – 2020. – URL: <https://scholar.google.com/scholar> (accessed 25.04.2020).
26. Xi J. Accelerating the implementation of a free-trade zone strategy, accelerating the construction of a new economic model based on openness. In Xinhua. [Web resource]. – 2020. – URL: <https://scholar.google.com/scholar> (accessed 25.04.2020).
27. Xia S. Path Selection of Renminbi (RMB) Internationalization under "The Belt and Road" (B & R) Initiative. American Journal of Industrial and Business Management. – № 8(03). – P. 667. [Web resource]. – 2020. – URL: <http://dx.doi.org/10.4236/ajibm.2018.83045> (accessed 20.03.2020).
28. Zheng Z. The Changing Asian Perception of China's Rising: A BRI Context. In China's Belt and Road Initiative in a Global Context. Palgrave Macmillan, Cham. [Web resource]. – 2020. – URL: <http://ebooksnsp.punjab.gov.pk> (accessed 20.03.2020).
29. Гаспарян К. Участие Казахстана в инициативе Китая «Один пояс–Один путь». Постсоветские исследования. [Web resource]. – 2020. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/uchastie-kazahstana-v-initsiative-kitaya-odin-poyas-odin-put> (accessed 20.03.2020).

А.К. Исина, Р.С. Елмурзаева, А.М. Есдаулетова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

«Бір белдеу - бір жол» бастамасының Қазақстан мен Қытай үшін ұтымды тұстары

Аңдатпа. Қытайдың «Бір Белдеу Бір Жол» бастамасы - бұл халықаралық саладағы Қытайдың ықпалын кеңейтуге және нығайтуға бағытталған ұзақмерзімді саясат. Ол әлемнің көптеген елдерін қамтиды және өзара экономикалық өсуге қол жеткізуге ниеттенеді. «Бір Белдеу Бір Жол» бастамасы арқылы Қытай инфрақұрылымды дамыту арқылы шағын және үлкен елдермен көптеген стратегиялық серіктестік орнатуда: Жаңа Жібек жолы бойымен Азиядан Еуропаға дейінгі бағыттар; Орталық Азия мен Қытай арасындағы мұнай-газ құбырларын салу; және жаңартылған теңіз порттары. Бұл мақала қытайдың бастаманың ұзақ мерзімді әсері бар гегемониялық тұрақтылық теориясының дәлелі ретінде талдайды; «Бір Белдеу Бір Жол» және «Нұрлы жол» бағдарламаларының сәйкескен тұстарын Қазақстанның қысқа мерзімде дамуына әсер етуімен байланыстыру. Қолданылатын әдістер: теория қалыптастыру және Қытай мен Қазақстан арасындағы стратегиялық серіктестікті орнату мақсатындағы екі бағдарламаның сәйкескен тұстарын салыстырмалы түрде талдау.

Түйін сөздер: «Белдеу және жол» бастамасы, Қытай, Қазақстан, Нұрлы Жол, бағдарламаларды жақындастыру.

А.К. Исина, Р.С. Елмурзаева, А.М. Есдаулетова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Прогнозы беспроигрышного проекта «Один пояс, один путь» для Казахстана и Китая

Аннотация. Китайская инициатива «Пояс и Путь» является далеко идущей программой направленной на расширение и укрепление влияния Китая в международной сфере. Она охватывает большое количество стран по всему миру и намерен достичь взаимного экономического роста. Через Инициативу Пояс и Путь Китай устанавливает многочисленные стратегические партнерские отношения как с малыми, так и с крупными странами посредством развития инфраструктуры: маршрутов по Новому шелковому пути из Азии в Европу; строительство нефте- и газопроводов между Центральной Азией и Ки-

таем; и модернизированные морские порты. В этом исследовании будет проанализирована китайская инициатива в качестве доказательства теории гегемонистской стабильности в отношении долгосрочного воздействия; и сопряжение программ Пояс и Путь и Нурлы Жол в отношении краткосрочного воздействия на развитие Казахстана. Используемые методы: построение теории; и сравнительный анализ сопряжение двух программ с точки зрения установления стратегического партнерства между Китаем и Казахстаном.

Ключевые слова: Инициатива «Пояс и путь», Китай, Казахстан, Нурлы Жол, соприкосновение программ.

References

1. "Kazakhstan: Strategy 2050", Available at: <https://strategy2050.kz/en/> (accessed 01.04.2020).
2. Erniyazova, Z. N., Kazbekova, L. A., Mukhanova, A. E., Utegenova, K. A., & Smagulova, Z. B. Analysing the maximum volumes of cargo traffic in the port of Aktau in the 2000s, each year the figure was about 12 million tons of cargo. Particularities of formation of transport-transit cargo-traffic in the Republic of Kazakhstan. Life Science Journal. Available at: <https://scholar.google.com> (accessed 25.04.2020).
3. Antoniadou A. From Theories of Hegemony-to-Hegemony Analysis' in International Relations. Available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/2709786.pdf> (accessed 20.03.2020).
4. Bitabarova A. G. Unpacking Sino-Central Asian engagement along the New Silk Road: a case study of Kazakhstan. Journal of Contemporary East Asia Studies, № 7(2). - P. 149-173. Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/24761028.2018.1553226> (accessed 20.03.2020).
5. Fung K. C., Aminian N., Fu X., & Tung, C. Y. Digital silk road, Silicon Valley, and connectivity. Journal of Chinese Economic and Business Studies, № 16(3), P. 313-336. Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14765284.2018.1491679> (accessed 20.03.2020).
6. The BRI progress, contributions, and prospects. Available at: http://global.chinadaily.com.cn/a/201904/23/WS5cbe5761a3104842260b7a41_2.html (accessed 23.03.2020).
7. The final speech of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev at the 25th meeting of the Foreign Investors Council. 22.05.2012. Available at: http://www.akorda.kz/ru/speeches/external_political_affairs/ext_speeches_and_addresses/zaklyuchitelnoe-slovo-prezidenta-respubliki-kazakhstan-nazarbaeva-n-na-25-m-zasedanii-soveta-inostrannykh-in (accessed 25.03.2020).
8. The silk road of the 21 century, Available at: <http://www.traceca-org.org/kz/home/the-silk-road-of-the-21st-century/> (accessed 26.03.2020).
9. Zaversheno stroitel'stvo uchastka Bereket - Jetrek magistrali Kazahstan-Turkmenistan-Iran [Construction of the Bereket - Etrek section of the Kazakhstan-Turkmenistan-Iran highway was completed], Available at: <http://www.turkmenbusiness.org/news/zaversheno-stroitelstvo-uchastka-bereket-etrek-magistrali-kazahstan-turkmenistan-iran>, [in Russian], (accessed 23.03.2020).
10. Kazakhstan's Nurly Zhol and China's Economic Belt of the Silk Road: Confluence of Goals, Available at: <https://astanatimes.com/2015/09/kazakhstans-nurly-zhol-and-chinas-economic-belt-of-the-silk-road-confluence-of-goals/> (accessed 23.03.2020).
11. RAILWAY INFRASTRUCTURE "Upside Transit Potential", Available at: <https://sk.kz/upload/iblock/d23/d23a0c84f62fb49326f88509caa04fae.PDF> (accessed 23.03.2020).
12. The evaluation of potentiality of the Belt and Road Initiative. Kazakhstan part Available at: https://web.uniroma1.it/cdaingtrasporti/sites/default/files/Thesis_Aitbay_MTRR_21gen19.pdf (accessed 23.03.2020).
13. New pipeline broadbases gas supplies, Available at: https://www.chinadaily.com.cn/business/2017-04/15/content_28939945.htm (accessed 23.03.2020).
14. Xi Jinping, Available at: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/2649_665393/t1293114.shtml (accessed 25.03.2020).
15. Kazakhstan Proposes Caspian-Black Sea Canal, Available at: <https://www.rferl.org/a/1077048.html>, (accessed 25.03.2020).
16. Logistics and Transport Competitiveness in Kazakhstan, Available at: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/trans/publications/Report_-_Kazakhstan_as_a_transport_logistics_centre_Europe-Asia.pdf (accessed 26.03.2020).
17. Kenneth Waltz. «Man, the State, and War: a theoretical analysis», Available at: <https://doi.org/10.7312/walt18804> (accessed 05.05.2020).

18. Li Y., & Scherer, H. J. Trade and the New Silk Road: opportunities, challenges, and solutions, Available at: <https://doi.org/10.1080/14765284.2017.1347473> (accessed 25.04.2020).
19. Li Y., & Taube M. The implications of the 'Belt and Road Initiative' on globalization and inclusive growth for the Eurasian continent. *Journal of Chinese Economic and Business Studies*, 16(3), 233-240. Available at: <https://doi.org/10.1080/14765284.2018.1491667> (accessed 25.04.2020).
20. Linggui W., & Jianglin Z. The Belt and Road Initiative in the Global Context (Vol. 6). World Scientific. Available at: <https://books.google.kz> (accessed 25.04.2020).
21. Marlène L. China's Belt and Road Initiative and its Impact in Central Asia, Washington (DC), The George Washington University. Central Asia Program. Available at: <https://www.icpress.co.uk/ais/ais-jun19.zip> (accessed 25.04.2020).
22. Rolland N. China's Eurasian Century? Political and Strategic Implications of the Belt and Road Initiative (National Bureau of Asian Research, 2017). Available at: https://www.nbr.org/wp-content/uploads/pdfs/programs/chinas_eurasian_century_ch3.pdf (accessed 25.04.2020).
23. Kurbanov S. The importance of Anticorruption, Trade, and Investment Climate reforms in Central Asia in the BRI context. Available at: <https://scholar.google.com/scholar> (accessed 25.04.2020).
24. Swanström, N. I. K. L. A. S. China and Central Asia: a new great game or traditional vassal relations? *Journal of Contemporary China*, No. 14(45). P. 569-584. Available at: <http://file.setav.org/Files/Pdf/china-and-central-asia-silkroad-2005.pdf> (accessed 25.04.2020).
25. Wolters A. Hegemonic or Multilateral? Chinese Investments and the BRI Initiative in Tajikistan and Kyrgyzstan. *China's Belt and Road Initiative and its Impact in Central Asia*. P. 41-50. Available at: <https://scholar.google.com/scholar> (accessed 25.04.2020).
26. Xi J. Accelerating the implementation of a free-trade zone strategy, accelerating the construction of a new economic model based on openness. In *Xinhua*. Available at: <https://scholar.google.com/scholar> (accessed 25.04.2020).
27. Xia S. Path Selection of Renminbi (RMB) Internationalization under "The Belt and Road" (B & R) Initiative. *American Journal of Industrial and Business Management*, No. 8(03). P. 667. Available at: <http://dx.doi.org/10.4236/ajibm.2018.83045> (accessed 20.03.2020).
28. Zheng Z. The Changing Asian Perception of China's Rising: A BRI Context. In *China's Belt and Road Initiative in a Global Context*. Palgrave Macmillan, Cham. Available at: <http://ebooksnsp.punjab.gov.pk> (accessed 20.03.2020).
29. Gasparjan K. Uchastie Kazahstana v iniciative Kitaja «Odin pojas–Odin put'». *Postsovetskie issledovaniya* [Gasparyan K. Kazakhstan's Participation in China's One Belt, One Road Initiative. *Post-Soviet Studies*], Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/uchastie-kazahstana-v-initsiative-kitaya-odin-poyas-odin-put>, [in Russian], (accessed 20.03.2020).

Information about authors:

Issina Assel Kairollaevna – a doctoral student of the Department of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur- Sultan, Kazakhstan.

Elmurzaeva Raushan Saparkhanovna – Doctor of Political Science, Professor of the Department of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur- Sultan, Kazakhstan.

Esdauletova Ardak Melsovna – Doctor of Historical Science, Professor of the Department of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur- Sultan, Kazakhstan.

Иссина Асель Кайроллаевна – халықаралық қатынастар бөлімінің докторанты, Нұр- Сұлтан, Қазақстан.

Елмурзаева Раушан Сапархановна – тарих ғылымдарының докторы, халықаралық қатынастар бөлімінің профессоры, Нұр- Сұлтан, Қазақстан.

Есдаулетова Ардак Мэлсовна – тарих ғылымдарының докторы, халықаралық қатынастар бөлімінің профессоры, Нұр- Сұлтан, Қазақстан.

A.Zh. Kudabayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: k_assel81@mail.ru)

The complexity of the relationship between human rights and national interests

Abstract. *The following article studies the complexity of relationships between the protection of human rights and national interest. National interest is an integral part of any states' foreign policy. Although human rights and national interests are incompatible or even conflicting concepts, scholars argue that rights cannot be neglected and ought to play important role in states' interests. The main purpose of the study was a thorough analysis of the tension between security and economic governmental interests and the defence of its citizens' natural rights. The acuity of the issue is that quite often human rights are devalued due to the requirements of security or economy. The article raises the problem of the significance of international human rights and the necessity to protect a state basing its research on the theoretical framework of realism. As a result of the conducted research, it is possible to define the main factors constraining the protection of human rights.*

Keywords: *international human rights, national interest, foreign policy, violation of human rights, economic interest, security.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2021-137-4-96-104>

Received: 14.01.21 / Approved: 25.05.21

Introduction

National interest plays a significant role in the international political system. Although national interests are greatly valued, states in pursuit of their objectives are expected to comply with norms and regulations of ethical behaviour. Therefore, human rights should be included in the domestic and foreign policies of states. However, the protection of human rights and the pursuit of national interests could be a challenging duty.

From a realist perspective, our world is an unpredictable and unsafe place where priority should be given to the state [1, p.31]. For Morgenthau [2, p.5] national interest is characterised with regard to power thus

providing rationality and consistency to foreign policy and protecting against such misconception as ideological preferences. According to Waltz [3, p.134] 'survival outranks profit as a goal' and describing a state acting in its national interests suggests that weighing its security requirements, it takes measures to satisfy them. Art and Waltz [4, p.6] assert that 'states in anarchy cannot afford to be moral'. However, Donnelly [5, p.163] argues that as individuals are capable to exercise morally good behaviour in the absence of governmental support to moral rules, so states are able to act out of virtue even if it requires greater costs. Schuman [6, p.261] reasons that though international politics is about maximising one's power, it should not be only about struggle

for power. While other scholars argue that human rights are an inseparable and highly important part of foreign policy [7, p.139; 8, p.166].

So far the policy of some states still does not allow to broaden the definition of national interest and provide space for human rights protection. Even strong supporters of democracy fail to promote human rights consistently thus proving that security and economic interests have the power to override ethical behaviour. Double standards, inconsistency and use of human rights as façade in order to pursue self-interests affect global moral standards and result in human rights violation.

The purpose of the research is to discuss the constrain between national interests and the defence of human rights on a global scale. The author aims to conduct an analysis of the conflict between national security, economic interests, and international human rights. definition of human rights and national interest from a realist perspective.

Research methods

Within the realist framework, the author investigates what are human rights and national interests. Drawing on secondary data research a qualitative analysis of human rights and national interest concepts, their history and interrelations are investigated.

History of the problem

The concept of promotion and protection of human rights is of western origin. Human sufferings and atrocities of war served as a catalyst for change. Thus, in 1948 the Universal Declaration of Human Rights was adopted by most of the United Nations member-states. The principles of the Universal Declaration gradually gained strength and nowadays there is no government that would explicitly confront human rights and acknowledge its violation. That means that human rights as a norm play a significant role in the image of states. However, embracing human rights, in theory, does not always mean following the norm in practice [9, p.17].

Human rights are natural rights and they should be enjoyed by every individual. The Universal Declaration lists the most significant rights which are distinguished into three generations. That is civil and political rights, social and cultural rights and collective rights. Cranston [10, p.50-53] assumes that civil and political rights have priority over other rights. However, Paine [11, p.126-131] argues that education and employment are matters of humanity and justice and must receive the required attention of the government. While Shue [12, p. 7-9] posits that although rights are divided into groups such division could be misleading as some rights by their nature might be related to several groups. Moreover, he identifies the right to subsistence, security and liberty as basic rights which are of higher importance than others.

Human rights are part of modern foreign policy. Yet it is known that long before human rights were included in foreign policy national interest and their protection were of high importance to any state. National interest as the main component of states' foreign policy has been analysed by different theories of international relations. However, the realist framework is the most widely used theory. From a realist perspective, national interests would always be in tension with human rights as two incompatible concepts. According to Morgenthau [13, p.207-208] competition between national interest and morality has been affecting American foreign policy for a long time. For him, the efficiency of foreign policy needs to be evaluated only by national interest.

So what is national interest? Hill [14, p.7] argues that national interest is a debatable term. It is since nations and states are two different concepts that do not coincide in meaning. Thus referring to national interest begs a question who benefits from it? In most cases the term is used to determine the state's objectives, hence, prioritising the state over society. Frankel [15, p.17] posits that from the 'subjectivists' approach national interest is a 'constantly changing pluralistic set of subjective preferences. Further, he divides national interests into strategic, political, and economic and assumes that these

three dimensions if held in balance serve to maximise national welfare. However, Nickel [16, p.2] considers that human rights are of exceptional value and they can challenge other significant concepts such as national security or wealth. Cranston [17, p.49-52] adds that human rights are universal, and they are of 'paramount importance. Moreover, he counts that there are certain human rights that are sacred and violation of them is an offence to justice.

For realists, national interest is central for the state, and it can restrain the government in actions and decisions. Due consideration should be paid to national interest by any responsible governor otherwise they would risk the security or even the survival of the nation [18, p.597]. In the world of material interests, it is difficult to protect human rights. Security of the state and its citizens is of high priority among other national interests and even democratic states tend to violate human rights to pursue security.

Discussion

Since the end of the Cold War, the United States have been promoting a democratic regime. The reason why democracy support plays a significant role in American foreign policy lies in the liberal idea that democratic states do not go to war with each other and therefore it is in the national interest of a democratic state to minimise authoritarian regimes worldwide. However, realists challenge this belief that democratic countries are more peaceful, thus, questioning the necessity of democracy promotion to be a part of foreign policy [19, p.277]. Hamilton [20, p.26] posits that 'self-preservation is the first duty of a nation'. He reasons that only individuals can afford to be generous at the expense of their own interest, however, a state is limited in its benevolence as it has responsibilities for its own nation.

The United States policy of human rights regime's support on domestic and international levels changed drastically as the government started its war on terror. For the sake of national security, the state upheld its right to torture thus violating the Convention against Torture

[21, p.443]. The United States officials consider that stress and duress techniques are acceptable as long as they do not transform into 'outright torture'. The government attempts to justify humiliation and torture as necessary in order to save lives from terrorist attacks [22, p.74]. The national security officials find that deprivation of sleep, keeping standing or kneeling for hours and other violent interrogation methods of terrorist suspects as just and compulsory [23].

Terrorist attacks which took place on September 11th resulted in unprecedented security measures in the United States. The necessity to protect civilians from possible terrorist attacks made security a priority topic among other national interests. New laws have been adopted to maximise security, however, to protect its citizens, the government diminishes the civil liberties of some groups of people. It is obvious that terrorists performing attacks aim to destabilise the state and destroy fundamental human rights, such as the right to life, security, and liberty. From a realist perspective, it is only natural that the state would take all the necessary measures to prevent acts of terror. Yet the UN is concerned that some governments are manipulating the struggle against terrorists with the aim to suppress political opposition, some religious groups or minorities [24, p. 240-243].

Thus other countries followed that example of the United States' war on terror and applied repressive practices against their own citizens. In Liberia and Zimbabwe, there were cases when a press or political opponents were labelled as 'terrorists' and therefore prosecuted without court. In Russia, harsh tactics against Chechnya rebellions were defended by the logic of the war on terror. Former Yugoslav President Milosevic charged with war crimes justified his actions as the fight against terrorism [25, p.107].

When the security of the state is under a threat, then principles of democracy get easily oppressed. Western governments ratified certain laws allowing them to search suspects without a warrant or hold them without a trial. Muslims are most likely to become the targets of extra security checks thus making them encounter humiliation and discrimination. Surveillance is another form

of protecting citizens from terrorism, however, it affects the right to privacy. Data of personal banking, movements of people and their money, monitoring through GPS systems are methods to sustain security at the expense of liberty rights. As Britain experienced several terror attacks from its own radical Islamic citizens during 2007 and 2009, it was coerced to invest money not in the promotion of democracy but in massive security measures [26, p.43-45].

Ironically, violations of fundamental human rights are justified as necessary in order to protect rights to life, liberty and security. Moreover, such peaceful concepts as economic growth and trade which are supposed to promote the well-being of people could become the source of human rights' offence.

Apart from security, the concept of power is the next major national interest. One of the main ways to enhance national welfare is a trade that serves the state's interest as it raises the standard of living [27, p.109]. However, when states ratify trade agreements, they take into consideration costs and benefits and seldom human rights issues. Therefore, trade instead of promoting human rights might affect them negatively [28, 2011].

According to Garcia [29, p.54], the priority of human rights could be 'traded away' if they clash with possible benefits from trade. Powerful states in order to pursue their economic interests are more likely to violate human rights. That is, they attempt to provide favourable conditions for investment in developing countries to gain more profit with fewer expenses. Thus, trade instead of improving living conditions might worsen the situation for some groups of people and infringe upon the rights prescribed in the Articles 23, 24 and 25 of the Universal Declaration of Human Rights, such as rights to just and favourable work conditions, to form and join unions, to the reasonable limitation on working hours and to an adequate standard of living.

Spero [30, p.274-277] posits that American foreign policy should be concerned not only with international economic interests but with human rights as well. He argues that societies that are open for democracy would become

reliable trading partners in comparison with the states where human rights oppression results in instability thus threatening to incur losses in investments. However, he agrees that economic interests and democratic values are contesting concepts and they need to be handled with balance. According to Chomsky and Herman [31, p.340], the United States promoting development in accordance with democratic principles hides its economic interests and turns a blind eye on 'massive dispossession of the peasantry, child labour, near-slavery, starvation' as side effects of economic growth. Low-cost labour in poor countries attracts Western countries, yet it makes the workers vulnerable as they have to put up with unfair remuneration of their work and in some cases with unfavourable conditions of work.

The environment is the other concept that is at odds with economic interests. People have the right to enjoy living in healthy environments. Nature is the essence of human health as it is the source of clean air, water and food. According to Brown [32, p.177], developed countries consume two-thirds of the global resources. However, the supplies for their well-being are mostly taken from developing countries. Due to the high level of consumerism of the western countries ecosystems are severely affected by numerous factories and raw materials extraction polluting air, forests cut to produce paper and water utilised in textile and agricultural needs.

Stecyk [32, p.7] posits that governments face dilemma choosing between environmental protection and economic benefits. Thus oil corporations violate environmental rights of people polluting air, water and land. However, due to their great financial contributions to the budget of the states, they are 'treated as above the law'. In economic reality, governments worship economic interests. As countries worldwide are committed to economic growth, they aim at profit overlooking environmental costs. Industrial companies contributing to the economy of a state exploit nature, however, governments fail to correct their activity. Damage to the environment has taken a global scale: waste is dramatically increasing, global temperature is rising, water

and air are polluted, soil degrades, desertification and deforestation are growing.

The arms trade is another highly controversial issue that contributes to national welfare and violates human rights. It is well-known that the use of weapons of mass destruction is considered to be a war crime. Weapons of mass destruction have been heavily criticised by an international society which leads to Nuclear Non-Proliferation Treaty, Chemical Weapons, Biological and Toxin Weapons Conventions. However, attempts to control conventional weapons were not successful. The main reason for it is the fact that conventional arms trade plays a significant role in foreign policy.

Arms Trade Treaty was adopted in 2013 to promote the responsibility of states exporting or importing conventional weapons. The treaty acknowledges the link between gender-based violence and the conventional weapons trade which is huge progress for human rights. However, there are some loopholes in the text which allow manipulations of the treaty in order to authorise arms export. As the treaty does not explicitly prohibit the export of arms to states that violate human rights, it is the responsibility of the exporting state to foresee an 'overriding risk' of weapons' misuse [33, p.18].

From a realist perspective, it is obvious that while conventional weapons trade greatly contributes to the economies of industrial states, arms will be still sold to the countries where human rights are violated. The cases of arms exports to countries where human rights abuse takes place or involved in military or ethnic conflicts are numerous [34]. Even countries that promote democracy fail to protect human rights if their national security or commercial concerns are at stake. Arms trade preserves job places and supports national military industry, moreover, it can be used as a strategic tool in the world of hegemonic struggle for the balance of power. Therefore, governments have to make a difficult choice whether to sell arms to countries where it might lead to exacerbation of conflict and violation of human rights or instead implement arms embargoes.

Conclusion

Human rights are seen as an obstacle to pursuing economic interests. Governmental commercial concerns are usually represented by such concepts as price, cost and benefit. If interests are about maximising wealth and minimising costs, then protection of human rights on contrary is the non-material notion in which benefits are impossible to monetise. If the governments' only objective is to gain maximum benefit it affects the environment, labour standards and leads to deprivation of human rights. Though there is a significant number of countries where rights are neglected and, in the world, where states struggle to increase their economic might, it is still very important to respect the universality of human rights and protect them consistently. However, governments often prefer to view the international world from a realist perspective where national interest is the main actor. In pursue of political, strategic or economic power states tend to disregard human rights. Nevertheless, the complexity of the task to defend such non-material interest as rights should become a vital issue and governments ought to see the protection of human rights as their national interest.

The possible solution of human rights protection should be nested with its seeming rival – national interest. As previously said all countries are interested in their economic growth. It is not a secret that many developing countries get financial help from economically developed states or financial institutions like the World Bank, International Monetary Fund and others through bank loans, trade agreements, subsidies, investments. Financial help could become a tool to make some positive changes in the legal systems of those countries that violate basic human rights. In other words, financing should come with a package that urges countries with a weak system of human rights protection to take some steps in their legal and administrative systems towards democratic values.

The other possible option to ensure the protection of human rights is to strengthen the

role of non-governmental organisations whose central aim is the support of democracy. Such a huge organisation as United Nations has its offices in every country. The UN consists of various organisations and provides different programmes which protect children, women, minorities, the environment, and others. In the international arena, every state takes efforts to build a positive image of their country as it attracts tourists, investments into their economy from large investors and enhances their sense of pride for their own country which is noticed and respected by the rest of the world. Therefore, the UN and other influential international organisations could help in promoting human rights by shaming those countries that do not

take care of their citizens. The measures towards such countries could be mild as open criticism of their actions to harsh as imposing economic embargoes, halting funding of development projects and others. Thus, if the world works together on strengthening the promotion of human rights, then eventually democratic values will become accepted by most countries. Thinking that some years ago voting for women was forbidden, however, nowadays it is a normal legal act of any adult woman which became possible due to the struggle which started in the United States. It proves that strong democratic states with the help of international financial institutions can make a positive change in the protection of human rights.

References

1. Burchill S. *The National Interest in International Relations Theory* / S. Burchill. –Hampshire: Palgrave Macmillan, 2005. – 224 p.
2. Morgenthau H.J. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*/ H.J. Morgenthau. – New York: Distributed by Random House, 1985. – 410 p. [Web.resource]. – 2021. – URL: <https://archive.org/details/politicsamongnat0006morg/page/4/mode/2up> (accessed 06.01. 2021).
3. Waltz K.N. *Theory of International Politics* / K.N. Waltz. – Boston: Addison-Wesley Pub, 1979. – 200 p.
4. Art R.J., Waltz K. N. *Technology, Strategy, and the Uses of Force* / R.J. Art, K.N. Waltz. - Lanham: University Press of America, 1983. – 355 p. [Web.resource]. – 2021. – URL: <https://archive.org/details/useofforceintern0002unse/page/n7/mode/2up> (accessed 06.01. 2021).
5. Donnelly J. *Realism and International Relations* / J. Donnelly. - Cambridge England: Cambridge University Press, 2000. – 500 p. [Web.resource]. – 2021. – URL: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/bristol/detail.action?docID=202341> (accessed 06.01. 2021).
6. Schuman F.L. *International Politics: The Western State System in Transition*. 3rd edn / F.L. Schuman. – New York: McGraw-Hill, 1941. – 210 p.
7. Sikknik K. *The Power of Principled Ideas: Human Rights Policies in the United States and Western Europe* / K. Sikknik. – Ithaca: Cornell University Press, 1993. – 288 p.
8. Baehr P.R. *The Role of Human Rights in Foreign Policy*. 2nd edn. / P.R. Baehr. –Hampshire: Macmillan Press, 1996. – 110 p.
9. Baehr P.R. *The Role of Human Rights in Foreign Policy*. 2nd edn. / P.R. Baehr. – Hampshire: Macmillan Press, 1996. – 320 p.
10. Cranston M. *Human Rights, Real and Supposed* / M. Cranston. – London: Macmillan, 1967. – 258 p.
11. Paine T. *The Rights of Man* /T. Paine. – South Bend: Infomotions, 2000. –111 p. Available at: <https://cutt.ly/fU56EUa> (accessed 06.01. 2021).
12. Shue H. *Basic Rights: Subsistence, Affluence, and U.S. Foreign Policy* / H. Shue. – Princeton: Princeton University Press, 1980. – 223 p. [Web.resource]. – 2021. –URL: <https://archive.org/details/basicrightssubsidi00shue/page/n3/mode/2up> (accessed 06.01. 2021).
13. Morgenthau H.J. *The Primacy of the National Interest*. – 1949. – № 18(2). – P. 207–212.
14. Hill C. *The National Interest in Question: Foreign Policy in Multicultural Societies* / C. Hill. – Oxford: Oxford University Press, 2013. – 580 p.
15. Frankel J. *National Interest* / J. Frankel. - London: Pall Mall, 1970. – 270 p.

16. Nickel J. Human Rights / J. Nickel. – Stanford: Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2019. – 147 p. [Web.resource]. – 2021. – URL: <https://plato.stanford.edu/cgi-bin/encyclopedia/archinfo.cgi?entry=rights-human> (accessed 06.01. 2021).
17. Cranston M. Human Rights, Real and Supposed / M. Cranston. – London: Macmillan, 1967. – 300 p.
18. Good R.C. The National Interest and Political Realism: Niebuhr's 'debate' with Morgenthau and Kennan. – 1960. – № 22(4). – P. 597–619.
19. Elman C., Jensen M.A. Realism Reader. First edn. / C. Elman, M.A. Jensen. – Oxon: Routledge, 2014. – 440 p.
20. Hamilton A. The Pacificus-Helvidius Debates of 1793-1794: Toward the Completion of the American Founding / A. Hamilton. – Indianapolis: Liberty Fund, 2007. – 520 p. [Web.resource]. – 2021. – URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/1910> (accessed 07.01. 2021).
21. Harrelson-Stephens J., Callaway R.L. The Empire Strikes Back: The Us Assault on the International Human Rights Regime. – 2009. – № 10(3). – P.431–452.
22. Massimino, E. Commentary: Leading by Example? U.S. Interrogation of Prisoners in the War on Terror. – 2004. – № 23(1). – P. 2–76.
23. Priest D., Gellman B. U.S. Decries Abuse but Defends Interrogations. [Web.resource]. – 2021. – URL: <https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/06/09/AR2006060901356.html> (accessed 07.01. 2021).
24. Joyner C.C. The United Nations and Terrorism: Rethinking Legal Tensions between National Security, Human Rights, and Civil Liberties. – 2004. – № 5(3). – P. 240–257.
25. Hancock J. Human Rights and US Foreign Policy / J. Hancock. – London: Routledge, 2007. – 200 p.
26. Hill C. The National Interest in Question: Foreign Policy in Multicultural Societies. First edn. / C. Hill. – Oxford: Oxford University Press, 2013. – 155 p.
27. Taft C.P. International Trade, and the National Interest / C.P. Taft. – 1955. – № 40(2). – P. 107-116.
28. Human Rights in the Trade Arena. (OHCHR, 2011). [Web.resource]. – 2021. – URL: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/HRInTheTradeArena.aspx> (accessed 07.01. 2021).
29. Garcia F. J. The Global Market and Human Rights: Trading Away the Human Rights Principle. (Brooklyn Journal of International Law. – 1999. – Vol. 25. – № 1. – P. 51-98. [Web.resource]. – 2021. – URL: <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/bjil25&i=59> (accessed 07.01. 2021).
30. Spero J. Human Rights and Our International Economic Interests // American Society of International Law. – 1994. – Vol. 88. – P. 274–277. [Web.resource]. – 2021. – URL: www.jstor.org/stable/25658829 (accessed 07.01. 2021).
31. Chomsky N., Herman E.S. Political Economy of Human Rights, Volume 2: After the Cataclysm / N. Chomsky, E.S. Herman. – London: Pluto Press, 2015. – 244 p. [Web.resource]. – 2021. – URL: <https://cutt.ly/KU6b4008> (accessed 07.01. 2021).
32. Stecyk K. Environmental Sustainability Versus Economic Interests: A Search for Good Governance in a Macroeconomic Perspective // Journal of Governance & Regulation. – 2017. – № 6(4). – P. 7-16.
33. Acheson R. Starting Somewhere: The Arms Trade Treaty, Human Rights and Gender-Based Violence. – 2013. – № 22(2). – P. 17–19.
34. Wood B. States Must Halt All Arms Flows to the Yemen Conflict to Stop Serious Violations. Amnesty International. [Web.resource]. – 2021. – URL: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/02/states-must-halt-all-arms-flows-to-the-yemen-conflict-to-stop-serious-violations/> (accessed 07.01. 2021).

А.Ж. Құдабаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Адам құқықтары мен ұлттық мүдделер арасындағы байланыстың күрделілігі

Аңдатпа. Осы мақала адам құқықтарының қорғалуы мен ұлттық мүдденің күрделі байланысын зерттейді. Ұлттық мүдде – ол кез келген мемлекеттің сыртқы саясатының ажырамас бөлігі. Дегенмен, адам құқықтары мен ұлттық мүдделер үйлеспейтін тіпті қарама-қайшы ұғымдар болып саналса да, зерттеушілер адам құқықтарын ескермеуге болмайтынын, керісінше, адам құқықтары ұлттық мүдденің интегралды құрамы болып кетуге тиіс деп дауласады. Осы зерттеудің бастапқы мақсаты қауіпсіздік пен экономика саласындағы ұлттық мүдде және адамның табиғи құқықтарының қорғалуымен өзара әрекеттесуін

мұқият талдау. Мәселенің күрделілігі - қауіпсіздік пен экономикалық талаптар үшін адам құқығы жиі төмендетілетіндігінде. Мақала халықаралық адам құқықтары және мемлекет қауіпсіздігі деген ұғымдарының зор маңыздылығын зерттеп, зерттеуді реализм теориясына қарай негіздейді. Зерттеу нәтижесінде адам құқықтарын нығайтуға кедергі келтіретін негізгі факторларды анықтауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Халықаралық адам құқықтары, ұлттық мүдде, сыртқы саясат, адам құқықтарының бұзылуы, экономикалық мүдде, қауіпсіздік.

А.Ж. Кудабаяева

Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Сложность взаимоотношений прав человека и национальных интересов

Аннотация. В данной статье рассматривается сложность взаимоотношений между необходимостью защищать права человека и национальными интересами. Национальный интерес – это интегральная часть внешней политики любого государства. Хотя права людей и национальные интересы считаются несовместимыми, а порой противоречащими понятиями, ученые утверждают, что нельзя пренебрегать правами, наоборот, они должны стать составляющей национального интереса. Главной целью данного исследования является тщательный анализ взаимодействия между национальными интересами в области безопасности и экономики и защитой естественных прав человека. Острота проблемы состоит в том, что человеческие права зачастую обесценены в угоду требований безопасности и экономики. В работе поднимается вопрос о важности таких понятий, как международные права человека и защита государства, исследование выстраивается на теории реализма. В результате проведенного исследования является возможным определение основных факторов, служащих барьером в укреплении человеческих прав.

Ключевые слова: международные права человека, национальный интерес, внешняя политика, нарушения прав человека, экономический интерес, безопасность.

References

1. Burchill S. The National Interest in International Relations Theory. (Palgrave Macmillan, Hampshire, 2005, 224 p.).
2. Morgenthau H. J. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. (Distributed by Random House, New York, 1985, 410 p.). Available at: <https://archive.org/details/politicsamongnat0006morg/page/4/mode/2up> (accessed 06.01.2021).
3. Waltz K.N. Theory of International Politics (Addison-Wesley Pub, Boston, 1979, 200 p.).
4. Art R.J., Waltz, K. N. Technology, Strategy, and the Uses of Force (University Press of America, Lanham, 1983, 355 p.). Available at: <https://archive.org/details/useofforceintern0002unse/page/n7/mode/2up> (accessed 06.01.2021).
5. Donnelly J. Realism and International Relations. (Cambridge University Press, Cambridge, 2000, 500 p.). Available at: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/bristol/detail.action?docID=202341> (accessed 06.01.2021).
6. Schuman F.L. International Politics: The Western State System in Transition. 3rd edn. (McGraw-Hill, New York, 1941, 210 p.).
7. Sikknik K. The Power of Principled Ideas: Human Rights Policies in the United States and Western Europe. In: J. Goldstein, R. O. Keohane and Social Science Research Council (U.S.). Committee on Foreign Policy Studies Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions, and Political Change. (Cornell University Press, Ithaca, 1993, 288 p.).
8. Baehr P.R. The Role of Human Rights in Foreign Policy. 2nd edn. (Macmillan Press, Hampshire, 1996, 110 p.).
9. Baehr P.R. The Role of Human Rights in Foreign Policy. 2nd edn. (Macmillan Press, Hampshire, 1996, 320 p.).
10. Cranston M. Human Rights, Real and Supposed. (Macmillan, London, 1967, 258 p.).
11. Paine T. The Rights of Man. (Infomotions, South Bend, 2000, 111 p.). Available at: <https://public.ebookcentral.proquest.com/choice/publicfullrecord.aspx?p=3314604> (accessed 06.01.2021).

12. Shue H. *Basic Rights: Subsistence, Affluence, and U.S. Foreign Policy*. (Princeton University Press, Princeton, 1980, 223 p.). Available at: <https://archive.org/details/basicrightssubs00shue/page/n3/mode/2up> (accessed 06.01.2021).
13. Morgenthau H.J. *The Primacy of the National Interest*. 1949. № 18(2). P. 207–212.
14. Hill C. *The National Interest in Question: Foreign Policy in Multicultural Societies*. First edn. (Oxford University Press, Oxford, 2013, 580 p.).
15. Frankel J. *National Interest*. (Pall Mall, London, 1970, 270 p.).
16. Nickel J. *Human Rights*. (The Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2019). Available at: <https://plato.stanford.edu/cgi-bin/encyclopedia/archinfo.cgi?entry=rights-human> (accessed 06.01.2021).
17. Cranston, M. *Human Rights, Real and Supposed*. In: D. D. Raphael, ed. *Political Theory and the Rights of Man*. (Macmillan, London, 1967, 300 p.).
18. Good R.C. *The National Interest and Political Realism: Niebuhr's 'debate' with Morgenthau and Kennan*. 1960. No. (22(4)). P. 597-619.
19. Elman C., Jensen M. A. *Realism Reader*. First edn. (Routledge, Oxon, 2014, 440 p.).
20. Hamilton A. *The Pacificus-Helvidius Debates of 1793-1794: Toward the Completion of the American Founding*. (Liberty Fund, Indianapolis, 2007, 520 p.). Available at: <https://oll.libertyfund.org/titles/1910> ((accessed 06.01.2021).
21. Harrelson-Stephens J., Callaway R.L. *The Empire Strikes Back: The Us Assault on the International Human Rights Regime*. 2009. 10(3). P.431–452.
22. Massimino E. *Commentary: Leading by Example? U.S. Interrogation of Prisoners in the War on Terror*. 2004. (23(1)). P. 2-76.
23. Priest, D. and Gellman, B. *U.S. Decries Abuse but Defends Interrogations*. (Washington Post, 26 December 2002). Available at: <https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/06/09/AR2006060901356.html> (accessed 07.01.2021).
24. Joyner C.C. *The United Nations and Terrorism: Rethinking Legal Tensions between National Security, Human Rights, and Civil Liberties* 2004. (5(3)). P. 240–257.
25. Hancock J. *Human Rights and US Foreign Policy*. (Routledge, London, 2007, 200 p.).
26. Hill C. *The National Interest in Question: Foreign Policy in Multicultural Societies*. First edn. (Oxford University Press, Oxford, 2013, 155 p.).
27. Taft C. P. *International Trade and the National Interest*. 1955. (40(2)). P. 107–116).
28. *Human Rights in the Trade Arena*. (OHCHR, 2011). Available at: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/HRInTheTradeArena.aspx> (accessed 07.01.2021).
29. Garcia F.J. *The Global Market and Human Rights: Trading Away the Human Rights Principle*. (Brooklyn Journal of International Law. 1999. Vol. 25. No. 1. P. 51-98. Available at: <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/bjil25&i=59> (accessed 07.01.2021).
30. Spero J. *Human Rights and Our International Economic Interests*. (American Society of International Law. 1994. Vol. 88. P. 274–277. Available at: www.jstor.org/stable/25658829 (accessed 07.01.2021).
31. Chomsky, N. and Herman, E. S. *Political Economy of Human Rights, Volume 2: After the Cataclysm*. (London: Pluto Press, 2015). Available at: <https://public.ebookcentral.proquest.com/choice/publicfullrecord.aspx?p=3386798> (accessed 07.01.2021).
32. Stecyk K. *Environmental Sustainability Versus Economic Interests: A Search for Good Governance in a Macroeconomic Perspective*. (Journal of Governance & Regulation. 2017. No. 6(4)). P. 7-16.
33. Acheson R. *Starting Somewhere: The Arms Trade Treaty, Human Rights and Gender Based Violence*. 2013. No. (22(2)). P. 17–19).
34. Wood B. *States Must Halt All Arms Flows to the Yemen Conflict to Stop Serious Violations*. Amnesty International. Available at: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/02/states-must-halt-all-arms-flows-to-the-yemen-conflict-to-stop-serious-violations/> (accessed 07.01.2021).

Information about the author:

Kudabayeva Asel Zhantassovna – Master of International Relations, lecturer, Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Кудабаяева Асель Жантасовна – Халықаралық қарым-қатынас факультетінің магистрі, оқытушысы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

М.М. Муратова*
М.Ю. Онучко

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
*Автор для корреспонденции: onuchko@mail.ru

Гражданское общество: теоретико-методологические подходы и международные исследования по Казахстану

Аннотация. В статье представлен обзор основных исследований по состоянию развития гражданского общества в Казахстане, проведенных международными организациями. Вместе с тем авторами проанализированы основные теоретико-методологические подходы к изучению гражданского общества и его роли в консолидации и стабильности общественных отношений, также рассмотрены различные определения понятия «гражданское общество», их особенности и отличия.

Основу методологии, примененной в данной статье, составил качественный метод – анализ документов, представленный в виде набора вопросов к тексту, на которые исследователь отвечает в ходе анализа текста документа. Источниковая база исследования составила страновые обзоры, исследования в области гражданского общества Казахстана, опубликованные после 2010 года.

На основе проведенного обзора в статье обозначены основные барьеры развития гражданского сектора Казахстана, которые представлены слабой финансовой устойчивостью организаций, присутствием зависимости сектора от государства и доноров, слабым взаимодействием организаций гражданского сектора со СМИ, низким уровнем вовлеченности населения в деятельность институтов гражданского общества. Кроме того, выделены сильные стороны и точки возможного роста. Авторы на основе проведенного анализа определили, что для научных работ по развитию гражданского сектора Казахстана характерно превалирование исследования НПО-сектора, когда такие институты как профсоюзы, благотворительные фонды, политические партии (с позиции развития гражданского общества) изучены мало.

Научная значимость статьи состоит в приращении знания о современном состоянии и развитии гражданского общества Казахстана. Практическая значимость определена возможностью практического применения основных выводов исследования.

Ключевые слова: гражданское общество, организации гражданского общества, государство, развитие и устойчивость гражданского общества, Казахстан.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2021-137-4-105-117>

Поступила: 04.07.2021 / Одобрена к опубликованию: 03.11.2021

Введение

Взаимоотношения государства и гражданского общества всегда были в поле интереса ученых, исследователей, так как это одно из основополагающих

отношений в рамках государственного управления, имеющего весомое значение для существования и развития государства как такового. Именно от качества и эффективности данной связи, взаимодействия власти, которая представлена государственными институтами

управления, и общества, которое олицетворяет и представляет гражданское общество через различные институты объединения граждан, зависит насколько успешен будет процесс государственного строительства.

В рамках изучения отношений государства и третьего сектора учеными, экспертами покрывается широкий спектр вопросов от роли, значений и задач каждого из акторов до более специализированного исследования влияния отдельного сектора гражданского общества на политику государства в определенной сфере управления.

Для Казахстана вопросы развития гражданского сектора, роли и значения государства в данном процессе весьма актуальны ввиду проводимых в настоящее время реформ в государственном и негосударственном секторах казахстанского общества. В последние годы со стороны государства предпринимаются различные шаги по стимулированию институтов гражданского общества, которые выражаются, с одной стороны, мерами по вовлечению населения в принятие решений посредством инициации новых площадок взаимодействия: общественные советы, фронт-офисы при акиматах, онлайн-приемные, а с другой стороны, поддержание уже существующих организаций и объединений через введение и постоянное реформирование системы государственного социального заказа, грантирование и премирование неправительственных организаций и другое.

Одним из ярких проявлений заинтересованности государства во взаимодействии с третьим сектором является инициирование президентом страны концепции «слушающего государства», которая предусматривает открытость государственных органов к диалогу с гражданами, гражданским обществом.

Несмотря на активизацию государства в области поддержания и развития гражданского общества, в Казахстане сохраняются определенные проблемы. Научное сообщество, международные организации в сфере развития демократии,

гражданского участия проводят различные исследования для определения уровня развития гражданского общества, составляя рейтинги, индексы, определяя барьеры и точки дальнейшего роста. Казахстан и развитие казахстанского третьего сектора также находятся в фокусе внимания исследователей, международных организаций.

Данная статья посвящена обзору и анализу научных работ по казахстанике, определению восприятия гражданского сектора и теоретико-методологических подходов к изучению гражданского общества, применяемых в политико-ориентированных научных работах по Казахстану.

Методология исследования

Основу методологии, примененной в данной статье, составил анализ вторичных данных, представленный в виде набора вопросов к тексту, на которые исследователь отвечает в ходе анализа текста документа. Основные вопросы: Каково определение гражданского общества? Какой теоретико-методологический подход к исследованию гражданского сектора использован? Каковы результаты исследования? Какова итоговая оценка гражданского общества Казахстана? Источниковая база исследования составила страновые обзоры, исследования в области гражданского общества Казахстана, опубликованные после 2010 года.

Обсуждение

Концепт гражданского общества формировался и наполнялся новыми смыслами с развитием мировой политической мысли. Определенные аспекты современного понимания гражданского общества можно найти во взглядах, работах таких мыслителей как Т.Гоббс, Дж. Локк, Ж.Ж. Руссо, чьи идеи об естественных правах, равенстве людей, общественном договоре как системах, регулирующих взаимоотношения граждан между собой внутри государства и с государством легли в основу концепции гражданского общества.

В теории общественного договора Т. Гоббса государству отведена центральная позиция как институту, контролирующему, обуздывающему общество и формирующему гражданское общество в противовес «войны всех против всех». Таким образом, государство и гражданское общество едины при безграничной власти государства над обществом, которому оно необходимо для мирного сосуществования и развития. В воззрениях Дж. Локка государству также отведена роль «создателя» гражданского политического общества через обуздание конфликтов между людьми, но все же власть государства не безгранична, а очерчена верховенством закона. Сам же гражданин наделен определенным набором естественных прав, покушаться на которых государство не может. Более того, он признает право за обществом выбирать и менять управителей, если они утратили доверие [1]. Резюмируя, можно отметить, что если Т. Гоббс не отделял государство и гражданское общество и для существования последнего необходимо было первое, то Дж. Локк разделяет эти две сферы и отмечает наличие взаимовлияния, в частности гражданского общества посредством выбора правителей.

Ж.Ж. Руссо также полагал, что гражданское общество является антиподом естественного состояния общества, и государство - это результат соглашения богатых и бедных, где собственность выступает причиной подобного неравенства. Идеальной формой подобного соглашения является демократический путь, когда граждане приходят к общему знаменателю, сохраняя гражданскую свободу каждого и право на собственность [2]. Как мы видим, на заре формирования концепта гражданского общества оно отождествлялось с государством и не выводилось в качестве отдельно функционирующей сферы.

Г.В.Ф. Гегель - один из первых мыслителей, который разделил государство и гражданское общество, представив их как два отдельных друг от друга концепта. Согласно его воззрениям, гражданское общество - это сфера реализации особенных, частных

интересов отдельных граждан, оно является относительно самостоятельной от государства сферой и основано на всеобщем равенстве прав и частной собственности. Различия между этими двумя сферами кроются в том, что цель гражданского общества заключается в охране и реализации частных интересов людей, в то время как государство во благо достижения единой цели может пожертвовать индивидуальным благом [3].

А. де Токвиль также отмечает самостоятельность государства и гражданского общества, при этом подчеркивая плодотворность их взаимодействия, однако при условии демократичности государства. Одной из особенностей гражданского общества по А. де Токвилю является то, что само его содержание и устройство в качестве общин как бы предполагает его отделение от государства, недопущение вмешательства государственных структур в систему его функционирования, которое базируется не на принуждении, а на свободном выборе индивидов [4].

Несмотря на большое количество толкований концепта гражданского общества, мировая научная литература не выработала единой дефиниции данного понятия. А.В. Гайда определяет два основных подхода к пониманию концепта гражданского общества. Первый исходит из противопоставления государства и общества, где гражданское общество представляет собой отношения, возникающие и происходящие вне рамок государственной власти. Второй подход более специализирован и основывается с сопоставлением гражданского общества с определенной формой буржуазного общества, что связано с формированием экономических и политических свобод индивидов и политической культуры [3].

По мнению Мерсияновой И., существует большое количество различных определений гражданского общества, которые можно разделить на типы в зависимости от основного акцента дефиниции: ценностные, пространственные, функциональные, структурные, сетевые, субъектные,

цивилизационные, нормативные и процессные [5].

Кроме того, определения гражданского общества разнятся и в страновом разрезе, то есть в официальных документах каждая из стран использует свою дефиницию понятия, подчеркивая и высвечивая различные аспекты концепта. Так, в Концепции развития гражданского общества Республики Казахстан до 2025 года дано следующее определение гражданскому обществу: «совокупность нравственных, социально-экономических, семейных отношений и институтов, с помощью которых удовлетворяются интересы индивидов и групп, свободно и добровольно создающих объединения, ассоциации, союзы для удовлетворения собственных потребностей и интересов» [6]. В целом, данное определение можно отнести к функциональным и субъектным, где подчеркиваются основная цель и задача, а также определены субъекты данных отношений.

Вместе с тем кроме научного поля обсуждений содержания концепта выделяется сфера применения определений гражданского общества в международной практике посредством различных международных организаций, которые унифицируют понятие в рамках своей деятельности. К примеру, Программа развития Организации Объединенных Наций использует следующие определение: «это сфера добровольных коллективных действий, связанных с общественными интересами, целями и ценностями, отличными от интересов институтов семьи, государства и коммерческих организаций. Определение «гражданское общество» включает весь спектр официальных и неофициальных организаций, которые находятся за пределами государства и рыночных структур, включая общественные движения, волонтерские организации, организации массового участия, конфессиональные группы, НПО и организации местных сообществ, а также сами сообщества и отдельных граждан, действующих индивидуально

или коллективно». Здесь дается четкое разграничение гражданского общества от государства и семейных отношений, а также определены субъекты третьего сектора и выделен общественный интерес в качестве мотивов действия [7].

Ежегодно Всемирный альянс гражданского участия CIVICUS публикует доклад «Оценка состояния гражданского общества: индекс гражданского общества», в котором отражаются основные тренды гражданского сектора, а также приводится рейтинг стран мира по уровню его развития. Методология исследований CIVICUS базируется на определении гражданского общества как сферы за пределами семьи, государства и экономики, которая создается индивидуальными и коллективными действиями, организациями и ассоциациями для продвижения общественных интересов. Альянс подчеркивает важность роли гражданского общества в создании общественных пространств, где взаимодействуют различные общественные ценности и интересы. Термин «сфера» используется для описания конкретной области или пространства в обществе, где люди собираются вместе, чтобы обсуждать, общаться и стремиться влиять на более широкое общество [8], то есть здесь значение отдается пространственному определению понятия.

Всемирный Банк в своем определении делает акцент на субъектах и ценностях гражданского общества: «широкий спектр неправительственных и некоммерческих организаций, которые присутствуют в общественной жизни, выражая интересы и ценности своих членов или других лиц, основанные на этических, культурных, политических, научных, религиозных или благотворительных соображениях» [9].

Интересным представляются также характеристики гражданского общества, данные в рамках проекта «Сравнение некоммерческого сектора: методология и источники данных» Центра исследований гражданского общества Университета Джона

Хопкинса: «организация гражданского общества - это учреждение, которое является: организованным, т.е. в некоторой степени регламентированным; частным, т.е. формально отделенным от государственных структур; некоммерческим, т.е. не приносящим прибыли его владельцам или руководителям; самоуправляющимся, т.е. способным распоряжаться собственными активами; волонтерским, т.е. предполагающим, в значительной степени, добровольное участие» [10].

Подходы к изучению гражданского общества так же разнообразны, как и его определения. Если рассматривать с дисциплинарной точки зрения, то каждое из научных дисциплин рассматривает гражданское под собственным углом. Так, экономисты склонны воспринимать и изучать гражданское общество как сферу реализации частных экономических интересов граждан, способ защиты частной собственности. Социологические исследования рассматривают гражданское общество как форму стратификации общества на различные группы, институты, формы коммуникаций с особым типом социальных связей и отношений. Политическая наука исследует феномен гражданского общества от его взаимоотношений и взаимовлияния с государственным сектором до рассмотрения вопроса политичности и аполитичности гражданского сектора как такового. Приведенные примеры - это лишь часть тех вопросов, которые изучаются в рамках различных научных дисциплин.

В целом, подходы к изучению гражданского общества можно разделить на два основных направления. Первое из них имеет неолиберальные корни, предполагающие инструменталистское понимание третьего сектора, где главное внимание уделено акторам развития, которые стремятся к совместной, коллективной деятельности по реализации своих целей достижения общественных интересов. Данный подход подчеркивает важную роль, в частности неправительственных организаций, в

укреплении демократии. Здесь превалирует инструменталистский подход к пониманию сущности гражданского общества, которое трактуется как необходимое звено для защиты капиталистского строя и ценностей от чрезмерного вмешательства государства [11].

Второй - альтернативный подход [12], который рассматривает роль гражданского общества и его институтов с более широкой точки зрения, как нечто большее, чем объединение организаций, как средство, способное привести положительные изменения через гражданское участие и расширение прав и возможностей населения.

За последнее десятилетие было опубликовано определенное количество научных работ, посвященных, в целом, проблеме развития гражданского общества в Казахстане. Отдельно стоит отметить и работу в данном направлении международных организаций, которые также за прошедший период спонсировали проведение исследований в данной области. Относительно публикаций исследователей в научных журналах: они ввиду ресурсных ограничений, как правило, затрагивают лишь один из аспектов развития гражданского общества, либо один из типов организаций третьего сектора, то есть вопросы комплексного анализа состояния гражданского общества в Казахстане раскрываются не в полной мере. Во время как страновые доклады международных организаций посвящены обзору состояния всего сектора, а также содержат индексы, рейтинги развития гражданского общества, то есть методология подобных исследований, как правило, комплексная и базируется на нескольких видах методов сбора данных. Далее представлены страновые обзоры, исследования по Казахстану, опубликованные после 2010 года.

Всемирный альянс гражданского участия CIVICUS кроме ежегодного доклада о состоянии гражданского общества проводит также страновые исследования. В 2011 году был опубликован доклад о развитии гражданского общества в Казахстане, направленный на

изучение современного положения третьего сектора внутри страны. Исследование базируется на широкой методологической базе количественных и качественных методов сбора и анализа информации, которая выражается в проведении массовых опросов населения, глубинных интервью с ключевыми стейкхолдерами, кейс-стади, фокус-групповых обсуждений на центральном и региональном уровнях, а также экспертных обсуждений.

Если говорить о теоретической составляющей исследования, то оно основывается на пространственном определении гражданского общества, представляя гражданское общество как сферу вне государства и экономики для представления общественных ценностей и интересов. Если давать оценку соответствия к подходам к изучению гражданского общества, то данное исследование можно отнести ко второму «альтернативному» направлению, так как гражданское общество и его институты здесь воспринимаются с точки зрения акторов, способных привести положительные изменения через общественное участие.

Согласно докладу в структуру гражданского общества Казахстана были включены государственные и частные институты, общественные объединения, фонды, религиозные ассоциации, ассоциации юридических лиц, объединения потребителей, сельские объединения потребителей, жилищные и строительные кооперативы, кооперативы собственников жилья, некоммерческие акционерные общества, нотариальные палаты, палаты аудиторов, юридические ассоциации, торговые и промышленные палаты, сельскохозяйственные партнерства, которых по состоянию на 2010 год насчитывалось более 52 тыс., из них 31 тыс. являлись частными, негосударственными организациями. Здесь стоит отметить, что это практически единственная работа, где так четко разграничены организации гражданского сектора Казахстана.

Одной из основных задач исследования являлось определение сильных и

слабых сторон гражданского сектора Казахстана. Так, к сильным сторонам были отнесены: относительная легкость создания некоммерческих организаций; превалирование демократических ценностей внутри сферы; сформированная эффективная внутренняя система управления; открытость организаций к межсекторальной коммуникации и другое. Стоит отметить, что в докладе CIVICUS широко представлены сильные стороны развития гражданского общества Казахстана, в то время как в остальных анализируемых работах основной упор делается на проблемах, барьерах для развития.

К слабым сторонам были отнесены слабая вовлеченность в принятие политических решений, наличие сдерживающих и ограничительных рамок для политической конкуренции, отсутствие демократии участия или совещательной демократии предполагает демократический дефицит, который, если его не устранить, может поставить под угрозу любые попытки укреплять гражданское общество, низкий уровень социального и политического волонтерства, неразвитые механизмы волонтерства и другие [13].

Страновой доклад CIVICUS является одной из цитируемых работ по вопросам развития гражданского общества в Казахстане. Так, страновой обзор по состоянию гражданского сектора Азиатского банка развития основывается на результатах исследования CIVICUS.

Однако отличием обзора является то, что в нем дано казахстанское законодательное определение организаций, входящих в понятие гражданского общества и НПО - общественные объединения, некоммерческие акционерные общества, потребительские кооперативы, фонды и религиозные ассоциации и другое. Кроме того, в обзоре проведена периодизация развития гражданского общества в Казахстане после обретения независимости.

Еще одно страновое исследование, которое охватывало Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан и Узбекистан, было проведено в рамках проекта Института по освещению

войны и мира «Giving Voice, Driving Change – from the Borderland to the Steppes - Cluster III: Central Asia» при финансовой поддержке Министерства иностранных дел Норвегии в 2018 году. Данная работа была посвящена анализу текущего состояния гражданского общества в странах Центральной Азии, а также взаимодействия гражданского сектора с институтами медиа. Само исследование базировалось на опросе организаций гражданского общества через инструмент онлайн-анкетирования, а также глубинных интервью.

В качестве основных барьеров развития гражданского сектора в Казахстане выделены: недостаточность финансовых ресурсов, вмешательство государства в деятельность неправительственного сектора, строгое правовое регулирование, что выражается в установлении законодательных барьеров для ограничения деятельности организаций, введение механизмов (финансовых), повышающих их зависимость от государства. Относительно взаимодействия третьего сектора со СМИ и медиаресурсами исследование показало, что организации сотрудничают с печатными СМИ и информационными агентствами, а также привлекают экспертов различного уровня. При этом данное взаимодействие в большей степени эффективно на уровне местных сообществ, но мало эффективно в масштабах страны либо отдельной взятой семьи [15].

При Университете Центральной Азии действует программа «Инициатива гражданского общества», целью которой является развитие благоприятной политики и административной среды для гражданского общества в Центральной Азии [16]. В рамках программы в 2019 году было проведено исследование «Policy practice and legal environment for the development of enabling civil society in Central Asia», охватывающее Казахстан, Кыргызстан и Таджикистан.

Задачи исследования включали изучение государственной политики и законодательной среды каждой из страны на предмет развитости институциональных механизмов

взаимодействия государства и гражданского общества, перспектив развития сектора. Здесь стоит отметить, что акцент исследования затрагивает именно вопросы взаимодействия. И с данной точки зрения сильной стороной Казахстана является существенная государственная институциональная, финансовая поддержка неправительственного сектора, предоставляющего социальные услуги, а также активизация процесса передачи ряда государственных функций в социальной сфере третьему сектору, что положительно сказывается на качестве предоставляемых услуг населению [17].

Отдельным аспектом международных исследований гражданского сектора Казахстана можно считать исследования, направленные на определение индекса развития гражданского общества. Так, агентство США по международному развитию (USAID) проводило исследование «Индекс устойчивости организаций гражданского общества для Центральной и Восточной Европы и Евразии». Данное исследование носило ежегодный характер, однако в 2014 году было опубликовано последнее издание.

Данный индекс включает оценку устойчивости гражданского сектора по каждой стране по 7-ми направлениям: правовая среда (4,3), организационный потенциал (4,2), финансовая жизнеспособность (4,1), пропаганда (4,0), предоставление услуг (4,0), инфраструктура (3,6), общественный имидж (4,3). Общий индекс устойчивости гражданского общества в Казахстане в 2014 году составил 4,1 пункта. При этом в последние годы он в целом держался на этой отметке. Шкала оценки составляет 7 пунктов, где 1 - высокий уровень устойчивости гражданского сектора, 7 - низкий уровень.

Ввиду сохранения индекса на уровне 4 пунктов в докладе отмечается сохранение основных проблемных моментов, сдерживающих развитие гражданского сектора Казахстана: финансовая уязвимость, сужение инфраструктуры, ограниченный организационный потенциал, слабая имиджевая работа организаций гражданского

сектора, слабое общественное признание и вовлеченность населения, низкие доходы и бедность населения, что блокирует их участие в деятельности третьего сектора, низкая волонтерская культура, слабое взаимодействие со СМИ, правовые ограничения, связанные со свободой слова, регистрацией организаций, свободой мирных собраний и другое [18].

Несмотря на прекращение реализации USAID проекта по Индексу устойчивости гражданского общества, в Казахстане в рамках реализации государственного гранта НАО «Центр поддержки гражданских инициатив» в 2017 году Фондом «Транспаренси Казахстан» было проведено аналогичное исследование «Индекс развития гражданского общества». В основу исследования легла методика USAID и Инструмент сотрудничества в области развития (DCI) Европейского союза. Отличием является расширение компонентов анализа до 15 индикаторов, а также шкала составляла 100 пунктов. Казахстан набрал 50,9 баллов, что соответствует среднему уровню развития гражданского общества [19].

В 2019 году также по заказу НАО «Центр поддержки гражданских инициатив» Общественным фондом «Десента» был рассчитан Индекс развития гражданского общества в Казахстане по методике CIVICUS, которая включает анализ пяти индикаторов: гражданское участие, ресурсы организаций, ценности, восприятие воздействия, контекстное измерение (внешняя среда) [20].

Результаты

Существует достаточно обширный ряд различных определений гражданского общества, каждое из которых акцентируют тот или иной элемент его содержания. Общим является присутствие разделения государства и гражданского общества, однако это не означает их самостоятельного функционирования, наоборот, взаимодействие происходит и плодотворно при соблюдении определенных правил. Кроме того, можно выделить наличие различия в определении целей гражданского общества, если в научной литературе

упоминается реализация индивидуальных и коллективных интересов, то международные организации в большей степени акцентируют внимание на общественных интересах и благах.

Научные работы международных организаций по развитию гражданского общества Казахстана основываются на понимании концепта гражданского общества через призму общественных интересов и пользы для всего общества, соответственно, используется альтернативный подход к его изучению. Гражданское общество – это средство достижения качественных изменений жизни общества через активизацию гражданского участия и расширения прав и возможностей населения. Кроме того, развитость гражданского общества воспринимается как один из шагов к реальной демократизации общества и государства.

Авторы проанализированных научных работ сходятся во мнении относительно основных этапов развития гражданского сектора Казахстана. Так, после обретения независимости исследователи выделяют 4 этапа: начало 1990-х годов, что характеризуется продолжением процесса формирования и создания организаций гражданского сектора; 1994-2001 гг., в этот период активно шел процесс законодательного оформления отношений в сфере гражданского участия, а также произошел количественный и качественный рост организаций, отмечается также положительное воздействие поддержки международных организаций и доноров в вопросе институционализации гражданского сектора; 2001-2005 гг., период, когда начался процесс постепенного сотрудничества государства и организаций гражданского общества, а также продолжился рост количества подобных организаций (здесь стоит подчеркнуть, что данная периодизация основана на работе Дьяченко С. «The Government and NGOs in Kazakhstan: Strategy, Forms, and Mechanisms of Cooperation», 2007 г.); с 2006 г. по настоящее время – данный этап ознаменован принятием Концепции развития гражданского общества на 2006-2011 гг. [14].

Общей особенностью работ по изучению развития гражданского сектора Казахстана международными организациями является то, что они нацелены на определение барьеров и возможностей для дальнейшего роста сектора. В целом, рассмотренные исследования определяют в той или иной формулировке одни факторы, сдерживающие развитие сектора в Казахстане. К ним можно отнести следующие барьеры:

- низкая вовлеченность организаций гражданского общества в процесс принятия политических решений;
- низкая вовлеченность населения в деятельности организаций гражданского сектора, слабая развитая политическая культура, а также культура волонтерства, в особенности среди более взрослого поколения;
- зависимость от определенных источников финансирования, в частности государственных, что ставит институты третьего сектора в зависимое положение от государства. Кроме того, при финансировании проектов гражданского сектора доноры не покрывают административные расходы организаций, что препятствует развитию инфраструктуры организаций гражданского сектора;
- слабое межсекторальное взаимодействие, а также продвижение посредством СМИ и медиаплощадок;
- сохранение регионального и секторального дисбаланса, в особенности в разрезе «село-город», а также слабое внимание со стороны государства к вопросам развития гражданской активности в сельской местности;
- нехватка человеческого ресурсов в секторе, что отчасти обусловлено финансовой неустойчивостью организаций;
- дополнительными внешними факторами выступают высокий уровень коррупции в стране, ухудшение социально-экономического положения населения, а также наличие проблем с обеспечением свободы слова, собраний, мнений.

С другой стороны, отмечаются и сильные стороны в сфере развития гражданского

общества: легкость создания и правового оформления новой организации гражданского сектора (за исключением религиозных организаций), активный процесс передачи функций государства в области социального обеспечения в руки организаций третьего сектора; приверженность организаций гражданского общества ценностям демократии, равноправия, защиты прав человека, неприятия любого вида насилия; наличие организационного, инфраструктурного потенциала для дальнейшего роста сектора; поддержка со стороны государства как посредством правового регулирования, так и внедрения и реализации институциональных мер поддержки сектора.

В качестве недостатка стоит отметить, что исследование основывается в большей степени на изучении неправительственных организаций, в то время как другие виды организаций гражданского общества слабо охвачены исследованием. Кроме того, в вопросе взаимодействия государства и гражданского сектора основной акцент делается на изучении нормативно-правовой базы, а также мнений организаций неправительственного сектора, тогда как мнения представителей государственного сектора не в полной мере представлены, что приводит к неполному раскрытию проблематики.

Выводы

В целом стоит отметить, что уровень развития и активности гражданского общества в современном Казахстане изучен недостаточно. В большинстве случаев исследователи рассматривают различные аспекты этой проблемы, либо отдельное направление деятельности, либо вид организации и зачастую это неправительственные организации. Ввиду этого остается открытым вопрос изучения состояния, развития гражданского общества Казахстана в рамках последовательного политико-правового подхода, с учетом специфики и национальных особенностей.

На основе проведенного обзора исследований можно дать предложения для преодоления барьеров развития гражданского общества, которые могут быть разделены на несколько направлений.

Институциональные, требующие вовлеченности государства и самих организаций гражданского сектора: активизация региональных, сельских организаций посредством поощрения через систему грантирования, премирования неправительственного сектора; включение, развитие инфраструктуры организации, административных нужд в качестве статей расходов при формировании бюджета проектов, грантов; в целях повышения вовлеченности населения необходимо внедрение поощряющих мер: налоговые послабления, увеличение длительности

ежегодного отпуска, денежные премии; активизация организаций гражданского сектора во взаимодействии со СМИ, социальными медиа для повышения информированности населения о возможностях проявления своей гражданской позиции.

Образовательные: повышение поддержки исследований гражданского сектора академией, а также студентами, в особенности различных направлений его проявления, посредством выделения премий и грантов на подобного рода исследования; усиление взаимодействия гражданского сектора с образовательными учреждениями по проведению совместных исследований; в рамках преподавания в школах предметов по обществознанию необходимо уделить большее внимание вопросу гражданского участия и его важности.

Список литературы

1. Udegbumam C.W.K. Concept and nature of civil society // Social sciences in peace and conflict studies. – 2015. – Vol. 1. – P. 271-288.
2. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Ж.Ж. Руссо. – Москва: «КАНОН-пресс», 1998. – 416 с.
3. Гайда А.В. Гражданское общество и государство. [Электрон. ресурс]. – 1992. – URL: <http://r.imach.uran.ru/files/publ/eshagodnik/1999/2.pdf> (дата обращения: 17.02.2021).
4. Токвиль А. Демократия в Америке. Электронная библиотека «Гражданское общество». [Электрон. ресурс] – 1992. – URL: https://www.civisbook.ru/files/File/Tokville_Democracy_1.pdf (дата обращения: 10.02.2021).
5. Мерсиянова И.В. Определение понятия «гражданское общество»: опыт систематизации. // Гражданское Общество в России и за рубежом. – 2011. – № 4. – С. 1-6.
6. Концепция развития гражданского общества в Республике Казахстан до 2025 года. [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000341> (дата обращения: 20.02. 2021).
7. UNDP and civil society organizations a toolkit for strengthening partnerships. [Электрон. ресурс] – 2006. – URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/2141UNDP%20and%20Civil%20Society%20Organizations%20a%20Toolkit%20for%20Strengthening%20Partnerships.pdf> (дата обращения: 20.02. 2021).
8. Официальный сайт. Всемирный альянс гражданского участия CIVICUS. [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: <https://www.civicus.org/index.php/media-center/reports-publications/csi-reports> (дата обращения: 20.02. 2021).
9. Официальный сайт. Всемирный Банк. [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: <http://go.worldbank.org/4CE7W046K0> (дата обращения: 20.02. 2021).
10. Официальный сайт. Центр исследований гражданского общества Университета Джона Хопкинса. [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: <http://ccss.jhu.edu/?section=content&view=9&sub=3> (дата обращения: 20.02. 2021).

11. Giffen J., Earle L., Buxton C. The Development of Civil Society in Central Asia. The International NGO Training and Research Centre. - 2004. - 138 p. [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/57a08c3de5274a27b200108f/R7649-report.pdf> (дата обращения: 20.02. 2021).
12. Howell J., Pearce J. Civil society, and development: A critical exploration / J. Howell, J. Pearce. – Boulder: Lynne Rienner, 2001. – 243 p.
13. Makhmutova M., Akhmetova A. The Civil Society Index Analytical Country Report for Kazakhstan. [Электрон. ресурс] – 2011. – URL: <https://www.civicus.org/index.php/media-center/reports-publications/csi-reports/asia> (дата обращения: 20.02. 2021).
14. Asian Bank for Development. Civil Society Briefs. Kazakhstan. [Электрон. ресурс] – 2014. – URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/175220/csb-kaz.pdf> (дата обращения: 15.02. 2021).
15. Ситуация с гражданским обществом в Казахстане, Кыргызстане, Таджикистане и Узбекистане. Институт по освещению войны и мира. Проект «Giving Voice, Driving Change – from the Borderland to the Steppes - Cluster III: Central Asia». [Электрон. ресурс] – 2018. – URL: <https://school.cabar.asia/ru/books/situacija-s-grazhdanskim-obshhestvom-v-kazahstane-kyrgyzstane-tadzhikistane-i-uzbekistane/> (дата обращения: 15.02. 2021).
16. Университет Центральной Азии. Программа Инициатива гражданского общества. [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: <https://www.ucentralasia.org/Research/CSI/RU> (дата обращения: 15.02. 2021).
17. Policy practice and legal environment for the development of enabling civil society in Central Asia. Программа «Инициатива гражданского общества». Discussion paper. – 2019. – № 2. – P. 25.
18. Индекс устойчивости организаций гражданского общества для Центральной и Восточной Европы и Евразии. Агентство США по международному развитию (USAID). [Электрон. ресурс] – 2014. – URL: https://www.cnvos.si/media/filer_public/34/9d/349d0c66-2d1b-409f-b8f7-ac5f0eccc2f7/csosi_report_2014.pdf (дата обращения: 17.02. 2021).
19. Индекс развития гражданского общества Казахстана находится на среднем уровне. [Электрон. ресурс] – 2017. – URL: <http://tikazakhstan.org/indeks-razvitiya-grazhdanskogo-obshhestva-kazahstana-nahoditsya-na-srednem-urovne/> (дата обращения: 21.02. 2021).
20. Индекс развития гражданского общества Казахстана. [Электрон. ресурс] – 2019. – URL: <https://civilcenterelorda.kz/library/181/1630/> (дата обращения: 21.02. 2021).

М.М. Муратова, М.Ю. Онучко

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

**Азаматтық қоғам: теориялық-методологиялық тәсілдер мен
Қазақстандағы халықаралық зерттеулер**

Аңдатпа. Мақалада Қазақстандағы азаматтық қоғамның даму жағдайы туралы халықаралық ұйымдар жүргізген негізгі зерттеулерге шолу жасалған. Сонымен бірге авторлар азаматтық қоғамды зерттеудегі негізгі теориялық және әдіснамалық тәсілдерді және оның орнын, қоғамдық қатынастардың консолидациясы мен тұрақтылығындағы рөлін талдап, сонымен қатар азаматтық қоғам түсінігінің әр түрлі анықтамаларын, олардың ерекшеліктерін және айырмашылықтарын қарастырды.

Осы мақалада қолданылатын әдістеме сапалы әдіске негізделген - мәтінге сұрақтар жиынтығы ретінде ұсынылған құжаттарды талдау, зерттеуші оған құжат мәтінін талдау кезінде жауап береді. Зерттеудің қайнар көзі ретінде 2010 жылдан кейін жарияланған Қазақстандағы азаматтық қоғам саласындағы зерттеулер болды.

Шолу негізінде мақала Қазақстандағы азаматтық секторды дамытудың негізгі кедергілерін анықтайды, олар ұйымдардың қаржылық тұрақтылығының әлсіздігімен, сектордың мемлекетке және донорларға тәуелділігінің болуымен, азаматтық сектор ұйымдарының әлсіз өзара іс-қимылымен, бұқаралық ақпарат құралдарымен және халықтың азаматтық қоғам институттарының қызметіне тартылуының төмен деңгейі көрінеді. Сонымен қатар, мүмкін өсудің күшті және ұтымды жақтары көрсетілген.

Мақаланың ғылыми маңыздылығы Қазақстандағы азаматтық қоғамның қазіргі жағдайы мен дамуы туралы білімді арттыруда. Тәжірибелік маңыздылығы зерттеудің негізгі нәтижелерін практикалық қол-

дану мүмкіндігімен анықталады. Талдау негізінде авторлар Қазақстандағы азаматтық секторды дамыту бойынша зерттеулер кәсіподақтар, қайырымдылық қорлар, саяси партиялар сияқты институттар (даму тұрғысынан алғанда) ҰЕҰ секторындағы зерттеулердің басым болуымен сипатталатынын анықтады. азаматтық қоғам) аз зерттелген.

Түйін сөздер: азаматтық қоғам, азаматтық қоғам ұйымдары, мемлекет, азаматтық қоғамның дамуы және тұрақтылығы, Қазақстан

M.M. Muratova, M.Y. Onuchko

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Civil society: theoretical and methodological approaches and international studies on Kazakhstan

Abstract. The article provides an overview of the main studies on the state of development of civil society in Kazakhstan, carried out by international organizations. At the same time, the authors analyzed the main theoretical and methodological approaches to the study of civil society and its place, and the role in the consolidation and stability of public relations and considered various definitions of the concept of civil society, their features, and differences.

The methodology used in this article is based on a qualitative method - the analysis of documents presented as a set of questions to the text, to which the researcher answers during the analysis of the text of the document. The source base of the study was country profiles, studies in the field of civil society in Kazakhstan, published after 2010.

Based on the review, the article identifies the main barriers to the development of the civil sector in Kazakhstan, which is represented by the weak financial stability of organizations, the presence of the sector's dependence on the state and donors, weak interaction of the civil sector organizations with the media, and a low level of involvement of the population in the activities of civil society institutions. In addition, the strengths and points of possible growth are highlighted.

The scientific significance of the article lies in the increment of knowledge about the current state and development of civil society in Kazakhstan. The practical significance is determined by the possibility of the practical application of the main findings of the study. Based on the analysis, the authors determined that research on the development of the civil sector in Kazakhstan is characterized by the prevalence of research in the NGO sector when such institutions as trade unions, charitable foundations, political parties (from the standpoint of the development of civil society) have been little studied.

Keywords: civil society, civil society organizations, state, development, and sustainability of civil society, Kazakhstan

References

1. Udegbumam C.W.K. Concept and nature of civil society, social sciences in peace and conflict studies. 2015. Vol.1. P. 271-288.
2. Russo Zh.Zh. Ob obshchestvennom dogovore. Traktaty [On the Social Contract. Treatises], («KANON-press», Moscow, 1998, 416 p.), [in Russian].
3. Gajda A.V. Grazhdanskoe obshchestvo i gosudarstvo [Civil Society and the State], Available at: <http://r.imach.uran.ru/files/publ/eshegodnik/1999/2.pdf> [in Russian], (accessed 17.02.2021).
4. Tokvil' A. Demokratiya v Amerike. Elektronnaya biblioteka «Grazhdanskoe obshchestvo». [Democracy in America. Civil Society Digital Library] Available at: https://www.civisbook.ru/files/File/Tokville_Democracy_1.pdf [in Russian], (accessed 10.02.2021).
5. Mersyanova I.V. Opredelenie ponyatiya «grazhdanskoe obshchestvo»: opyt sistematizacii. [The definition of the concept of «civil society»: the experience of systematization] Grazhdanskoe Obshchestvo v Rossii i za rubezhom [Civil Society in Russia and Abroad]. 2011. No. 4. P. 1-6, [in Russian].
6. Konceptsiya razvitiya grazhdanskogo obshchestva v Respublike Kazahstan do 2025 goda. [The concept of development of civil society in the Republic of Kazakhstan until 2025] Available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000341> [in Russian], (accessed 20.02.2021).

7. UNDP and civil society organizations a toolkit for strengthening partnerships. Available at: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/2141UNDP%20and%20Civil%20Society%20Organizations%20a%20Toolkit%20for%20Strengthening%20Partnerships.pdf> [in Russian], (accessed 20.02.2021).
8. Oficial'nyj sajt. Vsemirnyj al'yans grazhdanskogo uchastiya CIVICUS [Official website. CIVICUS World Alliance for Citizen Participation]. Available at: <https://www.civicus.org/index.php/media-center/reports-publications/csi-reports> [in Russian], (accessed 20.02.2021).
9. Oficial'nyj sajt. Vsemirnyj Bank. [Official website. World Bank], Available at: <http://go.worldbank.org/4CE7W046K0> [in Russian], (accessed 20.02.2021).
10. Oficial'nyj sajt. Centr issledovaniy grazhdanskogo obshchestva Universiteta Dzhona Hopkina. [Official website. Johns Hopkins University Center for Civil Society Studies.], Available at: <http://ccss.jhu.edu/?section=content&view=9&sub=3> [in Russian], (accessed 20.02.2021).
11. Giffen J., Earle L., Buxton C. The Development of Civil Society in Central Asia. The International NGO Training and Research Centre. 2004. P. 138.
12. Howell J., Pearce J. Civil society, and development: A critical exploration (Lynne Reinner, Boulder, 2001, 243 p.).
13. Makhmutova M., Akhmetova A. The Civil Society Index Analytical Country Report for Kazakhstan. Available at: <https://www.civicus.org/index.php/media-center/reports-publications/csi-reports/asia> [in Russian], (accessed 20.02.2021).
14. Asian Bank for Development. Civil Society Briefs. Kazakhstan. Available at: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/175220/csb-kaz.pdf> [in Russian], (accessed 15.02.2021).
15. obshchestvom v Kazahstane, Kyrgyzstane, Tadzhikestane i Uzbekistane. Institut po osveshcheniyu vojny i mira. Proekt «Giving Voice, Driving Change – from the Borderland to the Steppes - Cluster III: Central Asia». [The situation of civil society in Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Uzbekistan. Institute for War and Peace Reporting. Project «Giving Voice, Driving Change – from the Borderland to the Steppes - Cluster III: Central Asia»], Available at: <https://school.cabar.asia/ru/books/situacija-s-grazhdanskim-obshhestvom-v-kazahstane-kyrgyzstane-tadzhikestane-i-uzbekistane/> [in Russian], (accessed 15.02.2021).
16. Universitet Central'noj Azii. Programma Iniciativa grazhdanskogo obshchestva. [University of Central Asia. Civil Society Initiative Program] Available at: <https://www.ucentralasia.org/Research/CSI/RU> [in Russian], (accessed 15.02.2021).
17. Policy practice and legal environment for the development of enabling civil society in Central Asia. Programma «Iniciativa grazhdanskogo obshchestva». Discussion paper [Civil Society Initiative Program. Discussion paper], 2019. No.2. P. 25, [in Russian].
18. Indeks ustojchivosti organizacij grazhdanskogo obshchestva dlya Central'noj i Vostochnoj Evropy i Evrazii. Agentstvo SSHA po mezhdunarodnomu razvitiyu (USAID). [Civil Society Organizations Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia. United States Agency for International Development (USAID)], Available at: https://www.cnvos.si/media/filer_public/34/9d/349d0c66-2d1b-409f-b8f7-ac5f0eccc2f7/csosi_report_2014.pdf [in Russian], (accessed 17.02.2021).
19. Indeks razvitiya grazhdanskogo obshchestva Kazahstana nahoditsya na srednem urovne. [Kazakhstan's Civil Society Development Index is at an average level], Available at: <http://tikazakhstan.org/indeks-razvitiya-grazhdanskogo-obshchestva-kazahstana-nahoditsya-na-srednem-urovne/> [in Russian], (accessed 21.02.2021).
20. Indeks razvitiya grazhdanskogo obshchestva Kazahstana. [Civil Society Development Index of Kazakhstan], Available at: <https://civilcenterlorda.kz/library/181/1630/> [in Russian], (accessed 21.02.2021).

Сведения об авторах:

Муратова Мерей Муратовна – магистр социологических наук, докторант 3-го курса кафедры политологии, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Онучко Марина Юрьевна – кандидат политических наук, профессор кафедры политологии, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Muratova Meray Muratovna – Master of Social Sciences, Doctor student of the Department of Political Science of the L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Onuchko Marina Yurievna – Ph. D., Professor, Department of Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

А.У. Нусипова

Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті,
Халықаралық Білім Беру Корпорациясы, Алматы, Қазақстан
(E-mail: arai_nussipova@mail.ru)

Қазіргі қоғамдағы ақпараттық қауіпсіздікті жүзеге асыру мәселелері

Аңдатпа. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың (АКТ) қарқынды дамуы және қоғам өмірінің барлық салаларында ақпарат рөлінің күрт артуы - бүгінгі таңдағы негізгі тенденция екеніне еш күмән жоқ. Демократиялық мемлекеттерде ақпаратты басқару және үкімет пен қоғам арасындағы байланыс процесінің өзегі болып табылады. Бүгінгі күні АКТ белсенді дамуы - саяси элита мен азаматтық қоғам арасындағы қашықтықты азайтты. Ақпарат саяси салада өте тиімді қолданылатын сапалы жаңа қасиеттері бар саяси ресурсқа айналды. Ақпараттың қандай-да бір түрде қоғам өмірінің барлық салаларына саясатқа, экономикаға, мәдениетке әсер етуі - мемлекеттік ақпараттық саясатты қалыптастыру және жүзеге асыру процестерінің өзектілігін алдын-ала анықтайды.

Қазіргі таңда кәсіпорындар да, мемлекеттік органдар да бұлтты, мобильді және элементтік желілерді жиі енгізіп жатыр, сондықтан оларды қорғау қиынға соғуда. Осы арада қауіпсіздік мәселесін сөзсіз мойындауымыз керек. Қауіпсіздік стратегиялары қорғаныстың шегінен шығып табу, жауап қайтару және қалпына келтіруді қамтуы керек. Мұның бәрі жаңа тәсілдерді, сондай-ақ мамандандырылған құралдар мен қызметтерді, соның ішінде аналитика негізінде қауіп-қатерлерді үнемі бақылау және талдауды қажет етеді. Осы факторлардың арақатынасын есепке ала отырып, мақала ҚР тұратын әр саладағы халықтың ақпараттық қауіпсіздік туралы түсініктерін зерттеуге бағытталады.

Түйін сөздер: ақпараттық қауіпсіздік, кибершабуыл, компьютерлік шабуыл, насихат, қылмыс, ақпараттық соғыс, жалған ақпарат.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2021-137-4-118-125>

Түсті: 02.11.2021 / Жарияланымға рұқсат етілді: 17.11.2021

Кіріспе

Ақпараттық технологиялар адам өмірінің ажырамас бөлігіне айналды, ол ақпаратты қорғауға жаңа көзқарасты, сонымен қатар ақпараттан қорғауды қажет етеді. Бұл тұрғыда Қазақстан - осал елдердің біріне жатады, өйткені ол аграрлық және индустриалды қоғамның даму кезеңдерін

аяқтамай ақпараттық дәуірге енген дамушы мемлекеттердің бірі. Болашақ біркелкі емес, жоғары технологиялы Жапония мен Африка тайпалары бір мезгілде қатар өмір сүреді, бұл қарама-қайшылық экономикалық және әлеуметтік жағынан қиындықтар туғызады.

Ақпараттық қоғамды қалыптастыру, ақпаратты түрлендіру туралы, ақпараттық жүйелер және адам қызметінің барлық

салаларының магистралды элементіндегі технологиялар оның өнімділігінің тез өсуін қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен қатар ақпаратты қолдануға байланысты жаңа мәселелердің кең спектрін тудырады. Күн санап өсіп келе жатқан ақпараттық проблемалардың бірі - елдің саяси қауіпсіздігін бұзатын ақпараттық және саяси қауіптердің дамуы. Адамзаттың әлеуметтік, рухани және материалдық өмірінің алуан түрлі салаларын қамтитын ақпараттандыру және заманауи ақпараттық технологиялар қазіргі әлемдегі коммуникация процестерінің дамуының анықтаушы факторына айналууда. Олар кез-келген кедергілерді оңай жеңетін және әлемдік оқиғалар мен халықаралық қатынастарға әсер ететін ресурсқа айналады. Өкінішке орай, қазіргі кезде әлемдік ақпараттық кеңістікте үстемдік құрып отырған қатынастардың жетекші тенденциясы - кейбір мемлекеттердің халықаралық проблемаларды шешуге деген көзқарастарын басқаларға жүктеуге, ақтауға деген негізсіз ұмтылысы туындаған қатал қарсыласу «ұлттық және мемлекеттік эгоизмді» және ксенофобияны көрсете отырып, әлемдік көшбасшылыққа ұмтылу болып отыр.

Әдістер мен тәсілдер

Зерттеудің әдіснамалық негізін келесі тәсілдер құрайды: институционалдық, құрылымдық-функционалдық, жүйелік. Институционалдық әдіс формальды және ресми ережелерге үлкен мән береді. Оны қолдану ақпараттық қауіпсіздікте зерттелетін институционалдық және құқықтық аспектіні тануға мүмкіндік береді, бұл оның ішкі жүйелерінің ресми көріністерінде саяси шындықпен атап өтіледі. Ол құқықтық бірліктерді, нормаларды, институттар мен жүйелерді ішкі құрылымымен ерекшеленетін нақты құрылымдар ретінде таниды. Жүйе туралы қабылданған түсінікке байланысты әртүрлі жалған процедуралар және олардың ақпараттық қауіпсіздікке әсері зерттеледі. Бұл жағдайда талдау бірлігі саяси институттардың жұмысын, сондай-ақ бүкіл

саяси жүйені зерттеу үшін маңызды саяси тәжірибелердің немесе көзқарастардың белгілі бір моделін қайта құруға әкелетін рұқсат етуші жалпылаулар жиынтығы ретінде қарастырылатын нақты жағдай болып табылады. Ол ақпаратты қорғаудың жұмыс істеуіне қатысты құқықтық аспектілерді ішінара қозғайды.

Құрылымдық-функционалдық көзқарас негізінен сипаттау болып табылады, сонымен қатар нақты саяси процестерді, іс-қимыл жоспарларын және ақпараттық қауіпсіздік туралы шешім қабылдайтын құрылымдарды түсіндіреді. Жоғарыда аталған тәсіл ең алдымен әлеуметтік және саяси әңгімелерді қабылдауға жауапты. Бұл жұмыс түрі теориялық жұмыс ретінде әрекет етеді. Бастапқы материал ақпараттық талдаулар арқылы белгілі бір күндермен шектеледі.

Жүйелік парадигма ақпараттық қауіпсіздік жүйесінде туындаған өзгерістерге әртүрлі орталықтардың шешімдерінің әсері тұрғысынан ақпараттық шындықты талдау әрекеттерін білдіреді. Ол қолданылатын концептуалды желіге байланысты өзгермелілігімен сипатталады. Мемлекеттік органдардың құқықтық актілері тиісті заң шығарушы және шешім қабылдаушы болып табылатын ақпараттық қауіпсіздік шарттарының жұмыс істеу ерекшеліктерін белгілейді. Құқықтық актілердің жалпыға бірдей қолданылатын құқық актілері түрінде ғана емес, сонымен қатар формальды түрде міндетті емес жеке нормативтік құқықтық актілер түрінде де пайда болуы ерекше маңызды. Олар қауіптердің негізгі көздеріне тақырыптық және хронологиялық толықтыру болып табылатын сәйкес ақпараттық қауіпсіздікті таңдау үшін негіз болып табылады. Ғылыми құндылық көбінесе ақпараттық қауіпсіздік оқиғаларының факторларын салыстырмалы түрде егжей-тегжейлі сипаттайтын материалдармен анықталады.

Талқылау

Қазақстандағы ақпараттық қауіпсіздіктің осалдығын түсіну үшін бірқатар аспектілерді

талдау қажет. Біріншіден, жалпы, Қазақстанда, атап айтқанда, ақпараттық қауіпсіздік нені білдіретінін анықтау қажет. Екіншіден, құбылысты құқықтық түсіну дәрежесін зерттеу керек. Үшіншіден, мәселенің технологиялық жағына талдау жасау, төртіншіден, елдегі ақпараттық қауіпсіздікке байланысты әлеуметтік-психологиялық проблемаларды айқындау қажет.

Саяси қауіпсіздік теориясы үшін «Ақпараттық және саяси қатерлер», «Ақпараттық және саяси қауіпсіздік» категориялары ғылыми және нормативтік әдебиеттерде айтарлықтай жаңа ұғым. Ақпараттық және саяси қауіпсіздік анықтамасын ғылыми айналымға алғашқылардың бірі болып енгізген М.М. Кучерявий бұқаралық ақпарат құралдарын және басқа да байланыс құралдарын қолдана отырып, әлемдік ақпараттық кеңістіктен туындайтын қауіп-қатерлерге қарсы елдің ақпараттық егемендігі қамтамасыз етілетін мемлекеттік қауіпсіздік жағдайы деп түсінуді ұсынды [1]. Ақпараттық және саяси қауіпсіздік теориясының элементтерін жасау барысында бұл тұжырымдама ақпараттық және ақпараттық технологияларды қолдану арқылы қалыптасқан саяси жүйеге қауіп ретінде ақпараттық және саяси қауіптерге тоқталу арқылы нақтыланды. Ақпараттық және саяси қауіпсіздікті нақтылап түсіну дегеніміз - азаматтардың, мемлекеттің және постиндустриалды қоғамның саяси саладағы өмірлік мүдделерін ішкі және сыртқы ақпараттық және саяси қауіптерден қорғаудан тұратын күрделі мәселе [2]. Бұл нақтылау ақпараттық және саяси қауіпсіздікті біршама кеңірек қарастыруға мүмкіндік береді: біріншіден, осы анықтама шеңберінде азаматтардың, ұйымдардың және мемлекеттің саяси қызметін қосу арқылы; екіншіден, саяси қауіп-қатерді қалыптастыру процесінде ақпараттық факторды ескере отырып, оның мемлекетке әсері соңғы жылдары таза салалық әсерден едәуір асып түсуін және негізгі міндеттерді шешуге ықпал ететін маңызды факторлардың бірі болып табылатындығын анықтайды [3].

Саяси қауіп-қатердің алдын-алу бойынша шаралардың тиімділігі көбіне олар жүзеге асырылатын қоршаған ортаны білуге байланысты болады. Қарастырылатын ортаның маңызды бөлігін ақпараттық кеңістік алады. Ақпараттық кеңістік дегеніміз - бұл жалпы мәліметтер негізінде және ұйымдар мен азаматтардың өзара іс-қимылын қамтамасыз ететін ережелерге сәйкес жұмыс істейтін мәліметтер базасы мен мәліметтер банкінің, ақпараттық және телекоммуникациялық желілер мен жүйелердің, сондай-ақ оларды пайдалану технологияларының жиынтығы; сонымен қатар олардың ақпараттық қажеттіліктері [4]. Сонымен қатар, ақпараттық кеңістіктің құрамына бірқатар авторлар ақпараттық жүйе - біртұтас жүйе ретінде түсіндіретін белгілі бір ережелерге сәйкес құрылған мәліметтер болып табылатын ақпараттық объектілерді қамтитындығын айтады [5].

Ақпараттық кеңістіктегі саяси құрылым элементтерінің (саяси және мемлекеттік ұйымдар, мекемелер) және жеке адамдардың өзара әрекеті ақпарат алмасу арқылы жүзеге асырылады. Сондықтан мұндай өзара әрекеттесудің сапасы ақпараттық кеңістіктің қасиеттерімен анықталады және олардың негізгілеріне мыналар жатады:

1. Кеңістіктік дамудың және динамикалық мазмұнның жоғары динамикасы. Бұл динамика ақпараттық және телекоммуникацияның үздіксіз жетілдірілуімен байланысты жүйелер мен технологиялар, жалпы инфрақұрылым; қалыптасып жатқан білім қоғамының ақпараттық қажеттіліктерінің тенденцияларын ескеретін ақпарат тарату әдістерінің тиімділігінің үнемі өсуімен (интернет-газеттер мен ақпараттық порталдар, интернет-радиостанциялар мен телеканалдар, қарапайым интернет сайттар, тегін интернет-сайттар, форумдар, қонақтарға арналған кітаптар, электрондық пошта, ісқ іс және т.б., жаңалықтар серверлері және т.б.); атау алған қазіргі қоғамдағы түрлі ақпарат массасының қар көшкіні сияқты ұлғаюымен байланысты ақпараттық жарылыс (кейбір мәліметтер бойынша Интернет-серверлерде

сақталатын ақпарат көлемі жыл сайын екі есеге көбейеді) және басқа да бірқатар себептерге байланысты.

Қарастырылып отырған қасиет саяси айла-шарғы жасау үшін келесі әдістерді тиімді пайдалануға мүмкіндік береді: ақпаратты тарату картасын (information mapping) жасау арқылы кәсіби ақпаратты талдау, ұйымдастыру, ұсыну және редакциялау әдісі; тәжірибені капиталдандыру әдісі; жинақталған тәжірибені есепке алу әдісі; білім жүйелерін талдау әдісі болып табылатын MKSM әдісі (Methods of Knowledge System Management) сияқты әдістерді тиімді пайдалануға мүмкіндік береді [6]. Осы және осыған ұқсас әдістер ақпаратты алушының сол жерде туындаған мәселелерге байыпты алаңдауы үшін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

2. Ақпараттық кеңістіктің құрылымы оның элементтері бөлектелгенін, олардың арасында байланыс орнатылғанын, белгілер енгізілгенін, элементтер мен байланыстар реттелгенін білдіреді. Желілік құрылымның маңызды манипуляциялық әлеуеті - Интернеттің шетелдік сегменттерінде орналасқан бастапқы көздерге шығу мүмкіндігі [7]. Бұл бүкіл интернет аудиториясының үштен екісін құрайтын пайдаланушылардың жастар бөлігіне деген қызығушылығының артуымен байланысты. Мұндай бастапқы көздердің мазмұнын қалыптастыруды шетелдік арнайы қызметтер мен ұйымдар, шетелдік және ресейлік БАҚ-тың шектеулі бөлігі, сектанттар мен шіркеулер ұйымдары, әртүрлі миссионерлік ұйымдар, жеке экстремистік элементтер мен топтар жүзеге асыра алады.

3. Қауіпсіздіктің үнемі артуы қазіргі заманғы ақпараттық кеңістіктің маңызды қасиеті болып табылады. Сонымен қатар, ақпаратты қорғау органдары қаншалықты тиімді жұмыс істесе де, ақпараттық кеңістікте ақпараттық ресурстарға рұқсатсыз қол жеткізу үшін пайдаланылатын әлсіз жерлер көп.

4. Ақпараттық кеңістіктің әмбебаптығы оның мемлекеттік билік және басқару

органдарының (халықпен белсенді байланысқа түсетін құрылымдар – қоғаммен байланыс қызметтері және бөлімшелер), мемлекеттік және мемлекеттік емес бұқаралық ақпарат құралдарының, сондай-ақ ақпараттық және коммуникативті қызметі ресми түрде жарияланған ұлттық мүдделерге жауап беретін мемлекеттік емес қоғамдық-саяси бірлестіктердің, бұқаралық ақпарат құралдарының, кәсіби топтардың немесе жеке адамдардың қызмет саласы болып табылатындығында. Демек, кез-келген кәсіби салада, соның ішінде саяси салада, адамдар тобына да, жеке тұлғаларға да әсер етудің ерекше мүмкіндіктері пайда болады.

5. Ақпараттық кеңістіктің ұлттық ерекшелігі оның ақпаратты құрудың, өңдеудің және таратудың ұлттық ерекшеліктеріне ие болуында [8]. Бұл әдістер кем дегенде екі негізгі аспектімен байланысты: техникалық ақпараттық және ұлттық ақпараттық. Техникалық ақпараттық аспектілер ақпараттық кеңістікте жаңа аппараттық және бағдарламалық жасақтама жасау мүмкіндігін білдіреді. Ақпараттық кеңістікті құрудың ұлттық ақпараттық аспектілері оның тиісті бөлігінің ұлттық-мәдени сипаттамаларымен, сондай-ақ аймақтық (ұлттық) мекеменің саяси бейімділіктерімен байланысты.

6. Бір жағынан жоғары әлеуетті қол жетімділік, екінші жағынан ақпараттық теңсіздік. Қол жетімділік дегеніміз ақпаратқа қол жеткізу құқығы бар субъектілер оларды кедергісіз жүзеге асыра алатын жағдай (автоматтандырылған ақпараттық жүйенің ресурстары) деп түсініледі. Қатынау құқығына мыналар жатады: ақпаратты оқу, өзгерту, көшіру, жою, сонымен қатар ресурстарды пайдалану құқықтары [9]. Ғаламтор кез-келген ақпаратты таба білуімен қатар бүкіл әлемде жалған, экстремистік мәлімдемелер, алаяқтық және сол сияқты жағымсыз әсерлердің таралуына жағдай жасайды. Сонымен қатар, желілік ақпараттың сенімділігін тексеру негізінен мүмкін емес.

7. Ақпараттық кеңістіктің жоғары өндіріштігі оның орындайтын

функцияларымен анықталатын әр түрлі пайдалану сапаларымен анықталады: интеграциялау, коммуникативті, жаңарту, геосаяси, әлеуметтік және т.с.с. Ақпараттық кеңістіктің жоғары технологиялық тиімділігі, бір жағынан, жоғары оның ақпараттық ресурстарына қол жетімділік, екінші жағынан, ақпараттандырудың техникалық және технологиялық құрылымының жекелеген элементтерін ақпаратпен рұқсат етілмеген әрекеттер үшін пайдалану мүмкіндігін тудырады.

Нәтижелер

Жалпы алғанда, қазіргі заманғы ақпараттық кеңістік миллиондаған қатысушылардың синергетикалық өзара әрекеттесуін үнемі жақсартуға мүмкіндік береді (олардың арасында «ықпал агенттері» көп), жалпыға бірдей форматты оңай беруге және жергілікті маңызы бар оқиғаларды қысқа мерзімде жаһандық ауқымдағы оқиғаларға айналдыруға мүмкіндік береді.

Осылайша, қазіргі заманғы ақпараттық кеңістіктің қарастырылған қасиеттері ақпаратты сыртқы және ішкі ақпарат пен елге саяси қауіп-қатерлерді қалыптастыру үшін пайдалануға қосымша мүмкіндіктер туғызады. Бұл мүмкіндіктер алғышарттар жасайтын әлемдік ақпараттық кеңістіктің электрондық бөлігінің қалыптасуымен және дамуымен байланысты:

- ақпараттық кеңістікті тұрақсыздандыратын ақпараттармен жедел түрде толтыру, олардың ұлттық және мәдени идеялары мен қоғамдық-саяси талғамдарын ескере отырып, оны халықтың әртүрлі санаттарына жеткізу;

- ел ішінде де, шетелде де айналымдағы саяси ақпаратты өзгерту және жария ету үшін;

- жаңа техникалық құралдар мен ақпараттық - бағдарламалық бетбелгілердің, зиянды компьютерлік бағдарламалардың, ақпаратты өңдеу технологияларының және т. б. көмегімен әртүрлі ақпаратты ұрлау, бұрмалау, жою үшін;

- елдің ақпараттық егемендігін бұзу.

Қорытынды

Ақпараттық қауіпсіздік бүкіл әлемдегі ұлттық қауіпсіздік жүйесінде, бірінші кезекте дамыған елдерде басымдыққа айналуға. Стратегиялық маңызы бар ақпараттық орта өмірдің басқа салаларына әсер етеді - саяси, әлеуметтік, рухани, сондықтан оған әсер ете отырып, әр түрлі масштабтағы - мемлекеттік, халықаралық мәселелерді шешуге болады, және оларды жасаңды және мақсатты түрде құруға болады. Бұл үшін ақпараттық әсерлердің тұтас арсеналы қолданылады, әрине, оларды қолданатын тараптың мүмкіндіктеріне байланысты. ХХІ ғасыр электрониканың, теле, бейне, желілік коммуникациялардың әртүрлі жүйелерінің дамуындағы жаңа жетістіктермен сипатталады. Әлемнің барлық елдерін біртұтастыққа байланыстырған жаһандық интернет желісін пайдалану қарым-қатынас жасау және ақпарат алу үшін кең мүмкіндіктер ашты.

АКТ-ның, ақпараттық кеңістіктің жаһандану процестерінің дамуы қазіргі сыртқы саяси коммуникацияға қарама-қайшы әсер етеді. Бір жағынан, үкіметаралық деңгейдегі және жеке-құқықтық саладағы экономикалық және ғылыми-техникалық ынтымақтастық үшін, жаһандық проблемаларды шешу мүддесіндегі халықаралық өзара іс-қимыл үшін жаңа мүмкіндіктер ашылуға. Екінші жағынан, бай және кедей елдер арасындағы алшақтық артып келеді, қазіргі әлемдік тәртіптің негіздері бұзылады, кейбір мемлекеттердің басқалардың істеріне рұқсатсыз араласуы кеңейеді. Мемлекеттердің бейбіт өмір сүруіне қатер барған сайын айқын көрінеді. Сонымен қатар, виртуалды кеңістік қазіргі халықаралық саяси байланыстың негізгі өрісіне айналуға, ал егеменді мемлекеттердің ақпараттық саласы рұқсат етілмеген басып алу қаупі мен тікелей арандатушылыққа ұшырайтын негізгі объектілердің бірі болып табылады. Ақпараттың әр түрлі аудиторияға әсер етуінің және әр түрлі мақсаттар үшін шын және жалған ақпарат іс

жүзінде шексіз мүмкіндіктерді білу сыртқы әкелді. Мұндай жағдайда киберкеңістіктің саясатта мемлекеттің маңызды мақсаттарына өзі саяси коммуникацияның ең «сезімтал» жету үшін АКТ -ны кеңінен қолдануды платформаларының біріне айналуда. Оның болжайтын стратегиялық коммуникация деформациясы сөзсіз бүкіл әлемдік тәртіптің тұжырымдамасының пайда болуына деформациясына әкеледі.

Әдебиеттер тізімі

1. Кучерявый М.М. К пониманию политики модернизации национальной безопасности // Управленческое консультирование. – 2015. – № 11(83). – С. 11.
2. Борщенко В.В., Косов Ю.В. Информационные аспекты теории политической безопасности // Управленческое консультирование. – 2017. – № 12. – С. 14.
3. Государственная Программа “Информационный Казахстан – 2020”. [Электрон.ресурс]. – 2021. – URL: https://egov.kz/cms/ru/articles/communications/gp_inf_kaz_2020 (дата обращения 01.09.2021).
4. Финансовый словарь [Электрон.ресурс]. – 2021. – URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/fin_enc/23454 (дата обращения: 10.12.2017).
5. Коповой А.С. Перспективы и динамика развития современного информационного пространства // Пензенский психологический вестник. – 2014. – № 2(3). – С. 22.
6. Развитие системы управления знаниями в процессе инновационной деятельности промышленных организаций [Электрон.ресурс]. – 2021. – URL: <http://metodichka.x-pdf.ru/15ekonomika/287952-4-razvitie-sistemi-upravleniya-znaniyami-processe-innovacionnoy-deyatelnosti-promishlennih-organizaciy.php> (дата обращения: 13.12.2017).
7. Аудитория Интернета в Казахстане. Кампания TNS. [Электрон.ресурс]. – 2021. – URL: http://imix.kz/upload/pdf-imix/iMIX_TNS_Emelyanov.pdf (дата обращения: 13.12.2017).
8. Национально-специфические особенности электронной коммуникации на английском и русском языках [Электрон.ресурс]. – 2021. – URL: <https://studwood.ru/1341452/literatura/vvedenie> (дата обращения: 03.01.2018).
9. Рекомендации по стандартизации «Информационные технологии. Основные термины и определения в области технической защиты информации» [Электрон.ресурс]. – 2021. – URL: <https://files.stroyinf.ru/Data2/1/4293853/4293853566.pdf> (дата обращения: 03.01.2018).

А.У. Нусипова

Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы, Казахстан

Проблемы информационной безопасности в современном обществе

Аннотация. Нет сомнений в том, что стремительное развитие информационных и коммуникационных технологий (ИКТ) и резкое повышение роли информации во всех сферах жизни общества является главной тенденцией. В демократических странах центральное место занимают управление информацией и коммуникация между правительством и обществом. Сегодня активное развитие ИКТ сократило дистанцию между политической элитой и гражданским обществом. Информация превратилась в политический ресурс с качественно новыми свойствами, который можно очень эффективно использовать в политической сфере. Влияние информации в любой форме на все сферы общественной жизни, политики, экономики, культуры предопределяет актуальность процессов формирования и реализации государственной информационной политики.

В наше время как предприятия, так и правительственные учреждения все чаще внедряют облачные, мобильные и социальные сети, в связи с этим защищать их становится все труднее. Все чаще органи-

зации должны признавать, что нарушения безопасности неизбежны. Стратегии безопасности должны выходить за рамки защиты и включать обнаружение, реагирование и восстановление. Все это порождает потребность в новых навыках и подходах, а также в специализированных инструментах и услугах, включая непрерывный мониторинг и анализ угроз на основе аналитики. Принимая во внимание взаимосвязь этих факторов, автор рассматривает вопросы изучения общественного восприятия информационной безопасности в различных сферах Республики Казахстан.

Ключевые слова: информационная безопасность, кибератака, компьютерная атака, пропаганда, преступность, информационная война, ложная информация.

A.U. Nussipova

Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

Information security problems in modern society

Abstract: There is no doubt that the rapid development of information and communication technologies (ICT) and a sharp increase in the role of information in all spheres of society is the main trend. In democracies, information management and communication between government and society is central. Today, the active development of ICT has reduced the distance between the political elite and civil society. Information has turned into a political resource with qualitatively new properties that can be used very effectively in the political sphere. The influence of information in any form on all spheres of public life, politics, economics, and culture predetermines the relevance of the processes of formation and implementation of state information policy.

As enterprises and government agencies increasingly adopt cloud, mobile, and social computing, information technology (IT) environments are becoming more difficult to defend. Increasingly, organizations need to accept that security breaches are inevitable. Security strategies need to go beyond defense to include detection, response, and recovery. All this gives rise to a need for new skills and approaches and specialized tools and services, including continuous monitoring and threat forensics powered by analytics. Taking into account the interrelation of these factors, the article examines the issues of studying public perception of information security in various spheres of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: information security, cyber-attack, computer attack, propaganda, crime, information war, fake information.

References

1. Kucheryavyy M.M. K ponimaniju politiki modernizacii nacional'noj bezopasnosti. Upravlencheskoe konsul'tirovanie [To Understanding the Policy of Modernization of National Security. Management Consulting]. 2015. No. 11 (83). P. 11, [in Russian].
2. Borshchenko V.V., Kosov Yu.V. Informacionnye aspekty teorii politicheskoy bezopasnosti. Upravlencheskoe konsul'tirovanie [Information aspects of the theory of political security. Management consulting]. 2017. No. 12. P. 14, [in Russian].
3. Gosudarstvennaja Programma "Informacionnyj Kazahstan – 2020" [State Program «Information Kazakhstan - 2020»]. Available at: https://egov.kz/cms/ru/articles/communications/gp_inf_kaz_2020, [in Russian], (accessed 01.09.2021).
4. Finansovyj slovar' [Financial Dictionary], Available at: https://dic.academic.ru/dic.nsf/fin_enc/23454 [in Russian], (accessed 10.12.2017).
5. Kopovoy A.S. Perspektivy i dinamika razvitija sovremennogo informacionnogo prostranstva. Penzenskij psihologicheskij vestnik [Prospects and dynamics of development of the modern information space. Penza psychological bulletin]. 2014. No. 2 (3). P. 22, [in Russian].
6. Razvitie sistemy upravlenija znanijami v processe innovacionnoj dejatel'nosti promyshlennyh organizacij [Development of a knowledge management system in the process of innovative activities of industrial organization], Available at: <http://metodichka.x-pdf.ru/15ekonomika/287952-4-razvitie-sistemi->

upravleniya-znaniyami-processe-innovacionnoy-deyatelnosti-promishlennih-organizacij.php, [in Russian], (accessed 13.12.2017).

7. Auditorija Interneta v Kazahstane. Kampanija TNS. [Audience of the Internet in Kazakhstan. TNS Campaign]. Available at: http://imix.kz/upload/pdf-imix/iMIX_TNS_Emelyanov.pdf, [in Russian], (accessed 13.12.2017).

8. Nacional'no-specificheskie osobennosti jelektronnoj kommunikacii na anglijskom i rusском jazykah [Nationally specific features of electronic communication in English and Russian], Available at: <https://studwood.ru/1341452/literatura/vvedenie>, [in Russian], (accessed 03.01.2018).

9. Rekomendacii po standartizacii «Informacionnye tehnologii. Osnovnye terminy i opredelenija v oblasti tehnicеской zashhity informacii» [Recommendations for standardization "Information technologies. Basic terms and definitions in the field of technical protection of information"], Available at: <https://files.stroyinf.ru/Data2/1/4293853/4293853566.pdf>, [in Russian], (accessed 03.01.2018).

Авторлар туралы мәлімет:

Нусипова Арайлым Умарходжаевна – Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеттің докторанты, Халықаралық Білім Беру Корпорациясының ассистент профессоры, Алматы, Қазақстан.

Nussipova Arailym Umarhodzhaevna – Ph.D. student at Abai Kazakh National Pedagogical University, assistant professor of International Educational Corporation, Almaty, Kazakhstan.

Пандемия COVID-19 как фактор трансформации продовольственной политики Республики Казахстан

Аннотация. На сегодняшний день вопросы обеспечения продовольственной безопасности приобретают особую актуальность в связи с нарастающими угрозами глобального характера. Вопросы обеспечения продовольственной безопасности приобрели еще большую остроту в связи с пандемией COVID-19. Автор комплексно рассматривает проблемы в области обеспечения продовольственной безопасности с учетом нарастающих системных проблем и появлению современных угроз и рисков. Статья посвящена анализу степени влияния пандемии COVID-19, охватившей все государства мира в 2020 году, на состояние продовольственной безопасности Казахстана. В работе обозначены ключевые проблемы и риски, связанные с последствиями влияния пандемии на состояние продовольственной безопасности. Автор выявляет такие проблемы, как проблема поставки продовольствия; проблема сокращения производств, падения спроса и доходов как у потребителей, так и у производителей; проблема социального неравенства. Кроме того, выявлены ключевые направления и подходы государственной продовольственной политики, а также факторы, влияющие на состояние продовольственной безопасности в современных условиях. На основе проанализированных данных автор приходит к выводу, что существующая модель продовольственного обеспечения в современных условиях требует пересмотра с учетом имеющихся ресурсов в стране. В исследовании обозначены ключевые направления для дальнейшего эффективного обеспечения в стране продовольственной безопасности.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, продовольственная политика, продовольственное обеспечение, пандемия COVID-19.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2021-137-4-126-135>

Поступила: 03.03.2021 / Одобрена к опубликованию: 11.08.2021

Введение

Обеспечение продовольственной безопасности населения является одним из ключевых приоритетов государственной политики каждой страны. Под продовольственной безопасностью подразумевается состояние, в котором население «в любое время имеет физический и экономический доступ к достаточному

количеству безопасной и питательной пищи, позволяющей удовлетворять его пищевые потребности и предпочтения для ведения активного и здорового образа жизни» [1].

Согласно международным нормам, «государства должны обеспечивать право каждого человека на доступ к безопасным для здоровья и полноценным продуктам питания в соответствии с правом на адекватное питание и правом на свободу от голода» [2].

Как правило, обеспечение продовольственной безопасности является одной из главных целей аграрной и экономической политики государства. В законодательстве Казахстана закреплено положение, согласно которому «экономическая безопасность включает продовольственную безопасность, предусматривающую состояние защищенности экономики, в том числе, агропромышленного комплекса, при котором государство способно обеспечить физическую и экономическую доступность населению качественных и безопасных продовольственных товаров, достаточных для удовлетворения физиологических норм потребления и демографического роста» [3].

Вопросы обеспечения продовольственной безопасности приобретают на сегодняшний день особую актуальность в связи с нарастающими в этой сфере угрозами глобального характера, которые, в свою очередь, оказывают влияние на состояние продовольственной безопасности и на локальном уровне.

Во-первых, это социально-демографические процессы. Согласно прогнозам экспертов, к 2050 году население планеты достигнет 9,1 миллиарда человек, и станет на 34 процента больше, чем сегодня. Почти все увеличение населения произойдет в развивающихся странах [4]. Для обеспечения продовольственной безопасности такого количества населения потребуется увеличение производства пищи на 70 процентов. Ежегодное производство зерна должно достичь 3 миллиардов тонн по сравнению с сегодняшними 2,1 миллиардами, а ежегодное производство мяса должно вырасти на более чем 200 миллионов тонн и достигнуть 470 миллионов тонн.

Во-вторых, это изменение климата. Согласно экспертным оценкам, изменение климата является серьезным вызовом на пути к обеспечению продовольственной безопасности, устойчивому развитию и сокращению масштабов нищеты. Рост количества экстремальных погодных явлений оказывает влияние на сельскохозяйственную

отрасль, приводя к снижению производительности и, соответственно доходов в уязвимых районах.

По мнению ученых, необходимо перейти к более продуктивным методам ведения хозяйства, которые позволят эффективнее использовать ресурсы, снизить изменчивость продукции и повысить стабильность ее выпуска и обеспечивать большую жизнестойкость перед лицом климатических рисков, шоков и долгосрочной изменчивости климата [5]. В данном контексте является целесообразным разработка и внедрение новых технологий в сельском хозяйстве.

Кроме того, эксперты отмечают такие факторы, как *замедление роста экономики и экономические спады, углубление связи сырьевой зависимости ряда стран с продовольственной безопасностью и питанием, неравенство и маргинализацию сельских сообществ, несовершенство аграрной политики* [6].

По оценкам экспертов, численность голодающих имеет тенденцию к росту. Зависимость прироста числа новых голодающих от величины спада экономики оценивается от 14,4 млн до 38,2 млн человек. Наиболее алармистский сценарий снижения ВВП на 10% в странах нетто-импортерах продовольствия может дать прирост новых голодающих в 80,3 млн. человек [7].

Последствия мирового продовольственного кризиса по сей день продолжают оказывать серьезное влияние на социально-уязвимые слои населения, в особенности, в развивающихся странах. И их положение усугубляется вследствие мирового финансово-экономического кризиса. Генеральная Ассамблея ООН также выражает обеспокоенность по поводу последствий кризиса для стран, являющихся чистыми импортерами продовольствия, особенно для наименее развитых стран [8].

Пандемия COVID-19 с первой половины 2020 года ярко проявила *проблемные аспекты* в обеспечении продовольственной безопасности на международном и национальном уровнях.

Обозначенные аспекты в области обеспечения продовольственной безопасности

требуют анализа современного состояния продовольственной политики и выработки новых мер с учетом вызовов современности.

Методы исследования

В ходе работы использованы методы исследования, позволяющие изучить современное состояние продовольственной безопасности и выявления ключевых направлений его дальнейшего развития.

Метод системного анализа направлен на исследование отдельных структурных элементов продовольственной безопасности, выявлению взаимосвязи между ними, определению закономерностей и тенденций.

Метод сравнительного анализа данных позволил выявить различия по основным аспектам обеспечения продовольственной безопасности в разрезе стран.

Обсуждение и результаты

На современное состояние продовольственной безопасности на глобальном и национальном уровнях колоссальное влияние оказала пандемия COVID-19. Согласно данным Продовольственной и сельскохозяйственной организации ООН (далее – ФАО ООН от англ. Food and Agriculture Organization) и Всемирной продовольственной программы ООН (далее – ВПП ООН), кризис, вызванный COVID-19, не обошел ни один регион. Начавшаяся пандемия обострила ситуацию в странах из самых разных регионов. Ключевыми проблемами стали: проблема поставки продовольствия; проблема сокращения производств, падения спроса и доходов как у потребителей, так и у производителей; проблема социального неравенства.

Первое. Проблема поставки продовольствия. Генеральный Секретарь ООН Антониу Гутерреш в своих выступлениях в 2020 году упоминал, что «наши продовольственные системы работают с перебоями, а пандемия COVID-19 усугубляет ситуацию» [9].

Эксперты отмечают, что пандемия и вводимые карантинные меры мгновенно

дестабилизировали ситуацию на мировых продовольственных рынках. Перед лицом пандемии устоявшаяся взаимосвязанная система международной торговли оказалась в неопределенности – начались перебои с цепочками поставок продукции, ограничения перемещения рабочей силы.

В первые месяцы после вспышки COVID-19 некоторые страны-экспортеры продовольствия ввели ограничения на экспорт основных культур, таких как рис и пшеница, что привело к перебоям в глобальном перемещении этих товаров и к повышению цен на них.

Второе. Проблема сокращения производств, падения спроса и доходов как у потребителей, так и у производителей. Эксперты отмечают, что снижение доходов населения за счет ограничения экономической активности в условиях пандемии в развитых странах повлекло за собой изменение структуры потребления продовольствия в направлении упрощения потребительских предпочтений. Согласно некоторым данным, в странах, зависимых от импорта продовольствия, ежегодный уровень недоедания в ситуации пандемии вырастает на 8% [10].

Третье. Проблема роста социального неравенства. Вызванный пандемией глобальный экономический спад и распространение самой болезни усугубили социальное неравенство, которое стало выражаться и в неравенстве доступа к продуктам питания и чистой питьевой воде. Согласно некоторым оценкам, вследствие пандемии число людей, сталкивающихся с отсутствием продовольственной безопасности, вырастет еще на 83–132 млн человек, 38–80 млн человек из них проживают в странах с низким уровнем дохода, зависящих от импорта продовольствия [11].

Глава ВПП ООН Дэвид Бисли прогнозирует возрастание количества людей, испытывающих недостаток в продовольствии на 80% (с 140 миллионов до 270 миллионов).

Таким образом, пандемия как новый вызов современности продемонстрировала системные проблемы в области обеспечения

продовольственной безопасности. Происходящая ситуация повлияла на продовольственную политику стран мира, продемонстрировала актуальность продовольственной самообеспеченности. Ограничительные меры, вводимые некоторыми странами, в целях защиты своих внутренних рынков, вызвавшие повышение цен, являются своего рода сигналом для пересмотра действующей продовольственной политики, особенно для государств, зависимым от импорта.

Эксперты ООН призывают страны сделать все возможное для того, чтобы во время международного кризиса здравоохранения *сохранять торговые потоки и функционирование цепочек поставок продовольствия и наращивать объемы сельскохозяйственного производства.*

Сегодня правительства стран применяют комплекс мер в области социальной и экономической политики: выдают денежные и натуральные пособия, новые кредитные линии для ключевых участников продовольственных систем, осуществляют меры социальной защиты и поддержки доходов, а также доставки школьных обедов. Например, согласно данным на 2020 год, более 370 млн детей по всему миру остались без обедов в связи с закрытием школ. В 68 странах правительства при содействии ВПП в качестве альтернативы школьному питанию выдают детям продовольственные пайки, купоны на питание или перечисляют денежные средства семьям с детьми [12]. В целом, согласно обзору мер социальной защиты, составленному Всемирным банком и Международной организацией труда, по меньшей мере 106 стран ввели или адаптировали меры социальной защиты в свете пандемии COVID-19 [13].

В связи с пандемией в Казахстане с новой силой актуализировалась необходимость *пересмотра государственной политики в области обеспечения продовольственной безопасности.* Эксперты ООН, анализируя последствия COVID-19 для продовольственной безопасности и питания, отмечают, что

нынешний кризис дает возможность «строить во имя преобразований» [14].

Ранее глобальный экономический кризис 2008-2009 годов с падением мировых цен на углеводороды и металлы продемонстрировал необходимость повышения обеспеченности продуктами сельскохозяйственного сектора. Елбасы, Первый Президент Н.А. Назарбаев в своем Послании народу Казахстана «Через кризис к обновлению и развитию» в 2009 году говорил о важности развития агропромышленного комплекса для обеспечения продовольственной безопасности. С того периода был принят ряд программ по развитию агропромышленного комплекса.

На сегодняшний день развитие агропромышленного сектора находится на стадии своего дальнейшего развития. В своем Послании от 1 сентября 2020 года Президент РК К.К. Токаев обозначил задачу достичь уровня самообеспечения по социальным продовольственным товарам. В своем выступлении на заключительном заседании Государственной комиссии по чрезвычайному положению в 2020 году Глава государства отметил: «Текущая ситуация наглядно подтвердила известную истину: продовольственная безопасность - ключевой элемент безопасности государства в целом».

Пандемия COVID-19 стала серьезным вызовом для системы продовольственной безопасности. Обозначенные выше глобальные тренды и последствия актуальны и для локального уровня: поставка продовольствия, сокращение производств, рост социального неравенства. В связи с новыми глобальными и локальными вызовами на сегодняшний день необходимо трансформировать подходы к обеспечению продовольственной безопасности по следующим ключевым направлениям.

1. *Достижение продовольственной независимости.* Согласно нормативам ФАО ООН, продовольственная независимость страны считается достигнутой, если отечественное производство продовольственных товаров составляет не менее 80% потребности населения.

В Казахстане, по оценкам Министра торговли и интеграции существует высокая импортозависимость. В группу риска входят 8 товаров, доля импорта которых составляет более 15%. По данным расчётам, при небольшом дефиците товара на 5-7% создается вероятность повышения цены на 1,5-2 раза. Согласно же данным Министра сельского хозяйства Казахстан сохраняет импортозависимость по 6 отдельным видам продовольственных товаров: яблоки (69,5%), рыба (62%), колбасные изделия (61,1%), творог и сыры (58,4%), сахар (54,4%) и мясо птицы (51,2%).

Обзор международного опыта показывает, что для систематизации приоритетов и задач обеспечения продовольственной политики целесообразно разработать соответствующую *Доктрину продовольственной безопасности, закрепляющей стратегические направления, системные меры и критерии оценки.*

2. *Развитие органического сельского хозяйства.* Это форма ведения сельского хозяйства, в рамках которой происходит минимизация использования синтетических удобрений, пестицидов, регуляторов роста растений, кормовых добавок. Международный рынок органических продуктов составляет 90 млрд. долларов США. Согласно исследованиям, основной фактор, тормозящий развитие рынка органического сельского хозяйства в развитых странах – отсутствие земельных ресурсов, подходящих сельхозугодий [15].

Наличие аграрного потенциала и удачное географическое расположение между рынками Европы и Китая представляет большой потенциал для развития органического сельского хозяйства.

Казахстан является основным производителем и экспортером зерна и муки в Центральной Азии, при этом не в полной мере используя имеющийся потенциал. На сегодняшний день только 5% ВВП составляет сельское хозяйство, при том, что Казахстан является девятой страной в мире по территории, где 177,8 млн га занимают сельскохозяйственные угодья.

Весьма важным показателем для развития сельскохозяйственного сектора является и наличие достаточных трудовых ресурсов, так как почти треть населения занята в сельском хозяйстве и около 41,5% населения страны проживают в сельской местности. Географическое расположение страны, развитие транспортной сети обеспечивают доступ к рынкам Европы и растущей Азии.

О наличии значительного неиспользованного производственного и экспортного потенциала свидетельствуют исследования, проведенные Всемирным Банком в 2017 году. Согласно этим данным, для успешной трансформации сектора сельского хозяйства необходимо проведение улучшения бюджетной политики с позиции повышения эффективности существующих расходов и их реструктуризации для повышения производительности и конкурентоспособности.

3. *Расширение использования новых технологий в аграрном секторе экономики.* В контексте водообеспеченности Казахстан находится в состоянии зависимости от поступления водных ресурсов их сопредельных стран. Семь из восьми бассейнов главных рек являются трансграничными. Более 40% ежегодных возобновляемых ресурсов поверхностных вод поступает с территории соседних государств.

Согласно экспертным оценкам, одним из главных потребителей воды является орошаемое земледелие - 190 м³/год. Например, чтобы вырастить 1 т. хлопка, требуется 4 - 5 тыс. м³ пресной воды, 1 т. риса - 8 тыс. м³. При орошении большая часть воды расходуется безвозвратно. Водопотребление на орошение зависит от трех факторов: площадей полива, состава культур и техники полива.

Для минимизации рисков, связанных с поступлением водных ресурсов, в области развития аграрного сектора необходимо внедрение новых водосберегающих технологий орошения, например, технология капельного орошения по опыту Израиля, гидрогели (влагоудерживатель, который вводится в почву или материалы, абсорбирует и удерживает большое

количество воды и питательных веществ), опреснительные инновационные технологии и другие инструменты.

4. Недотушение искусственного роста цен на продовольственные товары. Импортозависимость продовольственного рынка и вытекающая волатильность цен влияют на покупательскую способность населения. Наличие импортозависимости, в совокупности с мировым падением цен на нефть, снижением курса национальной валюты привело к росту цен на продовольственные товары. По данным бюро по статистике за 2020 год (декабрь 2020 год к декабрю 2019 года) цены на продовольственные товары увеличились на 11,3%. По отношению к декабрю 2015 года рост произошёл на 49,4%. По оценкам экспертов, Казахстан лидировал на пространстве ЕАЭС по росту цен на продовольственные товары – 9% за год. При этом в России рост в сегменте составил 5%, в Беларуси – 6,2%, в Кыргызстане – 3,7%, в Армении – 0,2%.

Возрастание цен на продовольственные товары приводит к повышению доли расходов на их приобретение домашними хозяйствами. Анализируя данные Бюро по статистике, в 2020 году наблюдается увеличение затрат на продовольствие в сравнении с аналогичным периодами прошлого года: в 1 квартале на 16% и составило 314, 041 тенге, во 2 квартале 15%, 319,448 тенге, в 3 квартале на 16,3%, 330,646 тенге. Таким образом, доля затрат домашних хозяйств на продовольствие составляет более 50% от дохода.

Приведенные данные отражают реальную картину экономических возможностей домохозяйств по приобретению продовольственных товаров. По рекомендации Всемирного банка именно показатель платежеспособности домашних хозяйств, а не уровень импортозависимости, должен быть положен в оценку состояния продовольственной безопасности, так как физическая доступность продовольствия не является ограничителем продовольственной безопасности в небольшой и открытой экономике Казахстана.

5. Развитие и продвижение культуры здорового питания среди населения. Как отмечено выше, обеспечение продовольственной безопасности является одной из главных целей аграрной и экономической политики государства. В то же время, упускаются такие важные аспекты, как экология и здравоохранение. То есть, подход к обеспечению продовольственной безопасности должен быть шире, чем экономический и физический доступ к продовольственным товарам, и включать в себя качественную характеристику продовольствия, поскольку это влияет на здоровье населения, а производство самого продовольствия оказывает влияние на окружающую среду.

Развитие культуры здорового питания среди населения требует комплексной работы, включая информационно-разъяснительную работу с раннего детского возраста.

6. Цифровизация продовольственной сферы. Эксперты ФАО ООН считают, что цифровые технологии открывают уникальные возможности для совершенствования производства продовольствия и торговли им, особенно для мелких фермеров, а также для содействия достижению целей в области устойчивого развития. Цифровые технологии могут внести значительный вклад в решение всех этих проблем. Используемые в сельском хозяйстве датчики, беспилотные летательные аппараты, спутники и роботы являются примерами цифровых технологий, которые способны совершить революцию в земледелии, даже в мелкомасштабном. С помощью датчиков и спутников можно получать информацию о влажности почвы, температуре, росте сельскохозяйственных культур и уровне кормов для скота; все это позволяет фермерам добиваться более высоких урожаев за счет оптимизации методов хозяйствования и сокращения использования удобрений, пестицидов, кормов и воды. Подключение к интернету транспортных средств, роботов и беспилотников, повышает рентабельность таких трудоемких задач, как мониторинг здоровья растений, посев сельскохозяйственных культур и доение коров.

Такие данные содержат самые разнообразные информационные ресурсы и требуют новых форм обработки и анализа, которые могут быть использованы для интерпретации прошлых событий и прогнозирования будущих [16].

Кроме того, создание информационной базы о потребителях и производителях продовольственных товаров позволит систематизировать и оптимизировать процессы спроса и поставки продукции.

Заключение

Таким образом, глобальный продовольственный кризис, обострившийся вследствие пандемии COVID-19, четко определил необходимость построения новой модели продовольственной политики Казахстана с использованием аграрного потенциала. Для введения согласованного подхода и выработки единой политики представляется целесообразным разработать доктрину обеспечения продовольственной безопасности, гармонично сочетающейся с членством в ЕАЭС и ВТО.

Основой новой модели продовольственной политики должны стать достижение продовольственной независимости, развитие органического сельского хозяйства, недопущение искусственного роста цен на продовольственные товары, а также развитие и продвижение культуры здорового питания среди населения и цифровизация продовольственной сферы.

Используя период кризиса для развития сельского хозяйства, страна может наладить обеспечение населения страны стратегическим видом и объемом продовольствия с доступными ценами для удовлетворения потребностей в соответствии с установленными нормами.

Наличие земельного ресурсного потенциала и законодательных основ создает благоприятные условия для дальнейшего развития органического производства, ориентированной на внутренний рынок. Продовольственная самообеспеченность стратегическими видами продуктов создаст автономию от стран-поставщиков, что усилит ее геополитический статуса и суверенитет страны в целом.

Список литературы

1. Комитет по Всемирной продовольственной безопасности. Рим, 2012. Официальный сайт Постоянного комитета ООН по питанию. [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <http://www.unscn.org/files/cfs/MD776R.pdf> (дата обращения: 12.08.2021).
2. Rome Declaration on World Food Security. 1996. Официальный сайт Продовольственной и сельскохозяйственной организации Объединенных наций. [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <http://www.fao.org/3/w3613e/w3613e00.htm> (дата обращения: 12.08.2021)
3. Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года. «О национальной безопасности Республики Казахстан». [Электронный ресурс]. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527> (дата обращения: 12.08.2021).
4. Кормить мир. 2050. Официальный сайт Продовольственной и сельскохозяйственной организации ООН. [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: http://www.fao.org/fileadmin/templates/wsfs/docs/synthesis_papers/How_to_Feed_the_World_in_2050_RU.pdf (дата обращения: 12.08.2021).
5. Продовольственная безопасность и изменение климата. Официальный сайт Международного агентства по атомной энергии. [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <https://www.iaea.org/ru/temy/prodovolstvennaya-bezopasnost-i-izmenenie-klimata> (дата обращения: 12.08.2021).
6. Ревенко Л.С. Глобальная продовольственная безопасность: угрозы краткосрочного периода. Официальный сайт МГИМО. [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <https://mgimo.ru/about/news/experts/globalnaya-prodovolstvennaya-bezopasnost-ugrozy-kratkosrochnogo-perioda/> (дата обращения: 12.08.2021).

7. COVID-19: Введение экономических стимулов с целью сглаживания долговременных негативных последствий для уровня голода. [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <http://www.fao.org/news/story/ru/item/1273496/icode/> (дата обращения: 12.08.2021).
8. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 17 декабря 2018 года. Генеральная Ассамблея ООН. Официальный сайт ООН. [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/RES/73/171> (дата обращения: 12.08.2021).
9. Выступление Генерального секретаря ООН Антонио Гутерреша по случаю публикации аналитической записки по продовольственной безопасности. Нью-Йорк, 27 мая 2020 года. [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <https://ednews.net/ru/news/world/431732-qeneralniy-sekretar-oon-aquterresh-vistupil-na-temu-prodovolstviya-na-planete> (дата обращения: 12.08.2021).
10. Вопросы и ответы: пандемия COVID-19 — последствия для продовольствия и сельского хозяйства. Официальный сайт Продовольственной и сельскохозяйственной организации ООН. [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <http://www.fao.org/2019-ncov/q-and-a/impact-on-food-and-agriculture/ru/> (дата обращения: 12.08.2021).
11. Пандемия лишила сотни миллионов детей школьных обедов. 29 апреля 2020 года. Официальный сайт ООН. [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <https://news.un.org/ru/story/2020/04/1377002> (дата обращения: 12.08.2021).
12. Влияние COVID-19 на продовольственную безопасность и питание: разработка эффективных политических мер по борьбе с пандемией голода и неполноценного питания. Официальный сайт Продовольственной и сельскохозяйственной организации ООН. [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <http://www.fao.org/3/cb1000ru/cb1000ru.pdf> (дата обращения: 12.08.2021).
13. Ugo Gentilini (World Bank), Mohamed Almenfi (World Bank) and Ian Orton (ILO). Social Protection and Jobs Responses to COVID-19: A Real-Time Review of Country Measures “Living paper” version 3 (April 3, 2020). [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: http://www.ugogentilini.net/wp-content/uploads/2020/04/Country-social-protection-COVID-responses_April3-1.pdf (дата обращения: 12.08.2021).
14. Предпринятые ФАО меры в связи с пандемией COVID-19: восстановление как путь к преобразованиям. Октябрь, 2020. Официальный сайт Продовольственной и сельскохозяйственной организации ООН. [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <http://www.fao.org/3/ne124ru/ne124ru.pdf> (дата обращения: 12.08.2021).
15. «Органическое сельское хозяйство и биологизация земледелия в России» Февраль 2017 – март 2018 года/Союз органического земледелия. Официальный сайт ЕЭК. [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <http://www.eurasiancommission.org/ru> (дата обращения: 12.08.2021).
16. Цифровизация производства продовольствия и ведения сельского хозяйства. 1–4 сентября 2020 года. Официальный сайт ФАО. [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <http://www.fao.org/3/nc580ru/nc580ru.pdf> (дата обращения: 12.08.2021).

М. Оскар

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

COVID-19 пандемиясы Қазақстан Республикасының азық-түлік саясатын трансформациялау факторы ретінде

Аңдатпа. Бүгінгі таңда азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері жаһандық сипаттағы қауіптердің өсуіне байланысты ерекше өзекті болып табылады. Азық-түлік қауіпсіздігі мәселелері COVID-19 пандемиясынан кейін одан да күрделене түсті. Автор азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласында өсіп келе жатқан жүйелік мәселелер мен қазіргі заманғы қауіптер мен тәуекелдердің пайда болуын ескере отырып, жан-жақты қарастырады. Мақала 2020 жылы әлемнің барлық мемлекеттерін шарлаған COVID-19 пандемиясының Қазақстандағы азық-түлік қауіпсіздігінің жағдайына әсер ету дәрежесін талдауға арналған. Мақалада пандемияның азық-түлік қауіпсіздігінің жағдайына әсер ету салдарымен байланысты негізгі мәселелер мен тәуекелдер көрсетілген. Автор азық-түлікпен қамтамасыз ету

мәселелерін анықтайды; өндірістің төмендеуі, тұтынушылардың да, өндірушілердің де сұранысы мен табысының төмендеуі мәселесі; әлеуметтік теңсіздік мәселесі. Сонымен қатар, автор мемлекеттік азық-түлік саясатының негізгі бағыттары мен тәсілдерін, сондай-ақ қазіргі жағдайда азық-түлік қауіпсіздігінің жағдайына әсер ететін факторларды анықтайды. Автор талданған мәліметтерге сүйене отырып, қазіргі жағдайда азық-түлікпен қамтамасыз етудің қолданыстағы моделі елдегі бар ресурстарды ескере отырып, қайта қарауды қажет етеді деген қорытындыға келеді. Зерттеу елдің азық-түлік қауіпсіздігін одан әрі тиімді қамтамасыз етудің негізгі бағыттарын анықтайды.

Түйін сөздер: азық-түлік қауіпсіздігі, азық-түлік саясаты, азық-түлік қауіпсіздігі, COVID-19 пандемиясы.

M. Oskar

Eurasian National University. L.N. Gumilyov, Nur-Sultan, Kazakhstan

COVID-19 pandemic as a factor of food policy transformation in the Republic of Kazakhstan

Abstract. Nowadays the issues of ensuring food security are of particular relevance in connection with the growing threats of a global nature. Food security issues have become even more acute in the wake of the COVID-19 pandemic. The author comprehensively examines the problems in the field of ensuring food security, taking into account the growing systemic problems and the emergence of modern threats and risks. The article is devoted to the analysis of the degree of influence of the COVID-19 pandemic, which swept all states of the world in 2020, on the state of food security in Kazakhstan. The paper identifies the key problems and risks associated with the consequences of the impact of the pandemic on the state of food security. The author identifies such problems as the problem of food supply; the problem of declining production, falling demand and incomes for both consumers and producers; the problem of social inequality. In addition, the author identifies the key directions and approaches of the state food policy, as well as factors affecting the state of food security in modern conditions. Based on the analyzed data, the author makes the conclusion that the existing model of food supply in modern conditions requires revision, taking into account the available resources in the country. The study identifies key areas for further effective provision of food security in the country.

Keywords: food security, food policy, food security, COVID-19 pandemic.

References

1. Комитет по Всемирной продовольственной безопасности. Рим, 2012. Official'nyj sajt Postoyannogo komiteta OON po pitaniyu [Committee on World Food Security. Rome, 2012. Official site of the UN Standing Committee on Nutrition] Available at: <http://www.unscn.org/files/cfs/MD776R.pdf> [in Russian], (accessed 12.08.2021).
2. Rome Declaration on World Food Security. 1996. Official website of the Food and Agriculture Organization of the United Nations. Available at: <http://www.fao.org/3/w3613e/w3613e00.htm> [in English], (accessed 12.08.2021).
3. Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года. «О национальной безопасности Республики Казахстан» [Act of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2012. «On the National Security of the Republic of Kazakhstan»] Available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527> [in Russian], (accessed 12.08.2021).
4. Kormit' mir. 2050. Official'nyj sajt Prodovol'stvennoj i sel'skohozyajstvennoj organizacii OON [Feed the world. 2050. Official website of the UN Food and Agriculture Organization] Available at: http://www.fao.org/fileadmin/templates/wsfs/docs/synthesis_papers/How_to_Feed_the_World_in_2050_RU.pdf [in Russian], (accessed 12.08.2021).
5. Prodovol'stvennaya bezopasnost' i izmenenie klimata. Oficial'nyj sajt Mezhdunarodnogo agentstva po atomnoj energii [Food security and climate change. Official site of the International Atomic Energy Agency] Available at: <https://www.iaea.org/ru/temy/prodovol'stvennaya-bezopasnost-i-izmenenie-klimata> [in Russian], (accessed 12.08.2021).

6. Revenko L.S. Global'naya prodovol'stvennaya bezopasnost': ugrozy kratkosrochnogo perioda. Oficial'nyj sajt MGIMO [Revenko L.S. Global food security: short-term threats. Official site of MGIMO] Available at: <https://mgimo.ru/about/news/experts/globalnaya-prodovolstvennaya-bezopasnost-ugrozy-kratkosrochnogo-perioda/> [in Russian], (accessed 12.08.2021).
7. COVID-19: Vvedenie ekonomicheskikh stimulov s cel'yu sglazhivaniya dolgovremennykh negativnykh posledstvij dlya urovnya goloda [COVID-19: Introducing economic incentives to mitigate long-term negative effects on hunger levels] Available at: <http://www.fao.org/news/story/ru/item/1273496/icode/> [in Russian], (accessed 12.08.2021).
8. Rezolyuciya, prinyataya General'noj Assambleej 17 dekabrya 2018 goda. General'naya Assambleya OON. Oficial'nyj sajt OON [Resolution adopted by the General Assembly on December 17, 2018. UN General Assembly. Official site of the United Nations] Available at: <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/RES/73/171> [in Russian], (accessed 12.08.2021).
9. Vystuplenie General'nogo sekretarya OON Antonio Guterresha po sluchayu publikacii analiticheskoy zapiski po prodovol'stvennoj bezopasnosti. N'yu-Jork, 27 maya 2020 goda. [Statement by UN Secretary General Antonio Guterres on the publication of a policy brief on food security. New York, May 27, 2020] Available at: <https://ednews.net/ru/news/world/431732-generalniy-sekretar-oon-aquterresh-vistupil-na-temu-prodovolstviya-na-planete> [in Russian], (accessed 12.08.2021).
10. Voprosy i otvety: pandemiya COVID-19 — posledstviya dlya prodovol'stviya i sel'skogo hozyajstva. Oficial'nyj sajt Prodovol'stvennoj i sel'skohozyajstvennoj organizacii OON [Q&A: COVID-19 Pandemic - Implications for Food and Agriculture. Official website of the UN Food and Agriculture Organization] Available at: <http://www.fao.org/2019-ncov/q-and-a/impact-on-food-and-agriculture/ru/> [in Russian], (accessed 12.08.2021).
11. Pandemiya lishila sotni millionov detej shkol'nyh obedov. 29 aprelya 2020 goda. Oficial'nyj sajt OON [The pandemic has robbed hundreds of millions of children of school meals. April 29, 2020. Official site of the United Nations] Available at: <https://news.un.org/ru/story/2020/04/1377002> [in Russian], (accessed 12.08.2021).
12. Vliyanie COVID-19 na prodovol'stvennyu bezopasnost' i pitanie: razrabotka effektivnykh politicheskikh mer po bor'be s pandemiej goloda i nepolnocennogo pitaniya. Oficial'nyj sajt Prodovol'stvennoj i sel'skohozyajstvennoj organizacii OON. [Impact of COVID-19 on food security and nutrition: developing effective policy responses to tackle the pandemic of hunger and malnutrition. Official website of the UN Food and Agriculture Organization] Available at: <http://www.fao.org/3/cb1000ru/cb1000ru.pdf> [in Russian], (accessed 12.08.2021).
13. Ugo Gentilini (World Bank), Mohamed Almenfi (World Bank) and Ian Orton (ILO). Social Protection and Jobs Responses to COVID-19: A Real-Time Review of Country Measures "Living paper" version 3 (April 3, 2020) Available at: http://www.ugogentilini.net/wp-content/uploads/2020/04/Country-social-protection-COVID-responses_April3-1.pdf [in English], (accessed 12.08.2021).
14. Predprinatyte FAO mery v svyazi s pandemiej COVID-19: vosstanovlenie kak put' k preobrazovaniyam. Oktyabr', 2020. Oficial'nyj sajt Prodovol'stvennoj i sel'skohozyajstvennoj organizacii OON [FAO's response to the COVID-19 pandemic: recovery for change. October, 2020. Official website of the UN Food and Agriculture Organization] Available at: <http://www.fao.org/3/ne124ru/ne124ru.pdf> [in Russian], (accessed 12.08.2021).
15. «Organicheskoe sel'skoe hozyajstvo i biologizaciya zemledeliya v Rossii» Fevral' 2017 – mart 2018 goda/ Soyuz organicheskogo zemledeliya. Oficial'nyj sajt EEK [«Organic agriculture and biologization of agriculture in Russia» February 2017 - March 2018 / Union of organic farming. Official website of the EEC] Available at: <http://www.eurasiancommission.org/ru> [in Russian], (accessed 12.08.2021).
16. Cifrovizaciya proizvodstva prodovol'stviya i vedeniya sel'skogo hozyajstva. 1–4 sentyabrya 2020 goda. Oficial'nyj sajt FAO. [Digitalization of food production and agriculture. September 1-4, 2020. FAO official website] Available at: <http://www.fao.org/3/nc580ru/nc580ru.pdf> [in Russian], (accessed 12.08.2021).

Сведения об авторе:

Марьям Оскар – Ph.D. студент кафедры политологии факультета журналистики и политологии Евразийского Национального Университета им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Maryam Oskar – Ph.D. student of the Department of Political Science, Faculty of Journalism and Political Science of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Ә.О. Өстемірова^{1*}
С. Горак²

¹Абылай хан атындағы халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан

²Халықаралық зерттеу институты, университет Карлов, Прага, Чехия

*Корреспонденция үшін автор: ust_aika_86@mail.ru

«Бір белдеу-бір жол» жобасының Еуразиядағы біртұтас кеңістікке ықпалы

Аңдатпа. Мақалада «Бір белдеу-бір жол» жобасының тарихи-экономикалық мәні мен маңызы, аталған жобаның Қазақстан мен Орта Азия елдеріне ықпалы жан жақты сарапталған. Орталық Азия (ОА) елдеріндегі реформалар және Жібек жолы моделінің Қазақстанның экономикалық және рухани-мәдени дамуына әсері, Қытай үшін қолайлы геосаяси жағдайлар мен оның саяси мәні ғылыми тұрғыдан талданған. Қытайдың жаңа транзиттік бағыттары, «Бір белдеу және бір жол» ЕАЭО осы Еуразиялық интеграциялық бірлестіктің дамуы, Қытаймен шығыс шекарадағы құрғақ порт және басқа да инвестициялық жобалар терең зерделенген. Логистикалық тасымалдаулар мен Қытай теміржолдарының маңызы, Қытай-ОА-Еуропа теміржол дәлізіндегі байланыс пен геосаяси жүйе мен қауіпсіздік мәселелеріне ғылыми тұжырымдар жасалады. «Бір белдеу-бір жол» жобасының Орта Азия елдері мен Қазақстанға мәдени-рухани ықпалы мен пандемия жағдайындағы саяси-идеологиялық, психологиялық аспектілері сарапталады. Мақалада Қытайдың жаңа транзиттік бағыттары, «Бір белдеу және бір жол» ЕАЭО осы Еуразиялық интеграциялық бірлестіктің дамуы, қытаймен шығыс шекарадағы құрғақ порт және басқа да инвестициялық жобаларының маңызы зерделенген. Қытай елінің әлемдегі ең ірі табиғи ресурстарды тұтынушы және ең ірі мұнай экспорттаушы ретіндегі галамдық экономикаға ықпалы мен табиғи-экологиялық мәселелері де қарастырылған. Автор Қытай мен Қазақстан арасындағы геоэкономика мен бірлесе даму концепсиясындағы «Бір белдеу-бір жол» бағдарламасының экономикалық ынтымақтастыққа бастайтын жаңа мүмкіндіктерін сараптай келе, еліміздің дамуы бағытындағы ауқымды әрі маңызды жоба екендігін дәлелдей, тұжырымдар жасайды. Сонымен қатар мақалада қазіргі пандемия жағдайындағы Қытай-Қазақстан халықаралық қатынасы мен туындаған мәселелеріне де талданған.

Түйін сөздер: «Бір белдеу және бір жол», Жібек жолы, геоэкономика, геосаясат, логистика, теміржол, Шанхай, Қытай.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2021-137-4-136-145>

Түсті: 22.02.2021 / Жарияланымға рұқсат етілді: 08.10.2021

Кіріспе

«Белдеу және жол» бастамасының маңызды құрамдас бөлігі экономикалық ынтымақтастық пен сауданы арттыру үшін

порт, теміржол және автомобиль жолдары инфрақұрылымын құру болып табылады. ҚТЖ-ны іске асыру порт инфрақұрылымын салуға да, қолданыстағы инфрақұрылымды да жаңартуға, жағалау мен ішкі аймақтар

арасындағы логистиканы жақсартуға, сауда мен инвестицияларды арттыру үшін еркін экономикалық аймақтар құруға ықпал етеді. Сонымен қатар, Қытай үшін маңызды мақсат бейбіт жолмен дамып келе жатқан мемлекеттің имиджін құру және қолдау арқылы оны нығайту аймақтық қақтығыстар туғызбайды, керісінше, бұл бүкіл аймақтың конвергентті экономикалық дамуына ықпал етеді, осыған байланысты ҚХР басшылығы бірлескен даму тұжырымдамасы және барлық қатысушылар үшін ұтымды жағдай, өйткені бұл бастама инфрақұрылымды дамытуға, инновацияларға серпін бере алады, аймақтағы іскерлік ахуалды жақсартады, өндіріс факторларын бөлуді біркелкі етеді, шалғай аудандардың дамуын жеделдетеді, экономикалық дәліздер мен өндірісті дамыту арқылы шығындарды азайтады; технологиялық тізбектер, қаржы және АКТ, электр энергетикасы және туризм саласындағы ынтымақтастық және гуманитарлық ынтымақтастық пен халықаралық байланысты нығайтады. Осылайша, бұл Азия мен тұтас Еуразияның дамуының өзара байланысын және бірін-бірі толықтыруға мүмкіндік беріп, оның өркендеуіне қуатты серпін береді.

Зерттеу мақсаты

Ғылыми мақаланың мақсаты «Бір белдеу-бір жол» жобасының тарихи-экономикалық мәні мен маңызын айқындау. «Бір белдеу-бір жол» жобасының Қазақстан мен Орта Азия елдеріне саяси-экономикалық ықпалын зерттеп, нақты тұжырымдар жасау. Орталық Азия елдеріндегі реформалар және Жібек жолы моделінің Қазақстанның экономикалық және рухани-мәдени дамуына ықпалы, Қытай үшін қолайлы геосаяси жағдайлар мен оның саяси мәні ғылыми тұрғыдан талдауды қажет етеді. Қытайдың жаңа транзиттік бағыттары, «Бір белдеу және бір жол» ЕАЭО осы Еуразиялық интеграциялық бірлестіктің дамуы, қытаймен шығыс шекарадағы құрғақ порт және басқа да инвестициялық жобаларды терең зерделеу – ғылыми

зерттеудің негізгі мақсаты саналады. Сонымен қатар, логистикалық тасымалдаулар мен Қытай теміржолдарының маңызы, Қытай-ОА-Еуропа теміржол дәлізіндегі байланыспен геосаяси жүйе мен қауіпсіздік мәселелеріне ғылыми тұжырымдар жасап, сараптау – зерттеудің басты мақсаттарының бірі.

Зерттеу міндеті

«Бір белдеу-бір жол» жобасының тарихи-мәдени, саяси-экономикалық мәні мен маңызын әр қырынан зерделеудің қазіргі пандемия жағдайындағы Қазақстан үшін маңызы зор. «Бір белдеу-бір жол» жобасының Қазақстан мен Орта Азия елдерінің рухани-экономикалық дамуына ықпалы мен әсерін ғылыми-тәжірибелік, тұжырымдамалық тұрғыдан талдау зерттеу жұмысының негізгі міндеттерінің бірі. Сонымен қатар, «Бір белдеу-бір жол» жобасының Орта Азия елдері мен Қазақстанға мәдени-рухани ықпалы мен пандемия жағдайындағы саяси-идеологиялық, психологиялық аспектілеріне де ғылыми сараптама жасау уақыт талабынан туындап отырған міндет болып отыр.

Зерттеу тарихнамасы

«Бір белдеу-бір жол» жобасы ғылыми негізде зерделеніп, халықаралық ғылыми конференциялар мен ғылыми жинақтар мен мақалалар жарық көрді. ҚР тұңғыш Президенті кітапханасында Халықаралық конференциялар ұйымдастырылды, ғылыми жинақтар жарияланды. «STRATEGY 2050» аналитикалық шолу порталы ашылды. Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры С.Ш.Мұсатаев және Ж.Шымшықов, Е.Нұрмұханұлы сынды сарапшылардың мақалалары жарияланды.

Зерттеу әдістері

Зерттеу жұмысында талдау-жинақтау, сараптау, салыстыру, тұжырымдау сынды ғылыми әдістер қолданылды.

Талқылау

2013 жылдың қыркүйегінде Назарбаев Университетіндегі баяндамасында Си Цзиньпин тарихи Жібек жолын қалпына келтіру туралы ұсыныс жасады. Бұл бағдарлама «Belt and Road Initiative» (BRI) деп те аталады. Мақсат - жақын экономикалық байланыстарды дамыту, ынтымақтастықты тереңдету және Еуразия аймағындағы даму нүктелерін кеңейту. Бұл ұсыныста және одан кейінгі мәлімдемелерде ежелгі маршруттарды қалпына келтіру үшін теміржолдар, автомобиль жолдары, газ және мұнай құбырлары, порттар мен қалалар желісінің кенекі және заманауи инфрақұрылымға инвестиция салу жайлы бірқатар шараларды жүзеге асыру жоспары жасалды. Ол 2015 жылдың басында Пекиннің нақты стратегиясы басшылыққа алынған кезде айқындала бастады. Орталық Азия елдерінде жер реформалары басталды, бұл ретте Қазақстан маңызды рөл атқарады. Осыдан екі мың жыл бұрын адамзаттың тапқырлығы мен іскерлігінің нәтижесінде тарихта Еуразия жолдары бір желіге біріккен еді. Ғалымдар бұл идеяны жаһандануға жасалған алғашқы қадам деп есептейді. Еліміздің көшбасшысы Н.Ә.Назарбаев Еуразияда «Жібек жолы» идеясын жаңғыртуды көздеген бірқатар концепциялардың болғанын, алайда олардың жүзеге аспағанын айтады. Тұңғыш президент геэкономика мен бірлесе даму концепсиясының маңызы мен мәнін түсіндіре келіп: «Бір белдеу-бір жол» экономикалық ынтымақтастық үшін ашылатын жаңа мүмкіндіктерден де ауқымды әрі маңызды жоба. Бұл – әлемдегі 120-дан астам мемлекеттің қауіпсіздікті қамтамасыз етуге, кеңінен саудасаттық жасауға және өсіп-өркендеуге деген тарихи сұранысынан туындаған бастама» – деді [1; 231б.]. Сонымен қатар, Елбасы «Бір белдеу-бір жол» жобасы жаһандануға жасалған қадам екенін айта келіп, Шығыс әлемдік ықпалдастық орталығына және ХХІ ғасырда Азия геээкономикалық аймаққа айналатынын айтты. Қытай - қазіргі әлемдегі ең ірі мемлекеттердің бірі, оның

аумағы кең (9,561,000 шаршы шақырым немесе дүниежүзілік жер массасының 7% -ы) және халқы 1,2 млрд. Уақыт өте келе ең маңызды кәсіпорындары Қытай нарығына тәуелді. Қытай АҚШ-тың ірі сауда серіктесіне айналды, әлемдегі АҚШ-тан кейінгі екінші үлкен экономикаға ие. Қытай елінің 2018 жылғы ЖІӨ, Дүниежүзілік банктің бағалауы бойынша 13,6 млрд АҚШ долларын құрады (әлемдік ЖІӨ-нің 15,86%; АҚШ ЖІӨ әлемнің 23,9% құрайды) [2]. Қытай әлемдегі ең ірі табиғи ресурстарды тұтынушы және ең ірі мұнай экспорттаушы болып табылады, ол дүниежүзілік сауда ұйымының (ДСҰ) мәліметі бойынша тауар айналымы бойынша әлемде бірінші болды, ол 2018 жылы 2,7 млрд АҚШ долларын құрады (салыстыру үшін: екінші орын, бұл көрсеткіш 1,7 млрд 45 I бөлім. «Белдеу және жол» және ТМД елдері: қиындықтар, тәуекелдер, проблемалар АҚШ доллары; Германия үшінші орында - 1,6 млрд доллар) [3; 234б]. Қытай Таяу Шығыста барған сайын маңызды ойыншыға айналуға, бұл аймақтағы ықпалы үшін Ресеймен және АҚШ-пен бәсекелес. Ресей сияқты Қытай да Таяу Шығыстағы халықаралық терроризм мен діни экстремизм ошақтарын жоюға мүдделі. ҚХР Азия-Тынық мұхиты аймағында өзінің әскери әлеуетін қалыптастыра бастайды, мұнда (басқа континенттерде сияқты) өзінің порттары мен әскери нысандарын белсенді түрде кеңейтеді. Жалпы, Қытай Азиядағы бәсекеге қабілетті артықшылықтарын шоғырландыруға қабілетті. Мұнда аймақтық интеграция идеясы жақында 2013 жылдың қыркүйек айында Қытай Төрағасы Си Цзиньпиннің Орталық Азияға сапары кезінде басталған «Белдеу және жол бастамасы» (BRI) арқасында жаңа серпін алды», ал қазан айында Оңтүстік-Шығыс Азия елдеріне сапары кезінде «ХХІ ғасырдың теңіз Жібек жолы» жобасы, содан кейін бұл жобалар келесі құрамдастарды қамтитын «Бір белдеу және бір жол» бастамасы түрінде ұсынылды: саяси конвергенция, инфрақұрылымдық байланыстар, еркін сауда, капиталды айырбастау, халықтардың жақындасуы, яғни, бұл ең алдымен, экономикалық

ынтымақтастықты дамытуға бағыттарған жоба екені белгілі.

Қытайдың жаңа транзиттік бағыттарды іздеуі өз тауарларын әлемдік нарықтарға тасымалдау мақсатындағы стратегиялық саясатын жүзеге асыру шаралары екені айдан анық. «Бір белдеу және бір жол» жобасының транзиттік көліктік бастамасын дамыту және әлеуетті ортаазиялық елдердің әлеуметтік-экономикалық, қоғамдық-саяси даму перспективалары бес негізгі маршруттан тұратын бастаманың бірі болып табылады. Жоба Қытайды Еуропамен, Таяу Шығыспен, Африкамен байланыстырады. Бастама аясында Қытай «Солтүстік Еуразия дәлізі» деп аталатын Жаңа Еуразия құрлық көпірі экономикалық дәліздің дамуына ерекше мән береді («New Eurasia Land Bridge Economic Corridor») [3; 230б.], - біріншіден, Қытай Батыс Еуропа нарығымен құрлықтық маршруттар арқылы интеграциялық байланыстарды дамытуға үлкен үміт артуына байланысты, екіншіден, посткеңестік Орталық Азия мемлекеттерінде және Ресейде Қытай үшін қолайлы геосаяси жағдайлар қалыптастыруға икемделген. Қытай өзінің стратегиясын тереңдетуде осындай ірі аймақтық негіздегі ынтымақтастық Шанхай ынтымақтастық ұйымы сияқты институттар (ШЫҰ) және Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) арқылы 2015 жылы Ресей Федерациясы мен ҚХР қол қойған «Ынтымақтастық туралы» бірлескен мәлімдеме «Жібек жолының экономикалық белдеуін» жүзеге асыру және Еуразиялық экономикалық одақтың Бірлескен Ресей Федерациясы мен Қытай Халық Республикасының жан-жақты серіктестігін тереңдету туралы мәлімдеме жасады. Ресейдің ірі сауда серіктесіне айналған Қытай өзінің экспорты мен импорты рейтингін басқарады, энергетика, ғарыш, авиация саласында бірқатар стратегиялық маңызды жобаларды жүзеге асырады, көлік (Қытай-Ресей газ құбыры маршрут, Тонгцзян-Нижнеленинское теміржол көпірі, Хэйхэ-Благовещенск автомобиль көпірі және т.б.) жобалары екіжақты орыс-қытай қарым-қатынастарының дамығанын айғақтайды.

Қытай Халық Республикасы Мемлекеттік Кеңесінің Премьері Ли Кэцян «Российская газетаға» берген сұхбатында ЕАЭО қажеттілігін атап, мүдделер қоғамдастығын кеңейту, екіжақты қатынастардың материалдық негіздерін нығайту»[4; 407б.] туралы баяндады. Посткеңестік Орта Азия мемлекеттері (ОА) контекстінде ҚХР үшін ерекше маңызға ие «Бір белдеу және бір жол» бастамасын жүзеге асыру көзделген болатын. Бұл бірнеше факторларға байланысты. Біріншіден, географиялық ОА елдерінің Қытаймен сабақтастығы. Мысалы, Қазақстан Қытаймен айтарлықтай ұзақ шекарасы бар (шекара аймағы 1782 км., оның ішінде 1215 құрлық арқылы өтеді және 566 - су арқылы). Қытай көршілікті ескереді Қазақстан, сондай-ақ Қырғызстан, Қытайдың Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық аудандарымен (ШҰАР), оның аумағы маңызды инфрақұрылымдық жобаларды жүзеге асыру үшін «Бір белдеу және бір жол» жобасын тиімді қолданады. Олардың арасында ШҰАР-дағы Қашқар қаласын Араб теңізінің жағалауында орналасқан терең Гвадар портымен теміржол, автомобиль жолдары, газ және мұнай құбырлары желісімен байланыстыратын Қытай-Пәкістан экономикалық дәлізі бар. Бұған Ресей және басқа да бірқатар елдер қызығушылық танытты. Екіншіден, аумақтардың әлеуеті Орталық Азия елдері құрлық транзиті ретінде Еуропаға тауар жеткізуге арналған дәліздер. Қазіргі уақытта Қытайдан Еуропаға контейнерлік жүктердің шамамен 94% теңіз арқылы жеткізіледі, шамамен 6% құрлықтағы тасымалдауға түседі [5]. Малакка бұғазы, Қытай саудасының негізгі бөлігі осы арқылы жүзеге асырылады, үнемі теңіз қоршауында тұр. Әрине, Орталық Азияда Қытай және Ауғанстанның өзінің стратегиялық және экономикалық мақсаттары бар, қытайлық инфрақұрылым, компаниялар мен кен орындары бар. Бірақ ҚХР аймақ елдеріне қауіпсіздікті сақтауға көмектеседі. Қытай Азиядағы аймақтық қауіпсіздікке төніп тұрған қауіп-қатерлерге ШЫҰ шеңберінде ғана емес, сонымен бірге Ауғанстанмен екіжақты форматта бірлесе

күрес жүргізіп келеді. Пәкістан, Тәжікстан мемлекеттерімен 4 тамызда 2016 жылы Қытай ақпарат алмасудың төрт жақты механизмін құру туралы келісімге келді. Бадахшан провинциясындағы Қытайдан қаржылық қолдау тауып отырған Ауғанстанның әскери базасы ауған-тәжік шекарасында салынауда. Қытай тікелей жетекшілік ететін Тәжікстанда Тау-Бадахшан автономиясына шетелдік инвестициялық аймақ (ГБАО) 2019 жылдың қыркүйегінде бірлескен Тәжік-қытай «Ынтымақтастық-2019» жаттығуларын жүргізіліп отыр. Қытай Шыңжаңда, Ресейде Үндістанда, Қырғызстанда, Қазақстанда, Тәжікстан және Өзбекстанда әскери қызметкерлерінің қатысуымен «Орталық-2019» лаңкестік топтарға қарсы күресті жүзеге асыру мақсатындағы әскери жаттығулар өткізеді[6]. Осылайша Қытайдың әскери ынтымақтастығын құру оның көршілері, соның ішінде Ресей мен Орталық Азия елдерінде белсенді жүзеге асырылуда. Экономикалық өсу «Белдеу және жол» бастамасы аясында да қарқынды дамып келеді. Қытай ауқымды жүзеге асыруға ниетті жол құрылысына арналған инфрақұрылымдық жобалар, теміржол, әуе тораптары, порттар саны артып, жанданып келеді. Мәселен, Қырғызстанда Қытай импортының көлемі 2016 жылы 2015 жылмен салыстырғанда шамамен 50% өсті. Өзбекстанда «Ангрен-Пан» электрлендірілген теміржол желісі (Ұзындығы 124 км.) Қытайдың ірі жобасы жүзеге асырылды. Өзбекстанды жүйемен байланыстырады Қырғызстан мен Қытай теміржолдары маңызды болып қалды. Қытай-ОА-Еуропа теміржол дәлізіндегі байланыс 2018 жылдың ақпан айының соңына дейін жалғасты. Ташкент - Әндіжан - Ош - Иркеш-там - Қашқар автокөлік дәлізі, бұл бірінші рет Орталық Азиядан автомобиль тасымалдаушыларына тікелей баруға мүмкіндік берді. 2018-2023 жылдары «Еуразия» көлік дәлізін салу және іске қосу жоспарланды. Автомагистраль Бейжіңнен өтеді Нұр-Сұлтан, Мәскеу және Минск Берлинге өтеді. Болжам бойынша, 2050 жылға қарай тас жол бойымен жыл сайын 20 миллион тонна жүк

және 37 миллион жолаушы тасымалдады. Қытай Қазақстанға ерекше назар аударады, ол қытай инвестицияларының өсуімен қатар азиялық көршісімен сауда көлемін ұлғайтуға айрықша мән береді. Қытай артық өндірістік қуатты көрші мемлекет аумағына ауыстыруды жоспарлап отыр. Сонымен қатар, Нұр-Сұлтан «Өндірістік қуаттар саласындағы ынтымақтастық туралы үкіметаралық негіздемілік келісім, инвестиция және қайта индустрияландыру үдерісіне серпін берді.

«Бір белдеу және бір жол» ЕАЭО осы Еуразиялық интеграциялық бірлестіктің дамуы тек экономикалық тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар саяси тұрғыдан да маңызды екенін ескере отырып, оның Орталық Азиядағы тең құқылы серіктесі бола алады. Сонымен қатар, Ресей өзінің «Белдеу және жол» бастамасымен байланысын емес, осы бастаманы ЕАЭО аясындағы интеграциялық процестермен интеграциялауды талқылауға тырысады. Хиллман бастаған Reconnecting Asia зерттеушілері Еуразия континентінің экономикалық және геосаяси шындықтарын өзгертетін жаңа автомобиль, теміржол және инфрақұрылымды зерттеп келеді. «Азияны қайта қосу» компаниясы жақында Қытайдың «экспорттаушы авторитаризміне» қатысты алаңдаушылықтың қаншалықты негізделгенін білу үшін «Қауіпсіз қала» жобалары үшін жабдықтар жасайтын қытайлық технологияны шетелге жеткізу жолдарын талдады[7; 143б.]. Қытай позициясын нығайту үшін Қазақстанға айтарлықтай инвестициялар арқылы транзиттік дәліз салынды. Оның ішінде Қорғас-Шығыс қақпасындағы 3,5 миллиард доллардан астам, Қытаймен шығыс шекарадағы құрғақ порт орын алды. Жуырда әлемдегі ең ірі логистикалық тасымалдаушы компаниялардың бірі болып табылатын жеткізу және Lianyungang Port Holdings Group өз акциясын сатып алды, сондықтан оны трансұлттық жасау арқылы және қазақстандық тарапқа орасан зор пайда алуға мүмкіндік беру серіктестердің тәжірибесі болып отыр. Басқа маңызды инвестициялар қатарына Шалқар-Бейнеу теміржолы, Жезқазған-Сексеуіл теміржолы және Құрық порты кіреді.

Нәтижесінде дәліздер мен сыйымдылықтың артуы Қазақстанның транзиттік аймақ ретіндегі рөлін күшейтеді, «Самұрық-Қазына» қорының бағалауы бойынша, инфрақұрылымға инвестициялар жыл сайын өз үлесін қосады алдағы онжылдықта Қазақстанның экономикалық дамуы жылына 0,1% -0,2% деңгейінде көтеріліп отырады. Алдағы жылдары ҚТЖ мен жеке компаниялар келуі мүмкін контейнерлік транзиттік трафиктің 10 есеге өсуінен айтарлықтай жаңа кіріс көздерін капиталдандыруға мүмкіндік береді. Бюрократиялық кедергілер жойылған кезде контейнерлік транзиттік пойыздар Қазақстан аумағы арқылы мүмкіндігінше тез және тегіс өте алады. Жеке логистикалық тасымалдаушылар ірі компаниялардың дамуын және транзиттік дәліз ретінде Қазақстанның әлеуетінің артуын мұқият бақылайды. Оның Азия-ЕО бағытындағы орталық позициясы оны жылжымалы құрамды жалға беру, логистика сияқты көлік қызметтері нарығын құру үшін және тауарларды тасымалдау үшін тамаша орынға айналдырады. Транзиттік операциялар ҚТЖ бір тонна үшін тоннасына ең жоғары кіріс әкеледі. Сондықтан транзит Қазақстан үшін айтарлықтай табыс көзі болады деп күтілуде, егер теміржол қызметі оңтайландырылып, ережелер жеңілдетілсе, динамикалық және табысты сала пайда болады ежелгі көшпелі саудагерлер Шығыс пен Батысты байланыстырған өткен мыңжылдықтағыдай ішкі логистика дамиды. Көлемі бойынша ЕО мен Қытай арасындағы сауда жыл сайын артып келеді. Электроника және азық-түлік тауарларын жылдам жеткізуге мүмкіндікті молайтты. Барған сайын үлкен пойыздар Еуразияны кесіп өтеді, ал жетілдірілген инфрақұрылым оларға контейнерлерді көбірек тасымалдауға мүмкіндік береді және бүкіл Қазақстан бойынша жаңа ірі сауда артериясы құрылады. Жақсартылған логистикалық экожүйе қазақстандық азық-түлік, машина жасау, былғары бұйымдары өндірушілеріне және кез келген басқа дамып келе жатқан салаларға сыртқы нарыққа тез шығуға мүмкіндік береді. Қытайдың

ЕО-мен артығымен сауда жасауы көптеген пойыздардың ЕС-тен бос контейнерлермен оралуын білдіреді. Қайтар жолда контейнердің төмен жүктелуі қазақстандық өндірушілерге ЕО-ға өнімдерді импорттау және Қытайға экспорттау арқылы жеткізілім құнын төмендетеді. Жаңа Жібек жолында өндірістердің жаңа экожүйесі дамып, Орталық Азия халықтарына пайда әкелуі мүмкін деген болжам бар. Сондай-ақ, дүние жүзінде жүк көлігіне деген сұраныстың өсуіне байланысты жаңа ойыншылар пайда болады және Қазақстанның орталығы транзиттік тасымалдаушы ретіндегі позициясын одан әрі нығайтатын болады, үнділік жүк көлігі 2050 жылға қарай жеті есеге артады деп күтілуде, бұл Қазақстан үшін мүмкіндіктерді кеңейтеді. ЕЭО кеңістігінде жаһандық сауданың бір бөлігі ретіндегі рөлі өседі және онымен бірге Қазақстанның одан пайда көру мүмкіндігі де артады. ЕЭО ең көп пайда алу үшін Қазақстанға экономикалық өсу мен тиімділіктің жаңа көздерін қолданған жөн. Қазіргі уақытта Қазақстандағы цифрландыру деңгейі орташа, ал Ресей мен Қытай соңғы онжылдықта айтарлықтай жетістіктерге жетті. Жаңа реформалар мен қолданылған озық тәжірибелер алшақтықты азайтуға көмектеседі. Экономикалық тиімділік, ашықтық және мемлекеттік қызметтерге қол жетімділік тұрғысынан Қазақстан мен оның BRI серіктестері арасында ең маңызды болып отыр. Қазақстанға тағы да әлемдік сауданы байланыстыратын негізгі аймаққа айналуға жол ашады. Ежелгі Жібек жолын құрған Хань династиясындағы қытайлық шенеунік Чжан Цянь алғаш батысқа сапар шеккенде, тұрғындар оны қарсы алды. Саудаға қолайлы тартымды тауарлары мен күмісі бар Орта Азия он бес ғасыр бойы бұл сауда артериясы ретінде өсті. Ежелгі артериялар Қазіргі нарықтық және геосаяси үрдістер қайта жандандыруға мүмкіндік береді. Бұл Қазақстан тәуелсіздік алғаннан бергі ең үлкен экономиканың дамыту жолдары болып табылады. Елдегі мүдделі тараптар мен ұлттық компаниялар алдағы жылдары ел арқылы өтетін транзиттің үлкен көлемін қолдауға дайындық жасап, дайын екендіктерін көрсетулері керек. Олар

Жаңа Жібек жолының маңыздылығын түсіну мен жақын арада айтарлықтай өзгерістер қажет дегенді білдіреді. 2020 жылдың басынан бастап COVID-19 эпидемиясы бүкіл әлемде өршіп, бұрын-соңды болмаған салдарлар мен халықаралық өндіріс пен экономикада қиындықтар туғызды. Осыған байланысты Қытай мен Қазақстан мәңгілік жан-жақты стратегиялық серіктестер бола отырып, қиындықтарды бірлесе жеңеді, бір-біріне көмектеседі, қолдау көрсетеді және екіжақты сауда-экономикалық ынтымақтастықтың нәтижелерін нығайта түседі.

Қорытынды

Қиындықтар мен проблемаларға қарамастан, Қытай мен Қазақстанның «Бір белдеу және бір жолды» бірлесіп құру жөніндегі қадамдары әрдайым алға қарай жылжып келеді және үздіксіз тереңдей беруде. Қытай тарапының кедендік статистикасы мәліметтеріне сәйкес, өткен жылдың қаңтар-маусым айлары аралығында Қытай мен Қазақстан арасындағы тауар айналымы тұрақтылықты сақтай отырып, 9,35 миллиард АҚШ долларын құрады, ал Қытайдың Қазақстаннан импорты 18,5 пайызға күрт өсті. Сонымен бірге, Қазақстан Республикасы Статистика комитетінің мәліметтері бойынша, осы жылдың бірінші жартыжылдығында Қытай Қазақстан үшін ең ірі экспорттық нарыққа айналды, ал қазақстандық тауарлардың бестен бір бөлігі Қытайға экспортталды. Қытай үкіметі мен кәсіпорындары Қазақстанға медициналық құралдардан жүздеген тонна гуманитарлық көмектерді үнемі жіберіп отырады, ал тиісті қазақстандық компаниялар Қытайдан эпидемияға қарсы материалдар мен сынақ құралдарын сатып алады. Қытайдан Қазақстанға жаңа көкөністер экспорты да өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 83,4% -ға едәуір өсті. Мұның бәрі Қазақстанның эпидемияға қарсы күресінде және халықтың өмір сүруіне материалдық жағдай жасауда маңызды рөл атқарды. Сонымен бірге Қытай нарығы Қазақстан үшін тез ашыла бастады, және 100-ге жуық жаңа қазақстандық

кәсіпорындар Қытайға ауылшаруашылық өнімдерін экспорттауға рұқсат алды, ал түйе сүті және басқалары сияқты жоғары сапалы өнімдер Қытай нарығына кірді» - деді ҚХР Бас консулдығы [8; 143б.]. Қытай мен Қазақстанның бірлескен күш-жігері шеңберінде» Бір белдеу және бір жол «бағытын және Нұрлы Жолдың жаңа экономикалық саясатын, сондай-ақ Қытай мен Қазақстан арасындағы ынтымақтастық бірқатар маңызды жобалар рейстердің тоқтатылуы, техникалық персонал мен жеткізушілердің жобалық алаңға бара алмауы сияқты қиындықтарды жеңе алды, сонымен қатар эпидемияның ауыр сынақтарына төтеп беріп, оң жетістіктерге жетті. Қытайлық кәсіпорын жүзеге асырған Талдықорған-Өскемен тас жолын қайта құру жобасы Қазақстанның жаңа экономикалық саясаты «Нұрлы Жол» шеңберіндегі маңызды жоба болып табылады, сонымен қатар, Шығыс Қазақстандағы негізгі көлік магистралы. Эпидемияның алдын-алу және күресу шараларымен қатар, қытайлық кәсіпорын менеджментті белсенді түрде күшейтіп, жергілікті тұрғындарды жұмыс орындарымен көбірек қамтамасыз етіп, құрылыс қарқынын жеделдетуге бар күшін салуда. Қазіргі уақытта жер асты төсенішін және асфальтбетонды төсеу сәйкесінше 70% және 35% аяқталды.

«Бір белдеу, бір жол» жобасы Қазақстан үшін халықаралық байланысты жетілдіруге үлес қосатын ірі саяси-экономикалық әрі әлеуметтік-тарихы маңызды жоба екені анық. Жоба бойынша көлік дәлізінің 2787 шақырымы Қазақстанның Ақтөбе, Оңтүстік Қазақстан, Қызылорда, Жамбыл және Алматы облыстарын басып өтеді әрі бүгінгі күні толықтай пайдалануға берілді. Ресей тарапы 2233 шақырымдық жолды аяқтады. Қытай еншісінде 3425 шақырым жол бар. Осы жоба бойынша тауар тасымалдау теңіз тасымалына қарағанда жолды 3 есеге жуық қысқартады. Яғни, Қытайдан Еуропаға не кері бағытта тасымалданатын жүк дәл осы жол арқылы не бәрі 14 күнде діттеген жеріне жетеді. Қытай мен Батыс арасындағы жүк тасымалды жүйелі жолға қойып, алыс-берісін еселей түсудегі Қазақстанның тағы бір басымдығы темір жол екендігі сөзсіз. Бұл бағытта да еліміз қытайлық

тараппен нақты жұмыстар жүргізіп жатыр. Әлемді шарпыған пандемия қоғамның барлық салаларына әсер етті. Әсіресе халықаралық экономикалық байланыс едәуір тежелді. Осы орайда карантин аяқталғаннан кейін еліміздің өркендеуі мен дамуына ықпал ететін «Бір белдеу, бір жол» жобасы қарқынды жүзеге асатынына сенім мол.

Әдебиеттер тізімі

1. Мұсатаев С.Ш. «Бір белдеу, бір жол» жобасы аясындағы Қытай мен Еуразиялық экономикалық одақтың өзара әрекеттесу мәселелері // әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті хабаршысы. Саясаттану сериясы. – 2017. – № 4(62). – Б. 230-238.
2. Никоноров А. Главные торговые партнеры Казахстана: Россия и Китай. [Электрон.ресурс]. – 2021. – URL:<https://365info.kz/2017/08/top-10-glavnyhtorgovyyh-partnerov-kazahstana/> (қолданылған күні: 10.01.2021).
3. Тимофеев О.А. Российско-китайские и многосторонние интеграционные проекты и их влияние на развитие Дальнего Востока // Китай в мировой и региональной политике. История и современность. – 2015. – № 20. – С. 229–241.
4. Peyrouse S., Raballand G. Central Asia: The New Silk Road Initiative's Questionable Economic Rationality // Eurasian Geography and Economics. – 2015. – No. 56. – P. 405-420.
5. Шәріпхан Қ. Си Цзиньпиннің «Бір белдеу – бір жол» бағдарламасының мақсаты не? [Электрон.ресурс]. – 2021. – URL: <https://abai.kz/post/52920>. (қолданылған күні: 10.01.2021).
6. Общий объем инвестиций Китая в экономику Казахстана превысил \$42,8 млрд. (О результатах 25-летнего сотрудничества и перспективах двусторонних отношений написал Председатель КНР Си Цзиньпин) [Электрон.ресурс]. – 2021. – URL: <https://kapital.kz/economic/60408/obcsnij-obem-investicij-kitaya-v-ekonomiku-kazahstana-prevysil-42-8-mlrd.html> (қолданылған күні: 10.01.2021).
7. Fallon Th. The New Silk Road: Xi Jinping's Grand Strategy for Eurasia // American Foreign Policy Interests. – 2015. – No. 37. – P. 140–147.
8. Воробьев В.Я. Новый шелковый курс. О китайской идее построения экономического пространства Великого шелкового пути // Россия в глобальной политике. – 2014. – № 3. – С. 142–151.
9. Китай не только «мировая фабрика», но и «мировой рынок» [Электрон.ресурс]. – 2021. – URL: <https://mirec.mgimo.ru/upload/ckeditor/files/mirec-2017-1-samburova-mironenko.pdf> (қолданылған күні: 10.01.2021).
10. Мордвинова А.Э. Китайский Шелковый путь пройдет по железным дорогам Центральной Азии [Электрон.ресурс]. – 2021. – URL: <https://riss.ru/analytics/27356> (қолданылған күні: 10.01.2021).
11. Стефанович Д. «Центр-2019»: что стоит за маневрами России и Китая в Центральной Азии. [Электрон.ресурс]. – 2021. – URL: <https://eurasia.expert/chto-stoit-za-manevrami-rossii-ikitaya-v-tsentralnoy-azii/> (қолданылған күні: 10.01.2021).
12. Центральная Азия в системе международных транспортных коридоров: взгляд из Узбекистана. [Электрон.ресурс]. – 2021. – URL: <http://uza.uz/ru/society/tsentralnaya-aziya-v-sistememezhdunarodnykh-transportnykh-k-11-08-2018> (қолданылған күні: 10.01.2021).
13. Кузнецов А.В., Малышева Д.Б. Китайский фактор в Казахстане // Электронный научно-образовательный журнал «История». «Россия-Казахстан: веги истории». – 2019. – № 1 (75). – С. 437- 451.

А.О. Устемірова¹, С. Горак²

¹Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

²Институт международных исследований, Карлов университет, Прага Чехия

Проект «Один пояс-один путь»: влияние Евразии на интеграцию в единое пространство

Аннотация. В научной статье всесторонне анализируются историко-экономическое значение и значимость проекта «Один пояс - один путь», влияние данного проекта на Казахстан и страны Центральной

ной Азии. Научно проанализированы реформы в странах Центральной Азии (ЦА) и влияние модели Шелкового пути на экономическое и духовно-культурное развитие Казахстана, благоприятные геополитические условия для Китая и его политическое значение. Углубленно изучены новые транзитные направления Китая, ЕАЭС «Один пояс и один путь», развитие данного евразийского интеграционного объединения, сухой порт на восточной границе с Китаем и другие инвестиционные проекты. Делаются научные выводы о значении логистических перевозок и китайских железных дорог, проблемах связи и геополитической системы и безопасности на железнодорожном коридоре Китай-ЦА-Европа. Анализируются культурно-духовное влияние проекта «Один пояс-один путь» на страны Центральной Азии и Казахстан, политико-идеологические, психологические аспекты в условиях пандемии. В статье изучено значение новых транзитных маршрутов Китая, развития евразийского интеграционного объединения ЕАЭС «Один пояс и один путь», сухого порта на восточной границе с Китаем и других инвестиционных проектов. Рассмотрены природно-экологические проблемы и влияние Китая на глобальную экономику как крупнейшего в мире потребителя природных ресурсов и крупнейшего экспортера нефти. Автор анализирует новые возможности программы «Один пояс-один путь» в концепции геоэкономики и совместного развития между Китаем и Казахстаном для экономического сотрудничества и делает выводы, доказывая, что это масштабный и важный проект в направлении развития страны. В статье также рассматриваются вопросы, связанные с китайско-казахстанскими международными отношениями в условиях нынешней пандемии.

Ключевые слова: «Один пояс и один путь», Шелковый путь, геоэкономика, геополитика, логистика, железные дороги, Шанхай, Китай.

A.O. Ustemirova¹, S. Horak²

¹*Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan*

²*Institute of International Studies, Charles University, Praha, Czech Republic*

Project “One belt-one way”: the impact of Eurasia on the integration into a single space

Abstract. The scientific article comprehensively analyzes the historical and economic significance and significance of the Project «One Belt-One Road», the impact of this project on Kazakhstan and the countries of Central Asia. Reforms in the countries of Central Asia (CA) and the impact of the Silk Road model on the economic, spiritual and cultural development of Kazakhstan, favorable geopolitical conditions for China and its political significance are scientifically analyzed. New transit routes of China, the EAEU «One Belt and one road», the development of this Eurasian Integration Association, the dry port on the eastern border with China and other investment projects have been thoroughly studied. Scientific conclusions will be drawn on the importance of logistics transportation and Chinese railways, communication and geopolitical system and security issues in the China-CA-Europe railway corridor. The cultural and spiritual impact of the Project «One Belt-One Road» on the countries of Central Asia and Kazakhstan, as well as political, ideological and psychological aspects of the pandemic will be analyzed. The article examines the importance of new transit routes of China, the development of this Eurasian Integration Association of the EAEU «One Belt and one road», the dry port on the eastern border with China and other investment projects. Natural and environmental issues and the impact of China on the global economy as the world’s largest consumer of Natural Resources and the largest exporter of oil are also considered. «The author analyzes the new opportunities for economic cooperation of the program» «One Belt-One Road» in the concept of geo-economics and joint development between China and Kazakhstan, proving that it is a large-scale and important project for the development of the country.» The article also analyzes the problems of China-Kazakhstan International Relations and emerging issues in the context of the current pandemic.

Keywords: «One Belt and One Road», Silk Road, Geo-economics, Geopolitics, Logistics, Railways, Shanghai, China.

References

1. Musataev S.Sh. «Bir beldey, bir jol» jobasy aiasyndağy Qytai men Eýrazıyalyq ekonomıkalyq odaqtuń ózara árekettesy máseleleri [Tendencies of integration of the EAEU and PRS within the framework of the project

“One Belt, One Way], *ál-Farabi atyndaǵy Qazaq ulttyq ǵniversiteti habarshysy. Saasattanǵy seruasıy [Bulletin of Al-Farabi Kazakh National University. Political science series]*, 2017. No. 4(62). P. 230-238, [in Kazakh].

2. Nikonorov A. *Glavny`e torgovy`e partnerny` Kazakhstan: Rossiya i Kitaj [The main trading partners of Kazakhstan are Russia and China]*, Available at: <https://365info.kz/2017/08/top-10-glavnyhtorgovyh-partnerov-kazahstana/>, [in Russian], (accessed 10.01.2021).

3. Timofeev O.A. *Rossiysko-kitajskie i mnogostoronnie integratsionny`e proekty` i ikh vliyanie na razvitiye Dal`nego Vostoka [Russian-Chinese and multilateral integration projects and their impact on the development of the Far East], Kitaj v mirovoj i regional`noj politike. Istoriya i sovremennost` [China in World and Regional politics. History and modernity]*. 2015. No. 20. P. 229–241, [in Russian].

4. Peyrouse S., Raballand G. *Central Asia: The New Silk Road Initiative’s Questionable Economic Rationality, Eurasian Geography, and Economics*. – 2015. No. 56. P. 405-420.

5. Sháriphan Q. *Sı Szinpinniń «Bir beldey – bir jol» baǵdarlamasynyń maqsaty ne? [What is the purpose of the One Belt – One Road program?]*, Available at: <https://abai.kz/post/52920>, [in Kazakh], (accessed 10.01.2021).

6. *Obshhiy ob`em investitsij Kitaya v e`konomiku Kazakhstana prevysil \$42,8 mlrd. (O rezul`tatakh 25-letnego sotrudnichestva i perspektivakh dvustoronnikh otnoshenij napisal Predsedatel` KNR Si Czzin`pin) [The total volume of China’s investments in the economy of Kazakhstan exceeded \$42.8 billion. (Chinese President Xi Jinping wrote about the results of 25 years of cooperation and the prospects for bilateral relations)]*, Available at: <https://kapital.kz/economic/60408/obshhiy-obem-investitsij-kitaya-v-ekonomiku-kazahstana-prevysil-42-8-mlrd.html>, [in Russian], (accessed 10.01.2021).

7. Fallon Th. *The New Silk Road: Xi Jinping’s Grand Strategy for Eurasia, American Foreign Policy Interests*. 2015. No. 37. P. 140–147.

8. Vorob`ev V.Ya. *Novy`j shelkovy`j kurs. O kitajskoj idee postroeniya e`konomicheskogo prostranstva Velikogo shelkovogo puti [The new Silk course. About the Chinese idea of building the economic space of the Great Silk Road], Rossiya v global`noj politike [Russia in global politics]*. 2014. No. 3. P. 142–151, [in Russian].

9. *Kitaj ne tol`ko «mirovaya fabrika», no i «mirovoy ry`nok» [China is not only a «world factory», but also a «world market»]*, Available at: <https://mirec.mgimo.ru/upload/ckeditor/files/mirec-2017-1-samburova-mironenko.pdf>, [in Russian], (accessed 10.01.2021).

10. Mordvinova A.E`. *Kitajskij Shelkovy`j put` projdet po zhelezny`m dorogam Czentral`noj Azii [The Chinese Silk Road will pass through the railways of Central Asia]*. Available at: <https://riss.ru/analytics/27356>, [in Russian], (accessed 10.01.2021).

11. Stefanovich D. *«Czentr-2019»: chto stoit za manevrami Rossii i Kitaya v Czentral`noj Azii [Center-2019: what is behind the maneuvers of Russia and China in Central Asia], Evraziya e`kspert [Eurasia Expert]*, Available at: <https://eurasia.expert/chto-stoit-za-manevrami-rossii-ikitaya-v-tsentralnoy-azii/>, [in Russian], (accessed 10.01.2021).

12. *Czentral`naya Aziya v sisteme mezhdunarodny`kh transportny`kh koridorov: vzglyad iz Uzbekistana [Central Asia in the system of international transport corridors: a view from Uzbekistan], Naczional`noe informacionnoe agentstvo Uzbekistana [National News Agency of Uzbekistan]*, Available at: <http://uza.uz/ru/society/tsentralnaya-aziya-v-sistememezhdunarodnykh-transportnykh-k->, [in Russian], (accessed 10.01.2021).

13. Kuznecov A.V., Maly`sheva D.B. *Kitajskij faktor v Kazakhstane [The Chinese factor in Kazakhstan], E`lektronny`j nauchno-obrazovatel`ny`j zhurnal «Istoriya» [Electronic scientific and educational journal «History»]. «Rossiya-Kazakhstan: vekhi istorii» [«Russia-Kazakhstan: Milestones of history»]*. 2019. No. 1 (75). P. 437- 451, [in Russian].

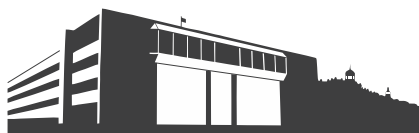
Авторлар туралы мәлімет:

Өстемірова Әйгерім Оразымбетқызы – «Халықаралық қатынастар» мамандығының докторанты, Абылай хан атындағы халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан.

Славомір Горак – Ph.D., халықаралық зерттеу институты, әлеуметтік ғылымдар факультеті, университет Карлов, Прага, Чехия.

Ustemirova Aigerim Orazymbetkyzy – doctoral student in International Relations, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan.

Slavomir Horak – Ph.D., Institute of International Studies, Faculty of Social Sciences, Charles University, Praha, Czech.

МРНТИ 11.25.40

С.Д. Галиуллина
А.Р. Сулейманов*

Уфимский государственный нефтяной технический университет, Уфа, Россия

*Автор для корреспонденции: suly-artur@rambler.ru

Институт валютного регулирования и контроля в Евразийском экономическом союзе

Аннотация. Формирование Евразийского экономического союза в условиях гиперконкуренции и глобальной кооперации выступает одним из самых сложных этапов интеграции постсоветских стран и подразумевает активизацию сотрудничества государств-участниц по целому ряду направлений, при этом вопросу согласованной валютной политики уделяется первоочередное внимание. Валютная политика ЕАЭС, представленная валютным регулированием и контролем, является важным механизмом, влияющим на развитие торгово-экономических отношений и приближающим его участников к общим целям – формированию общих рынков и систем товаров (услуг), финансов и энергоресурсов. В данной статье исследуются процесс институционализации валютного регулирования и контроля в рамках евразийского интеграционного объединения, приоритетные направления и ограничители, а также предлагаются перспективные пути модернизации этого процесса через создание валютного союза в рамках данного интеграционного объединения. В качестве источников информации для анализа использованы официальные данные Евразийской экономической комиссии, статистических служб, крупных банков стран-участниц ЕАЭС, международных торгово-экономических и валютных организаций. На основе общенаучных и специальных методов исследования авторы раскрывают процессы институционализации валютного регулирования и контроля, особенности валютных отношений в ЕАЭС, делают выводы о специфике института валютного регулирования и контроля в государствах ЕАЭС, а также предлагают сценарный прогноз перспектив валютной интеграции внутри ЕАЭС.

Ключевые слова: валютная политика; валютное регулирование; контроль; Евразийский экономический союз; интеграция; общий рынок; синхронизация.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2021-137-4-146-152>

Поступила: 03.10.2021 / Одобрена к опубликованию: 11.11.2021

Введение

В Советское время валютная политика имела свои особенности: финансово-валютные операции и внешнеэкономическая деятельность велись исключительно государством. Гражданам СССР не разрешалось проводить операции с зарубежной валютой, открывать счета в зарубежных банках и использовать валюту иностранных государств, кроме случаев, предусмотренных советским законодательством (получение наследства, работа за пределами Союза). Данные аспекты предопределили институционализацию валютных отношений в постсоветский период.

Распад СССР ознаменовал новый этап развития валютных отношений в странах СНГ. Научной фиксации заслуживает тот факт, что идеи валютно-экономической интеграции и ведения согласованной валютной политики рассматриваются постсоветскими государствами как реальные и эффективные. По мнению исследователя В. Мишиной, рассматривающей валютную интеграцию в позитивном ключе, у стран СНГ имеются необходимые предпосылки для установления общего валютного режима. Это историческая обусловленность, географическая и территориальная близость, синхронность в достижении динамических показателей макроэкономической системы [1]. Учёные М.В. Петров и Д.Е. Плисецкая отмечают схожесть выбора постсоветских государств в определении пути экономического развития и применении германо-японской модели функционирования с доминированием банковской системы [2].

В целом выделяют несколько этапов институционализации валютного регулирования и контроля на постсоветском пространстве, предшествующих образованию ЕАЭС. Выделим их.

Первый этап (1992-1994 гг.) – декларирование идей валютной интеграции.

В 1992 году было подписано Соглашение о принципах сближения хозяйственного законодательства государств СНГ, в 1993 году

– Договор о создании Экономического союза, в 1994 году – Соглашение о формировании Платёжного союза в рамках СНГ, включающие вопросы правовой и экономической регламентации валютной деятельности. Как отмечает Ю.В. Гинзбург, принятые в то время соглашения и международные документы, были рамочно-декларативными [3].

Второй этап (1995-2000 гг.) – формирование интеграционного ядра валютной политики в рамках Таможенного союза и Единого экономического пространства. Данный этап характеризуется продвижением двухсторонних и многосторонних договоров с целью формирования интеграционного ядра государств и попытками введения общего рынка товаров, услуг, капиталов. В 1995 году был подписан договор между Россией, Беларуссией и Казахстаном о создании Таможенного союза, в 1996 году к нему присоединяется Киргизия. В 1999 году четырьмя государствами принимается Соглашение, в котором определяется последующий этап интеграции – завершение формирования Таможенного союза и образование Единого экономического пространства (ЕЭП).

Третий этап (2000-2014 гг.) – углубление экономической и валютной кооперации стран СНГ в рамках Евразийского экономического сообщества. За эти пятнадцать лет принимается целый ряд важных документов, регламентирующих валютное регулирование и контроль стран-участниц ЕврАзЭС:

- Концепция сотрудничества государств-членов ЕврАзЭС в валютной сфере (2005 г.);
- Соглашение о сотрудничестве в области организации интегрированного валютного рынка государств-членов ЕврАзЭС по регулированию и контролю операций, связанных с движением капитала (2006 г.);
- Соглашение об основополагающих принципах валютной политики государств-членов ЕврАзЭС по регулированию и контролю операций, связанных с движением капитала (2009 г.);
- Рекомендации по гармонизации законодательства государств-членов ЕврАзЭС

в сфере валютного регулирования и контроля (2010 г.);

- Соглашение о согласованных принципах валютной политики (2010 г.) и другие.

Стоит отметить, что многие принципы деятельности Таможенного союза, Евразийского экономического сообщества были заложены в основу функционирования ЕАЭС. Анализ представленных соглашений и договоров позволяет проследить поступательность решений постсоветских стран в сфере валютной политики, нацеленных на либерализацию валютных отношений и отказ от ограничений в совершении валютных процедур, что является результатом достижения политико-экономических компромиссов участников интеграционного объединения.

Методология исследования

Теоретико-методологическая база исследования представлена официальными данными Евразийской экономической комиссии, статистических служб, крупных банков стран-участниц ЕАЭС, международных торгово-экономических и валютных организаций, доступных для анализа и изучения. При написании статьи применялись как общенаучные (синтез, анализ, индукция, дедукция, диалектический, сравнительный, исторический метод), так и специальные методы – экономико-графический, экономико-математический, эконометрический анализ и другие.

Обсуждение

Валютная интеграция на постсоветском пространстве при всей своей последовательности не была столь эффективной, как например, интеграция в сфере таможенных процедур. Существовали проблемы разработки действенных механизмов и инструментов регламентирования валютной деятельности и включения их во внутригосударственное законодательство.

В основе валютной политики Евразийского экономического союза заложены следующие принципы:

- поэтапного (постепенного) сближения подходов к формированию и гармонизации валютных отношений;

- создания необходимых правовых и организационных условий для развития валютной интеграции в рамках объединения;

- отказа от политических решений, которые могут негативно сказаться на экономической интеграции (или минимизации от их вынужденного применения).

Регулирование валютных отношений в странах ЕАЭС (Россия, Казахстан, Белоруссия, Киргизия, Армения) имеет свои особенности и закреплено в соответствующих нормативных актах национального значения. Органы, субъекты в сфере регулирования и контроля валютных отношений в постсоветских государствах имеют много общего, но не идентичны.

Для унификации этих принципов государствами-участницами Евразийского экономического союза изменяются нормы национального законодательства. Так, например, внесены изменения в Российской Федерации в Федеральный закон «О валютном регулировании и валютном контроле»; в Республике Казахстан - в сферу регулирования валютного режима экспорта и импорта, а также принят Закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам валютного регулирования и валютного контроля»; в Республике Белоруссия принят Указ Президента, корректирующий деятельность агентов и субъектов валютного регулирования [4].

Результаты

Детальный анализ представленных документов позволяет прийти к нескольким выводам.

Во-первых, в государствах-участниках ЕАЭС система валютного регулирования и контроля имеет свои особенности и отличается степенью вводимых ограничений

в отношении валютно-финансовых операций. Так, например, в Кыргызстане отсутствуют дополнительные ограничительные меры, за исключением тех, что устанавливаются Национальным банком Кыргызской Республики. В связи с чем следует отметить, что валютное регулирование в Кыргызстане относится к наиболее либеральным в ЕАЭС, не предполагающим дополнительных валютных ограничений. В Белоруссии существуют некоторые ограничения в валютных операциях, а сами валютные отношения в целом регулируются государством.

По мнению исследователя В.В. Филатовой: «Как таковых валютных ограничений нет: резиденты Кыргызстана могут открывать счета в любых зарубежных банках и переводить туда любые средства без ограничений. Открытый за границей счет необходимо зарегистрировать в Нацбанке. Инвесторам в кыргызские активы законом гарантировано право на репатриацию прибыли и всех инвестиций – в любой валюте и без ограничений. С марта 2015 г. либерализована торговля золотыми слитками. Согласно поправкам в Налоговый кодекс Кыргызской Республики операции с золотыми слитками освобождаются от НДС. Это делает Кыргызстан очень привлекательным для жителей стран (включая Россию), в которых операции с наличным золотом до сих пор облагаются налогом на добавленную стоимость» [5].

Во-вторых, в странах ЕАЭС отличаются условия для совершения валютно-финансовых операций между резидентами:

- лояльные условия (Армения, Кыргызстан);
- запрет, кроме случаев, установленных национальным законодательством стран (Россия, Белоруссия, Казахстан).

В-третьих, имеют свою спецификацию валютно-финансовые операции между нерезидентами:

- отсутствуют какие-либо ограничения (Казахстан, Армения, Кыргызстан);
- имеются незначительные ограничения (Россия);
- предусмотрен особый государственный контроль за валютными отношениями (Белоруссия).

В-четвёртых, имеются исключения в расчёте валютно-финансовых операций, совершаемых в странах ЕАЭС и касающихся сделок экспорта и импорта:

- требование обязательной продажи части от вырученных средств, полученных в результате проведённых валютно-финансовых операций (Белоруссия);
- требование репатриации (Россия, Казахстан, Армения, Кыргызстан).

В-пятых, в государствах ЕАЭС различаются подходы к валютным отношениям, возникающим в процессе движения капитала:

- свободное осуществление операций (Казахстан, Армения, Кыргызстан);
- наличие некоторых ограничений (Россия, Белоруссия).

Таким образом, институт валютного регулирования и контроля в государствах ЕАЭС имеет свою спецификацию, что обусловлено моделью экономического развития отдельных стран. При этом обеспечение синхронности валютных операций, подкреплённых не только товарно-денежными, но и стабильными валютно-финансовыми отношениями, имеет стратегическую важность для интеграционного объединения.

Выводы

Перспективным для научной рефлексии видится выделение трёх сценариев развития валютно-финансовой инфраструктуры ЕАЭС [6]. Сценарный прогноз делается на основе нескольких факторов: степень синхронизации валютных отношений; условия и ограничения для валютной кооперации. Выделяются:

- Сценарий «Паритет покупательной способности», выраженный в привязке валюты страны ЕАЭС к иной более популярной валюте.

- Сценарий «Золотой стандарт», выраженный в фиксации валюты страны ЕАЭС к валюте другого государства.

- Сценарий «Валютный союз», принятие существующей или разработанной валюты в рамках интеграционного объединения как основной.

Валютной интеграции внутри ЕАЭС способствуют следующие меры:

1. Введение евразийской (безналичной, цифровой) расчётной единицы, включённой в имеющиеся платёжные системы.

2. Формирование общих институтов (органов) валютного регулирования и контроля (Единый евразийский валютный центр).

3. Создание Валютного союза.

Учёный Л.А. Маргарян пишет: «Аналитические исследования показывают, что плавающий валютный курс не всегда является эффективным решением. В частности, девальвация не имеет смысла, если для экономики не выполняется условие Маршалла–Лернера, то есть если экспорт и импорт неэластичны по цене, выраженной в иностранной валюте. Вместе с тем теория интеграции предполагает поддержание курса национальной валюты непосредственно по отношению к валюте страны – основного торгового партнера. В случае же стран Евразийского экономического союза фиксирование или привязка осуществляется по отношению к доллару США, хотя в географической структуре внешней торговли каждой из них преобладающую долю занимает Россия» [7].

Мы солидарны с научной позицией Л.А. Маргарян и считаем идею образования Евразийского валютного союза перспективной и требующей детальной проработки. Для этого, в первую очередь, необходимо рассмотреть вопросы, связанные с поэтапной унификацией валютного законодательства в государствах ЕАЭС [8].

Формирование Евразийского валютного союза связано в том числе с решением следующих задач:

- обеспечение синхронности протекания экономических циклов через планомерное распределение результатов интеграции и общее виденье движения интеграционного объединения;

- институциональное закрепление валютно-финансовых отношений;

- постепенный переход к общим условиям ведения валютно-финансовых операций с резидентами и нерезидентами;

- либерализация валютно-финансового законодательства в сторону снятия ограничений и унификации положений.

Поступательное решение вышеназванных задач приближает ЕАЭС к формированию Валютного союза и стабилизации финансово-экономических выгод стран-участников интеграционного объединения.

Список литературы

1. Мишина В. Предпосылки валютной интеграции и роль операций с рублем в странах СНГ // ММВБ, Анализ и тенденции – 2009. – №12(72). – С. 13-18.
2. Петров М.Е., Плисецкий Д.Е. Возможности и перспективы интеграции стран СНГ в финансовой сфере // Финансы и кредит – 2011. – №8(840). – С. 10-18.
3. Гинзбург Ю.В. Этапы экономической интеграции на постсоветском пространстве // Публично-правовые исследования – 2014. – № 3. – С. 25.
4. Матвеев М.М. Проблемы валютной интеграции в условиях Евразийского экономического союза // Экономика и менеджмент инновационных технологий. [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <http://ekonomika.snauka.ru/2015/09/7916> (дата обращения: 24.10.2021).
5. Филатова В.В. Особенности валютного регулирования стран в условиях членства в ЕАЭС // Таможенная политика России на Дальнем Востоке – 2017. – № 2(79). – С. 92–97.
6. Сулейманов А.Р. Сможет ли ЕАЭС за четыре года ввести единую валюту. [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <https://ia-centr.ru/publications/smozhet-li-eaes-za-chetyre-goda-vvesti-edinuyu-valyutu/> (дата обращения: 24.10.2021).

7. Маргарян Л.А. Гармонизация валютного регулирования в странах ЕАЭС (на примере РА): Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук – Ереван, 2018. – С.9.

8. Навой А.В. Валютно-финансовые критерии конвергенции в ЕАЭС // Деньги и кредит – 2015. – № 6. – С. 7–8.

С.Д. Галиуллина, А.Р. Сулейманов

Уфа мемлекеттік мұнай техникалық университеті, Уфа, Ресей

Еуразиялық экономикалық одақтағы валюталық реттеу және бақылау институты

Аңдатпа. Гипербәсекелестік пен жаһандық ынтымақтастық жағдайында Еуразиялық экономикалық одақтың құрылуы посткеңестік елдері интеграциясының ең күрделі кезеңдерінің бірі болып табылады және мүше мемлекеттердің бірқатар салалардағы ынтымақтастығын белсендіруді болжайды. Бұл ретте келісілген валюталық саясатқа басым назар аударылады. Валюталық реттеу мен бақылау арқылы ұсынылған ЕАЭО-ның валюталық саясаты сауда-экономикалық қатынастардың дамуына әсер ететін және оның қатысушыларын ортақ мақсаттарға – тауарлардың (қызметтердің), қаржының және энергия ресурстарының ортақ нарықтары мен жүйелерін қалыптастыруға жақындататын маңызды тетік болып табылады. Мақалада Еуразиялық интеграциялық бірлестік шеңберінде валюталық реттеу мен бақылауды институцияландыру үдерісі, басым бағыттар мен шектеулер қарастырылады, сондай-ақ осы интеграциялық бірлестік шеңберінде валюталық одақ құру арқылы осы үдерісті жаңғыртудың перспективалы жолдары ұсынылады.

Талдау үшін ақпарат көзі ретінде Еуразиялық экономикалық комиссияның, статистикалық қызметтердің, ЕАЭО-ға мүше елдердің ірі банктерінің, халықаралық сауда-экономикалық және валюталық ұйымдардың ресми деректері пайдаланылды.

Жалпы ғылыми және арнайы зерттеу әдістері негізінде авторлар валюталық реттеу мен бақылауды институцияландыру процестерін, ЕАЭО-дағы валюталық қатынастардың ерекшеліктерін ашады, ЕАЭО мемлекеттеріндегі валюталық реттеу және бақылау институтының ерекшеліктері туралы қорытынды жасайды, сондай-ақ ЕАЭО шеңберінде валюталық интеграция перспективаларының сценарийлік болжамын ұсынады.

Түйін сөздер: валюталық саясат; валюталық реттеу; бақылау; Еуразиялық экономикалық одақ; интеграция; ортақ нарық; синхрондау.

S.D. Galiullina, A.R. Suleimanov

Ufa State Petroleum Technological University, Ufa, Russia

Institute of currency regulation and control in the Eurasian Economic Union

Abstract. The formation of the Eurasian Economic Union in the context of hyper competition and global cooperation is one of the most difficult stages in the integration of post-Soviet countries and implies the intensification of cooperation between the member states in several areas, while the issue of a coordinated monetary policy is given priority. The monetary policy of the EAEU, represented by currency regulation and control, is an important mechanism influencing the development of trade and economic relations and bringing its participants closer to common goals – the formation of common markets and systems of goods (services), finance, and energy resources. This article examines the process of institutionalization of currency regulation and control within the framework of the Eurasian integration association, priority areas, and constraints, and also proposes promising ways to modernize this process through the creation of a currency union within the framework of this integration association.

Official data of the Eurasian Economic Commission, statistical services, large banks of the EAEU member countries, international trade, economic and foreign exchange organizations were used as sources of information for the analysis.

Based on general scientific and special research methods, the authors reveal the processes of institutionalization of currency regulation and control, features of currency relations in the EAEU, draw conclusions about the specifics of the institution of currency regulation and control in the EAEU states, and also propose a scenario forecast of the prospects for currency integration within the EAEU.

Keywords: monetary policy; currency regulation; control; Eurasian Economic Union; integration; Common Market; synchronization.

References

1. Mishina V. Predposylki valyutnoj integracii i rol' operacij s rublem v stranah SNG [Prerequisites for currency integration and the role of ruble transactions in the CIS countries], ММVB, Анализ i tendencii [MICEX, Analysis and Trends]. 2009. No.12(72). P. 13-18, [in Russian].
2. Petrov M.E., Pliseckij D.E. Vozmozhnosti i perspektivy integracii stran SNG v finansovoj sfere [Opportunities and Prospects for the Integration of the CIS Countries in the Financial Sphere], Finansy i kredit [Finance and credit]. 2011. №8(840). P. 10-18, [in Russian].
3. Ginzburg Yu.V. Etapy ekonomicheskoy integracii na postsovetskom prostranstve [Stages of economic integration in the post-Soviet space], Publichno-pravovye issledovaniya [Public Law Research]. 2014. No. 3, [in Russian].
4. Matveev M.M. Problemy valyutnoj integracii v usloviyah Evrazijskogo Ekonomicheskogo Soyuza [Currency integration problems in the conditions of the Eurasian Economic Union], Ekonomika i menedzhment innovacionnyh tekhnologij [Economics and management of innovative technologies]. 2015. No. 9. Available at: <http://ekonomika.snauka.ru/2015/09/7916>, [in Russian], (accessed 24.10.2021).
5. Filatova V.V. Osobennosti valyutnogo regulirovaniya stran v usloviyah chlenstva v EAES [Features of currency regulation of countries in the conditions of membership in the EAEU], Tamozhennaya politika Rossii na Dal'nem Vostoke [Customs policy of Russia in the Far East]. 2017. No. 2(79). P. 92-97, [in Russian].
6. Sulejmanov A.R. Smozhet li EAES za chetyre goda vvesti edinuyu valyutu [Will the EAEU be able to introduce a single currency in four years]. Available at: <https://ia-centr.ru/publications/smozhet-li-eaes-za-chetyre-goda-vvesti-edinuyu-valyutu/>, [in Russian], (accessed 24.10.2021).
7. Margaryan L.A. Garmonizaciya valyutnogo regulirovaniya v stranah EAES (na primere RA): Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata ekonomicheskikh nauk [Harmonization of currency regulation in the EAEU countries (on the example of the RA): Abstract of a dissertation for the degree of candidate of economic sciences]. Erevan, 2018. P. 9, [in Russian].
8. Navoj A.V. Valyutno-finansovye kriterii konvergencii v EAES [Monetary and financial criteria for convergence in the EAEU], Den'gi i kredit [Money and credit]. 2015. No. 6. P. 7-8, [in Russian].

Информация об авторах:

Галиуллина Светлана Дмитриевна – доктор исторических наук, профессор, заведующая кафедрой «Международные отношения, история и востоковедение» Уфимского государственного нефтяного технического университета, Уфа, Россия.

Судейманов Артур Рамилевич – кандидат политических наук, доцент, заместитель заведующего кафедрой «Международные отношения, история и востоковедение» Уфимского государственного нефтяного технического университета, Уфа, Россия.

Galiullina Svetlana Dmitrievna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of International Relations, History and Oriental Studies, Ufa State Petroleum Technological University, Ufa, Russia.

Suleimanov Artur Ramilevich – Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Deputy Head of the Department of International Relations, History and Oriental Studies, Ufa State Petroleum Technological University, Ufa, Russia.

Анализ основных направлений деятельности исламского банка развития в странах Центральной Азии

Аннотация. В данной статье рассматривается деятельность Исламского банка развития в Центральной Азии, в том числе становление и развитие сотрудничества, оказание финансовых операций странам и в целом динамика их отношений. Целью работы является анализ и сравнение деятельности ИБР в Казахстане, Кыргызстане, Таджикистане, Туркменистане, Узбекистане по отдельности, а также в регионе в целом. Авторы привели примеры начала взаимоотношений между странами ЦА с ИБР еще до начала их вступления, а также примеры сотрудничества республик с другими членами группы ИБР, после чего был проведен сравнительный анализ совокупности финансовых операций в пяти странах за пять лет с 2014 по 2018 годы, включая финансирование проектов, торговое финансирование, техническую помощь и помощь специального назначения. Анализ был проведен по данным с 2014 по 2018 год, так как в связи пандемией получить более свежие данные не представлялось возможным, однако оценка общей картины сотрудничества не сильно изменилась и отражает нынешнее состояние. Согласно проведенному анализу из всех видов финансовых операций в изучаемом регионе основным является финансирование проектов, которое отражает общую динамику работы ИБР в ЦА. Торговое финансирование развивалось в течение пяти лет во всех странах кроме Туркменистана, также исследование показало, что техническая помощь и помощь специального назначения в данном регионе не востребованы. Несмотря на общие положительные показатели в ЦА, финансирование в каждой стране сильно отличается в зависимости от уровня экономического развития.

Ключевые слова: Исламский банк развития; Центральная Азия; финансовые операции; развитие сотрудничества; группа ИБР.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2021-137-4-153-162>

Поступила: 13.07.2021 /Одобрена к опубликованию: 04.10.2021

Введение

Более 90 процентов исламских банков в мире находятся в странах ОИС, многие их традиционные банки предоставляют исламские продукты или имеют исламские окна. Несмотря на постепенное увеличение доли исламских банков в финансовом

секторе, в этих странах по-прежнему преобладают традиционные банки. Согласно результатам исследования Ахмада аль-Харби из Саудовской Аравии основное влияние на эффективность и прибыльность банков в странах членах ОИС оказывают внутренние факторы, такие как достаточность капитала, кредиты, забалансовые операции (off-balance-

sheet activities) и иностранная собственность. Кроме того, такие внешние факторы, как рост ВВП, реальная процентная ставка, сосредоточенность и развитие банковского сектора также способствуют прибыльности банков [1]. Авторы Хасан М. Хавез и Мона Халим из Саудовской Аравии в своем исследовании сравнили две банковские системы и пришли к выводу, что до мирового финансового кризиса традиционные банки превосходили по всем характеристикам традиционные банки с исламскими окнами или исламские банки в целом, однако после кризиса техническая эффективность всех банков упала. Прозрачная система исламской банковской системы была улучшена и в итоге превзошла все остальные финансовые институты, а это означает, что исламские банки не подвергаются кризису [2].

Исламская финансовая система с каждым годом приобретает успех во всем мире и спрос на предоставляемые услуги стремительно растет. Следует отметить, что исламские банки кредитуют непопулярные среди обычных банков проекты, при условии наличия социального значения, что ведет к широкому общественному резонансу [3].

ИБР имеет различные методы финансирования, финансовые операции совершаются на обычных и льготных условиях, последний из которых широко применяется в наименее развитых странах – участницах со слабой экономикой. Так, например, Кыргызстан и Таджикистан за годы сотрудничества пользовались только льготным финансированием ИБР.

Методология исследования

Для проведения исследования были использованы историко-хронологический, историко-сравнительный методы, а также методы анализа и синтеза. Историко-сравнительный метод использовался в части анализа данных ежегодных отчетов ИБР, в частности при выявлении динамики финансирования проектов в регионе и

совокупности финансовых операций за пять лет. Историко-хронологический метод был использован для составления хронологии развития взаимоотношений организации со странами ЦА. Метод анализа и синтеза был применен для изучения социально-экономической активности ИБР в каждой стране по отдельности и в регионе в целом.

Начало взаимоотношения ИБР со странами ЦА

Согласно Учредительному договору ИБР каждый член Банка должен подписаться на акции Уставного капитала Банка. Минимальное количество акций на каждого члена должно быть двести пятьдесят акций стоимостью 10 тысяч исламских динар каждая. Плата за акции, первоначально подписанные членами-учредителями, должна производиться пятью равными взносами по двадцать процентов каждый [4].

Все государства ЦА вступили в ИБР, подписавшись на минимальное количество акций, однако со временем Банк принимал решения об увеличении уставного капитала в связи с необходимостью финансирования стран-участниц. Страны региона соответственно постепенно увеличивали свой акционерный капитал в банке, и в настоящее время количество акций достигло 5400 в Казахстане, 2584 в Кыргызстане, 1816 в Таджикистане, 496 в Туркменистане и 1344 в Узбекистане, что равно 0,11 %, 0,05 %, 0,04 %, 0,01 % и 0,03 % от общего количества акций соответственно [5].

Учитывая сложную экономическую ситуацию в республиках в начале их независимости и трудности в оплате вступительного взноса при подписке на Уставной капитал, были предложены смягчающие условия выплат, которые страны должны были произвести в течение пяти лет. ИБР предложил Казахстану произвести оплату 3,5 млн. долларов США в течение 10 лет по следующей схеме: 1/3 этой суммы может выплачиваться в течение 5 лет, а 2/3 в

течение следующих пяти лет. Таким образом, ежегодный взнос за первые пять лет составил 250 тысяч долларов [6, с. 177].

Сотрудничество ИБР с регионом началось еще до вступления стран в организацию, но так как они еще не являлись его членами, могли получать только техническую помощь.

Сотрудничество между Узбекистаном и ИБР началось с 1991 года, когда Банк одобрил выделение грантов для реконструкции ряда исторических сооружений таких, как Медресе Мир-Араб в городе Бухара и Медресе Дар-Эль Хадис Мемориального комплекса Имам Аль-Бухари [7].

Что касается Кыргызстана, то со стороны ИБР была оказана гуманитарная помощь в сумме 1 140 тысяч долларов США для ликвидации последствий Токтогульского землетрясения 1992 года, которая была использована для строительства двух школ, трех больниц и приобретения товаров первой необходимости для пострадавших [8].

В августе 1993 года состоялась первая миссия ИБР в Казахстане. В результате была предоставлена безвозмездная техническая помощь для получения услуг консультантов в рамках осуществления следующих проектов: 1. ТЭО для проекта «Автомобиля Алматы – Быстровка», ГАК «Казахстан Жолдары» - 257 тысяч долларов; 2. ТЭО для проекта «Снабжение питьевой водой региона Кызылорды», Государственный комитет по водным ресурсам – 274 тысяч долларов. Эти проекты были подписаны правительством РК и ИБР в 1994 году [7].

Хотя с 1994 года Туркменистан был членом ИБР, роль Банка в проектах развития оставалась весьма ограниченной из-за жесткого политического контроля над всей его деятельностью. Однако еще в 1993 году было выделено 8 млн. долларов на строительство дороги, связывающей Туркменистан с Ираном [10].

В целом, о динамике отношений свидетельствует то, что ИБР активно привлекает к сотрудничеству с регионом членов своей группы, в которую также входят такие организации, как Исламская

корпорация по страхованию инвестиций и экспортного кредитования (ИКСИЕК), Исламская корпорация по развитию частного сектора (ИКРЧС), Международная исламская торгово-финансовая корпорация (МИТФК). Кроме того, Кыргызстан и Таджикистан имеют право на получение финансирования от «Фонда жизни и средств к существованию» (LLF) и в рамках Координационной группы проводятся круглые столы, где представляются приоритетные проекты для софинансирования. Ниже будут приведены несколько примеров сотрудничества стран ЦА с членами Группы ИБР.

ИКРЧС в Казахстане предоставила линии финансирования компании «Kazagro Finance» (40 млн. долларов США), Фонду Даму (50 млн. долларов США) и компании «SK Leasing» (10 млн. долларов США), а также инвестировала в компанию «KIC Leasing» (14 млн. долларов США) и «Zaman Bank» (10 млн. долларов США). В Кыргызстане ИКРЧС предоставил глобальную линию финансирования для местных банков (10 млн. долларов США), инвестировал в лизинговую компанию Kyrgyzstan (1,5 млн. долларов США), профинансировал проект «Kurmenty Cement» (9,5 млн. долларов США). ИКРЧС предоставила Таджикистану глобальную линию финансирования (20 млн. долларов США) и линию финансирования в банк «Agroinvest Bank» (10 млн. долларов США) и инвестировала в компанию «Asr Leasing» (2,5 млн. долларов США). Аналогичным образом, ИКРЧС финансирует проекты строительства «Saadi Towers» (16 млн. долларов США) и «Dusty Pharmacy» (9 млн. долларов США). Деятельность в Туркменистане ограничена только инвестициями ИКРЧС в Исламскую инвестиционную компанию с долевым участием ИКРЧС в размере 5 млн. долларов США. Что касается сотрудничества с Узбекистаном, ИКРЧС предоставила финансовую линию компании «Taiba Leasing» (15 млн. Долларов США) и компании «Uzbekistan Leasing International» (6 млн. долларов США), также финансирует ряд инвестиционных проектов в стране [11].

Анализ финансовых операций Группы ИБР в регионе

Основным направлением деятельности Группы ИБР является финансирование проектов в нуждающихся в развитии сферах стран-участниц. Однако мы видим, что производятся также другие виды операций, такие как оказание технической помощи, торговое финансирование и помощь специального назначения. В таблице 1 приведены данные по совокупности финансовых операций в странах ЦА в период

с 2014 по 2018 годы согласно ежегодным отчетам ИБР.

По данным таблицы 1, мы видим, что в Казахстане основными операциями Группы ИБР являются финансирование проектов и торговое финансирование. По первому показателю наблюдается значительное увеличение с 2014 по 2017 год, в том числе резкий подъем, практически в два раза, заметен в 2016 году (с 576,7 до 1095,9 млн. долларов США), однако в 2018 году произошел резкий спад в сумме финансирования (755 млн. долларов США), что вероятно связано с

Таблица 1. Динамика совокупности финансовых операций ИБР в странах ЦА за период с 2014 по 2018 год

Страна	Операции ИБР	2014 год		2015 год		2016 год		2017 год		2018 год	
		кол-во	млн. долл. США	кол-во	млн. долл. США	кол-во	млн. долл. США	кол-во	млн. долл. США	кол-во	млн. долл. США
Казахстан	Финансирование проектов	24	531,7	23	576,7	26	1 095,9	26	1 246,5	43	755,0
	Оказание технической помощи	11	2,6	11	2,6	14	3,0	15	2,8	16	2,5
	Торговое финансирование	18	628	20	738,0	21	773	22	769,5	21	849,0
	Помощь специального назначения	6	1,9	6	1,9	6	1,9	5	1,9	5	1,9
	Итого	59	1 164,2	60	1 319,2	67	1 873,9	68	2,020	85	1 608,3
Кыргызстан	Финансирование проектов	26	209,3	29	246,8	34	304,3	34	299,8	36	324,5
	Оказание технической помощи	19	5,8	20	6,1	16	4,4	16	4,4	22	5,8
	Торговое финансирование	2	20	2	20	2	20	3	22,0	3	22,0
	Помощь специального назначения	7	2,4	7	2,4	7	2,4	7	2,4	7	2,4
	Итого	54	237,5	58	275,2	59	331	60	328,5	68	354,7
Таджикистан	Финансирование проектов	36	277,9	37	288,0	41	360,5	40	343,0	42	393,4
	Оказание технической помощи	19	5,2	19	5,2	15	4,4	19	4,8	21	5,5
	Торговое финансирование	4	43	6	63	7	93,0	8	94,0	13	137,0
	Помощь специального назначения	9	1,5	9	1,5	9	1,5	9	1,5	9	1,5
	Итого	68	327,7	71	357,8	72	459,5	76	443,4	85	537,5

Туркменистан	Финансирование проектов	9	460,4	10	465,4	12	1 162,6	14	1 450,6	12	1098,4
	Оказание технической помощи	4	1,1	4	1,1	4	1,1	4	1,1	4	1,0
	Торговое финансирование	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Помощь специального назначения	1	0,3	1	0,3	1	0,3	1	0,3	1	0,3
	Итого	14	461,8	15	466,8	17	1 164,1	19	1 452,0	17	1 099,7
Узбекистан	Финансирование проектов	37	1 494,3	38	1 551,8	38	1 550,0	36	1 488,5	61	1 417,8
	Оказание технической помощи	5	1,1	5	1,1	5	1,1	5	1,1	9	1,8
	Торговое финансирование	14	191,6	14	191,6	16	266,6	21	311,6	30	385,1
	Помощь специального назначения	8	1,9	8	1,9	8	1,9	8	1,9	8	1,9
	Итого	64	1 668,9	65	1 746,4	67	1 819,5	70	1 803,0	108	1 806,5

Таблица составлена авторами по данным источников [12,13,14,15,16]

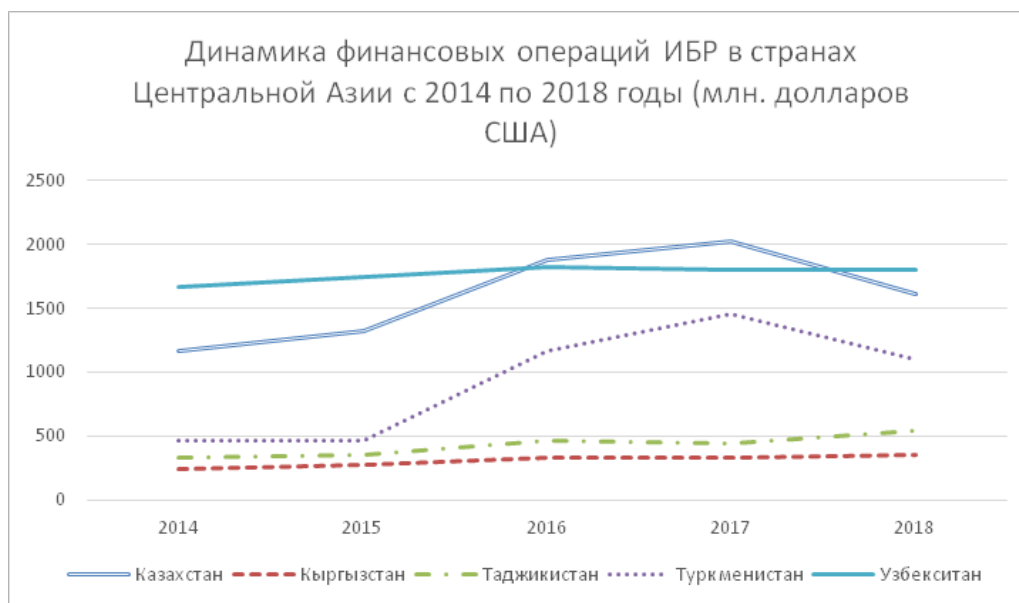
завершением ранее одобренных проектов. В торговой сфере зафиксировано стабильное увеличение показателей за последние пять лет, где рост составил 221 млн. долларов США. Оказание технической помощи в стране в сотни раз уступает вышеуказанным показателям, так общая сумма на 2018 год составила 2,5 млн. долларов США. За пятилетний период наблюдается лишь незначительное колебание в показателях с 2016 по 2018 год, а в 2014-2015 годах ни роста, ни спада не было отмечено. Анализируя отчеты Банка, мы можем четко увидеть, что за последние пять лет не оказывалось помощи специального назначения со стороны ИБР в Казахстане, однако, согласно исходным данным, в предыдущие годы сотрудничества данная помощь производилась.

Если перейти к показателям Кыргызстана, то здесь финансирование проектов занимает значительную долю финансовых операций и в десятки раз превышает остальные. В целом в финансировании проектов за период с 2014 по 2018 год наблюдается положительная динамика, то есть рост составил с 209,3 до 324,5 млн. долларов США, с небольшим ухудшением в 2017 году на 4,5 млн. долларов

США. Торговое финансирование за пять лет отмечено только в 2017 году на сумму 2 млн. долларов США. Оказание технической помощи было увеличено в 2015 и 2018 годах, на 1,7 млн. долларов США уменьшилось в 2016 году, а в 2017 году осталось без изменений, то есть не оказывалось. Помощь специального назначения за последние годы также не оказывалась и показатели остались без изменений.

В Таджикистане финансирование проектов также занимает большую часть финансовых операций, где с наблюдается увеличение с 277,9 млн. долларов США в 2014 году до 393,4 млн. долларов США в 2018 году. Несмотря на небольшой спад в 2017 году, общая динамика в данном направлении положительная. На втором месте - торговое финансирование ИБР с ежегодным увеличением суммы в 2015 году на 20 млн. долларов США, в 2016 году на 30 млн. долларов США, в 2017 году 1 млн. долларов США и в 2018 году на целых 43 млн. долларов США. В оказании технической помощи стране 2014 и 2015 годы остались без изменений, в 2016 году мы видим ухудшение финансирования на 0,8 млн. долларов США, однако в 2017 и 2018 годы наблюдается заметный рост, так за два

График 1. Динамика финансовых операций ИБР в странах Центральной Азии с 2014 по 2018 годы (млн. долларов США)

года сумма увеличилась на 1,1 млн. долларов США, достигнув 5,5 млн. долларов США в 2018 году. Помощь специального назначения в данный период не оказывалась и осталась на уровне предыдущих лет.

В свою очередь, в Туркменистане за все годы сотрудничества не было ни одного торгового финансирования. Таким образом, согласно данным ежегодных отчетов ИБР за период с 2014 по 2018 год, в стране не финансировались оказание технической помощи, торговое финансирование, а также помощь специального назначения. Так мы видим, что из финансовых операций Банка за последние пять лет, а также за весь период, максимальная доля выделяется именно на финансирование проектов. С 2014 по 2015 год сумма увеличилась всего на 5 млн. долларов США, однако в 2016 году наблюдается резкий скачок в 2,5 раза - с 465,4 до 1162,6 млн. долларов США, в 2017 году также был подъем до 1450,6 млн. долларов США. После такой положительной динамики в 2018 году сумма значительно сократилась, до 1098,4 млн. долларов, что также, вероятно, связано с завершением предыдущих проектов.

Переходя к Узбекистану, следует сразу отметить, что за изучаемые пять лет помощи

специального назначения не было, как и в других странах региона, что касается оказания технической помощи, то с 2014 по 2017 год финансирование не отмечено, но в 2018 году одобрено 4 операции на 0,7 млн. долларов США. В торговом финансировании в 2014 и 2015 годах изменений не было, однако в период с 2016 до 2018 год наблюдается увеличение суммы с 266,6 до 385,1 млн. долларов США. Операции по финансированию проектов в Узбекистане, как и в других странах региона, занимают основную часть.

Если в 2015 году мы видим прирост в 57,5 млн. долларов США, то в последующие годы наблюдается постепенное уменьшение суммы, так, в 2016 году сумма упала с 1551,8 до 1550,0 млн. долларов США, в 2017 году до 1488,5 млн. долларов США, а в 2018 году до 1417,8 млн. долларов США. Учитывая увеличение количества проектов в 2018 году с 36 до 61, можно прийти к выводу, что уменьшение суммы связано с завершением предыдущих крупных проектов и одобрением более малобюджетных.

На 1 графике представлена динамика совокупности финансовых операций ИБР, совершенных в республиках ЦА за пять лет - с 2014 по 2018 годы.

Как мы видим из графика 1, наименьшие показатели у Кыргызстана, в стране заметно незначительное, но стабильное увеличение общей суммы в течение пяти лет. Таджикистану было также выделено меньшее количество средств по сравнению с другими странами региона, здесь мы тоже можем отметить небольшой подъем за пять лет. Что касается Туркменистана, в 2014 и 2015 годах финансовые операции были практически на одном уровне с Кыргызстаном и Таджикистаном, однако наблюдается резкий скачок в 2016 и 2017 годах, далее, в 2018 году, следует заметный спад в связи с окончанием двух проектов. На рисунке 2 мы можем заметить, что за последние пять лет наиболее динамично финансовые операции ИБР совершались в Казахстане, где мы видим стабильный ежегодный рост с 2014 по 2017 год, однако в 2018 году случился упадок в сумме совокупности финансовых операций в стране, несмотря на увеличение их общего количества. Лидирующую позицию среди стран региона за пять лет занимает Узбекистан, где следует отметить постоянное увеличение ресурсов ИБР, которое является наибольшей среди всех стран региона. Также следует отметить, что совокупность суммы финансирования в Узбекистане немного уступает Казахстану в 2016 и 2017 годы.

Результаты

В таблице 1 представлена совокупность финансовых операций ИБР в Казахстане, Кыргызстане, Таджикистане, Туркменистане и Узбекистане с 2014 по 2018 год, что позволяет увидеть динамику развития сотрудничества за пять лет. Также результаты сотрудничества наглядно продемонстрированы на графике 1.

По итогам анализа финансовых операций ИБР в пяти странах и регионе в целом с 2014 по 2018 год мы видим, что основную долю финансовых операций ИБР в регионе занимает финансирование проектов, где в общем наблюдается увеличение как за последние пять лет, так и за весь период сотрудничества. На втором месте среди стран ЦА торговое

финансирование, где за последние пять лет отмечена положительная динамика, за исключением Туркменистана, в котором за счет средств ИБР не было совершено ни одной операции в торговом секторе. Наименее популярным является оказание технической помощи в регионе, в данном направлении наблюдаются незначительные спады и подъемы с 2014 по 2018 год, также стоит отметить Туркменистан, где за указанный период не было произведено технической помощи. Общим для всего региона за пять лет является не только финансирование проектов на лидирующей позиции среди других финансовых операций Банка, но и то, что за период с 2014 по 2018 год во всех пяти странах не было оказано помощи специального назначения, все исходные показатели остались без изменений. Тем не менее, мы видим, что данный вид операций был отмечен во всех странах региона. В целом в странах ЦА производятся все виды финансовых операций Группы ИБР, с разницей в суммах и динамике в связи с их потребностью в каждой стране.

На графике 2 мы видим, что наиболее стабильные и высокие показатели у Узбекистана. Это соответствует заключению Р.В. Абдуллаева [7], который называет этот период умеренной фазой, когда Узбекистан рассматривается как бизнес-партнер, но в то же время проявляется осторожность. Наименьшие показатели среди пяти республик по всем параметрам у Кыргызстана. Такой результат объясняется и совпадает с заключением А.С. Болджуровой [8], а именно: инвестиционная привлекательность страны заключается в информационном вакууме в области экономики, высоком уровне потерь инвестиционного капитала, также отсутствию финансовых институтов, отвечающих требованиям.

Выводы

ИБР предоставляет широкий спектр финансовых операций помимо долгосрочного кредитования, направленных на реализацию приоритетных проектов. По итогам анализа совокупности капиталовложений в страны

ЦА за 2014-2018 год, мы пришли к выводу, что в целом динамика выделения средств региону положительная, однако суммы существенно разнятся в пяти странах. Это связано с тем, что основная доля приходится именно на финансирование проектов и здесь позиции стран остаются без изменений. Торговое финансирование также является одним из приоритетных направлений, чего

нельзя сказать о технической помощи и помощи специального назначения. Согласно уставу ИБР, страны, не являющиеся членами банка, не имеют права на получение финансовой помощи, так, страны региона получали техническую помощь только до присоединения, чем объясняется более низкий уровень по сравнению с другими показателями.

Список литературы

1. Al-Harbi A. The determinants of conventional banks profitability in developing and underdeveloped OIC countries // Journal of Economics, Finance, and Administrative Science. – 2019. – № 24 (47). – P. 4-28.
2. Hafez H.M., Halim M. The efficiency of Islamic banks versus conventional banks: An empirical study of an emerging economy // Banks and Bank Systems. – 2019. – № 14 (2). – P. 50-62.
3. Жакенов Д. Привлекательность исламской банковской системы. // Мир Евразии. – 2003. – № 1. – С. 18-20.
4. Islamic Development Bank Articles of Agreement. – Jeddah, Kingdom of Saudi Arabia. August 12, 1974. [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: https://www.investiniran.ir/oieta_content/media/image/2010/10/1205_orig.pdf (дата обращения 02.07.2019).
5. Islamic development bank. [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <https://www.isdb.org/isdb-member-countries> (дата обращения 05.09.2019).
6. Султанова Б.К. Стратегия экономических реформ Республики Казахстан. Научное издание / Б.К. Султанова. - Алматы: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, 2005. – 220 с.
7. Абдуллаев Р.В. Основные принципы исламского банкинга и тенденции в развитии сотрудничества Узбекистана с Исламским банком развития // Paradigmata roznani. – 2019. – № 1. – С. 35-41.
8. Болджурова А.С. Исламский банк развития как рычаг привлечения инвестиций в экономику Кыргызской Республики // Сибирский торгово-экономический журнал. – 2016. – № 1. – С. 183-187.
9. Казахстан и ИБР // Деловая неделя. – 1997. – С.4.
10. Джеффри Ф. Греш. Содействуя процветанию: Исламский банк развития, подъем исламских банков и финансовых институтов в странах Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ. – 2008. – № 1(155). – С.157-170.
11. Презентационный материал Исламского банка развития по сотрудничеству с Республикой Казахстан и странами СНГ. –2017. – С. 30.
12. “Islamic Development Bank Annual Report 2014” [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <https://www.isdb.org/sites/default/files/media/documents/2018-12/IsDB-Annual%20Report-1435H%282014%29.pdf> (дата обращения 17.02.2019).
13. “Islamic Development Bank Annual Report 2015” [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <https://www.isdb.org/sites/default/files/media/documents/2018-12/IsDB-Annual%20Report-1436H%282015%29.pdf> (дата обращения 17.02.2019).
14. “Islamic Development Bank Annual Report 2016” [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <https://www.isdb.org/sites/default/files/media/documents/2018-12/IsDB-Annual%20Report-1437H%282016%29.pdf> (дата обращения 17.02.2019).
15. “Islamic Development Bank Annual Report 2017” [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <https://www.isdb.org/sites/default/files/media/documents/2018-12/IsDB-Annual%20Report-1438H%282017%29.pdf> (дата обращения 17.02.2019).
16. “Islamic Development Bank Annual Report 2018” [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: https://www.isdb.org/sites/default/files/media/documents/2019-04/usb%20Annual%20report%20English%202018_softproof.pdf (дата обращения 17.02.2019).

А.А. Дауренова, П.К. Қилыбаева

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-сұлтан, Қазақстан***Орталық Азиядағы Ислам даму банкі қызметінің негізгі бағыттары**

Аңдатпа. Мақалада Ислам даму банкінің Орталық Азиядағы қызметі, соның ішінде ықпалдастықтың орнатылуы мен дамуы, мемлекеттерге көрсетілетін қаржы операциялары мен жалпы қатынастың дамуы қарастырылады. Жұмыстың мақсаты ИДБ-ның Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түркменстан, Өзбекстан елдерінде жеке және жалпы аймақтағы қызметіне салыстырмалы талдау жасау болып табылады. Авторлар ұйымға қосылудан бұрын басталған ОА елдері мен ИДБ арасындағы өзара қатынастардың мысалын келтіріп, сонымен бірге ИДБ тобының басқа мүшелерімен серіктестігін көрсетіп, 2014-2018 жылдар арасындағы бес елдегі қаржы операцияларына салыстырмалы талдау жасады. Соның ішінде, жобаларды қаржыландыру, сауда саласындағы қаржыландыру, техникалық көмек және арнайы мақсаттағы көмек бағыттары бойынша нәтижелер көрсетілген. Пандемияға қатысты себептермен соңғы жылдардағы мәліметтерге қол жеткізу мүмкін болмағандықтан, талдау 2014 жылдан 2018 жылға дейін жыл сайынғы ресми есептер негізінде жасалды. Дегенмен, соңғы екі жылда қатты өзгерістер болмағандықтан, бұл зерттеу нәтижелері бүгінгі жалпы жағдаймен сәйкес келіп отыр. Жүргізілген талдауға сәйкес зерттеліп отырған аймақта қаржы операциялардың ішінен жобаларды қаржыландыру басты орын алады, яғни бұл бағыт ИДБ-нің ОА-ғы жұмысының жалпы динамикасын көрсетеді. Түркменстанна басқа мемлекеттерде бес жыл ішінде сауда саласын қаржыландыру жамығанын көрдік, сонымен қатар зерттеу нәтижесінде техникалық көмек пен арнайы мақсаттағы көмек бұл аймақта сұранысқа ие болмағанына көз жеткіздік. Жалпы ОА-ғы жақсы көрсеткіштерге қарамастан, әрбір мемлекеттегі қаржыландыру деңгейі оның экономикалық жағдайының дамуына байланысты қатты ерекшеленеді.

Түйін сөздер: Ислам даму банкі, Орталық Азия, қаржы операциялары, ынтымақтастықты дамыту, ИДБ тобы

А.А. Daurenova, P.K. Kilybayeva

*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan***Analysis of the main directions of activity of Islamic Development Bank in Central Asia**

Abstract. This article examines the activities of the IsDB in Central Asia, including the formation and development of cooperation, the provision of financial transactions to countries, and the dynamics of their relations. The aim of the work is to analyze and compare the activities of the IsDB in Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan. The authors gave examples of the beginning of relations between the Central Asian countries with the IsDB even before the start of their accession, as well as examples of cooperation of the republics with other members of the IsDB group. Then there was carried out a comparative analysis of the aggregate of financial transactions in five countries for five years from 2014 to 2018, including financing projects, trade finance, technical assistance, and special purpose assistance. The analysis was carried out using data from 2014 to 2018, since it was not possible to obtain more recent data due to the pandemic, however, the assessment of the overall picture of cooperation has not changed much and reflects the current state. According to the analysis in the studied region, project financing is the main type of financial transaction, which reflects the general dynamics of the IsDB's work in Central Asia. Trade finance has developed over five years in all countries except Turkmenistan, and research has shown that technical and special-purpose assistance is not in demand in the region. Despite the overall positive indicators in Central Asia, financing in each country differs greatly depending on the level of economic development.

Keywords: Islamic Development Bank, Central Asia, financial transactions, cooperation development, IsDB Group.

References

1. Al-Harbi A. The determinants of conventional banks profitability in developing and underdeveloped OIC countries. *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*. 2019. No. 24 (47). P. 4-28.

2. Hafez H.M., Halim M. The efficiency of Islamic banks versus conventional banks: An empirical study of an emerging economy. *Banks and Bank Systems*. 2019. No.14 (2). P. 50-62.
3. Zhakenov D. Privlekatelnost islamskoj bankovskoj sistemy [Attractiveness of the Islamic banking system], *Mir Evrasii* [World of Eurasia]. 2003. No.1. P. 18-20, [in Russian].
4. Islamic Development Bank Articles of Agreement. – Jeddah, Kingdom of Saudi Arabia. August 12, 1974. Available at: https://www.investiniran.ir/oieta_content/media/image/2010/10/1205_orig.pdf (accessed 02.07.2019).
5. Islamic development bank. Available at: <https://www.isdb.org/isdb-member-countries> (accessed 05.09.2019).
6. Sultanova B.K. Strategiya ekonomicheskikh reform Respubliki Kazahstan. Nauchnoe izdanie [Economic reform strategy of the Republic of Kazakhstan. Scientific publication], (Kazakhstan institute for strategic studies under the President of the Republic of Kazakhstan, Almaty, 2005, 220 p.), [in Russian].
7. Abdullaev R.V. Osnovnye principy islamskogo bankinga i tendencii v razvitii sotrudnichestva Uzbekistana s Islamskim bankom razvitiya [Basic principles of Islamic banking and trends in the development of cooperation between Uzbekistan and the Islamic Development Bank], *Paradigmata poznani*, 2019. No.1. P. 35-41, [in Russian].
8. Boldzhurova A.S. Islamskij bank razvitiya kak ryuchag privilecheniya investicij v ekonomiku Kyrgyzskoj Respubliki [Islamic Development Bank as a Leverage to Attract Investments to the Economy of the Kyrgyz Republic], *Sibirskij torgovo-ekonomicheskij zhurnal* [Siberian trade and economic journal]. 2016. No. 1. P. 183-187, [in Russian].
9. Kazahstan i IBR [Kazakhstan and the IsDB], *Delovaya nedelya* [Business week]. 1997. P. 4, [in Russian].
10. Geoffrey F. Gresh. Sodejstvujaja procvetaniyu: Islamskij bank razvitiya, pod'em islamskih bankov i finansovyh institutov v stranah Central'noj Azii [Promoting prosperity: the Islamic development bank and the rise of islamic banking and finance in Central Asia], *Central'naja Azija i Kavkaz* [Central Asia and Caucasus]. 2008. No. 1. P.157-170, [in Russian].
11. Prezentacionnyj material Islamskogo banka razvitiya po sotrudnichestvu s Respublikoj Kazahstan i stranami SNG [Presentation material of the Islamic Development Bank on cooperation with the Republic of Kazakhstan and the CIS countries], 2017. P. 30, [in Russian].
12. "Islamic Development Bank Annual Report 2014". Available at: <https://www.isdb.org/sites/default/files/media/documents/2018-12/IsDB-Annual%20Report-1435H%282014%29.pdf> (accessed 17.02.2019).
13. "Islamic Development Bank Annual Report 2015". Available at: <https://www.isdb.org/sites/default/files/media/documents/2018-12/IsDB-Annual%20Report-1436H%282015%29.pdf> (accessed 17.02.2019).
14. "Islamic Development Bank Annual Report 2016". Available at: <https://www.isdb.org/sites/default/files/media/documents/2018-12/IsDB-Annual%20Report-1437H%282016%29.pdf> (accessed 17.02.2019).
15. "Islamic Development Bank Annual Report 2017". Available at: <https://www.isdb.org/sites/default/files/media/documents/2018-12/IsDB-Annual%20Report-1438H%282017%29.pdf> (accessed 17.02.2019).
16. "Islamic Development Bank Annual Report 2018". Available at: https://www.isdb.org/sites/default/files/media/documents/2019-04/usb%20Annual%20report%20English%202018_softproof.pdf (accessed 28.05.2019).

Информация об авторах:

Дауренова Алия Аяновна – Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Килыбаева Пану Калынбаевна – кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры истории, археологии и этнологии исторического факультета, доцент кафедры регионоведения факультета международных отношений Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Daurenova Aliya Ayapovna – L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Kilybaeva Panu Kalynbaevna – Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer of the Department of History, Archaeology and Ethnology of the Faculty of History, Associate Professor of the Department of Regional Studies of the Faculty of International Relations of L.N. Gumilev Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Kazakh-Russian border in the context of the coronavirus disease (COVID-19)

Abstract. Unfortunately, the COVID-19 pandemic and the current sanitary and epidemiological situation have affected the functions of the Kazakh-Russian border and the development of cross-border cooperation between Kazakhstan and Russia.

The article is devoted to the correlation of such functions of the Kazakh-Russian border as cross-border mobility and barrier function. Due to the development of Eurasian integration and the launch of the Eurasian Economic Union, the role of cross-border cooperation between Kazakhstan and Russia has increased, and the function of cross-border mobility has intensified because the border regions are the entry points for the movement of goods, services, capital, and labor. The factors of the transition of the Kazakh-Russian border from the 'connecting'¹ to the 'integrational' type have taken shape. However, the COVID-19 pandemic has not only slowed down this process but also strengthened the barrier function of the Kazakh-Russian border, reducing business activity and humanitarian ties in the border regions.

The author comes to the following conclusions: Kazakhstan and Russia need to develop a common policy to respond to the spread of the pandemic and minimize its consequences, ensure food and biological security of border regions, create an algorithm for organizing «green corridors» for exporters, and «transit corridors» for migrants, to develop measures to preserve the contact function of the Kazakh-Russian border even in conditions of its partial or complete closure through modern means of communication.

Keywords: Kazakh-Russian border, cross-border mobility, barrier function, Eurasian integration, cross-border cooperation, connecting the border, integration border, cross-border interactions.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2021-137-4-163-171>

Received: 22.11.21 / Approved: 29.11.21

Introduction

The state border is an important feature of the sovereignty of the country and the consistency of the state. Over the 30 years of post-Soviet development, Kazakhstan and Russia have come a long way of defining state borders, the process

of delimitation and demarcation of borders, the development of various formats of cross-border cooperation, and the creation of border institutions. At the same time, as the COVID-19 pandemic has shown, this path has not yet been fully covered since the countries were unprepared for the sudden closure of state borders.

¹ The border with a developed transport network, which play an important role in foreign trade

Cross-border cooperation is a special form of interstate interaction between countries sharing common borders. The main designation of cross-border cooperation implies strengthening relations between countries through economic, trade, cultural, humanitarian relations of bordering areas; ensuring sustainable development of the border areas; promoting the growth of the well-being of the population participating in cross-border cooperation of the regions.

Depending on the nature of these relations, the influence of state borders on the development of border regions can manifest itself in the form of such basic functions as barrier and contact. Barrier isolation implies the protection of the interests of national producers and consumers in the spirit of the state protectionism policy. On the contrary, the contact is expressed in the greater openness for people, goods, services, or capital mobility across borders.

Several factors affect the implementation of the contact function. These include the legislative and legal framework of countries; interstate economic and humanitarian relations development level; the state of the institutions involved in ensuring bilateral and multilateral international relations (these include Chambers of Commerce and official representative offices of states, regions, or intermediary companies, etc.); transport and logistics infrastructure development level. Also, the level of economic development of the border areas themselves, their involvement in international relations have a direct impact on the said processes. Accordingly, if the economy of border regions is in the doldrums, not only the development of bilateral interstate relations is hindered, but also a country is derived from entering the global trade processes.

In the presence of severe contradictions, contact gives way to the barrier which significantly complicates the processes of mutually beneficial trade and cooperation of national economic systems. And, on the contrary, stable socio-

economic relations and cultural diversity lead to vanishing barriers in the borderlands and the manifestation of contact bonding the territories themselves and their populations as close as possible.

Discussion

A border is a place where the vital activities of societies of states intersect, many trends in interstate relations are especially noticeable, foreign policy, economic, humanitarian relations take place. In addition, cross-border cooperation contributes to the solution of certain complex issues of interstate relations, even that undecided at the highest state power level.

With the development of Eurasian integration and the launch of the Eurasian Economic Union, the role of cross-border cooperation is increasing. It is the border regions that are the entry points for goods, services, capital, and labor mobility.

The borderlands of Kazakhstan and Russia include 7 Kazakhstani regions and 12 Russian regions located along with one of the longest land borders in the world (7512 km). With the launch of the Customs Union and the Common Economic Space of the EurAsEC, these regions received additional incentives for development due to the removal of customs and some other restrictions on the border. In 2010 -2012, the increase in the turnover of border regions, the number of joint campaigns, and investments from Russia to Kazakhstan and from Kazakhstan to Russia was observed².

With the beginning of the activities of the Eurasian Economic Union, a new stage in the development of border and interregional cooperation begins. Within the framework of the EAEU, a general Concept for the Development of Border Regions has not yet been developed, as has been done, for example, within the framework of the CIS³. However, the adoption of the new EAEU Customs Code, the intention to create a common good, services, labor, and

² Таможенный союз и приграничное сотрудничество Казахстана и России. – Санкт-Петербург, 2012. – С. 6-7.

capital market directly affects the development of cross-border and interregional cooperation.

Adhering to the functional principle of defining the role of borders and their typology proposed by the Russian researcher V.A. Kolosov, the Kazakh-Russian border in the new conditions of the Eurasian integration development should have passed from the "connecting" type to the "integration" type [Kolosov, 2005].

"Connecting borders", in his opinion, imply the presence of stable alliances, joint participation in organizations, the formation of long-term common interests, the development of a kind of culture of border regions. Borders of this type are open, the cross-border flows go not only at the interstate but also the local level. The states pursue a special regional policy aimed at the development of border regions on a bilateral or multilateral basis. These borders are zones of innovation.

The highest type of border development, according to V.A. Kolosov - is integration borders. They imply the presence of a common regional strategy, the absence of restrictions on the borders, and they appear at the stage of completion of the formation of a single economic space. Typical processes for this type of border are the elimination of barriers and prejudices, the formation of special governing bodies in cross-border regions.

The logic of the development of the Eurasian Economic Union was supposed to lead to the fact that the Kazakh-Russian border could become an integration one.

However, the COVID-19 pandemic has made significant changes to the functional characteristics of the state border between Kazakhstan and Russia. The response to the spread of the virus varied. A state of emergency was introduced in Kazakhstan, with a curfew throughout the country from March 16, 2020. A hybrid regime was in effect in Russia, which was called differently during two months: the

first week was called non-working days regime; further - self-isolation regime and high alert regime in the regions (at the discretion of the regional authorities); at the beginning of May - restrictions regime. But the decision on the borders in Russia and Kazakhstan was the same - the closure.

On March 16, 2020, in connection with the announcement of the coronavirus infection COVID-19 pandemics by the World Health Organization, the government of Kazakhstan closed the Kazakh-Russian state border⁴. Regular air traffic, rail, and road traffic were stopped. Russia also in connection with the coronavirus pandemic, has stopped regular and charter flights with other countries, including the Republic of Kazakhstan, starting from March 27, 2020.

Citizens of the Russian Federation who were at that time on the territory of the Republic of Kazakhstan and citizens of Kazakhstan who had a Russian temporary residence permit (TRP) or a residence permit (residence permit) could return to the territory of the Russian Federation only on exportation flights specially organized by the Ministry of Foreign Affairs of Russia from the cities of Nur-Sultan and Almaty. Export flights could be used by Russian citizens who had left the Russian Federation only after January 1, 2020, and had registered on the State Services portal.

Accordingly, citizens of the Republic of Kazakhstan and Russian citizens with a Kazakhstani TRP or a residence permit, who had found themselves in the territory of Russia, could return to Kazakhstan on exportation flights organized by the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan from Moscow.

Almost a month and a half were spent by the Ministries of Foreign Affairs and the Embassies of Russia and Kazakhstan in cooperation with the security authorities and sanitary and epidemiological services of the two countries to resolve all issues related to the possibility of organization of exportation flights and charter

³ Решение о Концепции межрегионального и приграничного сотрудничества государств-участников Содружества Независимых Государств от 15 сентября 2004 года <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=INT;n=43259#09749074962064914>

⁴ О временном изменении порядка пересечения российско-казахстанской государственной границы с 16 марта 2020 года https://www.mid.ru/ru/maps/kz/-/asset_publisher/44tjMzWwjAFr/content/id/4086903

aircraft flights. The exportation of citizens was carried out on a commercial basis, the pricing policy was determined by the airlines themselves. Previously purchased tickets were not eligible for these flights. And only selected airlines later returned money for purchased tickets for canceled flights in the form of certificates. Citizens arriving from the Republic of Kazakhstan had to be isolated for two weeks at the place of registration.

From September 21, 2020, Russia resumed international flights with Kazakhstan, and, accordingly, the program of exportation flights for Russians was canceled due to the resumption of international flights.

As for the procedure for crossing the Kazakh-Russian border by land, until now the border remains closed, except for persons with diplomatic passports, citizens heading for treatment, and students.

During the pandemic, the lack of coordination of national measures related to the border led to significant difficulties in informing the population and communicating with business and society. As a result, it became difficult for carriers and suppliers to cross the border.

There were problems with the supply of food across the border. Due to the introduction of a state of emergency in Kazakhstan, the Head of State ordered to prevent a shortage of socially important goods and to ensure their irreducible stock, therefore the Ministry of Agriculture (MOA) introduced regulations on the export of some goods. Restrictions on the export of some goods in Kazakhstan were introduced to ensure food security based on the Order of the Minister of Agriculture of the Republic of Kazakhstan «On the introduction of a ban on the export of certain goods from the territory of the

Republic of Kazakhstan to third countries» dated March 22, 2020, No. 103⁵. The restriction was to be temporary for the duration of the state of emergency in Kazakhstan. The list of prohibited products included: buckwheat, wheat or wheat-rye flour, cabbage, carrots, turnips, beets, onions, sugar, sunflower seeds, and sunflower oil. This measure is a non-tariff regulation measure that was introduced to prevent a critical shortage of food products in the domestic market during an emergency.

At the same time, food suppliers did not always promptly and timely receive up-to-date and objective information about the restrictions imposed. For example, shipments of local vegetables, in particular cabbage, from the southern regions of Kazakhstan to the Russian Federation were disrupted. The official message of the ministry stated: «Some Kazakhstani farmers did not get acquainted with the information from official sources or misunderstood it. The Ministry of Agriculture is forced to reiterate: the ban on the export of cabbage, both too far and near abroad, was not planned and was not introduced. The export of cabbage is allowed, including to the territory of Russia»⁶.

Changes have also taken place in the supply of medical devices and pharmaceuticals. On the one hand, measures were taken to improve the situation. Within the framework of the EAEU, personal protective means, disinfectants, materials for their production, laboratory reagents, vaccines, pharmaceutical substances, medical freezers, containers, thermal bags, endoscopes, non-contact thermometers, disposable pipettes, mobile disinfection units were exempted from customs duties⁷. In addition, the list of goods used to produce medicines, as well as medical

5 «О введении запрета на вывоз отдельных товаров с территории Республики Казахстан в третьи страны» // <https://atameken.kz/ru/news/35221-kazahstan-vvel-vremennyj-zapret-na-eksport-osnovnyh-produktov-pitaniya>

6 На юге Казахстана крестьяне не могут сбить урожай капусты. МСХ говорит, что запрета на экспорт нет // <https://informburo.kz/novosti/na-yuge-kazahstana-krestyane-ne-mogut-sbyt-urozhay-kapusty-msh-govorit-cto-zapreta-na-eksport-net.html>; «Капуста пропадает». Казахстанским фермерам ответил Минсельхоз https://tengrinews.kz/kazahstan_news/kapusta-propadaet-kazahstanskim-fermeram-otvetil-minselhoz-398155/

7 Решение Коллегии Евразийской экономической комиссии от 24 марта 2020 г. N 41 «О внесении изменений в Решение Коллегии Евразийской экономической комиссии от 21 апреля 2015 г. N 30 «О мерах нетарифного регулирования» <https://www.alta.ru/tamdoc/20kr0041/>

supplies (thermal bags, films for sealing bottles, medical freezers) has been expanded. The import of these from March 16 to September 30, 2020, was duty-free, subject to confirmation of the intended purpose of such goods by authorized health authorities.

On the other hand, the executive authorities introduced additional restrictions. The Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan, by Order No. 56-NK dated 20.02.2020, introduced a ban on the export of personal protective means⁸. Decree of the Government of the Russian Federation of 02.03.2020 No. 223 for a period until June 1, 2020, established a temporary ban on the export of certain types of products according to the approved list which could be used as a means of preventing the spread of new coronavirus infection. Those included aerosol respirators, disposable chemical coveralls protection, anti-plague reusable suits, shoe covers, masks, gauze, bandages, disinfectants, medical gloves, medical masks, etc.

In practice, it turned out that it was practically impossible to carry personal protective means, drugs, including antibiotics, antiviral drugs, antipyretics, across the border of Russia and Kazakhstan. Exceptions were made only for the delivery of humanitarian supplies. For example, within the framework of the Good Neighborhood action initiated by Russian non-profit organizations in the border regions from July to August 2020 humanitarian assistance was provided in the amount of more than 14.5 million tenge (or 2.5 million rubles)⁹. The humanitarian cargo was delivered from the cities of Moscow, Astrakhan, Yekaterinburg, Saratov, Orenburg, Kazan, and Ufa to the cities of Nur-Sultan, Almaty, Uralsk, Aksai, Aktau, Pavlodar, Ust-Kamenogorsk.

A crisis arose with labor migrants who were in Russia at the time of the pandemic outbreak willing to cross the Kazakh-Russian border. The main restrictions affected migration mobility

because the main goal of states was to minimize personal contacts of the population and to prevent the spread of the virus through closing borders and stopping or reducing traffic by all modes of transport. Many citizens and migrants could not get reliable information on available ways to cross the border.

Kazakhstan and Russia liberalized migration legislation in the field of residence and access to the labor market for foreign citizens during the COVID-19 pandemic they automatically extended the validity of patents, visas, work permits for foreigners, the duration of stay of foreigners, and deportation and expulsion were also suspended.

However, most migrants unexpectedly lost their jobs, and some did not even receive a paycheck. Many migrants, having lost their jobs, lost the opportunity to pay for housing, many of them did not have medical insurance and were afraid of contracting the COVID-19 virus. The authorities' policy of isolating migrants in hostels in the event of detection of COVID-19 and a ban on going out even for groceries also exacerbated the situation. The language barrier in communication with doctors was another problem arisen; many non-Russian-speaking migrants could not explain their state of health to ambulance doctors and receive qualified assistance.

Therefore, migrants from Tajikistan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan began to independently move from Moscow and other regions to the border regions of the Russian Federation with the hope of crossing the border of Russia and Kazakhstan, but they found themselves in a stalemate because of the coronavirus infection restrictions and the closure of borders for crossing. Migrants came from different regions of Russia and demanded to create a corridor through the territory of Kazakhstan to return to their homelands.

⁸ Приказ № 56-НК 20.02.2020 от «О запрете выдачи разрешений на вывоз средств индивидуальной защиты» <https://www.alta.ru/tamdoc/20kz0056/>

⁹ «Добро-Соседство»: Российские общественники прислали в Казахстан гуманитарную помощь на 14,5 млн тенге <https://toppress.kz/article/dobro-sosedstvo-rossiiskie-obsh-estvenniki-prislali-v-kazahstan-gumanitarnuyu-pomosh-na-145-mln-tenge>

Results

As a result, several thousand migrants were forced to live in spontaneously organized tent camps in the Orenburg, Samara regions, and the Republic of Bashkortostan waiting for a solution to the Russian-Kazakh border opening issues and the possibility of transit through the territory of Kazakhstan. The situation was aggravated by the spread of the COVID-19 infection, the unsanitary conditions the migrants were placed, and there was also a real threat of an exacerbation of the interethnic situation or forceful storming of border points.

The Ministries of Foreign Affairs, embassies, and consulates, as well as sanitary and epidemiological services of Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Uzbekistan joined actions to resolve the situation. From May to September 2020, six transit corridors were organized from Russia through Kazakhstan via which migrants were able to return home.

The COVID-19 pandemic and the restrictions imposed undoubtedly affected the development of trade and economic cooperation between the border regions of Russia and Kazakhstan, negatively affecting the development of humanitarian interactions and maintaining the level of communication between people. The barrier function of the Russian-Kazakh border has increased, and the contact function has been reduced to a minimum over the past 30 years.

The further prospects for the implementation of the EAEU's medium-term goals the implementation of the strategy of the Eurasian Economic Union until 2025, create completely new conditions for the development of cross-border and interregional cooperation. At the same time, it is necessary to draw significant conclusions from the analysis of the situation related to the COVID-19 pandemic.

Conclusion

In the future, it is necessary to develop a common policy to respond to the spread of the pandemic and implement joint measures to combat its consequences, to develop an

understandable and quick way to organize 'green corridors' for exporters from Russia and Kazakhstan and 'transit corridors' for migrants. These procedures should not take several months. Decisions should be prompt.

Kazakhstan and Russia need to adapt their regional development programs to meet modern challenges. They need to include measures to ensure food security, the development of cooperatives of agricultural producers, and joint food supply chains. They need to consider creating food hubs in the border regions in case of need for mutual supplies; create and develop joint production and supply of medicines and medical devices. The geography of border regions is such that some of them are much closer to each other than to neighboring regions of their own countries.

It is necessary to develop and more actively use telemedicine and online education to maintain the high dynamics of humanitarian interrelations in the Russian-Kazakh border area. It is possible and necessary to develop a joint integrated educational online platform that will ensure lifelong learning. Quarantine measures should not paralyze life in border regions, and even in a lockdown, it is necessary to preserve the principles of mutual assistance and joint solution to emerging problems. As the speed of the spread of the COVID-19 pandemic in the modern world has shown, it is almost impossible to close the state border "with a lock".

The COVID-19 pandemic has severely limited the physical interaction of border regions. In this regard, the importance of Internet communities as an effective tool for the development of self-government institutions and increasing civic engagement is increasing.

Now, the land border of Kazakhstan and Russia is still closed. Trains and bus routes have not yet restored their work, and only a few categories of citizens can cross the border by car. At the same time, the rate and scale of the spread of the pandemic are not decreasing, and the statistics of disease cases increase. The impact of the closure of the Kazakh-Russian border on reducing the incidence of COVID-19 needs to be further investigated, but the fact that this has reduced business activity has become

an obstacle to communication between relatives and friends, has broken educational and cultural interactions in the border regions can be declared unambiguously even now.

The article was prepared within the framework of the targeted financing program BR10965282 “Kazakh-Russian border: historical context and new geopolitical reality”.

References

1. Вардомский Л.Б. Приграничный пояс России: проблемы и тенденции развития / Л.Б. Вардомский. – Москва: ИМЭПИ РАН, 2000. – 151 с.
2. Дмитриева С.И. Лимология: учебное пособие / С.И. Дмитриева. – Воронеж: Издательско-полиграфический центр Воронежского государственного университета, 2008. – 112 с.
3. Колосов В.А., Мироненко Н.С. Геополитика и политическая география: Учебник для студентов вузов. / В.А. Колосов, Н.С. Мироненко. – Москва: Аспект-Пресс, 2005. – 479 с.
4. Лапенко М.В., Аршинов Ю.Е., Лешуков В.С., Алексеев Д.С., Балаян А.А., Миронов С.П., Айрапетян А.С. Приграничное сотрудничество России и Казахстана. Нормативно-правовое и гуманитарное измерение в контексте евразийской интеграции (на примере Саратовской области, Самарской области, Оренбургской области, Западно-Казахстанской области РК и Актыбинской области РК) / М.В. Лапенко, Ю.Е. Аршинов, В.С. Лешуков, Д.С. Алексеев, А.А. Балаян, С.П. Миронов, А.С. Айрапетян. – Саратов, 2016. – 201 с.
5. Лапенко М.В. ЕАЭС: пространство экономической интеграции: учебно-методические материалы 2018 № 8. Российский совет по международным отношениям. – Москва, 2018. – 124 с.
6. Рязанцев С. В. Молодикова И. Н. Брагин А. Д. Влияние пандемии COVID-19 на положение мигрантов на рынках труда стран СНГ // Балтийский регион. – 2020. – Т. 12. – № 4. – С. 10–38.
7. Цветкова О. В Политическое пространство России: границы и пограничье / О. Цветкова. – Москва: Логос, 2015. – 147 с.
8. Arnaud Lechevalier, Jan Wielgohs. Borders and Border Regions in Europe Changes, Challenges and Chances / Arnaud Lechevalier, Jan Wielgohs. – Verlag: Bielefeld, 2013. – 271 p.
9. Kolosov V. Phantom borders: the role in territorial identity and the impact on society», Belgeo, 2020, Online since 19 September 2020, connection on 17 December 2020. [Web resource]. – 2020. – URL: <http://journals.openedition.org/belgeo/38812> (accessed 10.09.2021).

М.В. Лапенко

Н.Г. Чернышевский атындағы Саратов мемлекеттік университеті, Саратов, Ресей

COVID-19 пандемиясы жағдайында Қазақстан-Ресей шекарасы

Аңдатпа. COVID-19 пандемиясы және қазіргі санитарлық-эпидемиологиялық жағдай Қазақстан-Ресей шекарасының функцияларына және Ресей мен Қазақстан арасындағы шекаралық ынтымақтастықтың дамуына әсер етті.

Мақала Қазақстан-Ресей шекарасының түйісу және тосқауыл сияқты қызметі арақатынасын қарастыруға арналған. Еуразиялық интеграцияның дамуымен және Еуразиялық экономикалық одақтың жұмыс істей бастауымен Ресей мен Қазақстан арасындағы шекаралық ынтымақтастықтың рөлі артып, мемлекеттік шекараның байланыс функциясы артты, өйткені шекаралас аймақтар тауарлардың, қызметтердің, капиталдың және жұмыс күшінің қозғалысы жолындағы кіру нүктелері болып табылады. Ресей-Қазақстан шекарасының «байланыстырушы» түрінен «интеграция» түріне көшу факторлары қалыптасты. Алайда, COVID-19 пандемиясы бұл үдерісті бәсеңдетіп қана қоймай, сонымен қатар Ресей-Қазақстан шекарасының тосқауылдық қызметін күшейтіп, шекаралас аймақтардағы іскерлік белсенділік пен гуманитарлық байланыстарды төмендетті.

Автор мынадай қорытындыға келеді: Қазақстан мен Ресей індеттің таралуына ден қою және оның салдарын барынша азайту бойынша ортақ саясатты әзірлеуі, шекаралас аймақтардың азық-түлік және

биологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету, экспорттаушылар үшін «жасыл дәліздерді» ұйымдастыру алгоритмін құру қажет. Мигранттарға арналған «транзиттік дәліздерді» қазіргі заманғы байланыс құралдары арқылы ішінара немесе толық жабу жағдайында да Қазақстан-Ресей шекарасының байланыс функциясын сақтау шараларын әзірлейді.

Түйін сөздер: Қазақстан-Ресей шекарасы, шекаралық байланыс, шекаралық тосқауыл, еуразиялық интеграция, трансшекаралық ынтымақтастық, байланыстырушы шекара, интеграциялық шекара, трансшекаралық өзара іс-қимыл.

М.В. Лапенко

Саратовский государственный университет им. Н.Г. Чернышевского, Саратов, Российская Федерация

Казахстанско-российская граница в условиях пандемии COVID-19

Аннотация. Пандемия COVID-19 и текущая санитарно-эпидемиологическая ситуация повлияли на функции казахстанско-российской границы и развитие приграничного сотрудничества России и Казахстана.

Статья посвящена рассмотрению соотношения таких функций казахстанско-российской границы, как контактность и барьерность. С развитием евразийской интеграции и началом функционирования Евразийского экономического союза роль приграничного сотрудничества России и Казахстана повысилась, а функция контактности государственной границы усилилась, поскольку именно приграничные регионы являются точками входа на пути движения товаров, услуг, капитала и рабочей силы. Сложившиеся факторы перехода российско-казахстанской границы из типа «соединяющей» в тип «интеграционной». Однако пандемия COVID-19 не только замедлила этот процесс, но и усилила барьерную функцию российско-казахстанской границы, снизила деловую активность и гуманитарные связи в приграничных регионах.

Автор приходит к следующим выводам: Казахстану и России необходимо выработать общую политику реагирования на распространение пандемии и минимизации ее последствий, обеспечить продовольственную и биологическую безопасность приграничных регионов, создать алгоритм организации «зеленых коридоров» для экспортеров и «транзитных коридоров» для мигрантов, разработать меры по сохранению контактной функции казахстанско-российской границы даже в условиях ее частичного или полного закрытия через современные средства коммуникации.

Ключевые слова: казахстанско-российская граница, контактность границы, барьерность границы, евразийская интеграция, приграничное сотрудничество, соединяющая граница, интеграционная граница, трансграничное взаимодействие.

References

1. Vardomskij L.B. Prigranichnyj pojas Rossii: problemy i tendencii razvitija. [Russia's Border Belt: Problems and Development Trends], (IMJEPi RAN, Moscow, 2000, 151p.), [in Russian].
2. Dmitrieva S.I. Limologija: uchebnoe posobie [Limology: a textbook], (Izdatel'sko-poligraficheskij centr Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta, Voronezh, 2008, 112 p.), [in Russian].
3. Kolosov V.A., Mironenko N.S. Geopolitika i politicheskaja geografija: Uchebnik dlja studentov vuzov. [Geopolitics and Political Geography: Textbook for University Students], (Aspekt-Press, 2005, 479 p.), [in Russian].
4. Lapenko M.V., Arshinov Ju.E., Leshukov V.S., Alekseev D.S., Balajan A.A., Mironov S.P., Ajrapetjan A.S. Prigranichnoe sotrudnichestvo Rossii i Kazahstana. Normativno-pravovoe i gumanitarnoe izmerenie v kontekste evrazijskoj integracii (na primere Saratovskoj oblasti, Samarskoj oblasti, Orenburgskoj oblasti, Zapadno-Kazahstanskoj oblasti RK i aktjubinskoj oblasti RK). [Cross-border cooperation between Russia and Kazakhstan. Normative-legal and humanitarian dimension in the context of Eurasian integration (on the example of Saratov region, Samara region, Orenburg region, West Kazakhstan region of RK and Aktobe region of RK)], (Saratov, 2016, 201 p.), [in Russian].
5. Lapenko M.V. EAJeS: prostranstvo jekonomicheskoj integracii: uchebno-metodicheskie materialy 2018 №8. Rossijskij sovet po mezhdunarodnym otnoshenijam. [EAEU: The Space of Economic Integration: 2018 №8. Russian Council on International Relations].

Educational and Methodological Materials 2018 No. 8. Russian Council on International Relations], (Moscow, 2018, 124 p.), [in Russian].

6. Rjazancev S. V. Molodikova I. N. Bragin A. D. Vlijanie pandemii COVID-19 na polozhenie migrantov na rynkah truda stran SNG [Impact of the COVID-19 pandemic about migrants in CIS labor markets], Baltijskij region. [Baltic region]. 2020. Vol. 12. No 4. P. 10 – 38, [in Russian].

7. Cvetkova O. V Politicheskoe prostranstvo Rossii: granicy i pogranich'е. [Russia's Political Space: Borders and Borderlands], (Logos, Moscow, 2015, 147 p.), [in Russian].

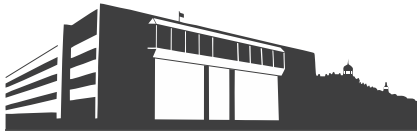
8. Arnaud Lechevalier, Jan Wielgohs. Borders and Border Regions in Europe Changes, Challenges and Chances (Bielefeld, Verlag, 2013, 271 p.), [in Russian].

9. Kolosov V. Phantom borders: the role in territorial identity and the impact on society», Belgeo, 2020, Online since 19 September 2020, connection on 17 December 2020. Available at: <http://journals.openedition.org/belgeo/38812> (accessed 10.09.2021).

Information about the author:

Lapenko Marina Vladimirovna – Ph.D. in Historical Sciences, Associate Professor, Department of International Relations and Foreign Policy of Russia, Saratov State University named after N.G. Chernyshevsky, Saratov, Russia.

Лапенко Марина Владимировна – тарих ғылымдарының кандидаты, Ресейдің халықаралық қатынастар және сыртқы саясат кафедрасының доценті, Н.Г.Чернышевский атындағы Саратов мемлекеттік университеті, Саратов, Ресей.

ХФТАР 17.82.30

У.А. Амирбекова
А. Бакумбайқызы*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
*Корреспонденция үшін автор: arussmail@gmail.com

Қазіргі заманғы корей поэзиясындағы су стихиясы мәселесі

Аңдатпа. Мақалада әлемнің көркем картинасындағы су стихиясының ролі, оның корей поэзиясында алатын орны қарастырылады. Қиыр Шығыс поэзиясындағы, соның ішінде корей поэзиясындағы табиғат образдарының терең философиялық-нышандық маңызы бар. Су стихиясы басқа да алғашқы элементтер тәрізді адамзат тіршілігінің ажырамас бөлігі болып саналады. Су стихиясы жалпы адамзаттың даму тарихында үстем болған көне бейнелердің бірі. Автор қазіргі заманғы корей ақындарының өлеңдерін талдау арқылы корей поэзиясындағы су образының ерекшеліктерін ұғынуға талпыныс жасаған. Корей халқының рухани мәдениетінің сарқылмас көзі болып табылатын корей поэзиясы сырт көзге қарапайым болып көрінгенімен де, астарында терең мағына жатқандығын байқауға болады. Мақалада қазіргі заманғы корей ақындарының өткен замандардағы классикалық әдеби мұраның жекелеген бөлшектерін – су тақырыбын пайдалана отырып, өздерінің дара әдеби әлемін жасағандығы баяндалған.

Түйін сөздер: су стихиясы, су формалары, су символикасы, өмірдің қайнар көзі, қайып-қатер ошағы, «архетип» түсінігі, әлемдегі үйлесімділік пен сұлулық.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2021-137-4-172-181>

Түсті: 22.02.2021 / Жарияланымға рұқсат етілді: 08.10.2021

Кіріспе

Баяғы замандардан бері адамдардың назарын өзіне аударып келе жатқан стихиялардың бірі – су стихиясы. Ол жер шарын мекен еткен адамдар үшін тіршіліктің бастауы болып қала бермек. Су – өмір белгісі. Ол образдық мифологиялық санада да, күнделікті тұрмыста да таным эквиваленті

ретінде қызмет етеді. Әлемнің жаратылысы туралы мифтерде су одан пайда болған кез-келген өмірдің қайнаркөзі болып табылады, сонымен қатар, ол ерітіп жіберу, батырып жіберу құралы да. Көптеген халықтардың мифологиясында су киелі мәртебеге ие. Мифологиялық ұғым шеңберінде судың құтқарушылық, сақтаушылық, жасартушылық қасиеттерін айтуға болады.

Алайда, су жамандықтың, өлімнің қайнаркөзі ретінде де анықталады. Яғни, су екіжақты: бір жағынан ол өмір сыйлайды, тірілтеді, жан бітіреді; екінші жағынан онда топан су басу, жойып жіберу күші бар [1, 42 б.].

Француз философы Г.Башляр «Право на грезу» (Droit de rêver) жинағында жарияланған өзінің «Художник на службе у стихий» деген эссесінде: «Бағзы замандардан бері пәлсәпашыларға әлемнің кереметтілігін көрсетуге көмектесіп жүрген стихиялар – от, ауа, жер, су – көркем шығармашылықтың да бастауы болып қала береді. Олардың елеске, көз алдымызға елестетуге ықпалы жанама түрде, әрі метафоралық болып көрінуі мүмкін. Дегенмен де, элементтердің ғарыштық күшіне өнер туындысының қатыстылығы анықталған сәттен бастап-ақ бізде ең кемел туындылардың бірлігі мен тұтастығын нығайтатын бірліктің түп-негізін тапқандай әсер пайда болады» [2, 6 б.],-деп Г.Башляр біз мақаламызда қарастырғалы отырған су стихиясының басқа стихиялармен бірге көркем шығармашылықтың бастауы болып қала беретіндігін атап көрсеткен.

Қазақ әдебиеті мен өнерінің көрнекті қайраткері А.Байтұрсынов «Орман, теңіз, тау, өзен, бұлақ – бұлар табиғат ісінен шыққан жаратынды нәрселер, үй, кірпіш, бақша, арық, құдық – бұлар адам ісінен шыққан жасалынды нәрселер. Табиғат ісінен шыққан жаратынды нәрселердің бәрі табиғат дүниесі болады; адам ісінен шыққан жасалынды нәрселердің бәрі өнер дүниесі болады... Біреулер ... әдемі ән, әсерлі күй, ажарлы сөз шығарады» деп [3, 6 бет] айтқандай, көркем әдебиетте ажарлы сөздің көмегімен туындаған әлемдегі төрт стихияның бірі – су стихиясымен байланысты өлең-жырлар аз емес.

Шындығында да, кез-келген халықтың ұлттық поэзиясында табиғат суреті, жаратылыс көріністері үлкен орын алатыны белгілі. Бұлай болуы заңдылық. Ол мұхиттардың жағасын мекен еткен халықтар болсын, сайын далада көшіп-қонып жүрген халықтар болсын – бәріміздің табиғаттың бір бөлшегі екендігіміз анық. Сондықтан,

ақын-жазушылардың табиғатты жырлауы таңғаларлық құбылыс емес.

Ақын өзінің жүйрік қиялының арқасында шынайылықтан асып түсетін образдарды сомдауға қабілетті, әрі ол алғашқы төрт элементтің бірінің жақтаушысы, дәлірек айтқанда, стихияларды жырға қосқан ақындардың өздерінің бір сүйікті поэтикалық образы, өзі таңдап алған алғашқы адами сезімге қатысты адалдығы пайда болады. Поэтикалық образ жеке дара динамикаға ие. Поэтикалық образдың динамикасы ешқандай заңдылықтарға, себептік байланыстарға бағынбайды. Сондықтан да болар, поэтикалық образды түсінудің қажеті жоқ, онымен бірге бәрін сезіну керек. Ал оны сезіну үшін, ақын бейнелеген поэтикалық образды өзімізден өткізу үшін біз алғашқы төрт элементке – отқа, ауаға, жерге, суға жүгіну керекпіз. Біз жұмысымызға арқау еткелі отырған су стихиясы – алғашқы төрт элементтің бірі де бірегейі. Су – от стихиясына қарағанда анағұрлым нәзік те біртекті стихия, ол табиғаттың әдемі әшекейі. Алайда, поэзиядағы су образына үстіртін қарауға болмайды. Суда, оның субстанциясында киелілік бар, әрдайым жаңарып, өзгеріп отыратын таным бар. Су үнемі ағады, тоқтаусыз ағады, құлай ағады. Су – баянсыз, өткінші стихия.

Әрбір халықтың әлем картинасын елестетуде өз этноспецификалық ерекшеліктері болады. Олар тілде, оның құрылымында, өлең жолдары арқылы берілетін ассоциацияларда және т.б. көрініс табады. Әлем картинасындағы алғашқы элементтер – от, ауа, жер, су стихиялары архетип ұғымымен тікелей байланысты. Архетип сөзі алғашқы үлгі, түпнұсқа (грек, arche – бастау, топос – бейне) мағынасын білдіреді. Архетиптер – жасампаз шығармашылыққа тән қиял негізінде пайда болған, адамзат пайда болғаннан бергі оның даму тарихында үстемдік етіп келе жатқан көне бейнелер. «Архетип» ұғымын ғылымға алғаш енгізген швейцарлық ғалым, психиатр К.Г.Юнг еді. Бұл ұғым оның «Ұжымдық ырықсыздық архетиптері» атты еңбегіндегі сана мен ырықсыздық туралы

ілімінен бастау алады. Юнгтің аналитикалық психологиясында архетип көмескі сананың тылсымдық құрылымдарында «ұжымдық бейсаналық, ырықсыздық» ретінде сақталады [4, 47 б.].

Архетип туралы юнгтік ілімді Ж.Лакан, Е.М.Мелетинский өздерінің зерттеу еңбектерінде ары қарай дамытты. К.Г.Юнгтің пікірінше, архетип образдар адам санасын билеп-төстеп, «олардың барлығының бойында әркімнің жан әлемінің ортақтық негізін түзетін жеке-даралық табиғатына ие болуды тарататын» ұжымдық бейсаналықтың басты мазмұны болып табылады [5, 27 б.]. Е.М.Мелетинский болса «архетип» ұғымының аумағының кеңейгенін атап көрсетеді [6, 195 б.]. Жинақтаушылық пен типологиялық тұрақтылық әдеби архетиптің басты белгілері. Әдеби архетип үлгілеріне «мәңгілік, әмбебап бейнелер» (әлем әдебиетіндегі бейнелер), символдық бейнелер (аспан, су), тұрақты бейнелер (ана, бала, сәби, ата, жол, үй) және т.б. жатады. Қазіргі заманғы әдебиеттануда әдеби архетип ұғымы толығымен қалыптасып, архетиптік талдау негіздері өзге де әдіснамалық амал-тәсілдермен қатар жалпы поэтиканың құрамдас бөлігіне айналып отыр.

Әрбір ұлттың әдебиетінде архетиптің өз мағынасы болады, сонымен қатар, әмбебап, ортақ архетиптер де бар. Жер шарын мекен еткен халықтардың танымындағы архетиптердің қалыптасуына көне замандардағы мифологиялық, діни, тарихи және тағы да басқа факторлар жиынтығы алғышарт ретінде әсер етіп, қоғамдық санада осы факторлар табиғи түрде сақталып, уақыт өте келе тек белгілі бір ұлтқа, белгілі бір халыққа ғана тән құндылықтар жүйесі мен бірегей мінез-құлық нормалары қалыптасады. Корейлердің мәдени архетипіне қиыршығыстық халықтардың мәдениеті жатады. Әдеби архетип – фольклор мен көркем туындыларда көп кездесетін образдар, сюжеттер, мотивтер. Ол уақыт ағымына сәйкес сыртқы өзгерістерге ұшырағандығына қарамастан, ғасырлар бойы қалыптасқан мазмұндық мән-мағынасын, рухани-мәдени құндылығын жоғалтпай

келеді. Көптеген әдеби образдар, мотивтер белгілі бір архетиптік бастаудан нәр алады да, концептуалдық тұрғыда оны жаңа мазмұнмен байытады [5, 11 б.].

Көркем шығарманы талдауда адам дүниетанымында кездесетін түрлі архетиптік бейнелердің мағыналық, мазмұндық салмағына басты назар аударылады. Зерттеушілер негізгі архетиптердің үнемі өзгеріс үстінде болатындығын, даму барысында әдеби бейнелерге айналатынын, жинақтаушылық, типологиялық тұрақтылық, қайталанып отыратын қасиетімен ерекшеленетіндігін атап көрсетеді. Жоғарыдағы айтылғандарға байланысты, біз өз зерттеу жұмысымызда жаңа және қазіргі заманғы корей ақындарының шығармалары негізінде су стихиясының эмоционалдық-сезімдік әлеміне сипаттама жасауға талпынбақпыз. Жұмысымыздың өзектілігі әлемнің көркем картинасы аясындағы су стихиясының орнын айқындаумен анықталады. Жұмысымыз ХХ ғасырдағы корей ақындары поэзиясындағы су стихиясының нышан-белгі бейнесін зерттеуге арналған. Су стихиясының поэзиядағы бейнесі өте кең ұғымда қолданылады. Су өзінің нышандық белгісімен барлығын өзара байланыстыра алады. Су – шын мәнісінде, алла-тағаланың бізге берген сыйы, ол шексіз, ол өлшеусіз. Ол – бұлақ, теңіз, жаңбыр, шық, қар, мұз, шарап, көздің жасы және т.б. Әртүрлі кезеңдерде өмір сүрген корей ақындарының табиғат тақырыбында жазылған өлеңдері зерттеу жұмысымыздың нысаны болып табылады. Зерттеу тақырыбымыз корей поэзиясындағы су стихиясының образдарын қамтиды.

Жұмысымыздың мақсаты – қазіргі заманғы корей поэзиясында судың символдық мағынасының көрінісін зерттеп зерделеу. Ол үшін біз әлемнің көркем картинасындағы су стихиясының орнын айқындап, архетип түсінігін саралап, корей поэзиясындағы су мотивтерінің ролін анықтап, қазіргі заманғы корей ақындарының өлеңдеріне талдау жасап, су стихиясының поэзияда алатын орнын зерделеу сынды міндеттерді шешуге ұмтылыс жасамақпыз.

Мәселенің зерттелу деңгейі

Су стихиясы адамды ықылым замандардан бері мазалап келеді. Ғалымдарды, философтар мен әдебиет зерттеушілерін су стихиясымен байланысты мәселелер, оның табиғаттың бөлшегі ретіндегі, адам өмірінің көзі ретіндегі орны мен маңызы қызықтырғандықтан, оны әртүрлі қырынан зерттеп, зерделеуде. Ақындар су образын табиғаттың әшекейі ретінде пайдаланады. Су үнемі ағады, үнемі қозғалыста болады, яғни, су шын мәнісінде өткінші, мәңгі қозғалыстағы стихия.

Су – Қиыр Шығыстың философиялық жүйесінің негізінде жатқан ең күшті стихиялық алғашқы элемент. Су стихиясы күш-қуат беретін табиғи бастау мен инь әлеміндегі әйелдер бастауымен өзара қарым-қатынаста. Су және сустихиясы жалпы көлемді архетиптік бейнелердің негізі болып табылады. Әлемдік мәдени дәстүрде суға, оның әртүрлі формалары мен символикасына өте маңызды орын беріледі. Судың екі бейнесі айқын: су – өмірдің қайнар көзі бола тұрғанымен, одан су басу қауіп-қатері мен опатты күтуге де болады [4, 19 б.].

Архетиптік образдар мен мотивтер – архетип тақырыбының вариациялары. Олар мифтерде, аян-түстерде, діни және алхимиялық ілімдерде, көркем және әдеби шығармашылықта жиі байқалады [7, 171 б.]. Осындай архетиптік образдардың бірі – су, ол мәңгілік қозғалысты, тұрақсыздықты білдіреді. Су – мәңгілік символы. Ол тіршіліктің үзілмейтін тасқыны, ағысы; оған уақыттың жекелеген тарамдары құйылады. Геомантия бойынша, тоқтап тұрған су күш-қуат беретін энергияны жинап, оны тарату қабілетіне ие, ал ағын су оның күшті жеткізушісі. Сумен тығыз байланысты екінші образ – әлем айнасының образы, яғни, барлық образдардың көрінбейтін сыңары мен мағынасыздық тыныштығының көрінісі [8, 318 б.].

Сонымен, «архетип» түсінігі – праобраз, бірінші пайда болған образ, идея. Архетип арқылы ұлттық-психологиялық ерекшеліктер

мен ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқан адамдардың ұлттық сипатының белгілері беріледі. Архетипті анықтаудың бірнеше критерийлері бар: архетип мифтерде, аңыздарда, ертегілерде, жырларда және т.б. көрініс табады; ол барлық халықтарда барлық дәуірлерде байқалады; архетип бір ұғымды бейнелеп, қандай да бір болмасын символмен білдіріледі; архетип тұтас құрылым болып табылады; оның жағымды да, жағымсыз да қырлары бар; архетип оны өмірмен байланыстыратын қандай да бір болмасын қасиеттерге ие болуы тиіс; архетип адамдардың көңіл-күйіне қатты әсер ете алады; архетиптерде өзіндік ерекшелігі бар энергетика шоғырланған [4, 171 бет].

Корея географиялық тұрғыдан өзен мен көлдер мекені, жан-жағынан мұхиттармен және теңіздермен қоршалып жатыр. Сондықтан болар, корей ақындары өз шығармаларында су мен су стихиясына көп сүйенеді. Су жағасында отырған ақын терең ойға шомып, бар құпиясын соған ақтаратындай. Мысалы, ортағасырларда өмір сүрген танымал ақын Ли Хён Бо туған жеріне деген сүйіспеншілігін, пендешілік өмірдің кереметтігін, одан айырылып қалғысы келмейтіндігін: «су бетінде гүлдеген қамыс арасына өзінің жапырақтай қайығын байлап қойсам» деп білдіреді. Сондай-ақ, «еңкейіп қарасаң, судың түпсіз-терең екендігін көресің» деген жолдарды оқығанда, адам бойында қорқыныш, үрей сезімі пайда болатын болса, осы өлеңнің соңында «су айдынындағы ай сәулесі анық, одан сенің жаның жайбарақат табады» деген жолдар адамды тыныштандырып, өзін қауіпсіз сезіндіретіндей.

Мақаламыздың әдіснамалық негізі әдеби архетип ұғымын, су стихиясы образдарының поэзияда көрініс табуын, корей поэзиясын зерттеп жүрген Юнг К.Г., Николаев А.И., Большакова А.Ю., Башляр Г., Чжон У Рак, Мелетинский Е.М., Фаустов А.А., Новикова Е.В. сынды шетелдік және ресейлік ғалымдардың ғылыми еңбектерінде ұсынылған тарихи-әдеби және интертекстуалдық тәсілдермен анықталады.

Нәтижелер

Су образы ХХ ғасырдағы корей ақындарының да сүйікті тақырыбы. Су жағасында (мейлі ол өзен болсын, көл болсын, кішкентай ғана бұлақ болсын, толқындары жартасты соққылаған теңіз, не мұхит болсын) отырып, адам қиял әлеміне шарықтайды, барлық құпияларын ақтарады, естеліктер еліне сапар шегеді. ХІХ-ХХ ғғ. тоғысында чханга жанры корей поэзиясының негізгі жанрына айналды. Корей әдебиетіндегі жаңа кезеңнің жаршысы болған Чхве Нам Сонның «Теңізден жастарға (해에게서 소년에게)» поэмасы – осы жанрда жазылған су стихиясының өршіл, ештемеге бой бермес күшін жырлаған шығарма. Шығармада нақты субъективті және жеке бастама байқалады, ал сюжетінде корей қоғамындағы қайта құру идеясы, «ескі» мен «жаңаның» қақтығысы, тамыры тереңге тараған әділетсіздік бейнеленген. Буырқанған теңіздің жарға соғылған толқындарын « 처.....큰씩, 처.....큰씩, 처, 썬.....아» деген дыбыстық-бейнелеуіш сөздермен жеткізген ақын, «Барлығын қиратып жатырмын (따린다, 부순다, 무너바린다)...// Менің құдіретім бе? Білмеймін. Ашуға толы айқаймен (나의 큰 힘 아나냐, 모르나냐, 호통까지 하면서)// Барлығын қиратып жатырмын (따린다, 부순다, 무너바린다) // Мен ешнәрседен қорықпаймын (내게는, 아모것, 두려움없어) ...// Менің алдымда ешнәрсе істей алмайсыңдар (내앞에와서는꿈작못하고) ...// Кім болсаң да, маған тағзым етесіңдер (누구누구누구냐너희역시내게는굽히도다) ... // Мен – жалғыз құдіретті күшшіні (부리면서, 나혼자거룩하다하난자)» деп су стихиясының алапат күшін көрсеткен.

Ақын өзінің романтикалық стилін қалыптастыруда көбіне метафораны пайдаланады. Метафора арқылы кейіпкердің бойындағы күші мен ішіндегі уайымын сипаттайды. Көпмағыналы болса да, шынайы эпитеттер арқылы қайталанбас әрі эмоцияға толы образ жасаған. Өлең жолдарында Чхве Нам Сон қоғамға жаңа өзгерістердің қажеттілігін көрсетеді. Кейіпкерді «теңіз» бейнесі арқылы сөйлетіп, бойда бар күшті, құдіретті көрсетіп, бостандық, азаттық туралы

ойларын тікелей білдіру арқылы жастардың рухынояттып, өзімен бірге қосылуға шақырады. Теңіздің шексіздігін бейнелеу арқылы адам қиялының үшқырлығын, мақсатына жетер жолда күш біріктіргендердің алмайтын қамалы қалмайтындығын меңзейді. Чхве Нам Сон теңізді қатігез, ызалы, адуын, долы мінезді етіп суреттейді. Ақын тектен-тек су образын өз шығармасына арқау етіп отырған жоқ. Бұл шығармадан біз судың бастапқы, алғашқы образының органикалық шынайылығын көре аламыз.

Су образын жырға қосқан корей ақындары оған таңғажайыптылық, құпиялылық, сиқырлылық береді. Әлемді жарату үшін де, түн түнетін түру үшін де бір тамшы су жеткілікті. Бір тамшының өзі қиялға қанат бітіріп, сені тұңғық тереңге де алып кетеді, шарықтатып заңғар көкке де ұшырады. Суды өз бойына сіңірген өмір самғау күшін жоғалтпайды. Су стихиясын поэтикалық образ ретінде қарастыратын ақын, оның әлемнің бір ағзасы екендігін, болып жатқан құбылыстардың азығы екендігін, кірді жуып-шаюшы құдіреті бар екендігін сезінеді. Сонымен қатар, су ауадай жеңіл күйде барлық жыл мезгілдерін де, ғашықтық сезімдерін де білдіре алатын ерекше күш. Ол өсімдік сияқты бір маусымдық та бола алады, мәңгі жасыл да бола алады. Судың құдіреттілігі соншалықты, ол жақсылық пен жамандықты, үрей мен қалауды, ақ пен қараны да білдіре алады. Корей поэзиясындағы су – үнсіз әрі айқайшыл, баяу әрі шапшаң, көнбіс әрі асау. Ол өмір мен өлім арасындағы дәнекер іспеттес.

Әлем жаратылысының алғашқы төрт элементтері бір-бірімен тығыз байланысты. Су басқа стихиялармен, әсіресе жермен үйлесімділікте өмір сүреді. Су – әйелдік сипатқа ие, аналық бастау болып табылады. Судан өскін бүршік жарып, бұлақтар ағады, адам дүниеге келеді. Су – адам ойынан туындаған ең ұлы символдық құндылық – тазалық архетипінің объектісі. Мөлдір, тұнық су образы тазалықтың, пәктіктің белгісі. Суда тазалықтың барлық белгілері шоғырланған.

Су үні – жәй метафора емес, су тілі – поэтикалық ақиқат, шындық, сылдырлап аққан бұлақтар мен өзендер мылқау табиғатқа жан бітіретіндер, су үні құстар мен адамдарға ән салуды, сөйлеуді, бір-бірінің сөзіне құлақ түруді үйрететін құдіретті күш. Сонымен, су – денесі, жаны, үні бар тоталды тіршілік иесі, тұтас бір поэтикалық шындық.

Су архетипі көптеген образдардан тұрады, бірақ олар жер архетипіне қызмет ететін образдар сияқты тұрақты әрі мықты емес, оларда от образдарына тән серпінділік жоқ. Суда – адам қиялын алға жетелейтін сиқырлылық құдіреті бар. Адам суға барып мұңын шағып, онымен тілдесіп, ішінде жиналып қалған мұң-наласын айтып, қайғы-шерін тарқатады. Хуан Ин Сук «Өзен» (강) атты өлеңінде сөйлеуші өзінің осы әлемге, әсіресе жалғыз тыңдаушыға «өзін-өзі қауіпті сезіну, адалдық, ішкі әлсіздік және барлық жасырғанын» табиғатқа ашады:

당신이 얼마나 외로운지, 얼마나 괴로운지
미처버리고 싶은지 미처지지 않는지
나한테 토로하지 말라심장의 별레에 대해
웃장의 나방에 대해
찬장의 거미줄에 대해 터지는 복장에 대해
나한테 침도 피도 튀기지 말라
인생의 어긋장에 대해 저미는 애간장에 대해
빠개질 것 같은 머리에 대해 치사함에 대해
웃겼고, 웃기고, 웃길 물골에 대해
차라리 강에 가서 말하라 당신이 직접
강에 가서 말하란 말이다.
강가에서는 우리
눈도 마주치지 말자.

Қаншалықты жалғыз екеніңді,
Қаншалықты іш-пысарлық жағдайда
екеніңді,

Қаншалықты естен адасқың келетіні
жайлы,

Жүректен орын тапқан жәндіктер,

Шкафтағы өрмекші торлар,

Бұзылған киімдер жайлы маған айтушы
болма.

Маған қарай түкірік те, қан да шашпа.

Өмірдің торын, үрейлі күйді,

Бірнеше бөлікке бөлінетіндей бас жайлы,

Өлім аузында тұру жайлы, алғыс жайлы,

Күлкілі күй, бейне жайлы

Өзенге барып айт.

Өзің өзенге барып,

Ішіндегіңмен бөліс деген сөзім.

Өзеннің бойында біз

Көзбен де кездеспейік.

Бұл өлеңнен ақынның табиғатпен байланысын көреміз. Бұл жалғыздық пен адамдардан ақынның шаршағандығын көрсететін өлең. Бірақ сіз табиғатқа ие болу үшін қаншалықты бақыттысыз? Біздің жалғыздығымыз туралы сөйлесетін адам болмаса да, біз ойымыздағыны шынайы өмірде жүзеге асырғымыз келсе де, солай «жынды» болғымыз келсе де, қалайша «жынды» болмау туралы сөйлесіп, іштегіні ақтарып, сыртқа шығарып, онымен бөлісе алатын ешкім жоқ, бірақ бізде өзен бар.

«Маған қарай түкірік те, қан да шашпа» деген жолда да сумен байланысты көруге болады. Түкіріктің де, қанның да құрамында су бар, олар да сұйықтық қасиетіне ие, әрі эмоционалдық көңіл-күйді білдіріп тұрған образдар. Адам мен адам арасындағы қарым-қатынастағы шешім табиғатта болады. Ақынның бір айтқысы келгені – біз бір сәт болсын табиғатпен жалғыз қалып, бізді мазалаған сұрақтарға жауап іздеп, тынығуды ұмыттық. Ақын өмірінде қандай жайт болмасын, күнделікті тұрмыс жайлы болса да, ерекше қайталанбас жағдайлар болса да маған айтпа. Оның орнына өзенге барып, сонда ішіндегінің барлығын сыртқа шығар. Өзен бойында кездескеннің өзінде де, көзбен кездеспейік. Өзен бойында тұрып, ойларыңды ретке келтіріп ал, табиғатты сезін деген ойды жеткізгісі келген. Өзен бойында тұрып, судың бетіне қарап тұрғанда өзіңді бұл әлемнен тыс тұрғандай сезімге бөленіп, табиғатпен «бетпебет» келгенде жаңадан күн туғандай сезімге бөленесің дейді. Тыныш тұрған судың беті жалғыз емес екендігіңді және не нәрсемен бөліссең де, өзен суы сені түсінетіндей, онымен ешкіммен бөліспейтін ойларыңмен бөлісіп, ешкімге ақтармаған сырыңды ашуға болатындай күй кешесің.

Тұнық көктемгі судан балғындық, жастық қасиетін аңғаруға болады. Балғындық – табиғаттың оянуын білдіреді, сиқырлы сезімге жетелейді. Балауса балғындықты бұлғаңдап аққан тау суына қолыңды шайғанда сезіне аласың, ол бүкіл табиғатқа тарап, арнасынан асып-төгіліп жатқандай сезімде қаласың. «Жазғытұрғы су тасу», «көктем суы» деген сөз тіркестері мінсіз үйлесімді, құлаққа жағымды естіліп, көктемнің келуіне ерекше реңк беріп тұрады. Судың шуылы да балғындық пен тұнықтық метафорасын білдіреді. Алуан түрлі табиғат суреттемелеріндесыңғырлап күлген су, шаттыққа бөленген сарқырамалар кездеседі. Бұлақ тілімен балаң табиғат былдырлайды. Алғашқы таң шапағымен жарыса шыққан су дыбысын ақындар жастыққа балайды. Айдын көлді адамдар көзге теңейді. Көл барлық жарықты өзіне тартып алып, одан әлемді жасайды. Адамның көз жанары да дәл сондай, оған барлық нәрсе сыйып кете алады, ол тұңғыық терең. Көз өзіндегі қиял көріністерін пайымдау еркіне ие. Г.Башляр «Адамның көзінің өзі жарқыраған сұлулық емес пе? Ол панкализм мөрімен белгіленген емес пе? Таңғажайып сұлулықты көру үшін, оның өзі де таңғажайып сұлу болуы керек» дейді [9, 28 б.]. Шынында да, су – жердің шынайы көзі. Табиғатта тамашалаушы да су, қиялдаушы да су. Ал қазіргі заманғы корей ақыны Чоң Джи Ёң «Көл 1» (호수 1) өлеңінде сағынған жүректі көлге теңейді:

얼굴하나야

손바닥들로
뚝가리지만,

보고싶은마음

호수만하니

눈감을밖에.

Бір бет

Екі алақанмен жабылса
да,

Сағынған жүрегім
көлдей.

Көзімді жұмғаннан
басқа ешнәрсе

Істей алмаймын.

Басқа өлеңдері сияқты, Чоң Джи Ёңның бұл өлеңі де эмоционалды байсалдылықты, меланхолияны өте жақсы сезіндіретін жыр жолдарын құрайды. Өлеңнің мазмұнына үңілсеңіз, сағыныш тақырыбында жазылған

өлеңдерде ақындар сағыныштан сарғайған сезімдерін ашық жеткізуге тырысса, ал бұл өлеңде ақын сағыныш сезімін сабырлылықпен жеткізе білген.

Сағыныш сезімін кеңдік пен тереңдік арқылы білдіру сирек кездеседі. Сағынған жүректі көлмен салыстырған сәтте мұндай жүректің көлемі шексіз «көлге» айналып, шарасыздыққа айналады. Сіз өзіңіздің бүкіл бетіңізді екі кішкентай қолыңызбен (алақаныңызбен) жаба аласыз, бірақ сіздің ақыл-ойыңызды ешнәрсе жаба алмайды. Осылайша, сөйлеуші көзін жұмамын дейді. Көзді жұму әрекеті арқылы көруге деген ұмтылыс сіздің көзіңізбен көретін нәрсе емес және сіз оны өлшей алмайсыз дегенді білдіреді. Өлең өте қысқа болғанымен де, оны қайта-қайта оқыған сайын, оның мағынасының терең, «шексіз» екендігін байқауға болады.

Сонымен қатар, өлең мазмұнында сағынған сезімім көлдей үлкен, терең болғаны соншалықты, көзімді жұмғаннан басқа ештеме қолымнан келмейді деген жолдарға екі түрлі түсініктеме беруге болады: 1) ақын шынайы өмірден тығылып, осылайша әлемде болып жатқан жағдайларға тосқауыл қойғысы келетіндей; 2) ақынның жұмған көздерін ашқысы келмеуі парадоксалды әрекет болуы мүмкін, өйткені осылай ғана ішкі қиялын жырға қосып, айдын көлмен теңестірген сағынышын ойша елестете алады.

Қорытынды

Зерттеу қазіргі заманғы корей поэзиясындағы су образдарының бинарлы қарама-қарсы жақтарына назар аударып, олардың жалпы мағыналарын зерттеуге бағытталған. Әлемдік көркем картинадағы су архетипіне тоқталып, тірі организм болып табылатын су стихиясын жырға қосқан корей ақындарының бірқатар өлеңдерін талдау арқылы олардың қиыр шығыстық ділге, мәдениетке тән ерекше бір сезімталдықпен, ерекше талғаммен су образдары – мұхит, теңіз, өзен, көл, бұлақ, жылға, тоған, көлшік, құдықтағы су, нөсер, жаңбыр, бұлт, шық, тамшы, көз жасы және т.б. арқылы ғаламдық мәселелерден бастап адам жанының әртүрлі

күйлерін жеткізуге тырысатындығына көз жеткіздік. Судың материалдық қиялы сөзбе-сөз барлық бағыттарды алады және адамның өмірлік циклына байланысты тұжырымдама мен туылу, өмір мен өлім, тіпті қайта туылу бейнелерін қамтиды. Бұл процесте су туралы материалдық қиял табиғи түрде қарама-қайшылық пен сол қарама-қайшылықтың шеткі нүктелерін қабылдау бағытында дамиды. Нақтырақ айтқанда, ол бинарлы оппозицияның жұмсақ және қатты, үзілу мен жалғасу, қоштасу және кездесу, қалау мен ой, идеал мен шындық сияқты қарама-қайшы құрамдас бөліктерін құрайды.

Әдебиетте су бейнелері бір-біріне жай ғана қарама-қарсы емес. Осылайша, жазушылар өздерінің әдеби шығармаларында әртүрлі адами сезімдерді бейнелеген. Біз үнемі судың жан-жақтылығына негізделген тұрақты құндылықтарды табуға тырысамыз. Су жекелеген нысандардағы бинарлы қарама-қарсы бейнелерден көрінсе, ал сентименталды әртүрлілік шығармалардан көрініс табады. Дегенмен, су Ұлы абсолют сияқты әмбебап ретінде өмір сүреді. Су – өмірдің қайнар көзі мен символы. Су – Қиыр Шығыстың философиялық жүйесіндегі өте күшті стихиялардың бірі.

Әдебиеттер тізімі

1. Бидерманн Г. Энциклопедия символов / Г. Бидерманн. - Москва: Республика, 1996. - 42 с.
2. Башляр Г. Право на грезу / Г. Башляр. - Москва: РОССПЕН, 1970. - 200 с.
3. Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш. Зерттеу мен өлеңдер / А. Байтұрсынов. - Алматы: Атамұра, 2003. - 208 с.
4. Большакова А. Ю. Теория архетипа на рубеже XX — XXI вв. // Вопросы филологии. - 2003. - 47 с.
5. Юнг К. Г. Архетип и символ / К.Г. Юнг. - Москва: Ренессанс, 1991. - 298 с.
6. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа / Е.М. Мелетинский. - Москва: Наука, 2000. - 407 с.
7. Фаустов А.А. Архетип. Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий / А.А. Фаустов. - Москва: Издательство Кулагиной, 2008. - 320 с.
8. Новикова Е.В. Китайский сад – модель взаимоотношений Человека и Природы. Человек и природа в духовной культуре Востока / Е.В. Новикова. - Москва: Крафт, 2004. - 318 с.
9. Башляр Г. Вода и грезы. Опыт о воображении материи / Г. Башляр. - Москва: Издательство гуманитарной литературы, 1988. - 28 с.
10. 정우락. 한국 문학에 나타난 물이미지의의향대립 (二項對立) 과그의미 - 경북대학교 토계연구소, 2011. - 46 б.

У.А. Амирбекова, А. Бакумбайқызы

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Проблемы стихии воды в современной корейской поэзии

Аннотация. В статье рассматриваются роль стихии воды в художественной картине мира и ее место в корейской поэзии. Образы природы имеют глубокое философское и символическое значение в поэзии Дальнего Востока, в том числе в корейской поэзии. Вода, как и другие первоэлементы, является неотъемлемой частью жизни человека. Стихия воды - один из древнейших образов, господствовавших в истории развития человечества. Автор, анализируя стихи современных корейских поэтов, попыталась показать особенности образов воды в корейской поэзии. Хотя корейская поэзия, являющаяся неисчерпаемым источником духовной культуры корейского народа, невооруженному глазу может показаться простой, она имеет глубокий смысл. В статье рассказывается, как современные корейские поэты создали свой уникальный литературный мир, используя отдельные аспекты классического литературного наследия прошлого – тему воды.

Ключевые слова: стихия воды, формы воды, символика воды, источник жизни, центр опасности, понятие «архетип», гармония и красота в мире.

U.A. Amirbekova, A. Bakumbaykyzy
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Problems of the water element in modern Korean poetry

Abstract. The article examines the role of the element of water in the artistic picture of the world and its place in Korean poetry. Images of nature have deep philosophical and symbolic meaning in the poetry of the Far East, including Korean. Water, like other primary elements, is an integral part of human life. The element of water is one of the most ancient images that prevailed in the history of human development. The author, analyzing the poems of contemporary Korean poets, tried to show the features of the images of water in Korean poetry. Although Korean poetry, which is an inexhaustible source of the spiritual culture of the Korean people, may seem simple to the naked eye, it has deep meaning. The article describes how contemporary Korean poets have created their own unique literary world, using individual pieces of the classic literary heritage of the past - the theme of water. The article examines the role of the element of water in the artistic picture of the world and its place in Korean poetry. Images of nature have deep philosophical and symbolic significance in the poetry of the Far East, including Korean. Water, like other primary elements, is an integral part of human life. The element of water is one of the most ancient images that prevailed in the history of human development. The author, analyzing the poems of contemporary Korean poets, tried to show the features of the images of water in Korean poetry. Although Korean poetry, which is an inexhaustible source of the spiritual culture of the Korean people, may seem simple to the naked eye, it has deep meaning. The article describes how contemporary Korean poets have created their own unique literary world, using individual pieces of the classic literary heritage of the past - the theme of water.

Keywords: water element, water forms, water symbolism, life source, hazard center, the concept of «archetype», harmony, and beauty in the world.

References

1. Bidermann G. Jenciklopedija simbolov [Encyclopedia of Symbols], (Respublika, Moscow, 1996, 42 p.), [in Russian].
2. Bachelard G. Pravo na grezu [The Right to Dream], (Rosspen, Moscow, 1970, 200 p.), [in Russian].
3. Baitursynov A. Adebiet tanytkysh. Zertteu men olender [Literature guide. Research and poetry], (Atamura, Almaty, 2003, 208 p.), [in Kazakh].
4. Bolshakova A. J. Teorija arhetipa na rubezhe XX – XXI vv., Voprosy filologii [The Theory of the Archetype at the Turn of the Twentieth and Twentieth Centuries, Philological Issues], 2003. 47 p.
5. Jung K G. Arhetip i simbol [Archetype and Symbol], (Renessans, Moscow, 1991, 298 p.), [in Russian].
6. Meletinskij E.M. Pojetika mifa [The poetics of myths], (Nauka, Moscow, 2000, 407 p.), [in Russian].
7. Faustov A.A. Arhetip. Pojetika: slovar' aktual'nyh terminov i ponjatij. [Poetics: Dictionary of Current Terms and Concepts], (Izdatel'stvo Kulaginoj, Moscow, 2008, 320 p.), [in Russian].
8. Novikova E.V. Kitajskij sad – model' vzaimootnoshenij Cheloveka i Prirody. Chelovek i priroda v duhovnoj kul'ture Vostoka. [The Chinese Garden is a model of the relationship between Man and Nature. Man, and Nature in the Spiritual Culture of the East], (Kraft, Moscow, 2004, 318 p.), [in Russian].
9. Bashljar G. Voda i grezy. Opyt o voobrazhenii materii. [Water and Dreams. An Experience of the Imagination of Matter], (Izdatel'stvo gumanitarnoj literatury, Moscow, 1988, 28 p.), [in Russian].
10. Jeong-ulag. hangug munhag-e natanan mul imijiui ihangdaelib(ihangdaelib)gwageuuimi. [The Binary Opposition of the Image of Water in Korean Literature and Its Meaning], (Toge Research Institute, Gyeongbuk National University, Buk-gu, 2011, 46 p.), [in Korean].

Авторлар туралы мәлімет:

Амирбекова Умитай Абдиқарпаровна – Қиыр Шығыс кафедрасының аға оқытушысы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Бақумбайқызы Аружан – шығыстану факультетінің 4 курс студенті, Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Amirbekova Umitai Abdikarparovna – Senior Lecturer of the Department of the Far East, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Bakumbaikyzy Aruzhan – The 4th year student in Oriental Studies, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Muhammad Zia ul Haq¹ *
M.A. Azilkhanov²

¹International Islamic University, Islamabad, Pakistan
²Assembly of People of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan
Corresponding author* muhammad.ziaulhaq@iiu.edu.pk

Peacebuilding from a religious perspective

Abstract. *This study is exploring the role of religion in peacebuilding. Religion is not one of the institutions of modernity, but it has returned as a significant force in modern societies as one of the outcomes of the post-cold war. Religion has become more important due to its role in defining the ideology to identity. Terrorism is the outcome of extremism which is a very sensitive issue to global security. Massacre of millions on one pretext to another is the result of terror, which is the outcome of extremist ideologies. The comprehensive solution to curb this phenomenon is peacebuilding. Peacebuilding is as old as war. From the times of pre-modern history, many people participated in wars, and even more were involved in peacebuilding. Peace can be considered the highest goal achievable by any community. The term peace is like other human ideals such as justice and happiness. One must use various means to achieve peace. Among these, the teachings of world religions are some of the most significant.*

Keywords: *Religion, Faith, Terrorism, Extremism, Peacebuilding, Religious Teachings, World Religions, Values, conflict resolution.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2021-137-4-182-195>

Received: 11.11.21 / Approved: 25.11.21

Introduction

The significance of international peace was realized by the humans throughout generations. The contemporary advancements in science, technology and economy have given it unprecedented importance and made it a symbol of a civilized attitude. External peace will be dependent on the peace within an individual. In personal settings, peace is demonstrated through ethical values such as love, compassion, and selflessness. A peaceful person not only lives in peace with others but can also contribute in the creation of an atmosphere of peace which can be extended from a person to family,

community and the whole world. As the law of gravitation is accepted worldwide, similarly the peace and peacebuilding is needed to promote globally. Majority of people would like to live in religiosity, therefore some extremists through radical interpretations are trying to engage followers of their faith on the religious pretext for terrorist activities. Religion is source of peace and does not conflict, therefore, it is necessary that religious based peacebuilding be promoted for sustainable global peace. This is the main reason for writing this article. The study begins with the description of the importance of religion and religious diversity in modern life. Then the emergence of terrorism is discussed. In the third

part of the study the concept of peacebuilding is elaborated on. After that, the study examines faith-based values of peace. The fifth part of the study discusses the teachings of world religions in the relation to peace. It is followed by the challenges to the faith-based peace initiatives. The way forward is suggested in the conclusion.

Methodology

This research is a careful and a systematic effort to investigate ruling of world religions on peacemaking. It aimed to leads to suggest afresh knowledge through use of methods related to the understanding and interpretation of religious teachings. The study is not only contributing to the existing knowledge but also aims to suggest solution to problems related to extremism in various societies particular Muslims. A combination of research methods has been used in this study. Socio legal and other methods of social sciences and theology has been utilized in completion of this easy. The methodology of the study is identifying the procedure that is used in to finding ways of peacebuilding through sacred teachings of the world religions. The authors have been able to use successfully various tools in sequence for convenience and clearance. The methods of this study involve data collection and use of various techniques of quantitative and qualitative research. The underlying aim of these methods is to determine the adequacy or inadequacy of existing methods of peacebuilding and possible role of religious teachings as an instrument of reform, control and change.

Discussion

Global significance of religions

In spite of the extraordinary development in human life achieved through science, technology, and digitalization, the role of religion and faith has become more significant. The advancements in science and technology have completely transformed the practical and intellectual life of humans, including religious people. The scholars' understanding of scientific processes

has also been affected by these unprecedented changes. [1, p.2] The institution of modernity is composed of science, economics and governance. Although religion is not included among those, it does not mean that religion has no role in modern societies. During the powerful wave of secularism, it was perceived that religion has no effective role in modern societies. The late 1960s brought about the attacks from 'God is dead' movement on faith, particularly on Christianity. This concept has originated from German philosopher Friedrich Nietzsche. He presented this idea through a madman who is searching for God. He said: "The madman jumped into his midst and pierced them with his eyes. «Whither is God?» he cried; «I will tell you. We have killed him-you and I. All of us are his murderers. ..." He further said: "Gods, too. Decompose. God is dead. God remains dead. And we have killed him." [2;p.181] This opinion was so strong that the quote 'Is God Dead?' was on the cover of the *Time* magazine dated April 8, 1966. [3] The title reflected the article, which pointed to the dominance of secularism over religion. The article inflamed readers and generated a debate that is still going on. During this period, Harvey Cox observed in his famous work "The Secular City": "the rise of urban civilization and the collapse of traditional religion are the two main hallmarks of our era and are closely related." He further stated that: "in the urban environment from which the gods have fled, secularism was the dominant world-view, relativizing and bypassing religion, rendering it irrelevant and a private affair." [4, p.1] This conclusion of Harvey Cox proved to be myth as religion remains an effective and strong social institution. This proved to be true in the 80s and 90s, which is why Harvey Cox had no choice but to transcribe 'Religion in the Secular City'. He admitted that the expiry of religion had been hurriedly declared. It came back as a powerful resource in the modern world. He revisited his previous opinion and conceded that the collapse of urbanization and the rise of religions are the two main symbols of our era. [5,p.3]

Due to the acute presence of religion in conflict regions such as Afghanistan, Pakistan, India, Northern Ireland, Bosnia, Kosovo, sub-

Saharan Africa, the Middle East and parts of Asia, , some of the experts started to believe that religion is a source of conflict. It is reported that Orthodox Serbs, Catholic Croats and Muslims in this area share the same race and use the same language. They are divided only by religion. The effective presence of religion in conflict regions often places it on the fault-line of the divided sides. Contemporary institutions of modernity such as economics, science, and administration are procedural and answer 'What?' and 'How?' However, they are substantive and therefore cannot answer 'Who?' and 'Why?' When matters move from ideology to identity, people seek refuge in religion because only religion can answer the questions of 'Who am I?' [6, p.30]

Diana L. Eck is of the view that the challenge today is pluralism and not secularism. She claims the greater matter of the multi-cultural city is identity. [7,p.22-23] Ninian Smart, feels that rich pluralism inside traditions like Christianity, Islam and Buddhism etc. are deserving our attentions. [8, p.10] Akbar S. Ahmed views that due to the rise of migration ethnicity became weaker. Religion can be transported anywhere in presence of right circumstances. [9, p.110-111] Due to the importance of religion, appreciation of religious diversity is vital for peaceful co-existence among various religious communities.

Emergence of terrorism

Terrorism not only affect the international relations but also disrupt the internal harmony. It is known fact that violent extremism has seriously threatened peace and peaceful coexistence. Harmony in society is not possible without peace because the fear, violence, and destruction lead to stress, insecurity, and failing of various institutions. Extremism which leads to terrorism is not a new phenomenon. Mankind has witnessed it throughout history. Many societies and states are experiencing the worst type of global extremism. The terrorism is demonstrated through daily violence, terrorist attacks, unrest and bloodshed. [10, p.32] Numerous views related to the origin of extremism are found in various disciplines of social sciences. These

views are based on various phenomenon of global extremism. Extremism and terrorism are transnational phenomenon. These phenomena have embodied complex dimensions with complicated networks. [11, p.35-46]

The defeat of radical religious based terrorism requires actions on two trails. The first strategy required the tracking of the militants, terrorist leaders, their logistics and financial networks. There is no doubt that this 'inoperative', is essential to contest the real-time threat of the terrorism. [12] However, effective neutralization of the global religious based threat would require long term counter-terrorism elements which includes religious based peacebuilding. Some of the counter-terrorist steps can bring more identifiable results such as the eradication of terrorist hideouts and their infrastructure. However, the effectiveness of soft counter-terrorism actions is difficult to evaluate as the end results of the soft actions are not possible to measure in short period. [13,p.344] The experts are of the view that the success in the war on terror is dependent on the delegitimization of the ideological basis of the terrorist outfits. The serious talk about success in counter terrorist activities can begin when the capacity of terrorist organizations to attract and recruit activists is severely weakened and they are discredited in their communities.

Thomas Hammes has observed that, «insurgent campaigns have shifted from military campaigns supported by information operations to strategic communication campaigns supported by guerilla and terrorist operations.» [14,p.14] The latter half of 20th century was famous for global struggle of strategic influence between modern democracies and communist regimes. Radio, print media, and television were used as the means of this campaign. Presently, this ideological struggle is between liberal democracy and jihadist groups. The availability of the social media networks and proliferation of information technology offers new tools to the influencing groups. This new technology is encouraging terrorists and insurgents such as al- Qaeda like never been before. These terrorist groups are using modern tools such as videos, blogs and other web-based

forums for perception management throughout Muslim world. [15,p.82] Ayman al-Zawahiri in his letter that was written in July 2005 to Abu Musab al-Zarqawi explained: "We are in a battle, and more than half of this battle is taking place in the battlefield of the media. We are in a race for the hearts and minds of our umma." [16]

Terrorist organizations such as al-Qaeda invite Muslims to join their global jihad and help them in the domination of Islam as per their interpretation in all spheres of human endeavor. They demonstrate that present mess is because of the domination of infidels and apostates. They believe that violence is a legitimate reason for achieving their utopian vision. They consistently defend their action against criticism from Western as well as the Muslim world because most of their terrorist acts were and are against Muslims. The Muslim world has suffered a lot from their terrorist actors. [17,p.82] The success of extremist groups is dependent on their capability to convince community to accept their views and concepts that have deep historical meaning in the Muslim world. [18,p.82]

Peacebuilding and its significance

Concept of peace

Similar to many other theoretical terms, it is not easy to define peace. We usually recognize it from its absence. Peace, harmony, freedom, happiness, love, and justice become more significant when they are not manifested in the society. As a process, peace is a framework that resolves conflicts through nonviolent methods and creates positive change in a society. It has negative as well as positive connotations. As a negative connotation, peace denotes the absence of violence, but in such a situation, existence of concealed conflicts cannot be denied. As a positive connotation, "peace denotes the simultaneous presence of many desirable states of mind and society, such as harmony, justice, equity, etc." [19,p.06] Why do we need happiness, peace, and justice and why are they so desirable? Peace is defined in Webster negatively as "freedom from

civil clamor and confusion,' and positively as 'a state of public quiet.'" It further proceeds to define peace positively as "a state of security or order within a community provided for by law, custom, or public opinion." [20] One of the universal definition states:

"It includes freedom from fear, freedom from want, and freedom from indignity, and encompasses harmony, well-being and human security. A simple way of thinking about positive peace is that it allows people to sleep easily at night, without fear for their economic, social and physical security; for example, being attacked, being persecuted or living in poverty." [21,p.05]

Components and dimensions of peace

Peace has positive and negative, as well as inner and outer components and dimensions. Similarly, it can be intersubjective, interpersonal, and divine. The concept has various religious, spiritual, theological, and cultural aspects. As a dialectical determination, it is part of important contemporary, psychological, philosophical, and psychoanalytic strategies and theories. [22,p.07] Peace demands political empowerment and social harmony. In this context, it differs from happiness, which is largely a personal matter. Peace may resemble personal happiness, but it always influences our psychological understanding and is intermittently unambiguous in our cultural norms and behavior. Moreover, peace is a requirement of our emotional welfare. As a state of mind, peace is subject to aggressive eruptions and cognitive disruptions. The cornerstone of economic equity, social harmony, and political justice is peace. It has constantly been disrupted by wars and various other forms of violence. [23, p.05]

Concept of peacebuilding

There is no doubt that violence and conflicts are not easy to understand and resolve. They comprise of a variety of complex phenomena and

internal differences with diversified dynamics. The reasons and solutions of conflicts involve a complex set of national and international factors. Peacebuilding is a process that creates a point of intersection between international response and local realities. [24, p.02] Since it is difficult to define the concept of peacebuilding, it could easily be misunderstood. The UN Secretary General's "Agenda for Peace" explicitly defines it as one of the tools that are used by the international community to address war-like situations. Peacebuilding in a post-conflict situation involves an "action to identify and support structures which will tend to strengthen and solidify peace to avoid a relapse into conflict." The UN document has defined this concept from various dimensions. It states:

"The terms preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping are integrally related and as used in this report are defined as follows: - Preventive diplomacy is action to prevent disputes from arising between parties, to prevent existing disputes from escalating into conflicts and to limit the spread of the latter when they occur. - Peacemaking is an action to bring hostile parties to agreement, essentially through such peaceful means as those foreseen in Chapter VI of the Charter of the United Nations. - Peacekeeping is the deployment of a United Nations presence in the field, hitherto with the consent of all the parties concerned, normally involving United Nations military and/or police personnel and frequently civilians as well. Peace-keeping is a technique that expands the possibilities for both the prevention of conflict and the making of peace." [25]

Faith-based peace values

The presence of faith-based values such as empathy, openness, love, and respect for strangers, disciplining uncontrolled ego, protection of human rights, forgiveness, display of humility, repentance, and realization of past errors is a big source of national integration, tranquility, and stability. The promotion of these values also serves as the methodology of

peace, reconciliation, reconstruction, and conflict resolution. Faith-based ways of peacebuilding in religious communities depend on the narrative that is adopted by a particular community at a particular time. The adopted narrative not only describes the primary language that is essential for the realization of that community's potential for peacebuilding, but also discloses the depth and breadth of its experience. This narrative also indicates the moral authorizations for struggle against unjust settings that create conflict. It suggests religious symbols related to peace and social responsibility towards it. Moreover, religious guidelines developed on peace and conflict-resolution offer are more appealing to the faithful, than universal declarations. They encourage communities to work for the promotion of peace following the guidelines. Strong nation-states, multinational corporations, global financial institutions, and trade organizations control the global economic system. Many experts view this unjust or unfair corporate-led globalization as based on organized violence against the poor. A few industrialized nations have gained prosperity through this system, but the majority of developing nations are suffering from economic crises. As a result, these nations are facing tremendous deterioration in wealth and income. The economic injustice combined with repressive political regimes is reflected in social injustice that contributes to structural violence and conflicts. Confronting world poverty is a critical paradigm of development that focuses on the causes. ILO (International Labor Organization) suggests that the global system must be inclusive and democratic. It must provide fair chances for all people.

Numerous religious leaders and activists are active in faith-based peacebuilding programs. The effectiveness of religious factors of peacebuilding extends the temporal power of religious institutions like mosques, churches, synagogues, and temples. Similarly, spiritually motivated personalities can take personal initiatives of peacebuilding. Faith-based peacebuilders could be of Muslim jurists and theologians, Christian ethicists and Jewish, Hindu and Buddhist scholars. Faith leaders in

collaboration with government agencies, trans-religious movements, and local social leaders can play a pivotal role in peacebuilding, social harmony, and national integration. In addition to that, there are many institutions of the major religions, which involve themselves in issues related to justice and peace. Faith organizations that are involved with religious activists to build peace can also collaborate with other members of civil society for de-radicalization of the society.

Almost all major religions emphasize peace. They advocate peace even though there were occasions when war between them broke out. The fundamental doctrines and beliefs of world religions not only preach peace, but also instruct their followers to be at peace with each other. Muslims greet each other by saying "*al-salam 'alaykum*," which means "Peace be on you." Jews greet each other by saying "*shalom*," which also refers to peace. If one walks on the riverside of the Ganges in India, he will frequently hear "Shanti, Shanti, Shanti" which means "peace, peace, peace." The teachings of world religions emphasize peace. Like other religions, peace is a central theme in the teachings of Islam. God referred to Himself as *al-Salam* (Peace) in the Qur'an. From an Islamic perspective, it could be said that God is Peace and our desire for peace is a desire for God. Inside our primordial nature, we have a recollection of the peace that we have experienced since our creation. [26,p.215-220] As far as Muslims are concerned, it is their religion that leads them to the "Abode of Peace." Peace is the symbol of divine presence and ultimately Paradise. The Qur'an says, "**God guideth him who seeketh His good pleasure unto paths of peace.**" It has considered peace a heavenly value as it states, "**And they call upon the dwellers of paradise: Peace be unto you.**" Muslims greet each other by saying "**Peace be on you**," which is described by the Prophet as the greeting of the people of Paradise. The Qur'an states, "**In paradise, there is no idle chatter but only the invocation of peace.**" It further describes, "**Peace'—such is the greeting from the Lord All-Compassionate.**" The Qur'an states that in Paradise everywhere will be peace: "**Naught but the saying 'peace, peace.'**" [27]

Teachings of the world religions on peace Islamic teachings on peace

Islamic theology and law have shed sufficient light on the conceptualization of peace in Islam. The rulings of Islam articulate the highest ethical, morals principles, and ideals of social accord. The word 'Islam' is derived from the word *salam/silm*, which is used in the meaning of peace. Peace is a central theme in many Qur'anic verses as they provide bases of the perception of peace in Islam. The fundamental principles and concepts of reconciliation and peacebuilding in the Islamic tradition are based on Qur'anic verses related to *sulh*. This concept of *sulh* is a process that leads to a settlement between the disputing parties to stop or prevent a dispute. There are many examples in the *sunnah* of the Prophet (peace be upon him) which elaborate his methods of conflict resolution, peacebuilding, and reconciliation. Based on these principles, the Islamic mechanism of peacemaking and dispute resolution is articulated by Muslim scholars. These conflict-resolution mechanisms have become sources of resolving conflicts and advancing peacemaking in Muslim societies. Peacemaking mechanisms are legitimized by the Qur'an and *sunnah* and guaranteed by religious, communal, and political leaders in various Muslim societies. Within the Islamic tradition, there are many schools of thought, but irrespective of the school of thought, Muslim leaders are agreed that Islam is a faith of peace and that application of its values will bring peace, harmony, justice and order to a Muslim society. According to the Qur'an, peace begins with Allah and extends to the self, other human beings, and nature. The Islamic belief is based on *tawhid* (oneness of God). This doctrine urges Muslims to realize the interconnectedness of all creations of God, particularly all humans, and urges them to struggle for peace and harmony among them. [28]

Christian teachings on peace

A set of principles related to peace, conflict resolution, and reconciliation is found in Christian teachings. The Christian doctrine of

peace and reconciliation is based on the verses of the Bible. The Bible demanded Christians to work for peacebuilding. The Biblical teachings are related to peace (*shalom*). These teachings refer to peacemakers as the 'children of God', having been 'created in the image of God,' having 'unconditional love (agape)' for God and people. The Bible in this regard states, "You shall love the Lord your God with all your heart and with all your soul, and with all your mind. [...] You shall love your neighbor as yourself."

These teachings motivate people to promote virtues such as help in grieve; confession, repentance (that is accepting responsibility for conflict coupled with the commitment to change the behavior) forgiveness, and reconciliation. In this regard, verses of the Bible state, "For if you forgive men their trespasses, your heavenly Father will also forgive you; but if you do not forgive men their trespasses, neither will your Father forgive your trespasses."

Many similarities regarding peacebuilding are found in the teachings of the Qur'an and the Bible. Both scriptures extend a wide range of ideas that encourage their followers to work for the promotion of peace, reconciliation and peacebuilding. Muslims and Christians share many aspects of peace such as compassion/*rahmah*, *salam*, forgiveness/'*afw*, , and human nature/*fitrah*. Although these aspects are not fully compatible in both traditions, they provide a basis not only for interreligious dialogue, but also for joint peacebuilding efforts.

Ethics of peace in Hinduism

Hinduism is an ancient as well as a living religion that was founded thousands of years ago by no individual prophet. [29,p.249] Muslim scholars are of the view that similar to other nations Hinduism may also have the revelation and prophets guided by the divinity. [30,p.202-203] The Hindu teachings are found in the holy scriptures such as Upanishads, Vedas, Bhagvad Gita and six Darshanas. These ancient scriptures are sources and storehouses of Hindu theology. [31,p.119,124] Although the texts of these scriptures have gone through a variety of changes

in essence and practices over thousands of years, nevertheless they still reflect the rich heritage of the Hindu religious tradition. Similar to other matters these religious texts provide guidance regarding core teachings of peace in Hinduism. These texts also demonstrate the guidance of Hinduism for attaining global peace through attainment of inner peace. Hinduism suggests that peace can be attained through delicate intellect and closeness with Brahma. Hinduism offers core teaching which leads individuals on the way of peace. Through this process, individual and collective peace can be created. Followers of Hinduism must meditate and observe the Ten Commandments for achieving inner peace. The prayer to Brahma is also part of attaining inner peace. Actions such as purity, ahimsa, good actions, worshiping, yoga and pilgrimage to holy places are steps toward inner peace. The love for Brahma, respect for all, constructive relationship with nature, non-violence (ahimsa) and Satyagraha (passive resistance) are deeds that contribute to create harmony, sense of self, tranquility, and help the individual to enjoy inner peace. A very famous Vedic prayer states:

"May there be peace in the heavens, peace in the atmosphere, peace on earth, let there be coolness in water, healing in the herbs; and peace radiating from trees, Let there be harmony in the planets, and in the stars, and perfection in eternal knowledge! May everything in the universe be at peace! Let peace pervade everywhere at all times! May I experience that peace with my own heart" [32]

In Hinduism, the belief of Ahimsa is a tool to counter injustice without physical force. [33,p.250] Some contemporary Hindu leaders such as Gandhi believed that: "Nonviolence is the greatest force at the disposal of mankind. It is mightier than the mightiest weapon of destruction devised by the ingenuity of man." [34,p.viii-ix]

Teachings of peace in Buddhism

Buddhism is an Aryan religion. It was initiated by Gautama Buddha (b.567 BC). Unlike

other religions this faith is regarded as an agnostic not atheistic. This faith does not have foundational beliefs in God as in other sematic religions. [35, p.135-136,139] Instead of theology, an ethical way of life and moral philosophy are essential in Buddhism. [36, p.248] Gautama Buddha lay down moral principles after spending considerable time in meditation and deep reflection. His mission was aimed to end human misery; therefore, he focused on the fact that man relinquished from all kinds of desires. He guided his followers to free themselves from all types of evils, such as violence. In this regard he formulated the rule as follows:

“One must renounce all desires and all thoughts of lust, bitterness, and cruelty. One must harm no living creature. One must abstain from all killing. One must work in an occupation that benefits others and harms no one.” [37, p.94]

Buddhism states that the individually and collectively outer conditions are dependent on the internal situation of a person. [38, p.126] In Buddhism the dynamics of peace are the outcome of inner self-transformation. This transformation fixed the ego-self and relinquishing the self for others for enact compassion. [39, p.8] Various concepts such as samgri samnipata and samgama are used in Sanskrit for peace. To prevent harm that is resulted from disputes and conflicts, therefore he teaches the six principles of friendliness named as “Pali: cha dhamma saraniya.” According to Buddhist sacred texts Ahimsa or avihimsāin Pāli is included in Five Precepts (Pañcasīla), the first of which has been achieved through abandoning from killing. This concept further states that the salvation is attainable by doing good and not doing worship only. [40, p.65,70,99,139] The five rulings of Buddha or Panchshila includes: Do not kill any living being; Do not take what is not given to you; Do not speak untruth; Do not take intoxicating drinks and Do not commit adultery. An early Buddhist collection to everyday life, the Pali (Theravadin) Dhammapada, (the way of virtue) clearly states: «Hatred is never appeased by hatred. Hatred is only appeased by Love (or, non-enmity). This is an eternal law.» (Verse 5/423)

Peace and unity in the Baha’i Faith

The conviction that people belong to one human family is at the heart of the Baha’i faith. Baha’ Allah compared the world to the human body. Its various parts do not compete with each other for resources; rather, each cell is linked to a continuous process of giving and receiving. Each is basically noble, having a unique soul. All of them have a unified purpose to serve spiritual civilization. All are the citizens of one planet and are entitled to benefits of this civilization. Rather, humans can act out of “great unselfish love for humanity” and operate like “the fingers of one hand, the members of one body.” The Baha’i writings affirm unity in diversity. More than mere tolerance of differences or celebration of superficial aspects of diverse cultures, the diversity of the human family should be the cause of abiding love and harmony: “as it is in music where many different notes blend together in the making of a perfect chord.” The human family may be likened to the variety of flowers of one orchard. Though their colors and forms they are all “refreshed by the waters of one spring, revived by the breath of one wind, invigorated by the rays of one sun...” Humanity can overcome the differences that divide it, said ‘Abd al-Baha’, “Assisted by the collective and divine center which is the law of God and the reality of His Manifestation... From this same God all creation sprang into existence, and He is the one goal, towards which everything in nature yearns.”

Challenges faced by faith-based Peacemaking

A challenge faced by many religious communities including Islam and Christianity is increasing trends of radicalism and hate speech. This is the reason that many religious leaders are not ready to engage in peacebuilding activities. Only those who are ready to face the challenges and hurdles engage themselves in peacebuilding. Peacebuilding is a task of the compassionate core of religion-driven agents. Therefore, religious leaders and activists should be trained for this purpose. However, many religious activists will

not engage in active peacebuilding. Some will be indifferent to it. Even some will continue to support violence, particularly in situations of injustice and oppression. However, many will oppose violent activists and violence on the name of faith.

Another challenge is that there is no unanimous understanding or interpretation of peace and peacebuilding. Local traditions and political situations in regional conditions affect the evolution of peace and peacemaking in various religious communities. Despite all these challenges, there are moral values and certain ethical principles that unite peacemakers of various religious traditions across the world to create social harmony and sustainable peace. The theological texts of each major religious tradition have ample material that stresses peace. On the one hand, each religious tradition teaches truths that are useful for all people and must be protected. On the other hand, each faith instructs its followers to practice compassion for all people, including the followers of other faiths. Every religious tradition has a right to protect its identity without damaging the identity of the other. The approach to the questions of identity adopted by believers of various religions determines their capacity to act for reconciliation than divisiveness.

Another challenge is the limited access of ordinary people to the interpretations of the sacred texts, particularly the texts that underpin peace and peacebuilding. Because of the high illiteracy rate and peoples' inability to understand the languages of their religious traditions, many believers have limited access to the wide range and variety of religious interpretations. This situation increases their dependence on religious leaders. The experience of imperialism, colonization and underdevelopment has influenced how religious texts are explained. In many societies, the teaching material used to educate students in religious educational institutions does not reflect the values related to tolerance, peacemaking, and dialogue. Many of them are not able to utilizing religious texts for peacebuilding. These aspects contribute to misunderstanding and shortages

of knowledge among ordinary followers of the faiths.

These challenges can be overcome through effective approaches of advancing literacy and training of faith leaders in religious sciences related to peacebuilding. It is also important to acknowledge the role that education plays in interfaith dialogue and building a culture of peace. Without education, peacebuilding and dialogue will not be effective or sustainable. Followers of various faiths will enter into fruitful interfaith dialogue only if they know the basic beliefs of other faiths. Individuals and communities can build peace only after they critically understand the causes of religious violence and conflicts. Development of curriculum and course outlines based on peace and tolerance will also be necessary for advancing social cohesion and peacebuilding. Preparation of handbooks and textbooks with the incorporation of religious values of peacebuilding and tolerance can effectively reduce hate and divisiveness among followers of various faiths.

Results and conclusion

The data used in the study shows that the significance of religion is in conflict resolution, but unfortunately, it is used for conflict creation. It can be a solution but is described as a problem. The turning from ideology to identity is eventually turning toward religion. The migration has weakened ethnicity and nationalism, but religion became stronger as it can be transported and can flourish anywhere. Due to the importance of the religion, the leaders of religious extremist organizations such as al-Qaeda construct their ideologies in simple, understandable, and effective ways through use of religious symbols. They distort historical conceptions and use it for their propaganda. Religious based peace initiative is correct and appropriate response to the faith-based terrorism. Peace restores relationships and establishes justice. Just social systems that fulfil the needs of the whole population can also be created through peace. This is a transcultural value, which every civilized individual and society desires to achieve. Peacebuilding is a

contemporary, global, dominant concept that is defined as a collective response to conflicts and violence and their consequences. Religions have developed doctrines, dogmas, teachings, and laws that offer a commitment to the values that are crucial for peacebuilding. It is generally acknowledged that religious leaders, religious institutions, and religiously motivated ceremonies can play an important role in peacebuilding and conflict resolution.

References

1. Wilfred Cantwell Smith, *The meaning, and End of Religion* / Wilfred Cantwell Smith. – Minneapolis: Fortress Press, 1991. – 210 p.
2. Friedrich Nietzsche. *The Gay Science (La Gaya Scienza)* / Friedrich Nietzsche. – Leipzig: E. W. Fritsch, 1887. – 181 p.
3. Time, the weekly news magazine. - Vol.87. № 14.
4. Harvey Cox. *The secular City: Secularization and Urbanization in Theological Perspective* / Harvey Cox. – New York: Macmillan, 1966. – 145 p.
5. Harvey Cox. *Religion in the Secular City: Toward a Postmodern Theology* / Harvey Cox. – New York: Simon and Schuster, 1984. – 261 p.
6. Jonathan Sacks. 'The Dignity of Difference: Avoiding the Clash of Civilisations' in Roger Boase / Jonathan Sacks. - England: Ashgate Publishing Limited, 2005. – 130 p.
7. Diana L. Eck. 'Is Our God Listening? Exclusivism, Inclusivism, and Pluralism in Roger Boase,' (Ed.) *Islam and Global Dialogue Religious Pluralism and the Pursuit of Peace* / Diana L. Eck. – England: Ashgate Publishing Limited, 2005. – 110 p.
8. Ninian Smart. *The World Religions* / Ninian Smart. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 10 p.
9. Akbar S. Ahmed. 'Clash or Dialogue of Civilizations', in Roger Boase *Islam and Global Dialogue Religious Pluralism and the Pursuit of Peace* / Akbar S. Ahmed. – England: Ashgate Publishing Limited, 2005. – 111 p.
10. Zahid Yaseen and Muhammad Muzaffar. "Extremism in Pakistan: Issues and Challenges // *Journal of Politics and International Studies*. – 2018. – №. 01. – P. 32.
11. Sabir M. "Terrorism a Socio-Economic and Political Phenomenon with Special Reference to Pakistan" // *Journal of Management and Social Sciences*. – 2007. – № 3(1). – P. 35-46.
12. Raman B. «Jihadi Hydra: Futile to Just Cut Off Its Heads» // *Straits Times*, 2003. – P. 22.
13. Kumar Ramakrishna. "Delegitimizing Global Jihadi Ideology in Southeast Asia" // *Contemporary Southeast Asia*. – 2005. – № 3. – P. 344.
14. Thomas X Hammes. "Fourth Generation Warfare Evolves: Fifth Emerges" // *Military Review* 87. – 2007. – № 3. – P. 17.
15. James J. F. Forest. "Influence Warfare and Modern Terrorism" *Georgetown // Journal of International Affairs* 10. – 2008. – № 1. – P. 14.
16. John Hughes. «Winning the war of words in the campaign Against Terrorism» // *The Christian Science Monitor*. – 2006. – P. 25.
17. Forest J. "Influence Warfare and Modern Terrorism" // *Georgetown Journal of International Affairs*. – 2009. – № 10(1). – P. 81-89.
18. Webel C., Galtung J. *Handbook of Peace and Conflict Studies* / C. Webel, J. Galtung. – New York: Routledge, 2007. – 208 p.
19. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary. [Web resource]. – 2021. – URL: [https://www.merriamwebster.com/dictionary/peace#:~:text=1%20%3A%20a%20state%20of%20tranquility,a%20breach%20of%20the%20peace.\(accessed 20.09.2021\)](https://www.merriamwebster.com/dictionary/peace#:~:text=1%20%3A%20a%20state%20of%20tranquility,a%20breach%20of%20the%20peace.(accessed%2009.2021)).
20. Payne L. "Introduction to Peacebuilding: An Islamic Relief Practitioners' Guide" // (Islamic Relief Worldwide and Coventry University Sweden. – Stockholm, 2020. – No. 5. – P. 10.

21. Webel C., Galtung J. Handbook of Peace and Conflict Studies / C. Webel, J. Galtung. – London: Routledge, 2007. – 423 p.
22. Tschirgi N. “Defining Peacebuilding” [Web resource]. – 2021. – URL: <https://idl-bnc-idrc.dspacedirect.org/bitstream/handle/10625/23281/112813.pdf?sequence=1> (accessed 20.09.2021).
23. “An Agenda for Peace Preventive Diplomacy, Peacemaking, and Peace-Keeping” (Report of the Secretary-General pursuant to the statement adopted by the Summit Meeting of the Security Council on 31 January 1992, June 17, 277AD), Chapter II. [Web resource]. – 2021. – URL: https://www.un.org/ruleoflaw/files/A_47_277.pdf (accessed 20.09.2021).
24. Seyyed Hossein Nasr. The Heart of Islam: Enduring Values for Humanity Enduring Values for Humanity / Seyyed Hossein Nasr. – San Francisco: Harper, 2002. – 215 p.
25. Qur’an 5:16; 7:46; 19:62; 36:58, 56:26.
26. Mohammed Abu-Nimer. «Muslim Peace-Building Actors in Africa and the Balkan Context: Challenges and Needs», Peace & Change, 2008. [Web resource]. – 2021. – URL: https://www.researchgate.net/publication/229934988_Muslim_Peace-Building_Actors_in_Africa_and_the_Balkan_Context_Challenges_and_Needs (accessed 20.09.2021).
27. Dr. Muhammad Rafique Anjum “Concept of Peace in World’s Major Religions: An Analysis” International Journal of Scientific and Research Publications. –2007. – № 4. – P. 249.
28. Muhammad Hamidullah. Emergence of Islam. / Muhammad Hamidullah. – Islamabad: Islamic Research Institute, 1999. – 2023 p.
29. Mohapatra A.R. Philosophy of Religions: An Approach to World Religions. Sterling Publishers Private Limited. - P. 119.
30. YajurVed, 36:17.
31. Anjum “Concept of Peace in World’s Major Religions: An Analysis. [Web resource]. – 2021. – URL: https://www.researchgate.net/publication/346000305_Concept_of_Peace_in_World’s_Major_Religions_An_Analysis (accessed 20.09.2021).
32. Hick J. God and the Universe of Faiths: Essays in Philosophy of Religion. – Oxford: One world, 1993. – P. 8-9.
33. Mohapatra A.R., Philosophy of Religions: an Approach to World Religions. м Sterling Publishers Private Limited. – P. 135-139.
34. Dr. Muhammad Rafique Anjum. “Concept of Peace in World’s Major Religions: An Analysis,” International Journal of Scientific and Research Publications 7. – 2017. – № 4. – P. 248.
35. Maulana Wahiduddin Khan. The Ideology of Peace: Towards a Culture of Peace / Maulana Wahiduddin Khan. – Chennai: Goodword Books, 2018. – 94 p.
36. Edward J. Brantmeier, Inner Peace as a Missing Dimension in Peace Education, [Web resource]. – 2021. – URL: <http://www.infactispax.org/volume2/Brantmeier.pdf> (accessed 20.09.2021).
37. David L. Coleman. “Buddhist Peace Practice: Sunyata, Wisdom and Compassion,” Journal of Globalization for the Common Good. [Web resource]. – 2021. – URL: https://www.academia.edu/26584431/A_Buddhist_philosophy_of_human_mind_for_a_sustainable_future (accessed 20.09.2021).
38. Moinuddin A. Religions of All Mankind /A. Moinuddin. – New Delhi: KitabBhawan, 1994. – 334 p.
39. Uniting Humanity. [Web resource]. 2021. – URL: https://www.kpvi.com/news/regional_news/clifford-stevens-column-human-rights-day---equality/article_0c256d78-aade-5ff0-9a64-17c43c660d8f.html; <http://www.bahai.org> (accessed 20.09.2021).

Мұхаммед Зия ул Хак¹, М.А. Өзілханов²

¹Халықаралық ислам университеті, Исламабад, Пәкістан

²Қазақстан халқы Ассамблеясы, Нұр-сұлтан, Қазақстан

Діни тұрғыда бейбітшілік құру мүмкіндіктері

Аңдатпа. Мақала діннің бейбітшілікті құрудағы рөлін зерттеуге арналған. Дін қазіргі заманғы институттардың бірі емес, бірақ ол қырғи қабақ соғыстың нәтижелерінің бірі ретінде қазіргі қоғамдарға маңызды күш ретінде оралды. Дін идеология мен жеке басын анықтаудағы рөлінің арқасында маңыз-

ды бола бастады. Терроризм-жаһандық қауіпсіздік үшін өте сезімтал мәселе болып табылатын экстремизмнің нәтижесі. Миллиондаған адамдардың бір сылтаумен және екіншісімен жойылуы-экстремистік идеологиялардың нәтижесі болып табылатын террордың нәтижесі. Бұл құбылыспен күресудің кешенді шешімі-бейбітшілік. Бітімгершілік соғыс сияқты ескі. Осы уақытқа дейінгі тарихтан бері көптеген адамдар соғыстарға қатысып, одан да көп адамдар бітімгершілік жұмыстарымен айналысқан. Әлемді кез-келген қауымдастық үшін қол жеткізуге болатын ең жоғары мақсат деп санауға болады. Бейбітшілік ұғымы әділеттілік пен бақыт сияқты адамның басқа мұраттарына ұқсас. Бейбітшілікке жету үшін әртүрлі құралдарды пайдалану қажет. Олардың ішінде әлемдік діндердің ілімдері ең маңыздыларының бірі болып табылады.

Түйін сөздер: дін, сенім, терроризм, экстремизм, бейбітшілік, діни ілімдер, әлемдік діндер, құндылықтар, жанжалдарды шешу.

Мухаммад Зия уль Хак¹, М.А. Азильханов²

¹Международный исламский университет, Исламабад, Пакистан

²Ассамблея народа Казахстана, Нур-Султан, Казахстан

Миростроительство с религиозной точки зрения

Аннотация. Данное исследование посвящено изучению роли религии в миростроительстве. Религия не является одним из институтов современности, но она вернулась в качестве значительной силы в современных обществах в результате окончания холодной войны. Значение религии возросло из-за ее роли в определении идеологии и идентичности. Терроризм - результат экстремизма, который является очень болезненным вопросом в рамках глобальной безопасности. Уничтожение миллионов людей под разными предлогами - результат террора, который в свою очередь является следствием экстремистских идеологий. Комплексным решением для борьбы с этим явлением является миростроительство. Миротворчество так же старо, как и война. С доисторических времен люди участвуют в войнах и еще большее число людей занимается миротворчеством. Мир можно считать высшей целью, достижимой для любого сообщества. Понятие мира схоже с другими человеческими идеалами, такими как справедливость и счастье. Для достижения мира необходимо использовать различные средства. Среди них учения мировых религий являются одними из наиболее значимых.

Ключевые слова: религия, вера, терроризм, экстремизм, миростроительство, религиозные учения, мировые религии, ценности, разрешение конфликтов.

References

1. Wilfred Cantwell Smith, *The meaning, and End of Religion*, (Fortress Press, Minneapolis, 1991, 210 p.).
2. Friedrich Nietzsche. *The Gay Science (La Gaya Scienza)*, (E.W. Fritzsch, Leipzig, 1887, 181 p.).
3. Time, the weekly news magazine. - Vol.87. № 14.
4. Harvey Cox. *The secular City: Secularization and Urbanization in Theological Perspective* (Macmillan, New York, 1966, 145 p.).
5. Harvey Cox. *Religion in the Secular City: Toward a Postmodern*, (Simon and Schuster, New-York, 1984, 261 p.).
6. Jonathan Sacks. 'The Dignity of Difference: Avoiding the Clash of Civilisations' in Roger Boase, (Ashgate Publishing Limited, England, 2005, 130 p.).
7. Diana L. Eck. 'Is Our God Listening? Exclusivism, Inclusivism, and Pluralism in Roger Boase,' *Islam and Global Dialogue Religious Pluralism and the Pursuit of Peace*, (Ashgate Publishing Limited, England, 2005, 110 p.).
8. Ninian Smart. *The World Religions* (Cambridge University Press, Cambridge, 1992, 10 p.).
9. Akbar S. Ahmed. 'Clash or Dialogue of Civilizations', in Roger Boase *Islam and Global Dialogue Religious Pluralism and the Pursuit of Peace*. (Ashgate Publishing Limited, England, 2005, 111 p.).

10. Zahid Yaseen and Muhammad Muzaffar. "Extremism in Pakistan: Issues and Challenges, Journal of Politics and International Studies. 2018. No. 01. P. 32.
11. Sabir M. "Terrorism a Socio-Economic and Political Phenomenon with Special Reference to Pakistan", Journal of Management and Social Sciences. 2007. No. 3(1). P. 35-46.
12. Raman B. «Jihadi Hydra: Futile to Just Cut Off Its Heads», Straits Times, 2003. P. 22.
13. Kumar Ramakrishna. "Delegitimizing Global Jihadi Ideology in Southeast Asia", Contemporary Southeast Asia. 2005. No. 3. P. 344.
14. Thomas X Hammes. "Fourth Generation Warfare Evolves: Fifth Emerges", Military Review 87. 2007. No. 3. P. 17.
15. James J. F. Forest. "Influence Warfare and Modern Terrorism" Georgetown, Journal of International Affairs 10. 2008. No.1. P. 14.
16. John Hughes. «Winning the war of words in the campaign Against Terrorism», The Christian Science Monitor. 2006. P. 25.
17. Forest J. "Influence Warfare and Modern Terrorism", Georgetown Journal of International Affairs. 2009. No. 10(1). P. 81-89.
18. Webel C., Galtung J. Handbook of Peace and Conflict Studies (Routledge, New York, 2007, 208 p.).
19. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary. Available at: <https://www.merriamwebster.com/dictionary/peace#:~:text=1%20%3A%20a%20state%20of%20tranquility,a%20breach%20of%20the%20peace.> (accessed 20.09.2021).
20. Payne L. "Introduction to Peacebuilding: An Islamic Relief Practitioners' Guide", (Islamic Relief Worldwide and Coventry University Sweden. - Stockholm, 2020. No. 5. P. 10.
21. Webel C., Galtung J. Handbook of Peace and Conflict Studies / C. Webel, J. Galtung. - London: Routledge, 2007. - 423 p.
22. Tschirgi N. "Defining Peacebuilding". Available at: <https://idl-bnc-idrc.dspacedirect.org/bitstream/handle/10625/23281/112813.pdf?sequence=1> (accessed 20.09.2021).
23. "An Agenda for Peace Preventive Diplomacy, Peacemaking, and Peace-Keeping" (Report of the Secretary-General pursuant to the statement adopted by the Summit Meeting of the Security Council on 31 January 1992, June 17, 277AD), Chapter II. Available at: https://www.un.org/ruleoflaw/files/A_47_277.pdf (accessed 20.09.2021).
24. Seyyed Hossein Nasr. The Heart of Islam: Enduring Values for Humanity Enduring Values for Humanity (San Francisco: Harper, 2002), 215–20.
25. Qur'an 5:16; 7:46; 19:62; 36:58, 56:26.
26. Mohammed Abu-Nimer. «Muslim Peace-Building Actors in Africa and the Balkan Context: Challenges and Needs», Peace & Change, 2008. Available at: https://www.researchgate.net/publication/229934988_Muslim_Peace-Building_Actors_in_Africa_and_the_Balkan_Context_Challenges_and_Needs (accessed 20.09.2021).
27. Dr. Muhammad Rafique Anjum "Concept of Peace in World's Major Religions: An Analysis" International Journal of Scientific and Research Publications. 2007. No. 4. P. 249.
28. Muhammad Hamidullah. Emergence of Islam. (Islamic Research Institute, Islamabad, 1999, 2023 p.).
29. Mohapatra A.R. Philosophy of Religions: An Approach to World Religions. Sterling Publishers Private Limited. P. 119.
30. YajurVed, 36:17.
31. Anjum "Concept of Peace in World's Major Religions: An Analysis. Available at: https://www.researchgate.net/publication/346000305_Concept_of_Peace_in_World's_Major_Religions_An_Analysis (accessed 20.09.2021).
32. Hick J. God and the Universe of Faiths: Essays in Philosophy of Religion. Oxford: One world, 1993. P. 8-9.
33. Mohapatra A.R., Philosophy of Religions: an Approach to World Religions. Sterling Publishers Private Limited. P. 135-139.
34. Dr. Muhammad Rafique Anjum. "Concept of Peace in World's Major Religions: An Analysis," International Journal of Scientific and Research Publications 7. 2017. No. 4. P. 248.
35. Maulana Wahiduddin Khan. The Ideology of Peace: Towards a Culture of Peace (Goodword Books, Chennai, 2018, 94 p.).

36. Edward J. Brantmeier, Inner Peace as a Missing Dimension in Peace Education, Available at: <http://www.infactispax.org/volume2/Brantmeier.pdf> (accessed 20.09.2021).
37. David L. Coleman. "Buddhist Peace Practice: Sunyata, Wisdom and Compassion," Journal of Globalization for the Common Good. Available at: https://www.academia.edu/26584431/A_Buddhist_philosophy_of_human_mind_for_a_sustainable_future (accessed 20.09.2021).
38. Moinuddin A. Religions of All Mankind, (KitabBhawan, New Delhi, 1994, 334 p.).
39. Uniting Humanity. Available at: https://www.kpvi.com/news/regional_news/clifford-stevens-column-human-rights-day---equality/article_0c256d78-aade-5ff0-9a64-17c43c660d8f.html; <http://www.bahai.org> (accessed 20.09.2021).

Information about authors:

Professor Dr. Muhammad Zia-ul-Haq – Professor and Director General of Islamic Research Institute, International Islamic University, Islamabad, Pakistan.

Azilkhanov Marat Almasuly – Deputy Chairman of the Assembly of People of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Мұхаммед Зия-ул-Хак – Исламтану институтының профессоры және бас директоры, Халықаралық ислам университеті, Исламабад, Пәкістан.

Әзілханов Марат Алмасұлы – Қазақстан халқы Ассамблеясы төрағасының орынбасары, Нұрсұлтан, Қазақстан.

Е.М. Эбель¹
К.С. Калиева^{2*}

¹Горно-Алтайский государственный университет, Горно-Алтайск, Россия

²Восточно-Казахстанский технический университет им. Д.Серикбаева,
Усть-Каменогорск, Казахстан

*Автор для корреспонденции: kskalieva@mail.ru

Роль таможенной службы в развитии экономики приграничных районов России на примере Горного Алтая

Аннотация. В статье сделана попытка показать роль таможенной службы в развитии экономических связей приграничных регионов России и Монголии. Рассмотрим историю становления и развития таможенной службы Горного Алтая, покажем вклад роли таможенной службы в развитие торговли с Монголией, а также ее влияние на экономику Горного Алтая. Таможня и таможенные пункты становятся неотъемлемой частью внутренней и внешней торговли. Посредством своей деятельности они оказывают влияние на формирование рыночной экономики в стране, на политическую, социальную и экономическую сферы общественной жизни общества. Авторы отмечают повышенное внимание историков к вопросам таможенного дела, поскольку для успешного развития таможни в постсоветский период важно учитывать не только организационно-правовые моменты, но и природно-климатические условия региона, а также механизм организационно-хозяйственного функционирования таможенной службы в имперскую эпоху. В целом изучение исторического опыта становления и развития таможенной службы в России на рубеже веков позволяет определить перспективы дальнейшего развития и укрепления внутренней и внешней политики на приграничных территориях Российской Федерации на современном этапе.

Ключевые слова: таможня, таможенная политика, Кош-Агач, Горный Алтай, Монголия, Китай, теленгиты, двоеданцы.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2021-137-4-196-203>

Поступила: 04.11.2021 / Одобрена к опубликованию: 22.11.2021

Введение

Региональный аспект исследования исторического опыта таможенной деятельности в настоящее время вызывает большой интерес. Историки все больше обращают внимание на вопросы таможни, поскольку для успешного развития таможни в постсоветский период важно учитывать не только организационно-правовые моменты,

но и природно-климатические условия региона, а также механизм организационно-хозяйственного функционирования таможенной службы в имперскую эпоху. В целом изучение исторического опыта становления и развития таможенной службы в России на рубеже веков позволяет определить перспективы дальнейшего развития и укрепления внутренней и внешней политики на приграничных территориях

Российской Федерации на современном этапе. Потребность в изучении данной темы определяется сохранением до настоящего времени проблемы усовершенствования эффективной таможенной охраны юга Сибири. Близость Республики Алтай со странами азиатского региона обуславливает важное военно-стратегическое положение и тем самым открывает возможности для установления экономических, торговых и культурных связей как межрегионального, так и международного уровней, взаимного сотрудничества с сопредельными государствами. Она определяет и предлагает исследовать исторический опыт имперской России по организации таможенного контроля границ, а также методов борьбы с контрабандой с целью совершенствования этих функций на данный момент, поскольку сбор пошлин и налогов является одной из значимых статей доходов федерального бюджета.

Целью исследования является рассмотрение роли таможенной службы в развитии экономических связей приграничных регионов России и Монголии.

Задачи работы: рассмотреть историю становления и развития таможенной службы в Горном Алтае, показать вклад роли таможенной службы в развитие товарооборота с Монголией, а также ее влияние на экономику Горного Алтая.

Методы

В течение всего исследования были использованы общенаучные методы: методы анализа и синтеза, логический, исторический методы (при изучении становления и развития таможенной службы и ее участия в укреплении двусторонних отношений России и Монголии), системный метод. Из специальных методов были применены факторный анализ (роль таможенной службы в укреплении монгольско-российских отношений) и качественный контент-анализ публикаций по теме исследования.

Историография изучения проблемы

Изучение проблемы роли таможенной службы в развитии русско-монгольской торговли нашло отражение в исторической литературе. Большой вклад в изучение вопросов развития торговли внесли русские востоковеды Г.Н. Потанин, А.М. Позднеев. В их трудах были даны характеристика и перспективы формировавшихся торговых отношений между Россией и Монголией. В ходе экспедиций собиралась статистическая информация о товарообороте, количестве предпринимателей, распределении экспорта и импорта товаров [1]. Особый интерес представляют работы М.И. Боголепова, М.Н. Соболева. Ими были проведены две торгово-экономические экспедиции собранный материал, в котором они пытались проанализировать состояние русской торговли в Монголии [2].

В 1920-е гг., после окончания гражданской войны, были опубликованы работы, отражающие вопросы социально-экономической, политической истории, также авторы уделяли внимание культурному взаимодействию России и Монголии [3].

Особое место в изучении вопросов русской торговли в Урянхайском крае занимает работа В.И. Дулова. При написании монографии автор использовал архивные материалы [4]. В советской историографии 60 гг. XX в. по вопросам развития российско-монгольских отношений были изданы статьи монгольских историков [5]. В том же году была опубликована обобщающая работа по истории Монголии [6]. Авторы работ отмечали, что империалистический характер царской политики России в отношении к Монголии не мог помешать развитию дипломатического и экономического сотрудничества. С 90-х гг. XX в. стали появляться новые методологические подходы в отечественной исторической науке. Изменения в гуманитарных и социальных исследованиях повлияли на изучение тематики российско-монгольских торгово-экономических отношений.

В своей монографии Е.М. Даревская проанализировала вопросы развития русско-монгольских отношений на рубеже XIX-XX вв. Автор в работе особое внимание уделила вопросам взаимовыгодного сотрудничества не только в сфере хозяйственных и торговых отношений, но и культурного обмена знаниями и опытом ведения хозяйства русского населения с коренными жителями Горного Алтая и Монголии [7]. Монография А.В. Старцева посвящена вопросам экономической политике России в Монголии конца XIX - начала XX вв. [8]. Тема российско-монгольских торговых отношений неоднократно затрагивалась в современных диссертационных исследованиях [9], что в свою очередь указывает на актуальность данной тематики в постсоветское время.

Обсуждение

Со второй половины XIX в. территории юга Сибири вызвали повышенный интерес со стороны правительства России, что было связано со стремлением укрепить положение империи в Азиатском регионе. Южная Сибирь - это крупнейший приграничный регион России, имевший свои приоритеты в таможенном пространстве. В 60-70 гг. XIX в. стал решаться сложный вопрос о приграничных территориях двоедальцев, южных теленгитов Алтая. Протяженная сухопутная граница по новым территориям дала российскому государству соседство со странами Азии, такими как Монголия и Китай [10, с. 24-25].

Становление и развитие таможенной службы в российском государстве прошли сложный путь в формировании внешнеполитического курса относительно Монголии, отражающего социальные, региональные и экономические интересы всех слоев общества. Поэтому взвешенная таможенная политика отражает интересы не только внутренней, но и внешней политики государства, способствуя геополитическому развитию страны и взаимовыгодному сотрудничеству.

Департамент внешней торговли Министерства финансов в 1864 г. был реорганизован в Департамент таможенных сборов. Важность для состояния деятельности фискальных таможенных органов определила их дальнейшее совершенствование. Изменения в системе таможни были закреплены таможенными правилами 1892, 1904 и 1910 гг.

В 90-е гг. XIX в. была создана единая таможенная система, её возглавил Таможенный департамент Минфина. В его подчинении находились окружные и участковые таможенные управления, таможни, таможенные заставы, таможенные пункты и посты. В состав отдела входили члены специального присутствия по применению тарифа к товарам (из числа должностных лиц торгово-промышленных учреждений и членов Совета по торговле и производству) и таможенные инспекторы, которым были поручены проверка таможенных учреждений, расследование контрабанды. Нижним уровнем таможенной системы были таможенные округа. В их число входили таможня, таможенные посты и переходные пункты.

Во второй половине XIX в. Горный Алтай был втянут во всероссийский и мировой рынок.

В 60-80-х гг. XIX в. официальных таможен на российско-монгольской границе не было в соответствии с российско-китайскими договорами 1860 и 1881 гг. Лишь только в начале 90-х гг. XIX в. на границе с Внешней Монголией были установлены таможни и таможенные пункты. По Пекинскому русско-китайскому трактату 1860 г. разрешалась беспошлинная торговля вдоль всей границы и русским купцам было предоставлено право свободного въезда в Китай [11]. А.В. Старцев отмечал, что «для расширения русско-китайской торговли была необходимость обустройства места для перехода через границу с Китаем в Восточной Сибири и на юге Алтая, которое позволило бы контролировать торговые пути. Темпы роста товарооборота в то время были относительно низкими: с

1865 по 1886 год они увеличились в 2,3 раза и по разным направлениям существенно отличались друг от друга. Наиболее быстро развивалась торговля вдоль южной границы Томской губернии, где основными ее участниками были жители Бийска и Бийского уезда, получившего в Сибири имя 38 «купцов-чуйцев» [12, с. 39]. По мнению А.В. Старцева, следует отметить, что «в рассматриваемом периоде между ввозом и вывозом был раздел: в 1861-1886 гг. стоимость экспорта составила 48,7%, импорта – 51,3%, в основном обмен товарами носил курсовой характер. Самыми важными предметами, которые нужно было импортировать в Монголию, были промышленные изделия, кожа, металлические изделия и так называемые мелкие товары, которые пользовались большим спросом у местного населения. Основными статьями экспорта были шкуры (в основном шкуры сурков) и крупный рогатый скот» [12, с.40].

Из-за крайне слабой защиты российско-китайской границы «преуспевала контрабандная торговля, в которой принимало участие как местное население, так и казаки, охранявшие границу» [13, с.149]. Все это подталкивало к реорганизации таможенной службы на юге Сибири. Министр финансов И. Вышнеградский в письме от 04.05.1890г. за № 8568 «Об устройстве таможенной части на границе с западным Китаем» детально раскрыл положение дел на границе с Китаем. Он отметил, что существовавшие главным образом для охраны от беспошлинного к нам ввоза чая из западного Китая таможенные линии оренбургская и западно-сибирская были упразднены в 1868 г., впредь до восстановления торговых наших сношений с этой частью Китая [14. л. 7об.].

Уже в 1876 г. оказалось необходимым установить порядок взимания пошлин за чай в трех пунктах на границе Томской губернии и Семипалатинской области, и, следовательно, официально был установлен факт возобновления там правильных торговых сношений. Дороговизна провоза чая через Кяхту и увеличение пошлины

на чай, очищаемый в Иркутской таможне, вынудили русское купечество искать новых, более скорых, удобных и дешевых путей для сухопутной доставки чая в Москву с Монголии и Китая.

В 1876 г. по ходатайству генерал-губернатора Западной Сибири местным полицейским управлениям было разрешено взимать установленную для Иркутской таможни пошлину за чай, привозимые в Бийск. Из-за слабого полицейского надзора и вследствие неустановления каких бы то ни было правил для таможенного ограждения границы, партии чая, по сведениям Министерства финансов, нередко проходили помимо пунктов, установленных для взимания пошлины. Все эти обстоятельства вынудили принять меры к установлению таможенного надзора на границе с западным Китаем.

По Петербургскому трактату 1881 г. были установлены границы России на юге Горного Алтая с западным Китаем. На имя Томского губернатора 12 июля 1882 г. поступил рапорт от Бийского окружного исправника об организации государственной границы на юго-востоке уезда. В сборнике архивных документов Юстыдский маршрут, который является главными воротами бийских торговцев в Монголию, оказался вдоль маршрута, идущего из Кош-Агача в Кобдо и Улясутай. Дорога, по которой идет большинство русских караванов, проходит чуть ниже пикета Юстыда вдоль реки Ташанта, где всегда есть хорошая трава для скота [10, с.143-144]. Таким образом, ежегодно до 20 тонн кирпичного чая (каждый кирпичик весит 4 фунта) беспошлинно вывозится из города Кобдо из Монголии, и большая часть этого чая продается бийскими торговцами кочевому населению вдоль рек Чуя, Аргут, Катунь, Чулышман, Башкаус в пределах наших границ. Из Кобдо вывозится до 20 пудов серебра, привозят в Ирбит, часть тратят на границе на покупку скота, который наши купцы везут через Монголию для продажи в Иркутскую губернию. Скот ежегодно проходит через Кош-Агач до 5 тыс. голов, ежегодно вывозят сурков из Кобдо и Улясутая

до 600 штук, соболя до 500 штук. Товар отправляется исключительно через Бийск на Ирбитскую ярмарку. Канфа, квинчи и другие изделия из шелка по 50 тыс. руб. У купцов был мелкий товар на сумму около 5 тысяч рублей. Экспорт русских товаров в города Кобдо и Улясутай увеличивался с каждым годом, фактически до 400 тысяч рублей, перевозили кожу, рога марала, бязь и промышленные и металлические изделия [12, с. 42].

На рубеже XIX - начале XX вв. темпы роста торговли значительно увеличились. По данным приведенным в статье А.В. Старцева, «в период с 1892 по 1911 год общий объем торговли через Кош-Агачскую таможенную службу увеличился в 14,5 раза, через Зайсанскую таможенную - в 2,1 раза, в Урянхайском районе - в 4 раза» [12, с. 40]. Исключением составляли таможенная Кяхта, объем торговли которой упал втрое. Но, как отмечалось выше, «ее таможенные показатели отражали тенденции развития российско-китайской торговли, поскольку основным товаром, проходящим через нее, был чай. Что касается собственно российско-монгольского товарооборота, то он также увеличился за период 1900-1911 гг. в 3,5 раза» [12, с. 40]. Важнейшей особенностью развития торговли в этот период было то, что она все больше приобретала пассивное равновесие, которое было связано, во-первых, с жесткой конкуренцией со стороны китайских купцов, которые привозили более дешевые англо-американские товары в Монголию, во-вторых, на монгольском рынке появились крупные российские и иностранные компании (А.В. Колмаков, Стукен и Ко, Бидерман и др.), «которые, не ввозя в страну товары, сконцентрировались на закупке монгольского сырья за серебро и деньги. В результате многие предприниматели стали сокращать импорт товаров и перешли на закупку монгольского сырья» [12, с. 40].

Распоряжением Таможенного управления Минфина от 4 мая 1890 г. на границе с Западным Китаем была введена новая структура таможенного управления Семипалатинского таможенного округа. В Китае введены администрация

Семипалатинского района с участками Кош-Агачский, Катон-Карагайский, Зайсанский, Алкабекский, штаб-квартира таможенных органов.

Через территорию южного Алтая проходили торговые пути из Монголии в европейскую часть страны, поэтому русское правительство установило таможенный надзор на границе России с западным Китаем.

Наиболее удобным пунктом для организации таможенной службы оказался Кош-Агач. 11 июня 1891 г. была введена в действие Кош-Агачская таможня. Т.Л. Москалев был назначен управляющим Кош-Агачской таможни, а Н.А. Яковлев помощником управляющего [14, л. 102-103].

Первоначально Кош-Агачская таможня была размещена в складских помещениях для хранения товара. Штат Кош-Агачской таможни состоял из управляющего, объездчиков и стражников участка.

В архивных документах были отмечены основные причины слабой организации таможни. Например, в документе говорится о причинах отказа от службы, что «к 12 августа 1891 г. все объездчики и стражники участка, в присутствии управляющего таможней, отказались от несения службы, мотивируя свой отказ тем, что, во-первых, в Кош-Агаче отсутствуют какие-либо квартиры. Во-вторых тем, что заводить свои зимние айлы (юрты) им и не расчет, да и не на что, и что вообще при суровости Кош-Агачской зимы русские стражники не чувствуют себя в состоянии приспособиться к юртовому образу жизни. В-третьих, что сами они за службой сена не накосили, а нанять посторонних косцов средств не имели, за неполучением до сих пор жалования (не получено в таможне с мая) и, в четвертых, покупать сено по местным зимним ценам невыносимо (очень дорого)» [14, л.120]. Руководством таможенного округа эти доводы были приняты во внимание, 18 ноября 1891 г. в Кош-Агаче действия таможни были прекращены. Лишь только 1 декабря 1891 г. состоялся перенос таможни из Кош-Агача в Онгудай. Перегружались и товары, вывозимые из Монголии и привозимые туда

российскими купцами, торгующими через российско-китайскую границу. 18 ноября 1891 года в Кош-Агаче действия таможи были прекращены [14, л. 142.]. До революции 1917 года здание таможи находилось в Кош-Агаче, а филиал – в Онгудае.

Заключение

С середины XIX в. политика России в Азиатско-Тихоокеанском регионе была направлена на сохранение статуса тихоокеанской державы и с целью защиты сохранности восточных территорий страны. Поэтому Российской империи было необходимо расширить сферы влияния на Дальнем Востоке. Следствием дипломатических и экономических отношений стало подписание ряда договоров и соглашений между Россией и Китаем во второй половине XIX в., что в свою очередь

оказало содействие развитию торговли с Монголией. Заключение договоров давало возможность русским купцам вести торговлю на всей русско-китайской границе. В южной части Сибири торговля между сибирскими купцами и северной Монголией осуществлялась беспопытно. Кочевое население Горного Алтая и Монголии было включено в товарно-денежные отношения, торговля способствовала развитию не только экономических, но и социально-культурных связей между жителями соседних государств. Таможенная политика становится своеобразным рычагом для решения не только внутренних, но и внешнеполитических задач, а также средством ускорения экономического развития приграничных территорий. Так, внешнеполитический фактор и формы таможенного регулирования в большей мере повлияли на развитие торговых отношений России с Китаем и Монголией.

Список литературы

1. Потанин Г. Очерки северо-западной Монголии. Результаты путешествия, исполненного в 1876-1877 годах по поручению ИРГО: в 3 вып. / Г. Потанин. – Санкт-Петербург: Наука, 1881. – 425 с.
2. Боголепов М.И. Очерки русско-монгольской торговли: Экспедиция в Монголию 1910 г. / М.И. Боголепов, М.Н. Соболев. – Томск: Типолит. Сиб. т-ва печ. Дела, 1911. – 498 с.
3. Грумм-Гржимайло Г.Е. Западная Монголия и Урянхайский край / Г.Е. Грумм-Гржимайло. – Ленинград: Наука, 1926. – 340 с.
4. Дулов В.И. Социально-экономическая история Тувы. (XIX-начало XX в.) / В.И. Дулов. – Москва: Наука, 1956. – 225 с.
5. Ширендыб Б. Монголия на рубеже XIX-XX веков: (История социальноэкономического развития) / Б. Ширендыб. – Москва: Советская энциклопедия, 1963. – 300 с.
6. Окладников А.П. История Монгольской Народной Республики. 2-е изд. / А.П. Окладников. – Москва: Наука, 1967. – 660 с.
7. Даревская Е.М. Сибирь и Монголия: очерки русско-монгольских связей в конце XIX-начале XX веков / Е.М. Даревская. – Иркутск: Книжное Издательство, 1994. – 396 с.
8. Старцев А.В. Российско-монгольские торгово-экономические отношения во второй половине XIX - начало XX в.: монография / А.В. Старцев. – Барнаул: Изд-во АлтГУ, 2013. – 414 с.
9. Матвиенко И.Г. Формирование таможенной службы на Дальнем Востоке России в 1899 - 1917 гг.: диссертация ... кандидата исторических наук: 07.00.02. –Хабаровск, 2000. – 24 с.
10. Марков В.И. В составе Томской губернии. История Республики Алтай в документах государственного архива Томской области XIX – начала XX вв. / В.И. Марков. – Горно-Алтайск: Мир, 2004. – 422 с.
11. Венюков М.И. Старые и новые договоры России с Китаем / М.И. Венюков. – Санкт-Петербург, 1863. – 92 с.

12. Старцев А.В. Русская торговля в Монголии (вторая половина XIX - начало XX в.): автореферат дис... уч. степ. доктора исторических наук. – Томск. – 2004. – 43с.
13. Марков Л.Н. Очерки по истории таможенной службы. – Иркутск, 1987. – С. 149.
14. Центральный государственный архив Республики Казахстан (ЦГА РК) Ф.800, О.1, Д.2, л.7об.

Е.М. Эбель¹, К.С. Қалиева²

¹Горно-Алтай мемлекеттік университеті, Горно-Алтайск, Ресей

²Д. Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті, Өскемен, Қазақстан

Горно-Алтай мысалында Ресейдің шекаралас аймақтарының экономикасын дамытудағы кеден қызметінің рөлі

Аңдағтпа. Мақалада Ресей мен Моңғолияның шекаралас аймақтарының экономикалық байланыстарын дамытудағы кеден қызметінің рөлін көрсетуге әрекет жасалды. Горно-Алтай кеден қызметінің қалыптасу және даму тарихын қарастырайық, Моңғолиямен сауданың дамуына кеден қызметінің қосқан үлесін, сондай-ақ оның экономикасына әсерін көрсетеміз. Кеден және кеден пункттері ішкі және сыртқы сауданың ажырамас бөлігіне айналады. Өз қызметі арқылы олар елдегі нарықтық экономиканың қалыптасуына әсер етеді. Қалай болғанда да, ол сауданың қоғамның қоғамдық өмірінің саяси, әлеуметтік және экономикалық салаларына әсерін қамтамасыз етті. Авторлар тарихшылардың кеден ісі мәселелеріне көбірек көңіл бөлетінін атап өтті, өйткені посткеңестік кезеңде кеденнің сәтті дамуы үшін тек ұйымдық-құқықтық аспектілерді ғана емес, сонымен қатар аймақтың климаттық жағдайларын, сондай-ақ кеден қызметінің империялық дәуірдегі ұйымдастырушылық-экономикалық жұмыс істеу механизмін ескеру қажет. Жалпы, ғасырлар тоғысында Ресейде кеден қызметінің қалыптасуы мен дамуының тарихи тәжірибесін зерттеу қазіргі кезеңде Ресей Федерациясының шекаралас аймақтарында ішкі және сыртқы саясатты одан әрі дамыту мен нығайту перспективаларын анықтауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: кеден, кеден саясаты, Қош-Ағаш, Горно-Алтай, Моңғолия, Қытай, теленгиттер, қос сөйлеушілер.

E.M. Ebel¹, K.S. Kalieva²

¹Gorno-Altai State University, Gorno-Altai, Russia

²D. Serikbayev East Kazakhstan technical university, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

The role of customs service in the development of the economy of the border regions of Russia on the example of Gorny Altai

Abstract. The article attempts to show the role of the customs service in the development of economic relations between the border regions of Russia and Mongolia. We will consider the history of the formation and development of customs service in Gorny Altai, show the contribution of the role of customs service in the development of trade with Mongolia, as well as its impact on the economy of Gorny Altai. Customs and customs offices are becoming an integral part of domestic and foreign trade. Through their activities, they influence the formation of a market economy in the country and the political, social, and economic spheres of public life. The authors note the increased attention of historians to the issues of customs because for the successful development of customs in the post-Soviet period it is important to consider not only the organizational and legal aspects but also the natural and climatic conditions of the region, as well as the mechanism of organizational and economic functioning of the customs service in the imperial era. In general, the study of the historical experience of formation and development of customs service in Russia at the turn of the century allows defining prospects for further development and strengthening of domestic and foreign policy in the border territories of the Russian Federation at the present stage.

Keywords: customs, customs policy, Kosh-Agach, Gorny Altai, Mongolia, China, Telengits, Dvoedans.

References

1. Potanin G. Ocherki severo-zapadnoj Mongolii. Rezul'taty puteshestvija, ispolnennogo v 1876-1877 godah po porucheniju IRGO: v 3 vyp [Essays on Northwest Mongolia. Results of the Journey Performed in 1876-1877 by Order of the IRGO: in 3 vols.], (Nauka, Sankt -Peterburg, 1881, 425 p.), [in Russian].
2. Bogolepov M.I. Ocherki rusko-mongol'skoj trgovli: Jekspedicija v Mongoliju 1910 g. [Essays on Russian-Mongolian Trade: Expedition to Mongolia, 1910.], (Tipolit. Sib. t-va pech. Dela, Tomsk, 1911, 498 p.), [in Russian].
3. Grumm-Grzhimajlo G.E. Zapadnaja Mongolija i Urjanhajskij kraj [Western Mongolia and the Uryanghai region], (Nauka, Leningrad, 1926, 340 p.), [in Russian].
4. Dulov V.I. Social'no-jekonomicheskaja istorija Tuvy. (H1H-nachalo XX v.) [The Social and Economic History of Tuva. (XIX-beginning of XX century).], (Nauka, Moscow, 1956, 225 p.), [in Russian].
5. Shirendyb B. Mongolija na rubezhe XIX-XX vekov: (Istorija social'nojekonomicheskogo razvitija) [Mongolia at the Turn of the 19th-20th Centuries: (History of Socio-Economic Development)], (Sovetskaja jenciklopedija, Moscow, 1963, 300 p.), [in Russian].
6. Okladnikov A.P. Istorija Mongol'skoj Narodnoj Respubliki. 2-e izd. [History of the Mongolian People's Republic. 2nd ed.], (Nauka, Moscow, 1967, 660 p.), [in Russian].
7. Darevskaja E.M. Sibir' i Mongolija: ocherki rusko-mongol'skih svjazej v konce H1H-nachale XX vekov [Siberia and Mongolia: Essays on Russian-Mongolian Ties in the Late 19th and Early 20th Centuries], (Knizhnoe Izdatel'stvo, Irkutsk, 1994, 396 p.), [in Russian].
8. Starcev A.V. Rossijsko-mongol'skie trgovno-jekonomicheskie otnoshenija vo vtoroj polovine XIX - nachalo XX v.: monografija [Russian-Mongolian Trade and Economic Relations in the Second Half of the 19th - Early 20th Century: Monograph], (Izd-vo AltGU, Barnaul, 2013, 414 p.), [in Russian].
9. Matvienko I.G. Formirovanie tamozhennoj sluzhby na Dal'nem Vostoke Rossii v 1899 - 1917 gg.: dissertacija ... kandidata istoricheskikh nauk: 07.00.02. [Formation of Customs Service in the Far East of Russia in 1899 - 1917: dissertation ... D. in History: 07.00.02] Habarovsk, 2000. 24 p., [in Russian].
10. Markov V.I. V sostave Tomskoj gubernii. Istorija Respubliki Altaj v dokumentah gosudarstvennogo arhiva Tomskoj oblasti XIX – nachala HH vv. [As part of the Tomsk Province. The History of the Altai Republic in the Documents of the State Archive of the Tomsk Region, 19th - early 20th centuries.]. (Mir, Gorno-Altajsk, 2004, 422 p.), [in Russian].
11. Venjukov M.I. Starye i novye dogovory Rossii s Kitaem [Old and New Treaties between Russia and China], (Sankt-Peterburg, 1863, 92 p.), [in Russian].
12. Starcev A.V. Russkaja trgovlja v Mongolii (vtoraja polov9ina XIX - nachalo XX v.): avtoreferat dis... uch.step. doktora istoricheskikh nauk. [Russian Trade in Mongolia (Second Half of the 19th - Beginning of the 20th Century): abstract of thesis... doctor of historical sciences], Tomsk. 2004. 43 p., [in Russian].
13. Markov L.N. Ocherki po istorii tamozhennoj sluzhby [Essays on the History of the Customs Service]. Irkutsk, 1987. P. 149., [in Russian].
14. Central'nyj gosudarstvennyj arhiv Respubliki Kazahstan (CGA RK) [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan], F.800, O.1, D.2, l.7ob., [in Russian].

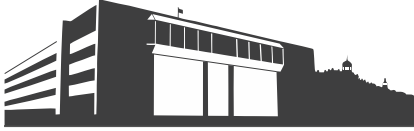
Сведения об авторах:

Эбель Елизавета Михайловна – доктор исторических наук, профессор кафедры истории и археологии Горно-Алтайский государственный университет, Горно-Алтайск, Россия.

Калиева Каниша Советкановна – кандидат исторических наук, доцент кафедры история Казахстана и СПД ВКТУ им. Д.Серикбаева, Усть-Каменогорск, Казахстан.

Ebel Elizaveta Mikhailovna – Ph.D. in History, Professor, Department of History and Archaeology, Gorno-Altai State University, Gorno-Altai, Russia.

Kalievna Kansha Savetkanovna – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of History of Kazakhstan, D. Serikbayev East Kazakhstan technical university, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

V. Öncül
S. Öztürk

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğretim Görevlisi, Samsun, Türkiye

Eski Türkçeden Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimine “Hep” Sözcüğünün Yeri ve Görevi

ÖZ. Son yıllarda üniversite eğitimi almak üzere Türkiye'ye gelen öğrenci sayısının ve göçmen nüfusun artışı akademisyenlerin Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine daha fazla ilgi göstermesine neden olmuştur. Dolayısıyla da en doğru ve etkili öğretimin nasıl yapılacağına dair makale, bildiri ve ders materyali üretimi artmıştır. Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi İngilizce, Fransızca ya da Almanca'nın yabancı dil olarak öğretimi kadar eskiye dayanmadığından bazı dil bilgisi yapılarının öğretimi konusunda yeterli bilgiye rastlanmamaktadır.

Bu çalışmada hep sözcüğünün Eski Türkçeden günümüz Türkçesine olan tarihsel gelişimi ve Türkçeyi ikinci dil olarak öğrenen öğrencilerin sözcüğün öğreniminde yaşadığı zorluklar ve kullanımındaki hatalar incelenmiştir. Yöntem olarak Nitel Araştırma Yöntemlerinden biri olan Doküman İncelemesi yöntemi kullanılmıştır. Hep sözcüğünün Eski Türkçeden günümüze kadar olan gelişimi kaynaklarda taranmış ve Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen 50 öğrencinin yazma ödevlerinde ne şekilde kullanıldığı incelenmiştir.

Sonuç olarak verilerde hep zarfının sıfat olan bütün sözcüğüyle karıştırıldığı, hepsi/ hepimiz/ hepiniz şeklinde zamir olarak kullanımlarında çok sayıda hata görüldüğü tespit edilmiştir. Bu hataların giderilmesi için sözcük türlerinden yola çıkarak öğretimin yapılması, sözcüğün zarf ve zamir olarak kullanımındaki farkın verilmesi ve sıfat şeklinde kullanılmak istenirse yerine bütün sözcüğünün kullanılacağını gösterilmesi önerilmektedir. Ana dil konuşucularının çoğu kendi dillerinin dil bilgisi yapılarını da bilmedikleri için bu tarz öğretimin gerekli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi, Eski Türkçede hep sözcüğü, hepsi zamiri.

DOI:<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2021-137-4-204-212>

Geliş: 08.11.2021 / Kabul: 15.11.2021

Giriş

Günümüzde insanların yaşadığı coğrafyanın dışına çıkması eskiye göre daha kolay hale gelmiştir. Gerek fiili gerekse sanal olarak

kendi ülke sınırları dışına çıkan insanlar, diğer insanların dilini öğrenmeye daha çok ihtiyaç duymaya başlamıştır. İnsanların doğuştan gelen bir dil mekanizmasıyla [5; s. 59] edindiği ana dilinden başka ikinci ve daha fazla dil

edinme talebi araştırmacıları ana dil dışındaki dillerin nasıl daha etkili öğretileceği konusunda düşünmeye sevk etmiştir. Yabancı dil öğretiminde başladığı zamandan günümüze kadar farklı yöntem ve yaklaşımların benimsendiği, yabancı dil öğretiminin iki bin beş yüz yıllık bir dönemi kapsadığı ve Latince'nin çalışılmasıyla birlikte dil çalışmalarının uzun süre dil bilgisi ağırlıklı devam ettiği görülür. Ancak sözcüklerin sınıflandırılması ihtiyacının doğmasıyla birlikte farklı yöntemlere yönelme eğilimi gözlemlenir [15; s. 11].

Bu alanda uygulanan pek çok deneysel yöntemle uygulamadaki eksiklikler tespit edilmiş, eksik görülen yönetime tepki olarak yeni bir yöntem ortaya çıkmış ve eksiklikler tamamlanarak en iyi yabancı dil öğretim yöntemi bulunmaya çalışılmıştır. Günümüzde uluslararası dil öğretim merkezlerinin genelinde dinleme, okuma, yazma ve konuşma olmak üzere dört temel beceriye dayalı bir yöntem kullanılmaktadır. Son yıllardaki eğitim anlayışına göre dil bilgisi amaç değil, araç olarak görülmüştür. Dil bilgisi öğretimi ve dikte dört temel beceriyi destekler niteliktedir. Yabancı dil öğretiminde temel beceriler dil bilgisi öğretimiyle pekiştirilerek sözlü ve yazılı ifadenin etkili olması sağlanmaktadır.

Dil Bilgisinin Yabancı Dil Öğretimindeki Yeri

Yabancı dil öğretiminde dört temel beceriyle öğrenciyi yeterli hale getirmek, dil öğretiminin temel amacıdır. Bu becerilerin doğru ve etkili kullanılabilmesi için dil bilgisi gereklidir. Dil bilgisi öğretimi, diğer dillerin öğretiminde gerekli olduğu kadar Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde de gereklidir [14; s. 2402]. Dil bilgisi kurallarının dil öğretiminde önemli rolü vardır; ancak bunların verilmiş biçimi ve dil öğretimindeki temel becerilerle ilişkilendirilmesi büyük önem taşır [12; s. 265]. Dil bilgisine bağlı beceri, dilin dil bilgisi kurallarını öğrenip uygulama yetisi şeklinde tanımlanır. Dil bilgisi becerisinde kurallara göre üretilmiş söz öbeklerini ve cümleleri anlamak ve anlatmanın dil kalıplarını ezberlemekten daha önemli olduğu belirtilir [7; s. 107].

Söz Öbekleri ve Sözcük Türleri Öğretiminin Önemi

Bir dil öğrencisinin ana dili ile öğrendiği dil arasındaki farklılık arttıkça dil öğrenimindeki zaman ve enerjisinin de arttığı görülür. Söz dizimi, cümle yapısı, alfabe, ses gibi unsurlar bu farklılıkların başında gelir. Öğrenilen dil ile ana dil arasındaki farklılık az olduğunda yabancı dilin öğrenilmesinin daha kolay olduğu, iki dil arasındaki ortak sözcük sayısının bunu mümkün kıldığı, bu nedenle dil öğreniminde sözcük öğretiminin önemli olduğu belirtilir [13; s. 481].

Demirel'in [6; ss. 295-296] yaptığı bir çalışmada Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde sözcüklerin üç farklı gruplamayla verilebileceği üzerinde durulur ve bu üç grup arasında değerlendirme yapıldığında "anlamsal olarak birbiriyle bağıntılı sözcükler" ve "anlamca birbirinden bağımsız sözcük grupları" öğretiminin aritmetik ortalamaları incelenmiş, bu iki grubun test ortalamasının düşük kaldığı görülmüştür. Çalışmada en yüksek ortalamanın üçüncü grup olan "bir konu etrafında dönen sözcük grubu" öğretiminde olduğu tespit edilmiştir. Kelimeleri üç farklı gruplama yöntemiyle öğretmenin öğrencilerin algısal kelime öğreniminde anlamlı bir fark meydana getirip getirmediği incelendiğinde de ötelenmiş son teste istatistiksel olarak anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır. Yani ötelenmiş son test sonuçlarına göre bir konu etrafında dönen sözcük gruplama yönteminin öğrencilerin algısal sözcük öğreniminde anlamlı bir fark oluşturduğu, öğretimin ardından belirli bir süre geçtiğinde, öğrencilerin bir konu etrafında dönen kelimeleri daha kolay hatırladığı görülmüştür.

Yabancı dil öğrencisinin okuduğunu anlaması ve anladıklarını ifade etmesi hedef dildeki sözcükleri öğrenmesiyle gerçekleşir. Söz varlığı zengin olan öğrenciler, öğrendikleri dilde kendilerini daha anlaşılır olarak ifade ederler. Sözcüklerin tam anlamıyla öğrenilmesi ve kullanılması, ancak sözcüklerin cümle içinde doğru yerde ve görevde kullanılmasıyla mümkün olmaktadır. Sözcükleri sözlükteki anlamları dışında cümle içindeki anlamlarıyla öğretmek daha etkilidir [11; s. 23].

Benhür [3; s. 120], öğrencinin anlama ve anlatma etkinliklerinde sözcük öğretiminin sağlıklı yapılabilmemesinin önemli rolü olduğunu belirtir ve öğretmenin en temel görevinin bir sözcüğü en kısa sürede, en kalıcı biçimde öğrencilerine aktarması olduğunu söyler. Barın [1; s. 312], temel söz varlığının öneminden bahseder ve kullanım derecesine göre sözcüklere öncelik tanınmasına, öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun olan sözcüklerin seçilmesine dikkat edilmesi gerektiğini ifade eder.

Dil öğretiminde sözcük öğretimine uygun yöntem ve tekniklerin belirlenmesi için hedefler iyi belirlenmeli ve bu hedefler doğrultusunda eğitim yapılmalıdır. Sözcük öğretiminin doğru ve uygun tekniklerle yapılması, bireyin yeni öğrendiği sözcükleri dilin bütün kullanım alanlarında yerinde kullanmasını sağlayacaktır. Ancak bu şekilde etkili ve iletişime yönelik bir sözcük öğretimi gerçekleşmiş olur [4; s. 149].

Sözcük türlerinin söz dizimine göre öğretimi

Bayazıt'ın [2] ana dili İngilizce olan öğrenciler üzerinde yaptığı bir araştırmada Türkçe yazma çalışmalarında öğrencilerin, İngilizcenin Türkçeden farklı söz dizimine sahip olmasından kaynaklanan hatalar yaptığı tespit edilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen bireylerin yazılı olarak verilen sorulara verdiği cevaplar incelenmiş ve hataların dil bilgisinin yanlış kullanımından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde öğrencilerin verilen paragraftaki boş bırakılan yerleri tamamlama sonuçlarında hataların, zaman ve kişi eklerinin yanlış kullanımından kaynaklandığı görülmüştür. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde verilen bilgilere göre cümlelerin yeniden yazılması istendiğinde en çok hatanın Türkçe söz diziminden kaynaklandığı anlaşılmış ve ifadelerin anlaşılır olmasında söz dizimi öğretiminin önemli rolü olduğu tespit edilmiştir.

Ana dili anne karnından itibaren duyarak öğrenildiğinden söz dizimi de farkında olmadan edinilir. O nedenle ana dilinde hangi sözcüğü hangi sırayla cümleye dizdiğinin farkında

olmayan öğrenci yabancı bir dil öğrenirken sözcüklerin türlerinin ve diziminin farklı dillerde farklı sistemlerde olduğunu görür. Bu sözcükleri sıfat, zamir ya da zarf adıyla vermek hataları azaltabilir ancak ana dilinde dil bilgisi kurallarına hakim olmayan bir öğrenci için bu da çözüm olmayabilir. Sözcükleri cümle içindeki yeri gösterilerek söz dizimine göre öğretmek daha etkili olabilir.

“Hep” sözcüğünün tarihi gelişimi ve Türkçenin yabancı dil olarak öğretimindeki yeri

Türk Dil Kurumu sanal ağ üzerinden paylaştığı güncel Türkçe sözlükte [17] *hep* sözcüğü için Farsça *heb* bilgisini verdikten sonra iki anlam paylaşır.

1. *zarf* Hiçbiri dışta tutulmamak veya eksik olmamak üzere, bütün, tüm olarak.
2. *zarf* Sürekli olarak, her zaman, daima.

Kaynaklarda *hep* sözcüğüne ilk olarak Dede Korkut'ta rastlanmaktadır. Ergin [8] tarafından aktarılan metinde 21 yerde *hep*, 3 yerde ise *hepümüz* sözcüğü bulunmaktadır. Dirse Han eğer oğlancağın görürse bizi *hep* kırar. Sayılmağ-ile Oğuz bigleri tükense olmaz, *hep* yetdiler...

Sözcüğün kökeni ile ilgili farklı görüşler dile getirilmektedir. Gülensoy [10] sözcüğün diğer Türk lehçelerinde görülen *köp* sözcüğünden oluştuğunu düşünmektedir. Eski Türkçede *kop* veya *köp* olarak görülen biçimin nasıl *hep* olduğu ise açıklanmamıştır. Aslında bu iddia daha öncesinde Eyüpoğlu'nda [9] dile getirilmiştir. *k>h* ve *ö>e* değişiminin Anadolu ağızlarında yaygın olarak görüldüğünü ifade eden yazar ön damak ve arka damak “k” sesini dikkate almamış görünmektedir. Eyüpoğlu [9] aynı bölümde Farsça *heme* ile ilgiye de dikkat çeker.

Tietze, [16] *heb/hep* başlığı altında Rasanen'in Farsça hemden gelme tezini aktarır. Daima, *her* zaman anlamındaki *heb/hep* içinse < *heb* kökenini verir; fakat bir açıklama yapmaz.

Ali Ekber Dihhoda tarafından başlatılan ve daha sonra başka bilim adamları ile devam edilen Farsça tarama sözlüğü “Lügâtname” ye göre *heb* (هَب) sözü Hint dilinde bir yıldız adı, kesik bir

şey; koy, bırak anlamında emir; heyecanlanmak, sinirlenmek; buğday vb. ürünlerin tanesi, büyük çömlek, bir Arap kabilesinin adı anlamlarına gelmektedir. Lügâtname gibi Farsçanın en geniş sözlüğünde bulunan anlamlara göre heb>hep arasında bir anlam bağıntısı bulmak pek mümkün görünmemektedir.

Sözcüğün kökeni ile ilgili Türkçe <köp ve Farsça <hem, temel olarak öne çıkan iki görüştür. Her iki görüşün de açıklanamayan yönlerinin bulunması sözcüğün kökeni konusunda görüş farklılıklarının devam edeceğini göstermektedir.

Günümüz Türkçesinde *hep* sözcüğü zarf ve *hepsi* sözcüğü zamir halinde kullanılır. Sıfat halinde kullanımı yoktur ancak bu anlamı *bütün* sıfatının karşıladığı görülür. Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde öğrenciler arasında en sık karşılaşılan hatalardan biri de *hep-hepsi-bütün* sözcüklerinin kullanımınıdır. Bu sözcüklerin sözcük türleri farklı olduğundan birbirlerinin yerine kullanıldığında yanlış ifadelerle yol açmaktadır. Öğretim yapılırken sözcük türlerine göre *hep* sözcüğünün zarf, *hepsi* sözcüğünün zamir ve *bütün* sözcüğünün sıfat olduğu belirtilebilir ama pek çok öğrenci kendi dilinde de sıfatın, zamirin ya da zarfın cümlede hangi görevi üstlendiğinin farkında olmamaktadır. O nedenle bu sözcüklerin öğretimi cümle içinde yeri gösterilerek yapılmalı, Türkçe söz diziminde hangi sırayla geleceği gösterilmeli, öğrencinin hangi sözcüğü ne şekilde kullanacağını bağlamdan çıkarması sağlanmalıdır.

Benzer cümlelerde sözcüklerin geleceği yerler belirtilerek cümlelerin ifadelerini nasıl değiştireceği gösterilmelidir. Söz gelimi; kitaptaki *bütün* şiirler aşktan bahsediyor. Kitaptaki şiirler *hep* aşktan bahsediyor. Kitaptaki şiirlerin *hepsi* aşktan bahsediyor, örneklerinde aynı örnek cümle üzerinden *hep-hepsi-bütün* sözcüklerinin cümledeki söz dizimine göre yerinin neresi olduğu gösterilmiştir.

Öğrenciye ek olarak bu sözcüklerin sözcük türleri de belirtilebilir; ancak cümle içinde bu gibi örneklerle yerleri değiştirilerek ve yerleri değiştiğinde cümlede nasıl bir anlam değişikliği yarattığı gösterilerek sözcükler arasındaki fark öğretilir.

Araştırmanın amacı ve önemi

2000'li yılların ardından dünya ölçeğinde yaşanan ulaşım ve iletişim alanındaki hızlı gelişim beraberinde dünya tarihinde görülmeyen bir değişim süreci ortaya çıkarmıştır. Ülkemizin bu değişim sürecinde birçok yabancı ülkeden eğitim anlamında talep görmesi Türkçenin yabancılara öğretimi alanını da olumlu anlamda motive etmiş ve bu anlamdaki emekleme dönemi tamamlanarak hızlı bir üretim dönemi başlamıştır.

Tüm bu olumlu çalışmalara rağmen yine de alan üzerinde değerlendirilmesi ve tartışılması gereken çok sayıda konu bulunur. Bu çalışma için tercih edilen konu da bunlardan biridir. Bu ve benzeri çalışmalar Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi alanı için ana materyalleri destekleyici olacaktır. Böylelikle eksiklerin giderilmesi hususunda doğal bir iş birliği oluşur.

Yöntem

Bu çalışma için Nitel Araştırma Yöntemlerinden biri olan Doküman İncelemesi yöntemi tercih edilmiştir. Eski Türkçeden günümüze kadar olan kaynaklar taranmış ve *hep* sözcüğünün hangi dönemde ve hangi sahada kullanıldığı tespit edilmiştir. Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen 50 öğrencinin yazma ödevlerinde *hep* sözcüğünün kullanımıyla ilgili yaptıkları hatalar incelenmiştir. Bu hataların ortaya çıkışıyla ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

Bulgular

Çalışma için 73 adet Türkçe öğrencisinin cevapları incelenmiştir. Güvenlik ve geçerlik ilkeleri ışığında incelenen bu 73 kağıdın 50 tanesi değerlendirme için uygun görülmüştür. Çalışmaya katılanların en küçüğü 18 yaşında ve en büyüğü de 42 yaşındadır. Katılımcıların *hepsi* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi öğrencileridir ve Türkçe yeterlik açısından *hepsi* C1 seviyesindedir. Araştırmaya katılan öğrenciler C1 sertifikasına sahip ve yine akademik Türkçe eğitimini tamamlamış adaylardır. Bu yönüyle

üniversite eğitimi almaya hazır, başarılı adaylardır.

Çalışmaya katılanların % 54’ü erkek ve % 46’sı kız öğrencilerden oluşmaktadır. Çalışmaya 24 farklı ülkeden öğrenci katılmıştır. Öğrencilerin ülkelerine göre dağılımı aşağıdaki şekildedir:

Afganistan	:	10
Pakistan	:	5
İran	:	4
Sudan	:	4
Kazakistan	:	3
Irak	:	2
Moritanya	:	2
Suriye	:	2
Rusya	:	2
Türkmenistan	:	2
Fas	:	1
Filistin	:	1
Gambiya	:	1
Güney Sudan	:	1
Kırgızistan	:	1
Libya	:	1
Makedonya	:	1
Mısır	:	1
Senegal	:	1
Somali	:	1
Tacikistan	:	1
Lübnan	:	1
Yemen	:	1
Özbekistan	:	1

Çalışmaya katılan öğrencilerin % 40’ı Türkçeyi kendi ülkesinde öğrenmiştir. Tüm dünyayı etkileyen korona virüs dil öğretimi açısından birçok olumsuz durumu yansıtmıştır. Bir dilin doğal ortamında, o dilin tüm etkilerine maruz kalarak öğrenilmesi öğrenciler açısından daha hızlı ve sağlıklı bir öğrenme evresi imkânı sunar.

Öğrencilerden sadece % 16’sı yüz yüze derslerle Türkçe öğrenmiştir. % 38’i ise çevrimiçi olarak eğitim aldığını belirtirken katılımcıların % 46’sı sanal ağ üzerinden derslere başladıklarını, normalleşme döneminin ardından yüz yüze derslere katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Öğrencilerin % 92’si dersleri yüz yüze almanın daha faydalı olduğunu düşünmektedir.

Öğrencilere sıfat, zarf, zamir kavramları ve arasındaki farkı bilip bilmedikleri de sorulmuştur. Bu farkı bilen katılımcıların hep sözcüğünü görevi bakımından diğer sözcüklerle ayırt edebileceği düşünülmektedir.

Öğrencilerden % 48’i çok iyi bir şekilde ana dilinde sıfat, zarf, zamir farkını bildiğini ifade ederken % 44’ü iyi derecede bu farkı bildiğini söylemiştir. Katılımcıların sadece % 8’i soruya biraz cevabını vermiştir.

Aynı şekilde katılımcılara Türkçede sıfat, zarf, zamir farkının bilinip bilinmediği sorulmuştur. Katılımcılardan % 30’u çok iyi, % 44’ü iyi, % 24’ü biraz, % 2’si ise çok az cevabını vermeyi tercih etmiştir. Öğrencilerin ana dillerinde bu farkı daha iyi bildiklerini düşündükleri görülmektedir. Bu durum *hep* sözcüğünün *hepsi* ve *bütün* sözcükleriyle karıştırılmasının altında yatan temel nedenlerden biridir.

Öğrencilere *hep-hepsi-bütün* sözcüklerinden birini cevap olarak vermeleri gereken sorular verilmiştir. Katılımcıların verdikleri cevaplar değerlendirilerek bu kavramları ne kadar karıştırdıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Burada sadece *hep* sözcüğü için verilmiş yanlış cevaplar dikkate alınmıştır. Öğrencilerden gelen cevaplara göre *hep* yerine yapılmış yanlışlar aşağıdaki şekildedir.

Tablo 1: Hep yerine yapılan yanlışların oranı.

Soru sayısı	Hep yerine bütün cevabı verenlerin oranı	Hep yerine hepsi cevabı verenlerin oranı
1	% 16	% 12
2	% 20	% 14
3	% 18	% 12
4	% 16	% 24
5	% 16	% 14
6	% 14	% 20

Aynı şekilde öğrencilerin bütün ve hepsi yerine yanlışlıkla hep kullandığı da tespit edilmiştir. Bu durumda yapılan yanlışların oranı ise Tablo 2 ve Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 2: Bütün ve hepsi yerine hep sözcüğünün kullanım oranı.

Soru sayısı	Hepsi yerine hep cevabı verenlerin oranı
1	% 20
2	% 4
3	% 26

Tablo 3: Bütün yerine hep sözcüğünün kullanım oranı.

Soru sayısı	Bütün yerine hep cevabı verenlerin oranı
1	% 14
2	% 16
3	% 26
4	% 22
5	% 38
6	% 14
7	% 32
8	% 32
9	% 18
10	% 18
11	% 20
12	% 24

Tablolardaki sonuçlara dikkat edildiğinde öğrencilerin özellikle *hep* ve *bütün* sözcüklerini ayırt etmede daha çok sorun yaşadıkları görülmektedir. Türkçeyi iyi öğrendiği düşünülen öğrencilerin bu karmaşadan kurtarılması gerekmektedir.

Sonuç ve öneriler

Yapılan çalışma Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezinde eğitim gören öğrencilerin büyük bölümünün *hep* sözcüğünü doğru şekilde kullandıklarını ve *bütün*, *hepsi* gibi benzer kavramlarla karıştırmadıklarını göstermektedir. Buna rağmen bu konuda hata yapan öğrencilerin varlığı yadsınamaz. Bu hataların tamamıyla ortadan kaldırılması için öğrencilerin bireysel katkıları dışında sistemsal bir dil öğretim yöntemi oluşturacak ortak bir paydaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi üzerine yazılmış ders kitaplarının bu konuya değinmemesi sahada çalışan öğretmenlerin kendi tecrübelerine göre bu konuların anlatımıyla ilgili bir yol belirlemesine neden olmaktadır. Dil öğretiminin kişisel tecrübeye bağlı başarı düzeyinden sistemsal bir başarı geleneğine dönüştürülmesi hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin yararına olacaktır.

Dil öğretim kitaplarının dil bilgisi konularını alanda çalışan öğretmenlerin değerlendirmelerine düzenli bir şekilde başvurarak güncellemeler yapması ile yabancılara Türkçe öğretimi alanındaki eksiklerin daha hızlı giderilmesi sağlanacaktır.

**Bu makale 8-9 Ekim 2021 tarihinde Ondokuz Mayıs Üniversitesinin düzenlemiş olduğu 3. Uluslararası Karadeniz Dil ve Dil Eğitimi 'Dünya Dili Türkçe' Sempozyumunda aynı adla sunulan bildiriden genişletilmiştir.*

Kaynakça

1. Barın E. Yabancılara Türkçenin öğretiminde temel söz varlığının önemi // TÜBAR. – 2003. – № 13. – S. 311- 317.
2. Bayazıt Z.Z. Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen bireylerin yaptıkları sözdizimi hatalarının incelenmesi // Ana Dili Eğitimi Dergisi. – 2019. – № 7(1). – S. 130-140.
3. Benhür M.H. Türkçenin yabancılara öğretiminde tartışılmayan ana kavramlar. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
4. Büyükkiz K.K., Hasırcı S. Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde sözcük öğretimi üzerine bir değerlendirme // Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. – 2013. – № 10(21). – S. 145-155.
5. Chomsky N. Dilin mimarisi. İsa Kerem Bayırlı / N.Chomsky. - İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2014. – 258 s.

6. Demirel M.V. Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere kelime öğretiminde farklı kelime gruplarının kullanımının etkisi // Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi. – 2013. – No. 2/4. – S. 286-299.
7. Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni. - Ankara: MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayınları, 2013. [Web resource]. – 2021. – URL: http://www.dilbilimi.net/ab_diller_icin_ortak_avrupa_basvuru_metni_meb_tarafindan.pdf (accessed 01.02.2021).
8. Ergin M. Dede Korkut Kitabı 1 / Ergin M. - Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011. – 323 s.
9. Eyüpoğlu İ.Z. Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü / İ.Z. Eyüpoğlu. - İstanbul: Sosyal Yayınları, 1988. – 120 s.
10. Gülensoy T. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü / T. Gülensoy. - Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007. – 225 s.
11. Karatay H. İlköğretim ikinci kademedeki Türkçe ders kitaplarının ortak kelime kazandırma yönünden değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi. – 2004. – Ankara.
12. Kurt M. Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde dil bilgisinin işlevi. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi kuramlar-yöntemler-beceriler-uygulamalar. - Ankara: Pegem Akademi. – S. 261-266.
13. Maden S., Altunbay M., Dinçel Ö. Türkçenin Yabancı dil olarak öğretiminde sözcük öğretimi uygulamaları: kavram haritası örneği // Millî Eğitim. – 2016. – № 210. – S. 477-488.
14. Melanlıoğlu D. Yabancılar Türkçe öğretenlerin hâl eklerinin öğretimine ilişkin görüşleri: nitel bir araştırma // Turkish Studies. – 2012. – № VII(4). – S. 2401-2411.
15. Schmitt N. Vocabulary in Language Teaching / N. Schmitt. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 152 s.
16. Tietze A. Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı. – İstanbul: Simurg Yayınları, 2002. – 180 s.
17. Türk Dil Kurumu Sözlükleri. [Web resource]. – 2021. – URL: <https://sozluk.gov.tr> (accessed 01.02.2021).

В. Онджуд, С. Өзтүрік

Ондокуз-Майис Университети, Самсун, Түркия

Шет тілін оқытудағы көне түрік тіліндегі «Her» сөзінің орны мен рөлі

Аңдатпа. Соңғы жылдары Түркияға университеттік білім алу үшін келген студенттер мен иммигранттар санының өсуі ғалымдарды түрік тілін шет тілі ретінде оқытуға көбірек қызығушылық тудырды. Осылайша, ең дәл және тиімді оқытуды қалай жүргізу туралы мақалалар, құжаттар мен дәріс материалдарының өндірісі артты. Ағылшын, француз, неміс тілдері түрік тілі сияқты ескі емес, сондықтан шет тілі ретінде ағылшын, француз немесе неміс тілдерін кейбір тілдік құрылымдарда білім жағынан оқыту жеткіліксіз.

Түрік тілі екінші тіл ретінде ескі түрік тілінен қазіргі түрік тіліне «әрқашан» сөзінің тарихи дамуын, сондай-ақ түрік тілін екінші тіл ретінде үйренетін студенттердің қиындықтары мен оны қолданудағы қателіктерін зерттеді. Әдіс ретінде құжаттарды тексеру әдісі қолданылды, зерттеудің сапалы әдістерінің бірі. Түрік тілі осы уақытқа дейін дереккөздерде сканерленіп, түрік тілін шет тілі ретінде оқытын 50 студенттің жазбаша тапсырмаларда қалай қолданғаны зерттелді.

Нәтижесінде, деректерде жарнама әрқашан сын есім болып табылатын барлық сөзбен шатастырылатындығы және оларды барлық түрінде есімдік ретінде қолдануда көптеген қателіктер бар екендігі анықталды. Бұл қателерді жою үшін сөз түрлеріне негізделген оқыту ұсынылады, сөзді жарнама және есімдік ретінде қолдануда айырмашылық бар, егер сын есім түрінде қолдану сұралса, оның орнына бүкіл сөз қолданылатындығын көрсету ұсынылады. Мұндай оқыту қажет деп саналады, өйткені көптеген ана тілдері де өз тілдерінің тілдік құрылымын білмейді.

Түйін сөздер: түрік тілі шет тілі ретінде, ескі түрік тіліндегі «әрқашан» сөзі, «бәрі» есімдігі.

V. Onjul, S. Ozturk

Ondokuz Mayıs University, Samsun, Turkey

The place and function of the word «Her» in Old Turkish in teaching Turkish as a foreign language

Abstract. In recent years, the increase in the number of students coming to Turkey for university education and the immigrant population has caused academicians to be interested in teaching Turkish as a foreign language.

Therefore, the production of articles, presentations, and course materials on how to make the most accurate and effective teaching has increased. As the teaching of Turkish as a foreign language is not as old as the teaching of English, French or German as a foreign language, there is not enough knowledge about the teaching of some grammar structures.

In this study, the historical transformation of the word *hep* from old Turkish to modern Turkish and the difficulties experienced by learners who learn Turkish as a second language by learning the word and the errors in its use were examined. As a method, one of the Qualitative Research Methods, the Document Review Method, was used. The development of the word *hep* from old Turkish to today was reviewed in sources and examined how it was used in writing assignments of 50 students who learned Turkish as a foreign language.

As a result, it was found in the data that the adverb *hep* was confused with the word *bütün*, which is an adjective, and that there were many errors in their use as pronouns in the form of *hepsi/ hepimiz/ hepiniz*. In order to correct these errors, it is recommended to teach based on word types, to give the difference in the use of the word as an adverb and pronoun, and to show that the word *bütün* will be used instead if it is desired to be used as an adjective. It is believed that this type of teaching is necessary since most native speakers also do not know the linguistic structures of their language.

Keywords: Teaching Turkish as a foreign language, The word *hep* in old Turkish, The pronoun *hepsi*.

References

1. Barın E. Yabancılara Türkçenin öğretiminde temel söz varlığının önemi, [The importance of basic vocabulary in teaching Turkish to foreigners] TÜBAR [TUBAR]. 2003. No. 13. P. 311- 317, [in Turkish].
2. Bayazıt Z.Z. Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen bireylerin yaptıkları sözdizimi hatalarının incelenmesi [Investigation of syntax errors made by individuals learning Turkish as a foreign language], Ana Dili Eğitimi Dergisi [Journal of Mother Tongue Education]. 2019. No. 7(1). P. 130-140, [in Turkish].
3. Benhür M.H. Türkçenin yabancılara öğretiminde tartışılmayan ana kavramlar. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara [Main concepts that are not discussed in teaching Turkish to foreigners. Unpublished Doctoral Thesis. Gazi University, Ankara] , [in Turkish].
4. Buyukikiz K.K., Hasırcı S. Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde sözcük öğretimi üzerine bir değerlendirme [An evaluation on vocabulary teaching in teaching Turkish as a foreign language] Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi [Journal of Mustafa Kemal University Institute of Social Sciences]. 2013. No. 10(21). P. 145-155, [in Turkish].
5. Chomsky N. Dilin mimarisi. İsa Kerem Bayırlı İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi [The architecture of language. İsa Kerem Bayırlı], (Bogazici University Publishing House, İstanbul, 2014, 258 p.), [in Turkish].
6. Demirel M.V. Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere kelime öğretiminde farklı kelime gruplarının kullanımının etkisi [The effect of using different word groups in teaching vocabulary to learners of Turkish as a foreign language] Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi [International Journal of Turkish Literature, Culture and Education].2013. No. 2/4. P. 286-299, [in Turkish].
7. Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni [Common European Framework of Reference for Languages], (MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013), Available at: http://www.dilbilimi.net/ab_diller_icin_ortak_avrupa_basvuru_metni_meb_tarafindan.pdf , [in Turkish], (accessed 01.02.2021).
8. Ergin M. Dede Korkut Kitabı 1 [Dede Korkut Book 1], (Turk Dil kurumu Yayınları, Ankara, 2011, 323 p.), [in Turkish].
9. Eyupoglu I.Z. Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü [Etymological Dictionary of the Turkish Language], (Sosyal Yayınları, İstanbul,1988, 120 p.), [in Turkish].
10. Gulensoy T. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü [Dictionary of Origin of Turkish Words in Turkey Turkish], (Turk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, 225 p.), [in Turkish].
11. Karatay H. İlköğretim ikinci kademedeki Türkçe ders kitaplarının ortak kelime kazandırma yönünden değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi [Evaluation of Turkish textbooks in secondary education in terms of gaining common vocabulary. Unpublished Master Thesis, Gazi University]. 2004. Ankara, [in Turkish].
12. Kurt M. Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde dil bilgisinin işlevi. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi kuramlar-yöntemler-beceriler-uygulamalar [The function of grammar in teaching Turkish as a foreign language.

Teaching Turkish as a foreign language theories-methods-skills-applications]. Ankara, Pegem Akademi. S. 261-266, [in Turkish].

13. Maden S., Altunbay M., Dincel O. Türkçenin Yabancı dil olarak öğretiminde sözcük öğretimi uygulamaları: kavram haritası örneği [Vocabulary teaching practices in teaching Turkish as a foreign language: concept map example] Millî Eğitim [National Education]. 2016. No. 210. P. 477-488, [in Turkish].

14. Melanlıoğlu D. Yabancılar Türkçe öğretenlerin hâl eklerinin öğretimine ilişkin görüşleri: nitel bir araştırma [Opinions of those who teach Turkish to foreigners on the teaching of suffixes: a qualitative study] Turkish Studies.2012. No. VII(4). P. 2401-2411, [in Turkish].

15. Schmitt N. Vocabulary in Language Teaching, (Cambridge University Press, Cambridge, 2000, 152 p.).

16. Tietze A. Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı. - İstanbul: Simurg Yayınları [Historical and Etymological Turkey Turkish Dictionary. - Istanbul: Simurg Publications], 2002, 180 p., [in Turkish].

17. Türk Dil Kurumu Sözlükleri [Turkish Language Institution Dictionaries]. Available at: <https://sozluk.gov.tr>, [in Turkish], (accessed 01.02.2021).

Yazarlar hakkında bilgi:

Öncül Vildan – Öğretim Görevlisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Kurupelit yerleşkesi Atakum, Samsun, Türkiye.

Seyfullah Öztürk – Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, Türkiye.

Onjul Vildan – Lecturer , Ondokuz Mayıs University, Kurupelit Campus Atakum, Samsun, Turkey.

Seyfullah Ozturk – Turkish Teaching Application and Research Center, Ondokuz Mayıs University, Samsun, Turkey.

Е.Н. Степанов¹, А.К. Каиржанов^{2*}
З.С. Ильясова³, Ж.Е. Ахметова⁴

¹Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова, Одесса, Украина
^{2,3,4} Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
*Автор для корреспонденции: kairzhanov@list.ru

Племена Дешт-и-кыпчак: тотемические смыслы в этнонимах

Аннотация. В настоящей статье подвергается исследованию этнонимия Половецкого поля (алтыноба, сарыоба, арсланоба, айона, кытайоба, йетьюба (штоба), ченегрепа, кючоба, колобичи, токсоба, урусоба, берендечи, уличи, торки), племенной состав которой получил разные наименования на пространстве Великой степи: кыпчаки, половцы, куманы (команы). Применяются методы и приемы *comparativistics* и герменевтики, семантического анализа и некоторые приемы сравнительно-исторического метода и синергетики для определения этимологии этнонимов, каким же образом образовались те или иные кыпчакские этнонимы с тотемическим компонентом. Выявляется семантика тотемных компонентов этнонимов и определяется рефлексы и рудименты их, отражающие древнейшую мифологию кочевников первобытной эпохи. Кроме того, анализируются некоторые символы, запечатленных в узорах и орнаментах на некоторых одеждах кыпчакских народов. Анализируются зооморфные образы кыпчаков и выявляются, что эти образы являются эквивалентными с подобными образами у других этносов, что они являются составной частью общечеловеческой культуры народов Евразии.

Ключевые слова: тотемический компонент, этноним, зооморфный образ, саукеле.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2021-137-4-213-222>

Поступила: 04.11.2021 / Одобрена к опубликованию: 22.11.2021

Введение

В начале второго тысячелетия н.э. в средневековой письменной традиции арабской и персидской историографии Востока и летописных сводах Древней Руси впервые появились обозначения «Дешт-и-Кыпчак» и «Половецкое поле», получившие эти наименования по названию правящей династии кыпчаков [1, с.472-481]. Дешт-и-Кыпчак занял территорию пояса евразийской лесостепной зоны от западных отрогов Алтая и Хингана на Востоке до лесистых восточных склонов Карпат на Западе.

В XI веке персидский географ Насир-и-Хусрау в своем сочинении «Сафар-намэ» [2] именуется эту лесостепную зону как Дешт-и-Кыпчак, что в переводе обозначает 'степь, страна кыпчаков'. Половецким полем в древнерусских летописных источниках называлась область степных равнин к северу от Причерноморья и к северу от Предкавказья, заселенная половцами, и это обозначение дано по внешним признакам – от древнерусского слова *половца*, что обозначает 'рыжий цвет соломы', то есть этот народ отличался от восточных славян одним признаком – цветом своих волос [3]. Еще в эпоху эллинизма в VI-I

вв. до н.э. этот этнос, или близкие к нему, обозначали по-разному как *комы* (Аристофан, Птолемей), *команы* (Плиний) или *хоаманы* (Мела) [4]. Так, И. В. Пьянков, анализируя античные итинерарии, пытался разобраться, где же расселялись эти народы среди других племен. Какое значение вкладывали античные авторы в эти этнические наименования они, к сожалению, не указали.

Актуальность нашего исследования заключается в том, что мы пытаемся разобраться, почему народ, обитающий в одном и том же вмещающем и кормящем ландшафте, получил разное наименование: кыпчаки, половцы, куманы (команы). *Цель* проводимого исследования - определение происхождения некоторых кыпчакских этнонимов с тотемическим компонентом, являющихся частью этого мощного для своего времени государственного образования и определение значений некоторых типов знаков (орнаментов) на одеждах этого народа.

Так, например, объединять кыпчаков, половцев и куманов под единым термином «кумано-кыпчаков», как это предлагает Петер Голден, не стоит, так как эти этнонимы появились на разных землях и формировали разные государственные образования, вобрав в свою целостность многие тюркские и народы не тюркского происхождения, сохранив общий для всех кыпчакский язык [5]. Этнический состав Дешт-и-Кыпчак был необычайно пестрым – здесь находили убежище преследуемые туменами Чингизхана и его потомками племена найманов, меркитов, керейтов. Заселяли эти просторы племена, двигаясь только на Запад, собственно кыпчаки, усунь, канглы, алшыны, жалаиры, аргыны и др. Именно на этой территории образовались крупные фратрии. Так, в состав западных кыпчаков вошли куба кыпчаки (кубанги), котаны (предводителем этого племени, по-видимому, был известный хан Котьян (Кодан)), канглы и др. В восточной части тюркской ойкумены обитали шаграй кыпчаки, сары-кыпчаки, кара-кыпчаки, орен-кыпчаки, торыайгыр-кыпчаки и др. [20]. А ведь куманы представляют собой только одну

небольшую западную часть племенного союза Дешт-и-Кыпчак. Для нашего исследования мы используем *методологию comparativistics* и герменевтики для описания эмпирического материала. Кроме того, мы использовали некоторые приемы синергетики для анализа глубинных смыслов кыпчакских этнонимов [22, с.1307-1323]. Теперь приступим к анализу кыпчакских этнонимов, в названии которых мы наблюдаем различные тотемические смыслы, а также приступим к описанию данных смыслов в орнаментах их одежды.

Этнонимы с тотемическим компонентом

В числе кыпчакских ханов, погибших в сражении в 1103 г., древнерусские летописные своды называют имена *Алтунопа*, *Арсланопа*, *Китанопа* и *Ченгеропа*. Вторая часть – «*опа*» («*оба*») – в этих сложных именах встречается в кыпчакских родовых или племенных вождей конфедерации Дешт-и-Кыпчак. «*Ора*» («*оба*») связывается со словом *апа*, означающим старшего предка. Сравните, например, в «Памятнике в честь Кюль-тегина» отрывок из первой строфы: «*Kisi oylunta üze eñüm arat...*» - «Человечеством правили мои предки ...» [6, с.186]. В этом случае этноним *Алтыноба* (*Алтынопа*) понимается как «Золотой предок», но ни в коем случае как «вождь рода Алтын», как это предлагает нам Петер Голден. Кстати, в Аршалинском районе Акмолинской области есть озеро Сарыоба, которое означает «Белый предок». *Арсланоба* – это тотем рода, племени. Это этноним кыпчакского племени, что в переводе означает «Лев предок». По-видимому, древнерусский летописец хотел показать, что погибли в 1103 году люди из племени *Алтыноба*, а не какого-то конкретного человека. Древнерусские источники упоминают два рода или племени, вожди которых носят имена *Айе*, сын *Асена*, сын хана *Гиргена*. *Айюпа* образовано соединением двух тюркских слов «*ай*» и «*апа*». В этом имени отражается тотемическая семантика – «*Лунный предок*». *Кытайоба* (*Китанопа*) – это этноним тюркского племени, называемый

кытай. Сравните, например, отрывок из «Памятника в честь Кюль-тегина» «На тризну послы из разных стран прибыли... Скорбь от киргиз, уч-курукан, отуз-татар, кытай и татабий...» [10, с.3]. Позже это название послужило для обозначения китайской империи Ляо. После ее падения в 1124 году от рук безжалостных и жестоких чжурчженей тюркоязычные племена *кытай* будут искать убежища в пределах Центральной Азии, где сумеют создать государство Каракитай в Центральном Туркестане. Позже оно войдет в состав Дешт-и-Кыпчак. Однако это племя не кануло в Лету, его этническое обозначение под именем *кытай* обнаруживаем в родовых ответвлениях у современных тюркских народов: казахов, каракалпаков, киргизов, крымских татар, башкир и узбеков.

Этноним *Йетыоба* состоит из двух основ – *йеты* («семь») и *оба* (*апа*) «предок». Это сложное слово обозначает «седьмой предок». В древнерусских летописях обнаруживаем этноним *Етебичи* с идентичным значением. Кроме того, в текстах Мубаркшаха, аль-Димашки, Нувейри и ибн-Халдуна [11; 12] находим искаженную форму этого этнонима в виде *Итоба*. Трудно согласиться с Петером Голденом, который толкует первую часть основы этого слова от тюркского «собака». Для обоснования нашей точки зрения приведем некоторые экстралингвистические факторы по прояснению значения этой основы, используя один синергетический прием: пересекающуюся двуплановость ментального кода.

Древние тюрки не любили собак. Такое пейоративное отношение закреплено и в казахской поговорке. Например, *собачий сын; пусть я буду собакой последней; собака собаку посылает, а последняя – свой хвост* (когда кто-то не желает делать дело и перепоручает кому-либо, а дело в конечном счете остается невыполненным) и другие. Такое презрительное отношение к собаке отпечаталось в ментальности тюркских народов, что определяется при помощи языковой картины мира. Ведь жизнью своей кочевник обязан, как минимум, двум

своим верным друзьям – собаке и коню. Разгадка такого отношения кроется в такой туманной временной дали ментальности кочевника, что современный европеец не может представить этого. Согласно легенде, прародителями тюрков (правлящая династия Ашина в тюркских каганатах) были волки. Мать-волчица родила и вспоила своим молоком прародителей тюрков. В казахском языке есть емкое по объему значения слово – *qasqirliq*, которое дословно переводится как «волковость». В тюркском мире это слово понимается шире – это отвага, дерзость и упорство в достижении цели. Рудименты этого тотемного подсознания создали прецедент по отношению к собаке. Так и сложилась престранная ситуация: признательность и любовь к своим преданным меньшим братьям в повседневной жизни, быту, и как эхо из тьмы веков тотемического общества – презрение и пренебрежительность к собаке, запечатленные в живом народном языке. А вот отношение к волку совсем иное – амбивалентное. Поэтому становится понятным и имя половецкого хана *Йетыоглы* («Седьмой сын»), упоминаемое в русских летописях в следующей фонетической огласовке – *Итоглый*, который был одним из союзников киевского князя. Древнерусские летописцы знали тотемы половецких витязей и не могли называть своих верных союзников в трудную для себя минуту пренебрежительным именем «сын собаки».

Волк – это тотем, созерцание и размышление над этим символом, стремление постичь его смысл позволяет человеку познать путь этого существа. А это дает возможность выбрать человеку правильные действия, что приводит к желаемому результату. Итак, понимание этого тотема – это выбор правильного пути для кочевника, что отражается в исследуемом этнониме, и его следы отражаются в трансформированном виде в узорах кыпчакского орнамента, что рефлексирует мифологию древнейшей поры [19]. Например, об этом свидетельствуют зооморфные узоры в казахском орнаменте [13].

В древнерусских летописях встречается этноним *Ченегрепа*, который является

искажением *Чынгарапа*. Этот этноним состоит из двух частей, первая восходит к древнетюркскому слову *č̄ŋaŋu* – *č̄ŋ aŋu* ‘сущность, корни’ [7, с.149]. Этноним указывает на древность кыпчакского рода, племени Кючоба. Древнерусские летописи упоминают о Соудимира Коучебичя. В этом имени сочетание букв *оу* обозначает один звук [у], поэтому имя и отчество нужно читать так: Судомир Кучебич, который принял православную веру и стал военачальником у киевского князя. В 1147 году был уже *шубашем* (*sü* – ‘войско’, *baš* – ‘голова’) обрусевших черных клобуков, которые и составляли основной костяк дружины князя Святослава Ольговича. Позже этот военачальник служил и у князя Новгород-Северского. Его отчество указывает на тюркское название: по-древнетюркски *кюч* – ‘сила’ + *оба* (*ана*), что означает ‘сила предков боевых’.

В древнерусских летописях обнаруживаем следующие половецкие этнонимы – *Колобичи* (*Кулобичи*), *Седвак Кулобичка*. Эти имена в разной форме и огласовке встречаются в трудах Нувейри и ибн Халдуна. Петер Голден считает, что слово *кюль* (*кул*) «по-тюркски раб» [5]. Такое толкование некорректно по одной простой причине – мы бы тогда получили следующее значение – ‘порабощённые предки’, то есть «низкие по происхождению». Такое значение невозможно, так как в словах *kül* и *kul* мы наблюдаем разную артикуляцию гласных звуков в слогах – в первом случае гласный звук, подвергаясь аккомодации, продвинулся в экскурсии и рекурсии к переднему ряду, а во втором – гласный является по своей артикуляции заднего ряда. Перед нами омонимы. Историческая справка – древние тюрки *кулами* называли тех инородцев, которые примкнули к тому или иному тюркскому роду и им разрешали жить и поселяться рядом, и они могли принимать участие в военных походах вместе с данным тюркским родом. Но эти люди не были рабами [14]. Действительно, можно заблудиться меж двух сосен. Сравните, например, имя собственное легендарного древнетюркского полководца VIII века *Кюль-тегина*, где *Кюль*

означает ‘смелый, отважный, славный’ (*kü* «2. ‘славный, именитый’») [7, с.322]. Итак, *Кюльоба* рефлексировал древний смысл – ‘славные, отважные, смелые, именитые предки’.

Древнерусские безымянные авторы, например, в «Повести временных лет» и в «Слове о полку Игореве», приводят среди половецких племен некоторых их представителей – *Тертероба*, которые принимали непосредственное участие в пленении князя Игоря Новгород-Северского в 1185 году. До нас дошли свидетельства, что в XIII веке, когда кыпчаки вынуждены были под натиском туменов Бату и Монке, ведя тяжелые арьергардные бои, отступить в пределы Центральной Европы, один из представителей этого племени, Георгий Тертер, ославянился и основал династию Тертер в Булгарии. Название племени образовано в результате бинарной предикации слов *тер+тер*, и означает ‘сочинять (книги)’, то есть его «предки были искуснейшими и мудрыми среди людей» [7, с.553].

В древнерусских летописях встречается половецкое племя *Токсобичи*, восходящее к *Токсоба* (*Токузоба*). Это племя было известно арабо- и персоязычным народам. Так, ал-Димашки, Нувейри, Абу Хайан и ибн Халдун упоминают это племя в своих трудах. Известно, что *Токсоба* при правящей династии Шаруканидов был одним из влиятельнейших племен в конфедерации Дешт-и-Кыпчак. Их кочевья простирались от бассейна рек Дона до плодородных степей Хорезма. Это племя в составе токуз-огузов участвовало в междоусобной войне в Восточном тюркском каганате, когда был разрушен «*таңи әл* вечный эль» тюрков Ашина. Представители этого племени сохранили за собой собирательное название племенного союза, и, оказывается, название никакого отношения к монгольским (если точнее, то к сяньбийским) именам, как об этом рассуждает П. Голден, не имеет.

Вождь под именем *Урусоба* встречается среди половецких ханов, убитых древнерусскими воинами в 1103 году. Этот *Урусоба*, по-видимому, не имя собственное, а название племени. По свидетельству аль-

Димашки, они кочевали в хорезмских степях. Действительно, корни этого имени уходят в седую древность Великой степи. Аль-Масуди приводит свидетельства о том, что у хазарского кагана была группа хорезмских мусульман в качестве его личной гвардии, называемой аль-орсийа. Этноним Урус уходит в древнее сарматское племенное название *аорсы*. Аланоасские племена, мигрировавшие в причерноморские степи, включили *аорсов* в свой племенной союз. Тюркизация этого племени была связана тем обстоятельством, что Хазария в VI-VIII вв. входила в состав Тюркского каганата, а столица хазар, Итиль, была перевалочной базой тюркских войнов. Тюркские витязи, возвращаясь из западных походов, «зализывали» здесь свои раны и проматывали свои трофеи в злых местах столицы хазар. Как известно, женщины всегда были благосклонны к сильным мира сего. И на божий свет появлялась новая пассионарная популяция, которая искренне считала себя хазарами [14], а в действительности это были уже тюрко-хазары, то есть аккультурация на популяционном уровне приводила к появлению отюреченных и агрессивных хазар, которые были каплей в кыпчакском море. Поэтому существование кыпчакского племени под этим этнонимом вне всякого сомнения.

Черные клобуки и тотемические смыслы орнаментов одежды кыпчаков

В «Повести временных лет» встречается этноним *берендичи*, восходящий кполовецкому племени – берендеев. В исторических работах по Древней Руси этот этноним не включается в число восточнославянских этнических наименований, но он, как указывает Г.А. Хабургаев [8], проливает свет на происхождение этнонимов неславянского происхождения, образованных от названия одного из кыпчакских племен *берендеи* тюркского происхождения.

Берендеи вместе с другими кыпчакскими племенами (торками, уличами и печенежскими родами) со времени

образования Киевской Руси в IX в. селились в ее южных пределах. Это оседлое население древнерусская летопись обобщенно называет черными клобуками, калькируя тюркское самоназвание «каракалпаки» – черные клобуки. Отметим, что слово *клобук* вошло в славянские языки еще в I веке н.э.: «Славяне ... соседствовали с тюркскими народами. В это время на этой же территории в славянские языки вошло слово *клобук*» [9]. Клобук (колпак) не вообще головной убор, шапка, а только особый праздничный, женский головной убор, разукрашенный, как правило, у богатых особ, жемчугом, узорами и орнаментом. В настоящее время у казахского народа сохранился свадебный головной убор невесты «саукеле». Саукеле означает начало новой жизни невесты в чужом для нее дома, и одевание саукеле символизирует прощание с беззаботной жизнью у родителей. Что касается убранств этого головного убора, то, в первую очередь, это серебряные подвески в виде стрел, обычно их располагают в нижней части саукеле. Принято считать, что они защищают девушку и обладают особой магической силой. Верх саукеле украшается перьями филина – «укуы», они отгоняют злых духов и охраняют от дурного глаза. В древнейшую эпоху передняя часть саукеле украшалась изображением золотых туров, две фигурки расположены друг против друга, с длинными рогами.

Ср., например, какописывает А.Х. Маргулан казахское саукеле: это был головной убор девушки высотой до 70 см, выполненный в виде конуса из белого войлока, обшитый красным бархатом [21, с.7]. Передняя часть головного убора украшался вышитым из серебряных нитей орнаментом: это стилизованное изображение симметрично расположенных рогов, вверху в середине соединения этого орнамента помещался равнозначный крест, являющийся солярным символом. Это знак Тенгри, символизирующий верховное божественное начало. Нижняя часть головного убора оторачивали мехом и украшали рядами кораллов, бусами и серебряными бляшками. Кроме того, по бокам прикрепляли с обеих

сторон длинные подвески из серебра, достигающие до пояса девушки.

Итак, саукеле «сау»- 'солнечный, красивый', «келе» – 'голова') – это женский свадебный головной убор у казахов [18]. В самом названии заложен сакральный солярный смысл, что подтверждается некоторыми петроглифами (солярными знаками), обнаруженными на территории Великой степи. Традиция «Саукеле кигизу» занимает особое место. Саукеле – это не только самый дорогой убор среди предметов женской одежды, он также служит символом начала новой жизни. А что касается изображение рогов на головном уборе, то такое использование рогов не является прерогативой только тюркских народов, по-видимому, оно имело широкое распространение в Евразии [15]. Так, например, в «Синайской псалтыри» глаголическом памятнике XI века [16] обнаруживаем высокую частотность употребления этого символа. Ср.: «правди емоу пребывать въ векъ векоу // **рогъ** его възнесеть ся въ славе» [16, с.148] - $\delta\kappa\alpha\iota\omicron\sigma\upsilon\nu\eta\ \alpha\upsilon\tau\tilde{\omega}\ \mu\acute{\epsilon}\ \nu\epsilon\iota\ \epsilon\iota\varsigma\ \tau\acute{\omicron}\nu\ \alpha\iota\tilde{\omega}\nu\omicron\varsigma\ \tau\acute{\omicron}\ \kappa\acute{\epsilon}\rho\alpha\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\tilde{\omega}\ \upsilon\psi\omega\theta\acute{\eta}\sigma\epsilon\tau\alpha\iota\ \acute{\epsilon}\nu\ \delta\acute{\omicron}\xi\eta$ [16, с.165, 38]. Здесь в «Синайской псалтыри» предидируется мысль, что только вера православная является истинной и кто уверует в нее, тот вознесется и будет прославлен во веки веков. В другом месте «Синайской псалтыри» это слово используется как оружие, направленное против врагов. Ср., например: «О тебе врагы наша изборемъ **рогы** // и о имени твоємъ оуничъжимъ въсташтя на ны» [16, с.56, 43] - $\acute{\epsilon}\nu\ \sigma\omicron\iota\ \tau\omicron\upsilon\varsigma\ \acute{\epsilon}\chi\theta\epsilon\rho\omicron\upsilon\varsigma\ \eta\mu\tilde{\omega}\nu\ \kappa\epsilon\rho\alpha\tau\iota\omicron\upsilon\ \mu\epsilon\nu\ / \ \kappa\alpha\iota\ \acute{\epsilon}\nu\ \tau\tilde{\omega}\ \delta\acute{\omicron}\nu\omicron\mu\alpha\tau\iota\ \sigma\omicron\upsilon\ \acute{\epsilon}\xi\omicron\upsilon\delta\epsilon\nu\acute{\omega}\sigma\omega\mu\epsilon\nu\ \tau\omicron\upsilon\varsigma\ \acute{\epsilon}\pi\alpha\iota\nu\iota\sigma\tau\alpha\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\upsilon\varsigma\ \eta\mu\tilde{\iota}\nu$ [16, с.82,204]. Идентичный анализ подобных текстов проведен нами в другой работе [17].

Теперь, что касается дальнейшей судьбы черных клобуков, то они обитали в южных пределах Киевской Руси. Об этом свидетельствуют археологические находки: черные клобуки в течение длительного времени постепенно смешивались со славянским населением. На протяжении двух столетий (X-XI вв.) эти тюркоязычные насельники уже к XII веку, по-видимому, ославянились, сохранив только свое имя. В это время они стали лучшими дружинниками

киевских князей и превратились в господствующее сословие бояр. О них писали, что они «умирают за русскую землю и головы свои складывают», охраняя юго-восточные пределы государства от набегов со стороны враждебных племенных союзов как с Востока, так и с Запада. Этноним *берендичи* впервые фиксируется в древнерусской летописи уже как часть населения Киевской Руси.

Заключение

Итак, кыпчакские этнонимы с тотемическим компонентом отражают древнейшие представления кочевников и являются неким рефлексом «первопредка» того или иного племени или рода. Например, зооморфные образы волка в этнониме или их рудименты в узорах и орнаментах на одежде кочевников, отражающие древнейшие мифологические представления кыпчакских народов. Некоторые из них, например, изображение рогов (мүйіз) имели, прежде всего, ритуальное значение и обозначали следующим образом, если рога направлены вверх – то помощь приходит от Тенгри, тогда сопутствует удача, но, если – вниз, то символизирует, что достигнут результат определенного действия.

Таким образом, исследованные этнонимы, отражают мир древних кочевников, связанных а priori с первобытной эпохой, следы которых сохранились сегодня на наскальных изображениях в виде петроглифов, а перелицованные и трансформированные их виды в орнаментах одежд и на других изделиях прикладного искусства.

Кроме того, наше исследование кыпчакских родовых и племенных этнонимов показывает сложные процессы этногенеза, происходившего в Евразии в течение второго тысячелетия н.э. Крупные племенные фратрии Дешт-и-Кыпчак и население Киевской Руси в этом отношении сыграли роль по образованию новых популяций в Восточной Европе и Великой степи.

В мировоззрении современных кыпчакских народов сохранилось рудиментарное понятие, что мир (мироздание) состоит

из трех уровней: верхнего (Täŋri), среднего (Umay) и нижнего (Ärklig). Верхний мир – это Небо (верховное божество мужского начала), средний мир – Земля (серединный мир женского начала) и обитатели на ней и нижний мир – мир мертвых (верховный бог смерти Эрклиг). Данное видение мира нашло свое отражение в культуре тюркских народов, говоря, например, о саукеле, который, также соединяет различные миры мироздания, то есть прежнюю жизнь девушки и предстоящую, низведенную, новую жизнь. Так, в саукеле скрыт таинственный смысл, он уникален и

неповторим, и отражает некоторые черты мировосприятия кыпчакских народов.

Итак, мы должны обратить внимание на следующее обстоятельство: для объективного исследования этнических процессов необходимо привлечь как можно большее число нарративных источников, и только тогда, например, метод *comparativistics* и герменевтики послужат не для оправдания народной этимологии при описании происхождения тех или иных этнонимов, а способствуют объективному освещению этих процессов исследуемой эпохи.

Список литературы

1. Кумекоев Б.Е. Кыпчаки: хозяйство, общественный строй, племенной состав // История татар. – Казань, 2006. – Т.2. – С.472-481.
2. Насир-и-Хусрау. Сафар-намэ / Насир-и-Хусрау. – Москва: Наука, 1933. – 212 с.
3. Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку. – Ленинград: Изд. археографической комиссии, 1926. – 296 с.
4. Пьянков И.В. Средняя Азия в античной географической традиции / И.В. Пьянков. – Москва: Наука, 1977. – 344 с.
5. Годден П. Кумано-кипчацкие племена и роды // Мысль. – Алматы, 1999. – № 3. – С. 12.
6. Жолдасбеков М., Сарткожа К. Атлас Орхонских памятников / М. Жолдасбеков, К. Сарткожа. – Астана: Күлтегін, 2006. – 360 с.
7. Древнетюркский словарь. – Ленинград: Наука, 1969. – 677 с.
8. Хабургаев Г.А. Этнонимия «Повести временных лет» в связи с задачами реконструкции восточнославянского глоттогенеза / Г.А. Хабургаев. – Москва: Московский университет, 1979. – 232 с.
9. Mikloshich F.K. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. – Wien, 1886. – 226 p.
10. Kairżanow A. Staroturecki hymn na cześć Kiul-tegina: przekład rytmiczny (VIII w n. e.) // Almanach literacki NOVE MILENIUM. – Gdynia, Polska: Piękny Świat. – 2018. – №1(1). – P. 2-21.
11. Нарсеянц В.С. История политических и правовых учений: учебник / В.С. Нарсеянц. – Москва: Норма-Инфра, 1998. – 723 с.
12. Ибн Асакир. Советская историческая энциклопедия / Ибн Асакир. – Москва: Наука, 1964. - Т.5. – 125 с.
13. Сейдембек А. Мир казахов: этнокультурологическое переосмысление А. Сейдембек. – Алматы: РАУАН, 2001. – 576 с.
14. Гумилев Л.Н. Древние тюрки в 2-х книгах. Кн.1. / Л.Н. Гумилев. – Москва: институт ДИ-ДИК, 1999. – 480 с.
15. Казахи: историко-этнографическое исследование. – Алматы: Казахстан, 1995. – 352 с.
16. Северьянов С. Синайская псалтырь: глаголический памятник XI века / С. Северьянов. – Петроград: Отделение русского яз. и словесности, 1922. – 177 с.
17. Kairzhanov A., Ayupova G., Shaldarbekova A. The Ancient Turkic Book of Reasoning and Revelations «İrq bitig» of X Century. El antiguo libro turco de razonamiento y revelación «İrq bitig» del siglo X. // Utopia y Praxis Latinoamericana. – № 82. – P.100-109.
18. Женский свадебный головной убор: от саков через тысячелетия к казахам. (Мир одного предмета). Официальный сайт музея «Кунсткамера» [Электрон.ресурс]. – 2021. – URL: <http://web1.kunstkamera.ru/exhibition/saukele/saukele.htm> (дата обращения 05.09.2019).

19. Kairzhanov A., Kamzabekuly D., Ilyassova Z., Azmukhanova A., Sarekenova K. Syncretism of public mythological consciousness of ancient pores // International Journal of Psychosocial Rehabilitation. -2020. – No. 06. Vol.24. – P. 5067-5078.

20. Meirambekova L., Sagidolda G., Yeskeyeva M., Abdygalieva T., Sarekenova K. On the History of Vocabulary Study of Kipchak Languages Group // American Journal of Applied Sciences. – 2016. – No. 13 (11). – P. 1184.

21. Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство. Резьба по дереву и кости. Художественная обработка металла и тиснение по коже. Том3 / А.Х. Маргулан. – Алматы: Онер, 1994. – 249 с.

22. Kairzhanov A., Tuxaitova R., Sarekenova K., Galimullina A., Kussainova R. The synergistic justification of the language system versus Aristotle's scientific picture // Opción, Año 36. – 2020. – No.27. – P.1307-1323.

Е.Н. Степанов¹, А.К. Каиржанов^{2*}, З.С.Ильясова³, Ж.Е. Ахметова⁴

¹Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова, Одесса, Украина

^{2,3,4}Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Дешті-Қыпшақ тайпалары этнонимдеріндегі тотемдік көріністер

Аңдатпа. Мақалада Дешті-Қыпшақ даласының этнонимдерін (алтыноба, сарыоба, арсланоба, айопа, кытайоба, йегтыоба (итоба), ченегрепа, кючоба, колобичи, токсоба, урусоба, берендечи, уличи, торки) зерттеуге арналады. Ұлы далада: қыпшақтар, половецтер, кумандар деген әртүрлі атпен белгілі болған тайпалық құрылым болған. Тотемдік компоненті бар кейбір қыпшақ этнонимдерінің қалай қалыптасқанын анықтау үшін компаративистика мен герменевтикалық әдіс, семантикалық талдау және салыстырмалы тарихи әдіс пен синергетиканың кейбір әдістері қолданылады. Алғашқы дәуірдегі көшпенділердің ең көне мифологиясын көрсететін этнонимдердің тотемдік компоненттерінің семантикасы ашылып, олардың рефлекстері мен рудименттері айқындалады. Сонымен қатар, қыпшақ халықтарының кейбір киімдеріндегі өрнектер мен ою-өрнектерде басылған кейбір белгілер талданады. Қыпшақтардың зооморфтық бейнелері талданып, бұл бейнелердің басқа этностардың ұқсас бейнелерімен пара-пар екендігі айқындалды. Сонымен бірге Еуразия халықтарының жалпы адамзаттық мәдениетінің бір бөлігі екені айқындалады.

Түйін сөздер: тотемдік компонент, этноним, зооморфтық бейне, сәукеле

E.N. Stepanov¹, A.K. Kairzhanov², Z.S. Ilyasova³, Zh. E. Ahmetova⁴

¹Odessa National University named after I.I. Mechnikov, Odessa, Ukraine

^{2,3,4} L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

The tribes of Desht-i-Kypchak: totemic meanings in ethnonyms

Abstract. The article considers the ethnonymy of Polovtsian field (altynoba, saryoba, arslanoba, ayopa, kitayoba, yetiyoba (itoba), chenegrepa, kyuchoba, kolobichi, toksoba, urusoba, berendechi, ulichi, torki), the tribal composition of which has different names in the Great Steppe such as Kipchaks, Polovtsy, Cumans (komans). There were formed methods and techniques of comparativists and hermeneutics, semantic analysis, and some techniques of the comparative historical method and synergetics are used to determine how certain Kipchak ethnonyms with a totemic component. The article reveals the semantics of totemic components of ethnonyms. The authors determined their reflexes and rudiments reflecting the ancient mythology of the nomads of the primitive era. In addition, there are analyzed some symbols imprinted in patterns and ornaments on some clothes of the Kipchak peoples. The article considers zoomorphic images of Kipchaks, and it is revealed that these images are equipollent with similar images of other ethnic groups, and at the same time, it is determined that they form part of the universal culture of the peoples of Eurasia.

Keywords: totemic component, ethnonym, zoomorphic image, saukele.

References

1. Kumekov B.E Kipchai: hozyaistvo, obshestvenniy story, plemennoi sostav [Кыпчакс: Economy, Social System, Tribal Structure] Istoriya Tatar [History of the Tatars]. Kazan, 2006. Vol.2. P. 472-281, [in Russian].
2. Nasir-i-Khusrau. Safar-name, (Nauka, Moscow, 1933, 212 p.), [in Russian].
3. Povest vremennykh let po Lavrentevskomu spisku [The Tale of Bygone Years by the Laurentian scroll], (Izd. arkheograficheskoi komissii, Leningrad, 1926., 296 p.), [in Russian].
4. Pyankov I.V. Srednyaya Aziya v antichnoi geograficheskoi traditsii [Central Asia in the ancient geographical tradition], (Nauka, Moscow, 1977, 344 p.), [in Russian].
5. Golden P. Kumano-kipchakskie plemena i rody [Kuman-Kipchak tribes and clans], Mysl [The thought], Almaty. 1999. No.3. P. 12, [in Russian].
6. Zholdasbekov M., Sartkozha K. Atlas Orkhonskikh pamiatnikov (russkii perevod N.G. Shaimerdivoi), (Kultegin, Astana, 2006, 360 p), [in Russian].
7. Drevnetiurkiskii slovar [Ancient Turkic Dictionary], (Nauka, Leningrad, 1969, 677 p.), [in Russian].
8. Khaburgaev G.A. Etnonimiia «Povesti vremennykh let» v sviazi s zadachami rekonstruktsii vostochnoslavianskogo glottogeneza [Ethnonymy of the Tale of Bygone Years in connection with the tasks of reconstruction of East Slavic glottogenesis], (Moscow University, Moscow, 1979, 232 p.), [in Russian].
9. Mikloshich F.K. Etymologisches Worterbuch der slavischen Sprachen [Etymological dictionary of the Slavic languages], (Wien, 1886, 226 p.), [in German].
10. Kairzanow A. Staroturecki hymn na cześć Kiul-tegina: przekład rytmiczny (VIII w n. e.) [Tarot Turkish hymn to Kiul-tegin: rhythmic translation (VIII century C.E.)] Almanach literacki NOVE MILENIUM [Literary Almanac NOVE MILLENIUM], Gdynia, Polska, Piękny Świat. 2018. No.1(1). P. 2-21, [in Polish].
11. Narsesyants V.S. Istoriya politicheskikh i pravovykh uchenii: uchebnik [History of Political and Legal Studies: Textbook], (Norma-Infra, Moscow, 1998, 723 p.), [in Russian].
12. Ibn Asakir. Sovetskaya istoricheskaya entsiklopediya [Soviet Historical Encyclopedia], (Nauka, Moscow, 1964, Vol.5., 125 p.), [in Russian].
13. C Sejdembek A. Mir kazahov: jetnokul'turologicheskoe pereosmyslenie [The World of the Kazakhs: Ethnocultural Rethinking], (Rauan, Almaty, 2001, 576 p.), [in Russian].
14. Gumilyov L.N. Drevnie tyurki [Ancient Turks] (Institute DI-DIK, Moscow, 1999, 480 p.), [in Russian].
15. Kazahi: istoriko-jetnograficheskoe issledovanie [Kazakhs: Historical and Ethnographic Study. - Almaty: Kazakhstan], (Kazakhstan, Almaty, 1995, 352 p.), [in Russian].
16. Severyanov S. Sinaiskaya psal'tyr: glagolicheskii pamyatnik XI veka [The Sinaitic Psalter: A Glagolitic Monument of the 11th Century], (Department of Russian Language and Literature, Petrograd, 1922, 177 p.), [in Russian].
17. Kairzhanov A., Ayupova G., Shaldarbekova A. The Ancient Turkic Book of Reasoning and Revelations «İrq bitig» of X Century. El antiguo libro turco de razonamiento y revelación «İrq bitig» del siglo X. [The ancient Turkish book of reasoning and revelation «İrq bitig» from the 10th century] Utopia y Praxis Latinoamericana [Utopia and Praxis Latinoamericana]. No. 82. P.100-109.
18. Zhenskii svadebnyi golovnoi ubor: ot sakov cherez tysyacheletiya k kazakham. (Mir odnogo predmeta). Ofitsialnyi sait muzeya «Kunstkamera» [Women's Wedding Headdresses: From the Saks through the Millennium to the Kazakhs. (The world of one object). Official site of the Kunstkamera museum], Available at:<http://web1.kunstkamera.ru/exhibition/saukele/saukele.htm>, [in Russian], (accessed 05.09.2019).
19. Kairzhanov A., Kamzabekuly D., Ilyassova Z., Azmukhanova A., Sarekenova K. Syncretism of public mythological consciousness of ancient pores. International Journal of Psychosocial Rehabilitation. 2020. No. 06. Vol.24. P. 5067-5078.
20. Meirambekova L., Sagidolda G., Yeskeyeva M., Abdygalieva T., Sarekenova K. On the History of Vocabulary Study of Kipchak Languages Group. American Journal of Applied Sciences. 2016. No. 13 (11). P. 1184.
21. Margulan A.H. Kazahskoe narodnoe prikladnoe iskusstvo. Rez'ba po derevu i kosti. Hudozhestvennaja obrabotka metalla i tisnenie po kozhe [Kazakh folk applied art. Carving on wood and bone. Artistic processing of metal and embossing on leather], (Oner, Almaty, 1994, 249 p.), [in Russian].
22. Kairzhanov A., Tuxaitova R., Sarekenova K., Galimullina A., Kussainova R. The synergistic justification of the language system versus Aristotle's scientific picture. Opción, Año 36 [Option, Year]. 2020. No.27. P.1307-1323.

Сведения об авторах:

Степанов Евгений Николаевич – доктор филологических наук, профессор Одесского национального университета им. И.И. Мечникова. - Одесса, Республика Украина.

Каиржанов Абай Каиржанович – доктор филологических наук, профессор ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Ильясова Зибегул Сулейменовна – кандидат исторических наук, и.о. профессора ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Ахметова Жансулу – докторант кафедры тюркологии ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Stepanov Evgeny Nikolaevich – Doctor of Philology, Professor, Odessa National University named after I.I. Mechnikov, Odessa, Ukraine.

Kairzhanov Abay Kairzhanovich – Doctor of Philology, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Ilyassova Zibagul Suleimenovna – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Ahmetova Zhansulu – doctorant L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Редактор: **Р.А. Нуртазина**

Журнал менеджері: **А.А. Тубышева**

Компьютерде беттеген: **Д.А. Елешева**

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы.
Саяси ғылымдар. Аймақтану. Шығыстану. Түркітану сериясы.
-2021. - 4 (137). - Нұр-Сұлтан: ЕҰУ. 223 б. Басуға қол қойылды: 15.12.2021
Шартты 13,9 б.т. Таралымы - 20 дана

Ашық қолданудағы электрондық нұсқа: [http:// bulpolit.enu.kz](http://bulpolit.enu.kz)
Авторларға арналған нұсқаулықтар, публикациялық этика
журнал сайтында берілген: <http:// bulpolit.enu.kz>

Мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекен-жайы: 010008, Нұр-Сұлтан қ., Сатпаев көшесі, 2
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-432)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды